STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05977

GEZAMELTE SHRIFTEN

Sholem Asch

•

*Permanent preservation of this book was made possible
by Stanley & Lee Saal
in memory of
Miriam Rosenberg*

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלום אַש

געזאַמעלטע שריפטען

דאס שטעדטעל
רב שלמה נגיד

ערשטער באַנד

צווייטע אויסגאַבע.

ארויסגעגעבען פון
שלום אַש קאָמיטע.
1923

Copyright by
Sholom Asch
1923

פאָרוואָרט צו דער ערשטער אויסגאַבע.

די ווערק פון ש ל ו ם א ש ווערען ניט צום ערשטען מאָל ארויסגעגעבען און ניט צום ערשטען מאָל ווערען זיי געזאַמעלט. דער אידישער לעזער קען שוין לאַנג דעם דיכטער פון „שטעדטעל", פון „קדוש השם", פון „יפתח'ס טאָכטער", דעם דיכטער, וואָס האָט אריינגעזאַפּט אין זיך די שעהנקייט, דעם טרויער, דאָס ליכט פון די פאַרשיידענסטע פּעריאָדען אין דער אידישער געשיכטע. עס זיינען דעם אידישען לעזער עולם גוט באַקאַנט אויך די שאַפונגען פון אונזער קינסטלער, אין וועלכע עס לעבט דער טרוים און די ווירקליכקייט פון די נייע צייטען. וועלכער היינטיגער איד ווייס ניט, אויב נאָר ער איז ניט פאַרפרעמדט פון אונז, אז עס איז שוין איבער צוויי צענדליג יאָהר ווי אַש באַשיינט אונזער אידיש און באַשענקט דעם ליבסטען און טייערסטען פון אונזערע אוצרות, אונזער ליטעראַטור, מיט דעם באַזונדערן חן פון זיין ווייכקייט און קראַפט, מיט דעם כשוף פון זיין פאַרבענקטען שמייכעל און מיט יענער טרייקייט צום הייליגען טרויער פון אונזער לעבען, פון אונזערע ליידען און קדוש השם, וועלכע איז צוגלייך אי צאַרט, אי מענליך. אין יעדען אידישען הויז, וואו עס לייכט די ליבע צום אידישען וואָרט, צום אידישען שאַפען, קאָן מען געפינען „דאָס שטעטיל" מיט זיין ווייכען און בענקשאַפטליכען לירישען חן, „משיח'ס צייטען", וואו טרוימען און ווירקליכקייטען גיסען זיך צונויף, „מעררי", וואָס איז א וואונק און אָן אָנהויב פון אונזער דיאַספּאָרא־ראָמאַן, דעם ראָמאַן פון דעם אידישען פאָלק אין אַלע לענדער פון זיין וואַנדערונג, „קדוש השם", וואו עס לייכט אידישע לעבענס־שטאַרקייט, טיפער הייליגער גלויבען, מאָראַלישע שעהנקייט און שטילע אַנטציקטע עהרפאָרכט פאַר דער גייסטיגער גבורה פון אונזערע „קדושים", „אַנקעל מאָזעס", „מאָטקע גנב", „יפתח'ס טאָכטער", א וואונדערליכע דראַמא פון די אַלטע צייטען, ווען מיר זיינען געווען נאָך נאָהענט צו די וואָרצלען פון דער ערד, אָדער אַנדערע ווערק, וואו דאָס לעבען פון מענשען שפּיגעלט זיך, לייכטענדיג און

פארבענקט, מיט זיין שבת און וואָך, מיט זיין הויך און נידער, אין זיינע פארשיידענע פארמען, די היינטיגע, די נעכטיגע און אויך די פארצייטיגע, אוראלטע. עס איז דעם אידישען עולם גוט באקאנט דער שאפער פון די דאָזיגע אלע ווערק, ווארום דער גרעסטער טייל פון זיי איז שוין ניט איינמאל געזאמעלט, ארויסגעגעבען און מיט ליבשאפט פון דעם לעזער־פובליקום אויפגענומען געווארען.

אבער די אלע ביז אהעריגע זאמלונגען זיינען געווען אין א געוויסען זינען צופעליגע, עס איז ניט געווען אין זיי קיין סדר, אייניגע פון די ווערק, וואס זיינען אין זיי אריין, זיינען געווען פארגרייזט, און א געוויסער טייל פון דעם דיכטערס שאפונגען, דערהויפט פון די, וואס זיינען פארעפענטליכט געווארען אין די לעצטע יאהרען, האט אינגאנצען געפעלט אין זיי. די זאמלונג, וואס ווערט איצט פון אונז ארויסגעגעבען, נעמט אין זיך אריין אלע ווערק פון אונזער דיכטער, אחוץ די דראמאטישע און פובליציסטישע. דער דיכטער האט זיי אלע פון דאס ניי דורכגעזעהן, עס זיינען פארריכט געווארען געוויסע טעכנישע פעלערן, וואס זיינען געווען אין די פריהערדיגע אויסגאבען, עס איז אריינגעבראכט געווארען א סדר אין דער פאנאנדערטיילונג פון די ווערק צווישען די איינציגע בענד, אזוי, אז מען קאן פון די ניי־געזאמעלטע און פארמערטע שריפטען קריגען א קלאר בילד און א גענויע פארשטעלונג פון דעם, וואס אש האט אין משך פון מעהר ווי צוואנציג יאהר געשאפען אויפ׳ן געביט פון דעם מאדערנעם און היסטארישען ראמאן, דער ערצעהלונג, דער לירישער פאעמע, דער סקיצע, דער הומארעסקע.

און מיר האפען, אז די נייע זאמלונג פון אש׳ס ווערק וועט ווערען אויפגענומען פון די לעזער מיט יענעם געפיל פון טיפער און אויפריכטיגער דאנקבארקייט צום דיכטער, וועלכע איז פאראן ביי די ארויסגעבער.

ש ל ו ם   א ש   ק א מ י ט ע

ד ר. י. ל. מ א ג נ ע ס, פארזיצענדער

פאר דער קאמיטע   ש. נ י ג ע ר

צו דער צווייטער אויסגאַבע.

די ש ל ו ם אַ ש קאָמיטע האָט ניט וואָס צוצוגעבען צו דער צווייטער אויפלאַגע פון די צוועלף בענד, וואָס זי האָט ארויסגעגעבען אין יאָר 1921, אחוץ דעם אויסדרוק פון איר טיפער צופרידענקייט, וואָס אין אזא בערך קורצער צייט איז נויטיג געוואָרען אַ נייע אויסגאַבע. די פריערדיגע זאַמלונגען פון שלום אַש'ס שריפטען זיינען פאַרשפּרייט געוואָרען אין זעהר אַ גרויסער צאָל עקזעמפּלאַרען אין אייראָפּע און ביי אונז אין אמעריקע, אָבער דאָס האָט ניט געשטערט דעם ערפאָלג פון אונזער אויסגאַבע. די אינטעליגענטערע לעזער און פאַרעהרער פון שלום אַש האָבען געוואוסט ווי צו שעצען די נייע איינטיילונג פון די ווערק וואָס דער דיכטער האָט געמאַכט, דאָס, וואָס אַ טייל פון זיי האָט ער פון ס'נייע איבערגעזעהען און רעדאַקטירט, ווי אויך דאָס, וואָס עס זיינען אריינגענומען געוואָרען זאַכען, וועלכע זיינען ביז אהער אין בוכפאָרם נאָך קיינמאָל ניט געדרוקט געוואָרען. דאָס אַלץ האָט צוגעגעבען נאָר אַ באַזונדער באַדייטונג דער צוועלפבענדי־גער פּראַכטאויסגאַבע, און עס טוט אונז הנאה, וואָס אַ דאַנק דעם אינטערעס, וועלכען דאָס פּובליקום האָט צו איר ארויסגעוויזען, איז איצט נויטיג און מעגליך געוואָרען צו מאַכען זי צוגענגליך פאַר ברייטערע לעזער קרייזען.

די אויסגאבע פון מיינע ווערק אונטערשיידעט זיך פון די פריהערדיגע אויסגאבען מיט דעם, וואס עס איז צום ערשטען מאל געפּרואווט געווארען ארויסצוגעבען מיינע ביכער אין א געוויסער ארדענונג לויט זייער אינהאלט און כאראקטער. די ביז איצטיגע אויסגאבען פון מיינע ווערק זיינען געווען אלע צופעליגע. ד.ה. ווען עס האט זיך געהאט אנגעזאמעלט ביי מיר ערצעהלונגען גענוג אויף א בוך ארויסצוגעבען האט עס דער פערלעגער ארויסגעגעבען. אפּטמאל האט זיך געמאכט אז אין איין און דעם זעלבען בוך זיינען אריינגעגאנגען ערצעהלונגען וועלכע זיינען לויט זייער אינהאלט געווען ווייט איינס פון אנדערן ווי דאס אידישע פּאטריאכאלישע לעבען איז ווייט פון דעם אידישען אמעריקאנישען לעבען.

אין די דאזיגע אויסגאבע, האב איך געפּרואווט אזוי סארטירען מיינע ביכער אז יעדעס בוך זאל טראגען זיין אייגענעם כאראקטער אין קאליר. לויט די סביבה אין וועלכע זיי האנדלען און לויט די אידעע פון זייער אינהאלט.

אלע ערצעהלונגען וועלכע האנדלען פון פּאטריארכאלישען אידישען לעבען אין קליינעם שטעדטעל, אין דארף, זיינען געזאמעלט געווארען אין די ביכער פון „בילדער און הומארעסקען“ אין „הימעל און ערד“. די וועלכע האנדלען פון דער נייער וועלט, זיינען געזאמעלט געווארען אין די ביכער פון „אמעריקא“ און „צוויי וועלטען“. אחוץ דעם האב איך אלע ערצעהלונגען וואס האבען צו טהון מיט די מלחמה, איז מיט די געשעהענישען פון די לעצטע צייט געזאמעלט אונטער איין בוך „אין א שלעכטער צייט“.

אלע די ביכער בעשטעהן פון אלטע אויך פון א גרויסע צאהל נייע ערצעהלונגען, וועלכע זיינען ביז איצט נאך נישט געהאט ערשינען אין בוך פארם. שאפונגען פון איבער צוואנציג יאהר. צוליעב די איינהייטליכקייט פון די ביכער, האט דער מחבר נישט געפונען פאר נויטיג, זיי צונויפצושטעלען כראנאלאגיש נור לויט זייער אינהאלט,

איינינע זאכען פון פריהערדיגע אויסגאבען האט דער מחבר בכיוון אויסגעלאזט פון די זאמלונג.

גרויסע ענדערונגען זיינען געמאכט געווארען אין בוך „ארץ־ישראל". אחוץ די נייע ערצעהלונג די „צווייטע דבורה". וואס קומט צו צו דעם בוך — איז דאס בוך געענדערט געווארען אזוי, אז עס זאל מעהר טראגען אויף זיך דעם כאראקטער פון נייעם ארץ־ישראל.

צו דער היסטארישער ערצעהלונג „קדוש השם" איז צוגעגעבען געווארען מיין לעצטער היסטארישער ראמאן „די כשוף מאכעריז פון קאסטיליען". ביידע ספרים ערשיינען אונטער איין טיטעל: „קדוש השם". א) דער קדוש השם פון קאסטיליען. ב) דער קדוש השם פון פוילען.

אויך אין די ראמאנען זיינען געמאכט געווארען געוויסע ענדע־רונגען. אייניגעס האט דער מחבר ארויסגענומען פון „מאטקע גנב" און „אנקעל מאזעס" און צוגעשטעלט עפעס אנדערש, וואס עס האט זיך איהם געדאכט אז עס איז אמת'ער און געטרייער — דאס זעלבע האט ער אויך געטהון צו „מערי" און „דער וועג צו זיך".

א גרויסע טייל פון די ווערק זיינען ערשינען צום ערשטען מאל אין „פריינד" און „היינט" אין דער אלטער היים. אין אמעריקא האבען זיך כמעט אלע אבגעדרוקט אין „פארווערטס", אחוץ „מערי" און „דער וועג צו זיך", און אויך אייניגע ערצעהלונגען אין דער „צוקונפט".

די אלע וואס האבען מיר געגעבען די מעגליכקייט ארויסצוגעבען מיינע ביכער אין א געארדענטע און רעווידירטע אויסגאבע צו דעם צוואנציגסטען יאהר פון מיין שרייבען — צו די אלע דריק איך דא אוים מיין הערצליכסטען דאנק.

שלום אש.

סטעטען־איילאנד, אויגוסט, 1921.

אַ שטעדטעל

*　　*
*

בלאַטיג איז דער וועג, וואָס פיהרט אין „שטעדטעל“ אריין. עס איז אַ פּאָר פּורים־טאָג. דער שנעע אויף די פעלדער צולאָזט זיך און צוגעהט. און איבער דער אויבערדעק פון דער ווייסער שנעע־וועלט ווייזען זיך שוין דאָ און דאָרט שוואַרצע ערד־פלעקען ארויס. דער זוימען, וועלכער האָט זיך איבער דעם גאַנצען ווינטער הינטער דער שנעע־דעק אין דער ערד אויפגעהאַלטען — איז ווייך געוואָרען, צושפּאָלטען, און זיינע שפּראָצענדיגע וואָרצלען הויבען אַן צו נאָגען חיונה פון דער מאַמע־ערד. און אין די שוואַרצע ערד־פלעקען איז עס צו דערקענען, אַז די מאַמע ערד איז „טראָגעדיג“... ווייט אויף ביידע זייטען וועג, צווישען די ליפּען־בוימער, געהט אַן איינזאַמער וואַנדערער מיט'ן פּעקעל אויפ'ן פּלייצע און מיט'ן שטעקען אין דער האַנד. שוואַרצע קראָהען פליהען דאָרט ווייט איבער'ן וועג, פון בוים צו בוים, און שאַרען אָב מיט זייערע גרויע פיסלעך די ווייסע, לאַנגע שנעע־שנירלעך, וואָס זיינען אויף די צווייגען פון די בוימער. דעם וואַנדערער'ס וועג פיהרט אין „שטעדטעל“ אריין, קום מיט מיט איהם, און וואָס מיר וועלען זעהן און וואָס מיר וועלען הערען, וועלען מיר אין דעם בוך בעשרייבען:

I.

די שטוב

די טיר פון דער „שטוב“ איז אפען א גאנצען טאג און א גאנצע נאכט, און ווי אין א גאסט־הויז דרעהט מען זיך דארט תמיד אריין און ארויס. איז'ן איז עס ר' יחזקאל גאמבינער'ס „שטוב“, נאר דאך — א שטאדט־שטוב, א רשות־הרבים, אזוי, אז א ווילד־פרעמדער קומט אריין און זעצט זיך אנידער, געהט ניט אן די קשיא: „וואס וועט איהר זאגען, ר' יוד?“. דא זיינען אלע אין דערהיים. פערלאזט א שטאדט־בעל־הבית זיין היים אין דער פריה אהן א גלאז ווארימס, געהט ער זיך פראסט מיט טלית און תפילין אריבער צו ר' יחזקאל'ן אין „שטוב“ אריין, און ווי א היימישער, הייסט ער איינער פון די דיענס־טען, אז זי זאל איהם א גלאז טהיי דערלאנגען. מעהר איז מסוגל די „שטוב“ צו א גלעזעל בארשטש; נאך איהם קומט מען אריין אין א ווינטערדיגען נאכ'ן אנבייסען, אז דער פראסט קנאקט, און מען וויל זיך די גליעדער אנווארימען. און ווער שמועסט נאר, אז מען קאכט ביי מלכה'לען — ר' יחזקאל'ס ווייב — דעם קנאבעל־בארשטש. צו נעהמען אין „שטוב“ איז ניט קיין חרפה, דער מנהג איז שוין אזוי: א גלעזעל בארשטט — א טרונק וואסער. פוילט זיך נאר א שטאדט־בעל־הבית'טע דעם אוייוען אונטערצוהייצען, נעהמט זי איהר טעפעל און טראגט עס צו מלכה'לעס קיך אריבער. און אין מלכה'לעס קיך געפינען זיך די גאנצע שטאדט טעפלער. טהיילמאל פערטווישען זיך די בעלי־הבית'טעס מיט די טעפלער, ווערט דארט א לעבען. מאכט זיך א יונגעל א „ברונז“ אין דער היים, האלט ער זיך אויף אין ר' יחזקאל'ס שטאלען. צו זארגען איז נישט דא וואס, ברויט און זעמעל

ווערען ביי יחזקאל'ן נישט פערשלאסען — אלעס איז אין קיך פריי ווי וואסער. פוטער און רעטעכער איז שטענדיג דא אין קעלער.

די נאכט האט דאס שטעדטעל אונטער איהר שוץ ארונטערגענומען, און די גאנצע וועלט ארום און ארום האט זי אין זיך בעהאלטען. אין מיטען דער נאכט האט זיך א רעש־ענדיג קלאפען פון פערד און רעדער דערהערט אויף שטיינער. דאס רעש'ען איז פערשטומט געווארען ביי דעם שטראהל שיין, וואס האט פון א לאדען ארויסגעדרינגט, און פון וואגען איז ווער אראב... שווערע „בעלי־בתי'שע" טריט האבען זיך איבער'ן קארידאר געלאזט הערען. דאס האבען געמוזט קומען היימישע, ווארום זיי האבען באלד די קליאמקע פון טהיר געפונען, אויפגעעפענט, און אין „שטוב" אריין.

אין דער ברייטער, לאנגער „שטוב" איז קיינער ניטא. זי איז פול מיט שאטענס; דער גרויסער ווינטער־לאמפ מיט דער ברייטער שיין, ווי א באבע אין א ברייטען פארטוך, ברענט זיך איינער אליין צווישען די שאטענס אין מיטען שטוב. די אנגעקומענע אידען זיינען אין לאנגע, ברייטע שאפען־פעלצען, די ברייטע קאלנערס זיינען ביז'ן האלבען רוקען פערווארפען און ביים האלז מיט א ברייטען, רויטען שאל פערבונדען; צווישען די טונקעלע פאלדען, וואס פערווארפען זיך אין די פעלצען, האלט זיך נאך אויף דער טונקעלער סוד פון דער נאכט, וואס זיי האבען פון דרויסען מיטגעבראכט... אויף די קעפ האבען זיי שאפענע היטלען מיט „לאפען" איבער די אויערען פערבונדען, און אז אייז־הויך איז איבער די היטלען און קאלנער פערפרוירען. דער „אייז־הויך" ווערט פון דער שטוב־ווארימקייט צוגאנגען, און טראפען וואסער רינען פון די היטלען, פון די פעלצען; און ביים דרעהען זיך איבער'ן שטוב לאזען זיי נאך זיך שפורען וואסער איבער. זיי זיינען צו צום גרויסען אויווען, וואס איז אין א ווינקעל פון שטוב געשטאנען. דער אויווען האט זיין היץ פאראיים פאר זיך געשיקט און נישט צוגעלאזט

צו זיך. די ווארימקייט האט זיי ארומגענומען. זיי האבען זיך די פעלצען אויסגעטהאן און זיינען געבליבען שטעהן אין די דיקע מאנט־לען, ארומגעגארטעלט מיט רויטע גארטלען. ערשט דאן האבען זיך אנ־געהויבען די בערד צו ווייזען. טהייל ווייס טהייל שווארץ, טהייל קורצע טהייל לאנגע. די יונגערע האבען דעם ארט ביי'ם אויווען פאר די אלטע אבגעלאזט און אליין זיינען זיי געפאלען ווער אויף א באנק, ווער אויף א טיש, און האבען אנגעהויבען צו דרעמלען. די אלטע זיינען שטילשווייגענד ארום אויווען געזעסען, און א מאל האט איינער דעם אנדערען א קשיא פון געשעפט געפרעגט, און נאך א לאנגע ווייל'ע האט יענער איהם א תירוץ אבגעענטפערט.

די נאכט האט ערשט יעצט אנגעהויבען דורכ'ן פענסטער אריינ־צוקוקען דורך גרויע ברילען, און עס האט זיך געדאכט, אזוי ווי מען וואלט א פאר טונען ליכטיגקייט אין א פינסטערען נאכט־ים אריינגע־גאסען. און דאס ליכטיגקייט האט דאס פינסטערניש קוים מיט עט־וואס נאר גרויער געמאכט. פון ערגעץ־וואו האט זיך א לאנגער, אויס־געצויגענער קוקירעקו פון אן אויפגעכאפטען האהן געלאזט הערען; רע־דער קלאפען אויף שטיינער און זיי שלאגען אב איינזאם אין דער שטי־לער נאכט. די נאכט קוקט אלץ מעהר מיט גרויע ברילען דורכ'ן פענס־טער אריין, אפנים מען גיסט אלץ מעהר טונען ליכט אין דער פינסטער־ניש... פון א צווייטער שטוב הערט זיך רודערען. וואסער גיסען. דער־נאך טריט־אויף און ארא[ב]געהן. באלד דערהערט זיך פון דער צווייטער שטוב אן אלט קול, וואס זאגט מיט זעהר א וויינענדיגען ניגון תהלים. און דאס קול געהט זיך פאר זיך אין א ווייטען וועג. באלד מישט זיך אריין א דרייסט דין־יונג קול'כעל, וואס איילט זיך און ווי עפעס מיט א פרעטענזיע מישט עס זיך אריין אין דעם אלטען טרויעריגען ניגון: „אמר אביי" און וויל עס פערטומלען. דאס אלטע ערנסטע קול, ווי פאר זיך, מיידט אויס דאס יונגע קול'כעל און וויינט אין דער וועלט

אריין. די יודען בײ׳ם אויוועז אין דער „שטוב״, דערהערענדיג א „קול תורה״, כאפען זיך אויף, רייבען זיך די אויגען. איינער וואשט זיך די הענד אן פענסטער, מען נעהמט באלד ארויס א סדור׳ל פון קעשענע, און מען ענטפערט אב מיט א שארפען, האלב־ליטווישען אקצענט: „למה רגשו גוים״ און עס דאכט זיך, אז די קולות גיבען זיך אב איי־נער דעם צווייטען א „שלום עליכם״ איידער מען זעהט זיך נאך...

און גרויער קוקט אלץ די נאכט אריין דורכ׳ן פענסטער, אדער פארנאכט...

פון דער קיך הערט זיך האלץ האקען, דערנאך אייער קנאקען. מען גיסט עפּעס איבער פון איין כלי אין דער צווייטער. די טהיר עפענט זיך, מענשען דרעהען זיך. מען קומט אריין, מען גיסט עפּעס אן, אדער מען לענט עפּעס אנידער און מען געהט זיך זיין וועג... פון א ווייטער שטוב הערט זיך א קינד וויינען... און עס דאכט זיך, אז די קולות מי־שען זיך אלע צוזאמען: דעם יודען׳ס טרויעריגער תהלים זאגען, דאס דינע גמרא ניגונ׳דעל, דער דינסט׳ס האלץ־האקען, דאס פייער קנא־קען, און די קולות גריסען און זאגען דעם נײ־געבוירענעם טאג, וואס קוקט דורכ׳ן פענסטער אריין: גוט מארגען!

אין דער שטוב איז שוין האלב ליכטיג. אויפ׳ן טיש זיינען אנגע־לעגט פעלצען, קאפאטעס און שאלען. א הויכער יונג שלאפט אויף דער קאנאפע און שטארט זיינע לאנגע פיס אין דער וועלט אריין...

טהיר און טויערען זיינען שוין אפען, און מען דרעהט זיך אריין און ארויס. יודען קומען אן פון פערשיעדענע עלטער, נידריגע און הויכע, מיט לאנגע און קורצע בערד. מען גיט זיך אב „שלום עליכם״ איינער דעם צווייטען און תוך כדי דבור איז מען שוין אין מיטען גע־שעפט. מען רעדט און מען קריעגט זיך, אויף טהייל פראגען ענטפערט מען גאר נישט און אויף טהייל—צופיעל תירוצים. אט האלט שוין איין יוד דעם צווייטען אונטער׳ן ארעם און פיהרט איהם אין א ווינקעל אריין

און רוימט איהם עפּעס אין אויער אַריין. אַ צווייטער שטעהט ביי'ם טישעל, קוקט אין אַ סדור אַריין און וואַרפט אַן אויג דאָרט אַהין. און פּלוצלונג כאַפּט ער אויף אַ יוד אונטער'ן אָרעם און פיהרט איהם אויף אין אַ ווינקעל אַריין. ווי ער וואָלט יענעם די אויגען געוואָלט אויסשטעכען, וויזט ער, אַז ער האָט אויף אַ סוד. דערווייל כאַפּט זיך נאָך איינער אויף און טהוט זיך אָן טלית און תפילין און שטעלט זיך אַנידער אָבדאַווענען, אַ צווייטער יוד געהט איהם שוין אין וועג אַריין און לאָזט זיך אויף אין דאַווענען אַריין. אין דערזעלבער צייט רעכענען צוויי יודען מיט אַ שטיקעל קרייד אויפ'ן טיש, איינער, מיט אַ נאַסען פינגער, מעקט, וואָס דער צווייטער שרייבט, און דער שרייבט ווידער, וואָס דער צווייטער מעקט. אין צווייטען ווינקעל שטעהען צוויי יודען, און איינער, מיט אַ געל בערדעל און אַ רונדיג בייכעל, צעהלט דעם צווייטען געלד אויפ'ן טיש. ער צעהלט ערנסט ווי איינער דאַווענט פרום: 74, 75, 76, ווי ער וואָלט וועלען דערמיט דעם אַנדערען זאָגען: זעה, וואָס געלד בעטייט. אינדעם עפּענט זיך די טהיר, און עס קומט אַריין מיט אַ געלויף אַ הויכער יוד, אַ בלינדער אויף אַן אויג, מיט אַ לאַנגער, רויטליכער באָרד, און ער הויבט אָן, אָהן שום טענות און מענות, צו שיטען דעם געלען, וואָס צעהלט דאָס געלד: „רויטער הונד, 250 רובל גיסט דו? וואָס ביסט דו משוגע געוואָרען?" דאָס געלע יודעל צעהלט ווייטער דאָס געלד — 101, 102. „וואָס האָסט דו צו מיין געלד?" טענה'ט אַלץ דער צווייטער. נאָר קוים האָט יענער די פּאָר גילדען צוגענומען, שטעהט שוין דער „רויטער" מיט'ן „געלען" און סוד'ען זיך, שלום געמאַכט. אויפ'ן טיש ליגען פּראָבען ווייץ אין רויטע שנופּ־טיכלעך, און יעדער יוד, וואָס קומט אַריין, כאַפּט אַ פּאָר קערענדלעך, בעקוקט זיי צוערשט, כאַפּט זיי אין מויל אַריין און פּרעגט אין דער וועלט אַריין: „וויפיעל דער מאַרק?" ער בעקומט נישט קיין תירוץ, קנאַקט ער די וויצלעך און קנייטשט מיט'ן שטערן, אַזוי ווי ער וואָלט אַליין פון זיך טרעפען געוואָלט דעם תירוץ, וואָס ער האָט נישט געקענט אַרויסבעקומען פון דעם עולם.

די „שטוב" איז די שטאָדט־בערזע. קליינע סוחרים'לעך קויפען אויף ביי די פּויערים די תבואה און מען פּערקויפט זיי „ר' יחזקאל'ס שפּייכלער". אין דער „שטוב" ווערען אָבגעמאַכט אַלע געשעפטען, נישט דוקא די, וואָס זיינען נוגע צו ר' יחזקאל'ס געשעפט, נאָר אפילו

דאָס, וואָס איינער האָט עפּעס מיט'ן צווייטען; אָדער גלאַט אַזוי, אַז אַ יוד וויל זיך דרעהען אין אַ „געשעפט“, אָדער אַז אַ יונגערמאַן געהט דעם ערשטען טריט פון קעסט אַראָב און וויל אַריינטרעטען אין האַנדעל, דרעהט מען זיך צווערשט אין „שטוב“. דאָס איז דאָס „בית המדרש“ פון האַנדעל.

ביי דער „שטוב“ איז אָבגעזונדערט אַ שטיבעל, „דאָס קאַבי־נעטעל“ הייסט עס, פאַר ר' יחזקאל'ן אַליין. ביי אַ פיער־עקענדיגען שרייב־טיש זיצט ר' יחזקאל אויף זיין „פאַטער־שטוהל“. ר' יחזקאל, אַ נידריג נאָר אַ דיק יודעל מיט אַ רונדיג ווייס בערדעל, האַלט זיך אָן מיט איין האַנד די ברילען ביי דער נאָז, איין גלעזעל פאַלט איהם אַלע מאָל אַרויס, און ר' יחזקאל הויבט עס אויף, רייבט עס איבער מיט'ן טיכעל, זעצט עס ווייטער אויף דער נאָז, פרעגענדיג עפּעס אָדער אָבענטפערענדיג ר' טוביה'ן, זיין „מענש“. ר' טוביה, אַ הויכער יוד, מיט אַ דאַרען געזיכט, ענטפערט אָב ר' יחזקאל'ן מיט איילעניש און מיט אַ געלעכטעריל, אַזוי ווי ער וואָלט זאָגען: „אַלץ איז גוט, אַלץ איז גוט“.

ר' יחזקאל, איינגעוויקעלט אין זיין לאַנגען ברייטען שלאָפראָק און אין דעם פיער־קאַנטיגען היטעל, קנעטענדיג אַ שטיקעל ברויט צווישען די פינגער האָרכט אויס זיין מענש, אַ מינוט בייזערט ער זיך, אַ מינוט ווערט ער ווייטער גוט, וועלענדיג זיך מיט זיין מענשען בעראַטהען.

ר' יחזקאל רוקט אויף אַ שופלאַדעל, נעהמט אַרויס אַ פּאַפּיער און זאָגט צו ר' טוביה'ן:

— וואָלף מוז נאָך דאַנציג שרייבען, אַז דער ערשטער טראַנס־פּאָרט איז עקספּעדירט.

עס עפענט זיך די טהיר און צווערשט שטעקט זיך אַ קאָפּ אַריין, זאָגענדיג: גוט מאָרגען! און דערנאָך פערשווינדעט דער קאָפּ און עס בעווייזט זיך אַ הויכער פויער מיט לאַנגע, פערבלאָטיגטע שטיוועל, וואָס לאָזען נאָך זיך אָן אָנזעהענדיגען צייכען. דאָס פּנים איז ביי איהם רויט פון היץ, טראָפּענס שוויים רינען פון די פייכטע האָר, און ניט ריידענדיג קיין וואָרט, קנעפּעלט ער אויף זיין פּאַלטאָ, דער־נאָך די וועסט, און שלעפּט פון דאָרט עפּעס אַרויס און גיט איבער אַ בריוועל ר' יחזקאל'ן.

בעת ר׳ יחזקאל לייענט, ווענדט זיך דערוויל ר׳ טוביה צום פויער. ר׳ טוביה רעדט צו איהם, דער פויער ענטפערט איהם אָבער נישט. ער קוקט אויף ר׳ יחזקאל׳ן, ווארטענדיג אויף עפּעס.

— דעם וואָגען שפּאַנען! איך אַליין פאָהר קיין טריסק.

— איך האָב דענסמאָל באַלד נישט געהייסען געהן מיט וואסער, צוויי וואָכען פאַר די ימים טובים, ווער ווייסט וואָס ס׳קען זיך מאַכען? ביי די ערשטע פרעסט, אַז עס נעהמט געזונד — זאָגט ר׳ טוביה צו ר׳ יחזקאל׳ן מיט אַ מין ווייכען געבייזער, אַליין שוין פערשטעהענדיג אין וואָס עס האַנדעלט זיך.

— פערפאַלען, דאָס האָלץ שטעלען האָב איך געמוזט, די טראַטוועס זיינען געווען געבונדען גאַנץ גוט, די שטריק שטאַרק, די טעג שעהן, געה רעכען זיך?! וואָס קען מען מאַכען; עס איז געווען מן השמים, געה רעכען, פאַר חנוכה וועט זיך די ווייכסעל שטעלען.

— מען דאַרף אַנטיק׳ן און סאָקאָלסקען מיטנעהמען, אויפ׳ן בוידעם ליגען עטליכע הונדערט שאָק פרישע „סטראַנקעס“. די האָקעס, די שטריק, — גיט אָן עצה ר׳ טוביה.

— דאָס אייז הויבט זיך אָן ריהרען, שרייבט מען מיר, גאָט זאָל געבען, אַז די קראַכעס זאָלען נישט זיין גרויס, נאָר טריסק דאַכט זיך איז אַ שטיל אָרט, עס איז נישט שטראָמיג און מיט גאָט׳ס הילף, ווען דאָס אייז זאָל נאָר נישט מיט אַ מאָל ברעכען, וועט מען קענען דאָס האָלץ ראַטעווען — זאָגט צום סוף ר׳ יחזקאל.

— מיט גאָט׳ס הילף.

— קיין גאָמבין דאַרף מען די גאָמבינער צוויי הונדערט רובל שיקען, און בצלאל צו ר׳ אברהם פלאָצקער, זאָל ער אין שעמעניץ קויפען. איך האָב מורא, אַז די שעמעניצער זאָלען נישט די שעפּסען אויסכאַפּען, לאָזען טאָר מען זיך נישט.

און ריידענדיג זיינען זיי ביידע אין דער צווייטער שטוב אַריין.

דער עולם איז האַלבלעך געווען אין הויףביים שפּייכלער די תבואה אָבוועגען, אין דער „שטוב“ זיינען נאָר געווען די אורחים, וואָס זיינען געקומען ביי נאַכט מיט תבואה אין „שטוב“ אַריין. און נאָך צוויי שטאָדטישע מעקלערס, איינער אַ יוד אין אַ „גוי׳איש“ היטעל, מיט אַ קראַגענדיל און אַ קורץ רעקעל און מיט אַ שטעקען אין דער האַנד, — דאָס איז געווען „קאָזעק“, דער פריצישער מעקלער,

ער איז געווען געשיקט פון דער צוקערניע פון א פריץ צו ר׳ יחזקאל׳ן. ביי יעדען ווארט, וואס ער האט געזאגט, האט ער דערמאהנט דעם פריץ מיט דער „צוקערניע". דער צווייטער איז געווען ר׳ חסקל עפּ־שטיין, א יוד א חסיד, אמאל אליין א סוחר, היינט אן אבגעקומענער, א מעקלער איז ער געווארען נאר איבער׳ן נאמען „עפשטיין": עפּעס דער נאמען פּאסט צום געשעפט. ער טראגט א בעשטענדיג בעפלעק־טע און צוריסענע קאם־זיידענע קאפּאטע, וואס האט נאך נישט דעם נגידישען גלאנץ אנגעווארען.

ר׳ יחזקאל האט די יודען „שלום עליכם" אבגעגעבען, און איידער זיי האבען נאך אנגעהויבען א ווארט אויסצורעדען, האט ער זיי צום כיור געשטופּט נאך זיך, אז זיי זאלען זיך וואשען צום עסען. דענסט־מאל איז אין שטוב אריין א הויבע, דיקע יודענע אין א ברייטער שירץ. דער דיקער באנד פון איהרע שליסעלעך קלינגען און זאגען אן, אז זי קומט, און די ברילאנטענע אוירינגלעך בלאנקען אין איהרע אויערען. זי האט א ריין, ווייס טישטוך איבער׳ן אנגעשריבענעם טיש געלעגט, און זאגענדיג צו די מאנספערשוינען מיט א ברייט בעל־הבתישען קול: ר׳ טוביה, וואשען, ר׳ נאטע שאכלינער, וואשען — האט זי צום טיש געגרייט.

די אורחים האבען זיך געלאזט שטופּען צום כיור, פון הינטען איז געגאנגען דער מעקלער עפשטיין. מלכה׳לע האט ברויט אויפ׳ן טיש אויפגעלעגט, דער עולם האט זיך ארום טיש געזעצט, פון דער קיך האט זיך געטראגען דער ריח פון געפּרעגעלטע ציבעלעס און די פּארע פון רויטען בוריקע־בארשטש, וואס האט דערמאהנט פון „פסח" און האט געוועקט די תאוה צום עסען. עפשטיין איז געזעסען ביים טיש, ווי איינער פון די אורחים, האט געגעסען און געזאגט גלייך־ווערטלעך. דער צווייטער מעקלער קאזעק איז געזעסען אין א ווינקעל אויף די אנלעהנען פון שטוהל און זיך די וואנצעס געדרעהט. ער איז געזעסען אויף אזא ארט, אז מען וויל האט מען געקענט מיינען, אז ער זיצט יא ביים טיש, און אז מען וויל קען מען מיינען, אז ער זיצט נישט ביים טיש. ער האט געקוקט אויף עפשטיינען פון דער הויך. נאר די דיענסט, ווייזט אויס, האט זיך טועה געווען און איהם געמוזט רעכענען, אז ער זיצט אויך ביים טיש, ווארום זי האט פאר איהם אויך אנידערגעשטעלט א טעלער. ער, הייסט עס, האט זיך

אויף טועה געווען, און צוגערוקט זיך צום טיש עסענדיג אויף אַזאַ אַרט, אַז מען וויל קען מען מיינען, אַז ער עסט ביים טיש, און אַז מען וויל קען מען מיינען, אַז ער פערזוכט נאָר...

אין הויף איז איצט גאָר אַן אַנדער לעבען. אַ פּאָר פּורים־טאָג. דער ווינטער איז נאָך אויף דער ערד, אָבער דער פריהלינג שמייכעלט שוין פון הימעל אַראָב, און פון אַלע פיער זייטען וועלט. דער לאַנג־געפרוירענער שנעע, וואָס איז דורכ'ן ווינטער אַ צווייטע ערד געוואָרען, צורינט און צוגעהט ווי שנעע אין וואַסער. דער זון'ס ליכטיגע טעכ־טער — די שטראַהלען — בלאָנדזשען אין דער בלאָטע אַרום. אין הויף איבער די קעפּ פליהען טויבען אַהין און צוריק, קומען אויף דער ערד אַראָב, כאַפּען אַ קערענדיל האָבער און מיט אַ גדולה פערשפּרייטען זיי זייערע ווייסע פליגלען און מאַכען פליטה. אין הויף זיינען קערנער האָבער פערוואָרפען, דער הויף איז אין שפּע איינגעטונקט... און היהנער דרעהען זיך, פּיקען די קערנדליך און וואַרפען זיך יעדען פּאָר די פיס. ביים שטאַל אויף אַ קייט, אונטער אַביידעל ליגט „בורעק“, אַ גרויסער קודלאָוואַטער הונד. ער שטעקט זיין דיקען קאָפּ אַרויס און וואַרט אויף אַ בעפעהל. אין הויף, ווי אין ישעיהו הנביא'ס צייטען, דרעהען זיך אַרום אַ ווייסע ציג מיט געדרעהטע הערנער און אַ נידריגער שעפּס, וואָס האָבען צוזאַמען שותפות געמאַכט און ציפּען צוזאַמען פון די בינטלעך היי, וואָס ליגען אויף דער פוהר אין מיטען הויף.

אויף דער צווייטער זייט הויף ליגען איינגעפרוירענע ברעטער און קלעצער, אויף דער האַלב איינגעזונקען אין שנעע. יונגען קריכען איבער די קלעצער, דערגרייכען ביז'ן שפּייכלער. די טהירען פון שפּייכ־לער שטעהען אָפען, און פאַר די טהירען שטעהט אַ גרויסע וואָג. איינער לעגט אַרויף געוויכט אויף דער וואָג, און דער „שרייבער“ (אַ יונגערמאַן אין אַ פּעלצעל און אין אַ פּוטערנעם קאָלנער) האַלט אַ ביכעל אין דער האַנד און שרייבט די געוויכט אין ביכעל אַריין. דורך די אָפענע פּאַרטקע קומען אַריין צופאָהרען איין פוהר נאָך דער צוויי־טער, מען נעהמט זעקלעך אַראָב, מען וועגט אָב, און מען טראָגט זיי אין שפּייכלער אַריין.

נאָטע דער יונג ביי די פערד, אַ הויכער ברייט־ביינינער, פון ר' יחזקאל'ס „גווארדיע“, מיט אַ שוואַרץ, אָבגעברענט געזיכט, מיט

ליכטיגע צוויי גרויסע אויגען, וואס קוקען פון דערווייטען ווי צוויי שטורקאצען, פיהרט ארויס פון שטאל צוויי הויכע פערד, בולאנעס. איינס פון די פערד האט אויפ'ן שטערען א שווארצען רונדען פלעק, וואס האט פון צווישען זיין גרויען שאקאלאד־קאליער ווי א שווארץ אויג געשיינט. די האר ביים האלדז זיינען ביי ביידע פערד געווען צוקעמט און איינגעפלאכטען אין פלעכטלעך. די האבער־קינדער זיינען געווען די ליעבלינגען פון ר' יחזקאל'ן. זיי האבען איהם פערשטאנען, האבען געוואוסט, ווען דער וועג איז נויטיג. די בייטש האט מען נאר פאר זיי אלס פאראד געהאלטען. עס איז נאך נישט געווען דער פאל, אז זיי זאלען איהם שבת אין וועג איבערלאזען. זיי האבען עפעס ווי געפיהלט, ווען עס איז פרייטאג און מען דארף זיך אויף שבת אהיים איילען. ער האט זיך געקענט אויף זיי פערלאזען. און ווען זיי פלעגען אזא „שטיקעל“ ווייזען, האט ער זיי אליין מיט זיין האנד געגלעט...

געזאגט האט מען, אז ר' יחזקאל'ס פערד זיינען נשמות פון אלטע בעלי־חובות, וואס זייערע וועקסלען ליגען נאך ביי איהם אין שאנק, און זיי קענען נישט קיין רוה אין קבר האבען, ביז זיי וועלען איהם דעם חוב נישט אבצאהלען...

נאטע האט געטראגען זיין ווינטערדיג קורץ פעלצעל מיט לאנגע לעדערנע שטיוועל און אויפ'ן קאפ דאס זעלנערישע רונדיגע פוטערן היטעל, אויף וועלכער עס האט נאר דאס „בלעכיל“ געפעהלט. און מיט א מין רחבות'קייט האט ער זיינע חברים צוגעפיהרט צום וואגען, זיי די כאמעטקעס מיט די מעשענע קאנטען אויף די העלזער אנגע־טהון, און מיט דעם נייעם געשפאן אויסגעציערט. דערנאך האט ער די בלאהע בענדערנע לייצעס ביים דישעל פערבונדען און ער האט זיך גענומען צום געזעס. אנטיק האט פון בוידעם די האקעס מיט די שטריק אראבגענומען און זיי אונטער'ן געזעס פערפאקט. אריינגעהענדיג אין שטאל, האט דערווייל נאטע אין פענסטער פון דער קיך אן אויג געווארפען, זיין אויג האט זיין שליחות ער־פילט, און באלד נאך איהם האט זיך נאכגעלאזט יענטע דאס דיענסט־מיידעל. דאס רויטע, געזונדע בלוט, וואס האט אין איהרע דיקע, פליישיגע הענד גערונען, האט דורך דעם צוריסענעם קאפטען ארויס־געשפראצט. איהרע שווארצע לאקען איבער'ן רויטען געזיכט, און

די שוואַרצע אויגען מיט די שוואַרצע, שאַרפֿע ברעמען אין איהר יונג־בלוטיג געזיכט האָבען „וועריטער גערעדט“, — „פֿייער און פֿלאַם“. זי איז פֿלינק אריין אין שטאַל נאָך נאַטען, און נישט ריידענדיג קיין וואָרט, האָט זי פֿון אונטער׳ן קאַפּטען אַ האַלבע געקאָכטע הוהן ארויס־גענומען און איהם דערלאַנגט.

נאַטע האָט עס צוגענומען, עפּעס ווי עס קומט איהם דאָס.

זי האָט נאָך געוואַרט...

ער האָט געוואוסט אויף וואָס...

און ווייל זי האָט געוואָלט, וויל ער דוקא נישט. זי הויבט אויף אַ שטרוי און מאַכט זיך אַרויסגעהענדיג.

איצט וויל ער. ער כאַפּט זי אָן, נעהמט זי פּעסט ארום מיט ביידע הענד, און האַלטענדיג אין די אַרעמס די בייטש, „זאַטעלט“ ער איהר אָן אַ גראָבען קוש אויף דער באַק.

— נו, זאָלסטו אזוי לעבען, אויב וועסט מיט מיר חתונה האָבען,— זאָגט זי צו איהם, אוועקנעהמענדיג איהר געזיכט.

— פֿלינקער, די בעל־הבית׳טע געהט, כאַפּ... — מאַכט ער צו איהר און שטופּט זי ארויס.

זי דערשרעקט זיך, כאַפּט זיך אויף, אָבער באַלד איבערצייגט זי זיך, אַז ער האָט זי אָבגענאַרט, בלייבט זי שטעהן ביי דער שוועל פֿון שטאַל:

— צוברעכען זאָלסט דו די הענד און פֿיס אויפ׳ן וועג! — זאָגט זי מיט אַ שעלמיש געלעכטער ארויסלויפֿענדיג.

— דו, סוקאַ איינע, — לאָזט ער זיך נאָך איהר.

דאָס שרייבערעל ביי דער וואָג, בעמערקענדיג ווי זי לויפֿט ארויס פֿון שטאַל, ווינקט ער צו אַנטיקען דעם הויף־וועכטער.

— פּשאַ קרעוו — לאָזט זיך אַנטיק נאָך איהר.

זי שטעקט ארויס אויף זיי די צונג און ווערט פֿערשוואונדען אין הויז פֿון דער קיך.

אַ קנאַק פֿון נאַטעס בייטש און אַן עזות׳דיג רעש׳ן פֿון רעדער האָבען צו וויסען געגעבען, אַז די פֿוהר שטעהט שוין פֿאַר דער טהיר געשפּאַנט.

און באַלד האָט מען אָנגעהויבען צו טראָגען פֿון שטוב אויפ׳ן וואָגען פּעקלעך און פּעקעלעך. ר׳ יחזקאל ריהרט זיך נישט אין וועג

אריין אהן „צדה לדרך". ר' יחזקאל האט זיך געוויזען אין גרויסען, ברייטען שאפען־פעלץ, דעם ווינטערדיגען פאלטא מיט די ברייטע ארבעל האט מען איבער'ן געזעם געלעגט (ווארום א טאג איז געווען א שעהנער, דער פראסט האט געלאזט, און די זון האט אין הימעל געלאכט), נאך איהם זיין ווייב מלכה'לע — מיט א ברכה אויף די ליפען, און חברה קינדערלעך, קליינע און גרויסע, טהייל האלטענדיג אין די הענד גמרות — מיטגענומען אין חדר אריין נאכ'ן אנבייסען, קלענערע — בייגעל מיט פוטער, נאך טהייל האט דער „בעהעלפער" אונטערגעשטופט: „אין חדר אריין". די קינדער אבער, מעהרסטענ־טהייל אין פעלצלעך אנגעטהון, ווארטען ארום דער פוהר.

— זיידעשי, זאל דער זיידעשי פאהרען געזונטערהייט!

— בלייבט געזונד און לערענט מיט חשק! — האט זיי דער זיידע איטליכען בעזונדער די האנד געגעבען, פון דער הויזען־קעשענע א גרויסען בייטעל ארויסגענומען און די קינדער לעצט־געלד געטהיילט.

פון דעם פענסטער פון צווישען די צוויי געהאפטענע גארדינען האט א מיידעל'ס געזיכט ארויסגעשיינט. דאס האלבע געזיכט, אן איידעל געדרייטעלטע באק מיט א שווארצען זיידענעם לאק און מיט א בלאהען באנד פערבונדען, האט איידעל און אריסטאקראטיש פון דער־וויטען צום פאטער אהין געשאקעלט:

— פאהר געזונדערהייט, טאטעשי!

ר' יחזקאל איז אויפ'ן וואגען ארויף. זיצענדיג אויפ'ן וואגען, האט ער נאך עפעס מיט ר' טוביה'ן, זיין מענש, גערעדט, געזעגענט זיך, און אהין געשאקעלט צו מלכה'לען: בלייב געזונד, בלייב געזונד! דערנאך צום מיידעל'ס ליכטיגען געזיכט: בלייב געזונד, לאה'לע! און צו די אייניקלעך פון וואגען אנגעזאגט:

— איהר זאלט בעגעהרען צו לערנען!

אין א ווינקעל איז יענטע געשטאנען. איהרע הענד האט זי אויפ'ן הארץ פערלעגט און געקוקט אויף נאטען, ווי ער זיצט זיך „שטייף" און שטארק אויף דעם „קארשעל" אין זיין קורץ פעלצעל, און דאס ממזר'ישע, וואוילעשע היטעלע ווינקט אראב צו איהר. ער האלט די לייצעס אין דער האנד, גרייט אין דער וועלט זיך צו לאזען, ווי זיינע פערד, די חברים, וואס קענען נישט איינשטעהן און האקען מיט זייערע פאדקאוועס אויף די שטיינער.

יענטע האָט געשמייכעלט.

נאָטעם א קנאַל פון דער בייטש האָט איהר א גרוס אָבגעגעבען:
בלייב געזונד, יענטע!

די סאַפּענדיגע פערד האָבען זיך אין דער וועלט געלאָזט, אויס־מיידענדיג דאָס שטילע, רוהיגע, פריה־מאָרגענדיגע שטאָדט־געסעל — און נאָטע מיט'ן זעלנערישען היטעל איז ערגעץ־וואו פערשוואונדען געוואָרען...

אין דער „שטוב" ביי ר' יחזקאל'ן איז איצט שטיל. דער עולם האָט די געשעפטען אָבגעמאַכט. די פרעמדע, וואָס זיינען ביינאַכט געקומען, האָבען זייערס פערקויפט, איינגעשפּאַנט און אָבגעלאָזט זייער אָרט אַנדערע סוחרים, וואָס וועלען קומען ביי דער נאַכט. די גרויסע קאַנאַפּע זעהט זיך ערשט איצט אַרויס מיט איהר לעדערנעם, אַלט־מאָדישען איבערציהער און מיט אַלע איהרע „גריבער" און „בערגער", וואָס זיינען אין איהר. דער לאַנגער טיש אין מיטען „שטוב" איז בעשריעבען מיט קרייד, דער שוואַרצער אויווען איז בעשריעבען, די הויכע שאַנק איז בעשריעבען און אַלע שטוהלען און בענק זיינען „אָנ־געגרעכענט", און די רעכענונגען אויף טיש און בענק, אויף שראַנקען און ווענד זעהען אויס ווי כלי־זיין, וואָס די זעלנער האָבען זיי איבער־געלאָזט אויפ'ן שלאַכט־פעלד און זיינען אַנטלאָפען פון זיי. און די רעכענונגען קוקען איינע דער צווייטער אָן, און קריעגען זיך, און שטעכען איינע דער צווייטער די אויגען אויס...

באַלד זיינען אריינגעקומען צוויי נידעריגע, פעטע יונגע־מאַנטשיק־לעך: חאַצקיל און בעריל, מיט נידעריגע, רונדיגע בייכלעך. די משפחה־גריבעלעך ביי זייערע ווינקעל־נעזער זאָגען אויס, אז זיי זיינען ברידער; ר' יחזקאל'ס שוועסטער־קינדער. אמאָל זיינען זיי צוויי יונגע לייטלעך אויף קעסט געווען — היינט זיינען זיי אויך נאָך קעסט־יונגע־לייטלעך — נאָר זיי דרעהען זיך שוין אין „שטוב" אַרום. משפחה מיט'ן שטוב, קומען זיי נאָכ'ן אָנבייסען צולעגען זיך אויף דער קאַנאַפּע, פאַר מיטאָג.

ביידע מיט א מאָל, ווי עס פּאַסט פאַר צוויי ברידער, האָבען זיי זיך בייגאַנד אויף דער קאַנאַפּע אַרויפגעלעגט. די פּאַלטאָס אויס־געטהון, קונציג זיי פּאָר קישעלעך געמאַכט און אונטער די קעפּ זיך

ארונטערגעלעגט. צוערשט האבען זיי זיך אין דער שטיל — אזוי ווי עס וואלט זיי א שאד זיין אויף דעם א ווארט אויסצוניצען — געשטופט זיך, געשטויסען זיך. יעדער האט פאר זיך דעם אנלעהנער געוואלט. נאר אזוי ווי זיי האבען זיך אהן ווערטער געקריעגט, אזוי האבען זיי אויך אהן ווערטער צווישען זיך שלום געמאכט. איינער האט דעם אנלעהנער גענומען, און דער צווייטער האט זיך צו זיינע פוסענס געלעגט.

האצקיל, דער עלטעסטער ברודער, האט קונציג זיך געקראצט מיט איין פינגער אין זיין געל בערדעל און האט זיך פערטראכט אויף א רעכענונג, וואס איז איהם גענענאיבער פאר די אויגען געשטאנען:

— 7 מאל 38 וויפיעל האבען מיר, הא, בעריל?

נאר בעריל האט איהם מיט דער נאז אבגעענטפערט. האט זיך האצקיל מישב געווען, זיך צו דער וואנד אויסגעדרעהט, און עפעס ווי וועלענדיג אבטהון בערל'ען, האט ער אויף דאס זעלבע געטהון...

II.
אַ הייזעל ביי דער ווייכסעל

איינס אַליין און פאר זיך אַליין שטעהט זיך אַ הייזעל אין טהאָל צווישען צוויי הויכע בערג, וואָס לאָזען זיך הויך און ווייט אין דער וועלט אריין, ביים ברעג פון טייך ווייכסעל. ווינטער איז עס. גאָט'ס וועלט איז אין גאנצען אין שניי פערטרונקען. אונזער הייזעל, ווי אַן אַלטער בעל הבית אין תכריכים, שטעהט זיך ביי'ם ברעג, קוקט זיך צו צום פערפרוירענעם טייך, זיין שכן, און עס שווייגט, ביז דער טייך וועט צו תחית־המתים אויפשטעהן. דערוויילע איז דער טייך געשטאָרבען, געפרוירען און מיט אַ ווייסען קיטעל איינגעהילט. ראָבען פליהען אויף זיין ברייט און לענג, שטעלען זיך אויף דעם טייך'ס רוקען און לעבערען זיין אָבגעטאָקטע דעקע. טהיילמאָל געהט אַ מענש איבער'ן טייך, און דעם מענשען'ס פיס טוקען אין דעם ווייסען, טיעפען שניי. און פון ביידע זייטען הייזעל זעהען אוים די הויכע בערג, ווי שטיקער געפאַלענע פליעגלען פון אַן אָדלער, וואָס ליעגען איינער אויפ'ן צווייטען, אָדער ווי שטיקער געפרוירענע וואָלקען וואָלטען געפאַלען איינס אויפ'ם צווייטע. אויף די רוקענס בערג קריכען נידריגע שניי־בוימעלעך; איין בוימעל, בעדעקט פון קאָפּ ביז די פיס אין שניי, האָט זיך אויפ'ן שפּיץ בארג ארויפגעכאפּט. עס שטעהט איינס אַליין אין דער הויך און עס קוקט זיך ווייט און ברייט אין דער ווייסער וועלט... ביי'ם ברעג פון טייך, צו־פוסענס דעם בארג און צו־קאָפּענס דעם טייך, שטעהט אַ שערענגע בוימער, איינס נאָכ'ן אַנדערע מיט שניי בעדעקט, וועלכע זעהען אויס ווי ווייסע עדות, וואָס שטעהען און היטען דעם ריעזיגען מת, דעם טייך...

אין דעם הייזעל זיצט אַ משפחה פון יאָהרען־לאַנג. דאָרט לעבט מען מיט זיך און מיט'ן טייך, דעם שכן. „חיים איבערפיהרער'ס"

הייסט דאָס הייזעל היינט. אמאָל מיט אַ דרייסיג יאָהר צוריק האָט עס געהייסען „משה איבערפיהרער'ס", און אפשר אין צוואַנציג יאָהר ארום וועט עס גאָר הייסען „דוד איבערפיהרער'ס". נאָר עס איז נישט קיין חילוק, דער נאָמען טוישט זיך נאָר מיט די יאָהרען. אָבער דאָס הייזעל, דאָס וואַסער און דער נאָמען „איבערפיהרער" בלייבען ביז איצט. דער היינטיגער „איבערפיהרער" הייסט חיים און איז אַ יוד פון אַ יאָהר פופציג, אַ הויכער און אַ דאַרער. דאָס פּנים אויסגע־צויגען און די ווייסע באָרד אויסגעצויגען, און דער הויכער געקנייטש־טער שטערן איז אויסגעצויגען. אַ וואַסער־קינד, אויפגעצויגען גע־וואָרען ביים וואַסער, און ווער ווייסט, אויב זיין קבר וועט נישט זיין אין וואַסער. נו, וועט עס אין וואַסער גופא נישט זיין, על כל פנים וועט עס זיין ביים וואַסער. און וועט אַ געוויסער קומען, וועט איהם דאָס וואַסער פון קבר ארויסנעהמען און מיטפיהרען איהם מיט זיך קיין דאַנציג, אזוי ווי עס האָט מיט זיין פאָטער און מיט זיין זיידען געטהון... און וואָס איז דער אונטערשיעד, צי מיט דער ערד, אָדער מיט'ן וואַסער אויסגעמישט צו ווערען? די ערד איז טויט, זי שווייגט תמיד און שטעהט תמיד אויף איין אָרט, דאָס וואַסער לויפט, איילט זיך אין דער וועלט אריין, עס לעבט כאָטש...

משפחה מיט'ן וואַסער איז ער שוין פון לאַנג. דאָס וואַסער דאַרף יעדעס יאָהר אַ מענש, און זיין משה'לע איז שוין פון לאַנג מיט'ן וואַסער געוואָרען אויסגעמישט, און דרעמעלט דער „איבער־פיהרער" אַ מאָל שבת נאָכ'ן מיטאָג ביים ברעג איין, און אַ כוואַליע קומט צולויפען און רוישט, דאַכט זיך איהם, אז משה'לע מיט זיינע חברים, די כוואַליעס, זיינען איהם געקומען וועקען...

זומער ציהט ער די פּרנסה פון וואַסער, אַ גאַנצע וואָך איז ער אויף דעם שיפעל, און זיין לייווענד שפּאַלט און שיידט אָב איין הימעל פון צווייטען... שבת. דאָס וואַסער פיהרט זיך יודישליך, עס האַלט מיט שבתים און ימים־טובים, שטיל איז עס, עס קושט איין כוואַליע די צווייטע, און ער מיט'ן ווייב זיצען פאַר דער טהיר. ער זאָגט פּרק, דאָס ווייב לייענט אין „צאינה וראינה" און זיי דערצעהלען די כוואַליעס גאָט'ס וואונדער, און יעדע כוואַליע כאַפּט אַ וואָרט און מאַכט פּליטה. ווינטער איז דער טייך געפרוירען, צוגעדעקט אין זיין שייה. דאָס הייזעל איז פערשנייט, פערשאָטען פון קאָפּ ביז צו די

פּיס. פון דעם בלומען־פּערקאָוועטען פענסטערעל שטאַרט אַרויס דעם איבערפיהרער׳ס אַן אויג און בעטראַכט דעם שותף, דעם טייך, ווי ער איז צוגעדעקט, געפרוירען. דער „איבערפיהרער" קוקט און קרעכצט. צוויי זיינען פערפרוירען: דער טייך הינטער׳ן אייז און דער „איבער־פיהרער" אין זיין הייזעל. און ווען דאָס וואַסער רייסט זיך פון הינטער זיין דעקע אַרויס און לעבט אויף, דענסטמאָל קריכט פון זיין ווינטערדיגען קבר אויך דער „איבערפיהרער" אַרויס, האָט הנאה פון זיין שותף, וואָס איז צו תחית־המתים אויפגעשטאַנען, און ער שמירט אויס זיין שיפעל מיט סמאָלע.

ביי נאַכט. די געגענד איז אַרום שטיל. דער הימעל קוקט מיט ליעבשאַפט אויף דער וועלט, ווי אַ טאַטע אויף זיין הויז־געזינד. די פעלדער זיינען מיט שניי בעדעקט, און די בערג זיינען ווי טויטע ריעזען אין זייערע תכריכים. דענסטמאָל שימערט פון „איבערפיהרער׳ס" פערקאָוועטען פענסטעריל אַ שטראַהל ליכטיגקייט אַרויס און דרינגט ערגעץ־וואו אין דער וועלט אַריין. ווייט ערגעץ בלאָנדזשעט אַ פוסגעהער, ער דערזעהט דעם שטראַהל, וועלכער פיהרט איהם גלייך צום פענסטער פון הייזעל די נאַכט איבערצונעכטיגען.

עס איז נאָך ווינטער. מיט שניי אַרום איז אַלץ נאָך בעדעקט, נאָר דאָך קוקט שוין גאָט פון דער הויך מיט קלאָהרע אויגען אַראָב. די זון איז איבער די גרויע ווינטערדיגע וואָלקען פערשפּרייט, און איהרע שטראַהלען לעבערען די ווינטערדיגע דעקע. אויף די אַרו־מיגע בערג צוגעהט דער שניי קלאָר, ריין; קיין מענשענ׳ס פוס האָט נאָך נישט זייער ריינע ווייסקייט בעריהרט, און גאַנצע שטראָמען צוגאַנגענער שניי לאָזען זיך גלעטענדיג פון די בערג אַראָב און פאַלען אין דעם האַלב־געפרוירענעם טייך אַריין. דאָס אייז איבער׳ן וואַסער איז ריין און דורכזיכטיג, און דאָס וואַסער קוקט דורך איהם, ווי דורך אַ קלאָהרע שויב אַרויס. טהיילמאָל וואַרפט זיך אַ פיש אַרויף, האַקט אויף די שויב מיט׳ן וויידעל, וואַרפט אַ בליק אויף גאָט׳ס פרייע וועלט און פאַר גרויס גדולה, אַז די מאַמע, דאָס וואַסער, וועט באַלד פון זיך די שויב אַראָבוואַרפען, לאָזט ער זיך טיעף־נאַרקענדיג אין וואַסער אַריין די בשורה די חברים אָנצוזאָגען. און אַלץ אַרום איז בעהאָפטען איינס מיט׳ן צווייטען, אַלץ האָט דער שניי צוזאַמענגעגאָסען. קלאָהר,

רײן, העל, נאָר אײן שװאַרצער פלעק שטערט די װײסע שנײ־װעלט — דאָס הײזעל, װאָס עס שטעהט זיך אײנס אַלײן אין טהאָל.

די חײם'טע געהט מיט'ן עמער צו דעם ברונעם, װאָס איז הינטער דעם הײזעל, מיט אַ מאָל דערזעהט זי פון דערװײטענס ר' יחזקאל'ס פוהר. זי האָט באַלד די פערד דערקאַנט, און זי האָט צום מאַן דורכ'ן פענסטער אַרײנגעקלאַפּט.

— חײם, דער סוחר פון די טראַטװעס פאָהרט.

— געמאַכט װי אַ חכם, אין אַ פּאָר שעה אַרום װאָלט פון'ם האַלץ קײן לעק ניט געבליבען — האָט חײם אָבגעענטפערט אַרױסגעהענדיג אױף דער שװעל פון דער טהיר.

און װאָהר איז עס. צװישען די װײסע פעלדער שװאַרצט זיך דער װעג און אױפ'ן װעג לױפען צװײ גרױע פערד, װאָס קומען װאָס אַ מאָל נעהענטער.

באַלד איז נאָכע מיט אַ קנאַל פון דער בײטש צום הײזעל צו־געפאָהרען. די פערד זײנען נעװוען צוהיצט, פערסאָפּעט. ר' יחזקאל אַנגעטהון אין זײן דיקען שאָפען־פעלץ, איז פון דער פוהר אַראָב פרעגענדיג:

— נו, װאָס מאַכען דאָרט מײנע העלצלעך?

— מיר האָבען געטהון, װאָס מיר האָבען געקענט. מען האָט נאָך אַ מאָל מיט שטריקאָװעס געבונדען, מיט ברעטער צװאַפּען־געקלאַפּט און מיט גראָבע שטריק צום ברעג פערפעסטיגט, אָבער װער װײסט? שפּיעל דיך מיט איהר — האָט חײם אױסגעלאָזט מאַ־כענדיג מיט די האַנד, װי ער װאָלט דערמיט געװאָלט געבען פער־שטעהן די גבורות פון איהר, פון זײן װײכסעל.

ר' חײם איז צוגעגאַנגען צו ר' יחזקאל'ן און האָט איהם אָב־געשמעקט „שלום עליכם“, און ר' יחזקאל איז מיט אַן אַראָבגעלאָזענעם קאָפּ אין שטיבעל אַרײן.

אין דעם קלײנעם, רוהיגען שטיבעל זײנען געשטאַנען צװײ הױכע בעטען, פול אָנגעלעגט ביז אין האַלבען באַלקען מיט דעקען, אין װעלכע עס האָט זיך אױפגעהאַלטען די פעדערען פון די אַלע גענז און קאַטשקעס, װאָס די יודענע האָט צײט נאָך איהר חתונה יעדען פרײ־טאָג געשאָכטען — אױף אױסשטײער פאַר שװעסטער־קינדער אױף חתונה. פון דעם קלײנעם שױבען־שײנקעל װאָס איז געשטאַנען אין אַ

ווינקעל שטוב — האָבען רויטע עפּעל אַרויסגעקוקט, וועלכע האָבען פערשפּרייט אַן עפּעל־געשמאַק אין דעם קליינעם דאָרפישען שטיבעל.

ר' יחזקאל האָט זיך ביים טיש אװעקגעזעצט. פאַר עגמת־נפש האָט ער דעם שאַפּען־פּעלץ נישט אויסגעטהון און האָט צום פענסטעריל אַרויסגעקוקט. אַרום איז נאָך שטיל, נאָר פון גאַנץ וויים הערט זיך אַ מין גיסען. דאָס זאָגט אַן שלעכטע בשורות, און פון ר' יחזקאל'ס ברוסט האָט זיך אוים געוואוינהייט אַ „רבונו של עולם“ אַרויסגעריסען.

נאָטע איז אַריין אין שטוב און האָט עפּעס דאָרט ביי דער טהיר געזוכט. די חיים'טע האָט זיך מיט איהם געקריעגט, וועגען האָלץ האַקען. באַלד האָט אַ פייעריל געקנאַקט אין קיך — אַ יאַיכעל פאַר'ן סוחר אָבצוקאָכען. די חיים'טע ביי דער קיך זעהט, אַז דער סוחר זיצט פערקלעהרט ביים טיש, הויבט זי איהם אָן צו טרייסטען:

— זאָרגט נישט, סוחר, וועגען די טראַטוועס, גאָט וועט העלפען און וועט אייער סחורה פון וואַסער ראַטעווען.

ר' יחזקאל האָט זיך אומגעקוקט און דערזעהן די חיים'טע. זי, אַ יודענע, טרייסט איהם, האָט ער זיך פאַר זיך אַליין פערשעהמט, און איז אַרוים אין הויף.

— פיהרט מיך, ר' חיים, צום געהילץ, — האָט ער צו חיים'ען געזאָגט, טרעפענדיג יענעם צוויי עמער וואַסער טראָגען — נאָטע, קום מיט.

חיים האָט די עמער אין שטאַל געטראָגען. אַלע דריי זיינען הינטער'ן הייזעל צום געהילץ אַרונטער.

אַז מען האָט נישט געוואוסט, האָט מען נישט געקענט בעמערקען, אַז דאָרט ליעגט האָלץ. האַלבליך איז עס אין אייז איינגעפרוירען, און פון אויבען איז עס מיט וואָס צוגעדעקט. נאָר לאַנגע ברעטער זעהען זיך וואו ניט וואו אַרוים, און לאַנגע דיקע שטריק זיינען אָנ־געבונדען אָן דיקע בוימער, וואָס שטעהען ביים ברעג.

— אַ שלעכטע, אַ שלעכטע געשעפט, — ברומט ר' יחזקאל פאַר זיך און מעסט מיט דעם שטעקען אין דער לופט לויט דעם אויג, וויפיעל אייל ווייט קען דאָס געהילץ ליגען פון ברעג.

— מען מוז קיין יאַנאַשעץ געהן פויערען שאַפען, וואָס מעהר פויערן, און אַזוי ווי דאָס אייז וועט נאָר אָנהויבען זיך ריהרען, מוז

מען דאס געהילץ פון וואסער ארויסנעהמען. — וויפיעל עס זאל קאסטען — פערפאלען.

— וואס דען? אז דאס איז ווען אנהויבען ריהרען, וועט עס דאס געהילץ ווי א פעדעריל מיטנעהמען — שטימט ר' חיים מיט, מיט א מין בעהאלטענער גאוה אויף זיין וואסער.

— עס ליעגט ניט ווייט פון ברעג. אין גאנצען אן אייל צוויי, דריי.

— מען מוז זיך צואיילען. פון אויבען קומט דאס אייז אן אין א לאדע מינוט, — זאגט ר' חיים שוין געהענדיג.

ר' יחזקאל האט איהם א 5-רובל'דיגען געגעבען, אז ער זאל פון דארף אקעווויט מיטברייננגען און אליין איז ער צוריק אין ר' חיים'ס שטיבעל אריין.

אין שטיבעל ביי ר' חיים'ען האט זיך געטראגען אין דער לופט א ריח פון קארטאפלעס מיט באבעס (די חיים'טע ווייסט שוין פון לאנג, אז פון איהרע „באב“ לעקען די סוחרים די פינגער); די חיים'טע איז אין גאנצען אין דער קיך געווען פערטהון. נאטע איז געזעסען אין א ווינקעל ביי דער קיך, די שטיוועל אויסגעטהון, און האט זיך די אניצעס געטריקענט, שמועסענדיג דערוויל מיט די חיים'טע וועגען א כלה. — די חיים'טע האט איהם א שדוך אנגעשלאגען מיט איהר'ס א שוועסטער־קינד פון יאנאשעץ, זעהר א שעהן, געזונד מיידעל מיט א פאר הונדערט גילדען. און וועט דער סוחר איבער שבת איבערבלייבען, וועט זי איהר שוועסטער־קינד אהער ברייננגען.

נאטע איז געזעסען און האט דעם שמועס ערנסט אויסגעהארכט און מיט'ן קאפ צוגעשאקעלט; געוואלט האט ער דערוויל ביי דער אלטער א גוט מיטאג אויסנארען. ער האט זיין עסק פערשטאנען. די אלטע איז באלד צו איהם משפחה'דיג געווארען. ר' יחזקאל איז אריינגעקומען, איז דער שמועס איבערגעהאקט געווארען.

ר' יחזקאל האט שוין געפונען דעם טיש געדעקט מיט עפעס א מין מאדנע „צוועל“, וואס זעהט אויס צו זיין א קאלדרע אויף די בעטען, מיט א בלעכענעם אויסגעריבענעם לעפעל, מיט א קלינג פון א מעסער און א גאפעל, א היימיש־געבאקען ראזעוואנע ברויט, און א זאלץ־מעסטעל. ר' יחזקאל האט זיך געוואשען, א המוציא געמאכט, און די חיים'טע האט איהם א טעלער דערלאנגט, פון וועלכען די

פארע האט די שטוב איינגענומען. ר׳ יחזקאל האט קנאפ פערזוכט, אוועקגערוקט פון זיך דעם טעלער, די שירים איז פאר נאטען געוועז...

ר׳ יחזקאל האט פלינק אבגעבענשט און איז צום געהילץ ארויס. ער האט זיך ביים ברעג אנידערגעשטעלט און געווארט.

און איבער דער וויט און איבער דער ברייט פון דער ווייסער וועלט האט זיך זיין אויג פערווארפען. דאס וואסער לויפט פון די ברעג און עס גיסט זיך איבער׳ן אייז. פון דערווייטענס הערט זיך א קנאק. א שטיק אייז, א האלבער טייך קומט אן און רייסט זיך ווייטער, דאס וואסער רוישט שטראמענדיג אין א רינע פון צווישען צוויי שטיקער אייז, און מיט א רעש שטראמט עס פון דער רינע ארויס און עס לעבערט דאס אייז, אויף וועלכען עס רינט ארויף. א כוואליע וואסער קומט אן צולויפען און גיט זיך א גאס איבער׳ן אייז, באלד נאך דער כוואליע הערט זיך א קנאק; דאס אייז שפאלט זיך און א ריעזיג שטיק פון איהם שטעלט זיך קאפויר און ווערט די רגע צושמעטערט אויף שטיקלעך. דאס וואסער לאזט זיך אין א שטארקען שטראם ארויס פון זיין געפרוירענער דעקע, מיטשלעפענדיג מיט זיך די הרוגים, די צובראכענע שטיקער אייז, און מאכענדיג מיט זיי א שפיעלעכיל, א דריידעל אין קאן, צווישען צוויי כוואליעס, וואס איינע וויל די צווייטע כאפען, און פאטשען זיך אין פנים אריין...

אט שווימט שוין דאס וואסער און עס ברעכט דאס אייז ביים ברעג, וואו דאס האלץ ליעגט. ר׳ יחזקאל הערט שוין דעם קנאק. דאס שטיק אייז איז געפלאצט, נאר עס ריהרט זיך נאך נישט. דער באלוואן איז צו גרויס און צו ריעזיג, אז דאס וואסער זאל איהם קענען בעוועגען. דאס וואסער האלט דערמיט מלחמה, עס שיקט נאך א כוואליע און נאך א כוואליע. דער באלוואן ריהרט זיך נישט. קלענערע שטיקלעך אייז ווערען אין איהם צוהאקט, צושמעטערט און געהען אונטער, נאר ער שטעהט אבער נאך א מינוט און אונטער איהם הויבט אן בורטשען, און דאס אייז ווערט צוטהיילט אויף קליינע שטיקלעך. אט וויזט זיך דאס געהילץ. איין טראטווע איז אנגע־בונדען אן דער צווייטער, און איינע הויבט זיך, רייסט זיך פון דער צווייטער. ר׳ יחזקאל קוקט אויף זיין פערמעגען. עס שטעהט אין סכנה. די שטיקער אייז פרובען זיך פון ארט ריהרען. די שטריק סקריפען ביי די בוימער. זיי רייסען זיך. די לעצטע מינוט. ר׳

יחזקאל טרעט נעהענטער צום וואסער צו, ער שטרעקט די האנד אויס, ער וויל אָנריהרען מיט די הענד, און קוקט זיך אום, אויב מען זעהט נישט די פויערים — קיינער קומט נישט. דאָס וואסער לויפט, איילט, דאָס אייז פּלאַצט — זיין פערמעגען ראַטעווען, אוי, רבונו של עולם, זיין פערמעגען ראַטעווען.

קומט אָן צולויפען ר׳ חיים מיט פויערים א גאַנצע מחנה. ר׳ יחזקאל דערזעהט זיי פון דערווייטען, ער ווינקט מיט די הענד. די פויערים קומען נעהענטער, טהייל האַלטען העק, לאָמען, קייטען און שטריק. ר׳ יחזקאל קריגט מעהר מוטה, ער לויפט פאַראויס — ער קוקט נישט אויפ׳ן אייז. דאָס וואסער איז הינטער זיינע פיס, ר׳ יחזקאל קוקט נישט, — מיט גאָט׳ס הילף, די פויערים נאָך איהם, מען פרעגט נישט אויף קיין לוין — וואָס? ווען? מען דאַרף דאָס האָלץ ראַטעווען. מען כאַפּט העק אַרויף אויף די טראַטעוועס, מען שניידט דורך די „שטריקאַוועס", מען שניידט אָב איין טראַטעווע פון דער צווייטער, דאָס אייז ברעכט זיך, מען האַקט, מען ציהט ביי די שטריק, ווער קוקט אויף עפּעס? מען שפּרינגט אַריבער פון איין קלאָץ אויף דעם צווייטען — פון ברעג ציהט מען, וויפיעל מען קען ראַטעוועט מען אַרויס אויפ׳ן ברעג. די איינצעלנע טראַטעוועס בינדט מען מיט שטריק און מען פערפעסטיגט זיי שטאַרקער ביים ברעג.

און דאָס וואסער האָט זיך געגאָסען אויפ׳ן אייז און מלחמה געהאַלטען מיט איהם, אַזוי, אַז דאָס אויג האָט געצווייפעלט, וואָס איז מעהר פון אויבען אויפ׳ן טייך: דאָס אייז אָדער דאָס וואסער. מיט א שטראָם האָט זיך געלאָזט און געוואָרפען איין שטיק אייז אויפ׳ן צווייטען, און איין באַלוואַן איז מיט׳ן קאָפּ אַריין אין צוויי־טען און יענעם צושמעטערט אויף שטיקלעך; פּלוצים האָט זיך אויפ־געהויבען א שטיק אייז אין דער הויך און האָט אָבגעהאַלטען זיינע חברים, וואָס לאָזען זיך נאָך איהם; און די שטיקער אייז זיינען אַרויף איינס אויפ׳ן צווייטען, איינס אויפ׳ן צווייטען, און א באַרג אייז איז אין מיטען וואסער שטעהן געבליבען, דאָס וואסער האָט מיט דרך־ארץ געמוזט פאַר זיי אָבטרעטען. נאָר באַלד האָבען די כוואַליעס וואסער, ווי זיי וואָלטען זיך איין האַנד געמאַכט, גענומען זיך אויף א מאָל אַריין אין באַרג און איהם צושמעטערט, חרוב געמאַכט, און דאָס וואסער האָט זיי אין דער וועלט געפיהרט, היידא...

דאָס וואַסער ברעכט אַלץ, און די פּויערים פליהען פון איין שטיק אייז אויפ'ן צווייטען.

דערווייל האָט די נאַכט זיך אָנגערוקט. פון אויבען איז דער הימעל אין אַ כמאַרע געפּרוירען געוואָרען, נאָר דאָס וואַסער האָט זיך ווייטער דאָס זייניגע געטהון, און די פּויערים האָבען אויך דאָס זייע־ריגע געטהון — שייטלעך האַלץ אין סמאָלע איינגעטונקט און אָנגע־צונדען, און די נאַכט האָבען זיי בעלויכטען; דער עלסטער און מיט איהם די פּויערים — איין באַלקע נאָך דער צווייטער אויפ'ן ברעג אַרויסגעקראָגען, און דאָס וואַסער האָט גערוישט, געוואָרפען זיך און דאָס האָלץ געשלעפּט צו זיך.

דערנאָך, אַז מעהר ווי אַ העלפט האָלץ איז שוין אויפ'ן ברעג געלעגען, האָט ר' יחזקאל זיין פוהר געשיקט אין שטעדטיל אריין נאָך בראַנפען, אַליין איז ער צו ר' חיים'ען אין שטיבעל אריין.

ביים טיש האָט ער געטראָפען אַ יודען אין אַ לאַנגען פוטער מיט אַ לאַנגער, שוואַרצער באָרד. ער איז געזעסען האַלב „אוועקגעלעגט" אויף אַ שטוהל און געשמועסט מיט אַ בחור'ל פון אַ יאָהר פופצעהן — מיט אַ חן'עוודיג פנימ'ל, וואָס זאָגט מעהר אויס פון פּאָטער'ס נגידיש־קייט ווי פון פּאָטער אַליין. ער איז געווען אין אַ סאַמעטען היטעלע מיט פּאות'לעך און מיט אַ זיידען האַלז־טיכעל. אַ נגיד'ישער חן און רוהיגקייט איז געווען אין זיין טאַקט, אין זיין מינע. ר' יחזקאל'ן איז ער באַלד געפעלען. ער איז צוגעגאַנגען און די הענט אויסגע־שטרעקט:

— שלום עליכם, יודען.

— עליכם שלום.

— היגע? — האָט ווער פון זיי געפרעגט, אָדער ביידע אינאיינעם.

— איך בין אַ קאָנסקע־וואָליער, מען דאַרף איבער'ן וואַסער — ענטפערט דער יוד מיט דער שוואַרצער באָרד.

— איך בין אַ קאָזמערער, טראַטוועס אין דער ווייכסעל שטע־הען — ענטפערט ר' יחזקאל.

— ווער? ר' יחזקאל גאָמבינער פון קאָזמער, אפשר?

— יאָ. און איהר, ווער זיינט איהר דאָס פון קאָנסקע־וואָליע?

— אַ וואַ, ר' יחזקאל גאָמבינער, — פרעהט זיך יענער און הויבט זיך אויף פון שטוהל — איך בין מרדכי קאָנסקער.

— ר׳ מרדכי קאָנסקער פון קאָנסקע־וואָליע — וואונדערט זיך ר׳ יחזקאל. נו, — ער געהט צו נעהנטער צו איהם און שטעקט איהם די האנד אוים — נו, נו.

— די טראַטוועס זיינען נאָך איינגעפּרוירען אין אייז?

— יאָ, די טראַטוועס זיינען געוועז איינגעפרוירען איבער׳ן ווינ־טער. מען האָט גאָר נישט געקענט מאכען. זיי זיינען מיט שניי געוועז בעדעקט. איצט, געלויבט צו גאָט דערפאר, וויפיעל מען וועט קענען.

— א שעהן געשעפט! גאָט זאָל שומר ומציל זיין — טאַטע אין הימעל!

— א העלפט איז שוין אין דרויסען — מיט גאָט׳ס הילף! די גוים ארבייטען נישט שלעכט.

א מינוט זיינען זיי ביידע שטיל געבליבען, שטעהענדיג אָנגע־לעהנט ביים טיש און האָבען געקלעהרט א רגע. אין דער שטוב איז שטיל געווען, פון דרויסען האָט זיך געהערט דאָס גערויש פון וואסער, ווי עס רינט אויף די שטיקער אייז מיט א שטילען ערנסטען געבייזער. פון דער ווייטען האָט זיך אָבגעשלאָגען א לאנג אויסגע־צויגען קול, וואָס עס האָט זיך גערראכט, אז עס געהט פון א פוסטען פאָס; די ארבייטער האָבען איינער דעם צווייטען עפּעס צו וויסען געגעבען, און דאָס קול האָט זיך מיט׳ן וואסער־גערויש צוזאמענגע־מישט, און ווי פון יענער זייט וועלט אָבגעשלאָגען.

ר׳ יחזקאל האָט זיך רוהיג אנידערגעשטעלט אין א ווינקעל און האָט אָנגעהויבען מעריב דאווגען.

און באלד האָט ר׳ מרדכי מיט׳ן בחור׳ל דאָס זעלבע געטהון. זיי האָבען אלע דריי אָנגעהויבען ארויף און אראָב איבער דער שטוב זיך צו דרעהען. ר׳ יחזקאל האָט פון צייט צו צייט „רבונו של עולם“ געקרעכצט, באלד האָבען זיי זיך ביי דער וואנד אנידערגעשטעלט, שטיל געשאָקעלט זיך, און שטיל געדאוונט. אין שטוב איז שטיל געוואָרען, נאָר נאָטע׳ס שנאָרכען איז אויפגעגאנגען פון א בעהאלטען ווינקעל און האָט זיך איבער דער שטוב „אויף און אָב“ געטראָגען. די חיים׳טע איז געזעסען ביי דער קיך, שפּענדלעך אונטערגעלעגט, די שפּענדלעך האָבען אין פייער געקנאקט. די חיים׳טע האָט געקוקט אויף די סוחרים און האָט פאר זיי דרך־ארץ געקראָגען. אזעלכע

גרויסע סוחרים דאוונען אין איהר אָרים איינגעפאַלען שטיבעל, מוז גאָט אודאי זיין ביי איהר אין שטיבעל, און זי — אַ חורבן נאָך איהר! — זי לעגט גאָר העלצעליך אונטער אונטער'ן פייער. און האָט זיך די האָר אונטער'ן טיכעל אַרונטערגערוקט...

פלוצלונג ווען עס איז אַזוי שטיל און מען שטעהט שמונה־עשרה און אַלץ אַרום שטעהט שמונה־עשרה, דערהערט זיך פון דרויסען אַ גאַס, ווי אַ ים וואָלט אונטערגעגאַנגען אין אַ ים... דערנאָך אַ לאַנגע ווײַלע אַ שטילעניש.

„האַלטען! האַלטען!" שרייט מען.

דאָס קול האָט מיט רעש אָבגעשלאָגען, אַזוי ווי מען וואָלט מיט דער פויסט אין פענסטער אַריינגעקלאַפּט. די חיים'טע איז שוין אין דרויסען געווען — נאָכע האָט זיך פון שלאָף אויפגעכאַפּט, אַ מינוט האָט ער זיך אַרומגעקוקט, אויב עס ברענט נישט. באַלד האָט ער זיך אָן עפּעס דערמאָהנט און איז אַרויסגעלאָפען. די דריי זיינען גע־שטאַנען און געדאַווענט. דאָס יונגעל האָט זיך נישט געקענט איינ־האַלטען און איז אין שמונה־עשרה אויסגעטרעטען, ער האָט געוואָלט אַרויס פון שטוב, נאָר דערזעהענדיג, ווי די צוויי יודען שטעהען און ריהרען זיך נישט פון אָרט, האָט עס איהם זעהר באַנג געטהון. ער האָט געוואָלט ווייטער זיך שמונה־עשרה שטעלען, נאָר ער האָט זיך געשעהמט פאַר גאָט, האָט ער נישט געוואוסט וואָס צו טהון. עס עפענט זיך די טהיר, עס קומט אַריין צולויפען חיים אָהן אַן אָטהעם.

— פאַניע, די דריטע טראַטווע איז אַוועקגעשוואומען.

די יודען שטעהען שמונה־עשרה.

אַ מינוט קוקט זיך דאָס בחור'ל אָן מיט ר' חיים'ן, און זיי שווייגען.

די אידען געהען אויס שמונה־עשרה.

— וואָס איז? — פרעגט ר' יחזקאל.

— שייגאַץ! — הערט זיך אַ קנאַל פון אַ פּאַטש, וואָס ר' מרדכי האָט אָנגעמאָסטען זיין זוהן: אין מיטען שמונה־עשרה אויסגע־טרעטען?!

— עס איז אָנגעקומען, אַוועקגעשוואומען.

— אַוועקגעשוואומען!

— מען האָט אָנגעהויבען צו נעהמען „שוועלען" פון דער דריטער

טראַטווע, איז אָנגעקומען א גרויס שטיק אייז, ווי א חיה, און היידא, אוועק קיין דאַנציג...

— א סך ארויסגעראַטעוועט?

— א 40־50 שוועלען.

— געלויבט איז גאָט דערפאַר! — ער דערמאָהנט זיך פלוצלונג, געהט ארויף און אַראָב איבער דער שטוב, זאָגט עלינו... שפּייט אויס, די האַנד זוכט שוין דאָס ביכעל אין בוזעם־קעשענע.

קוים אָבגעזאָגט „עלינו", האָט ער זיך אין פעלץ אָנגעטהון און איז ארויס.

אין דרויסען איז די נאַכט פינסטער אזוי, אז עס איז שווער צו גלויבען, אז אויבען איז א הימעל דאַ, און אויפ'ן הימעל זאָל נאָך א גאָט זיין...

דאָס וואסער שטראָמט. מען זעהט נישט, מען הערט נאָר די קראַפט פון כעס, ווי עפּעס אונגעהייערעס וואָלט געקומען די גאַנצע וועלט איינצושלינגען. ר' יחזקאל דערשרעקט זיך. ער הייסט אויפ־הערען צו אַרבייטען, מען זאָל נישט די טראַטוועס צונעהמען. איבער נאַכט זאָל מען זיך אויף גאָט'ס חסד פערלאָזען און איבערלאָזען די טראַטוועס ביים ברעג אָנגעבונדען, און ער איז בטוח, אז גאָט וועט איהם ניט פערלאָזען.

און מיט א רוהיג הארץ, מיט בטחון אויף גאָט'ס חסד געהט ער אוועק צוריק צו חיים'ען אין שטוב צו עסען וועטשערע, און מיט א מזומן צו בענטשען.

די סוחרים זיינען געזעסען שטיל ביים עסען. יעדער פערטהון אין זיינע חשבונות. פון דרויסען הערט זיך דעם ווינד'ס קלאָגען און דאָס וואסער'ס גערויש. ר' יחזקאל איז גלייכגילטיג.

— ווי האַלט עס ביי אייך מיט קאָרן? — פרעגט ער ר' מרדכי'ן, כדי די געדאַנקען צו פעריאָגען.

— ביי אונז קאָרן? קיין קערענדיל אין די אויגען צו זעהן. ווער האָט?

און נאָך א ווײַלע שטיל־שווייגען:

— כ'האָב אפילו א ביסעל ליגען, נאָר, פאַר מיר, א ביסעל.

— ווי טהייער?

— צוויי און דרייסיג גילדען, 240 פּאָלניש.

— צוויי און דרייסיג, טהייער, אין אונזערע סביבות א סך ביי־ליגער.

און אזוי ווי זיי וואָלטען זיך שוין געהאט אָבגערעדט, נעהמט ר׳ מרדכי א זעקעל ארויס, און בינדט עס אויף. ר׳ יחזקאל רייי־דענדיג, שטעקט די הענד אין זעקעל אריין, נעהמט ארויס א פּאָר קערענדליך, כאַפּט איינס אין מויל אריין, שפּאַלט עס, און כאַפּט עס ווייטער אויף די צוויי פינגער און קנעט עס, און לעקט עס.

— דאָס מעהל ניש׳קשה. דאָס טייגעל, ע, (ער קנייטשט מיט דער נאָז). — ווייט פון וואסער?

— א וויאָרסט דריי. א צוויי הונדערט זעקלעך באַלד ביים וואסער.

— ביז ווען?

— חצי אייר.

— צו טהייער, א פינפעריל ארונטער.

ר׳ מרדכי קנייטשט דעם שטערן, א צייכען, אז ער קען ניט.

ר׳ יחזקאל שניידט זיך אָב א שטיקעל ברויט, ניט אזוי ווי צום עסען, ווי עפּעס צו טהון.

נאָטע ביים אויוזען הוסט, א פּנים מען האָט פערגעסען אָן איהם, און ער וויל דערמאָהנען.

די חיים׳טע דערלאַנגטע מים־אחרונים־וואסער.

א מינוט שווייגען זיי. דערנאָך הויבט איינער דעם צווייטען מיט די אויגען אָן צו ווינקען: „נו, ר׳ יחזקאל", „ר׳ מרדכי, נו". צום סוף איז איינער מסכים און ער הויבט אָן:

— רבותי, מיר ווילען בענשען.

דער עולם בענשט אָב. ר׳ יחזקאל דערהויבט זיך דער ערשטער פון טיש און פרעגט מיט א געלעכטעריל:

— נו, בחור׳ל, קענסט עפּעס לערנען?

— פאַר וואָס ניט? — ענטפערט דער בחור.

דער טאַטע האָט הנאה און שמייכעלט.

— ער פאָהרט פון דער ישיבה—מאַכט א בעמערקונג דער פאָטער.

— וואָס פאַר א שיעור לערנסטו?

— דבר וחצי דבר.

— אָ, א וואוילער שיעור. עפּעס מיט מפורשים? און ניט אויסהערענדיג דעם ענטפער פון דעם בחור׳ל, ווענדעט ער זיך צום

פאַטער אין דער שטיל:

— דער קליינער געפעלט מיר.

— א וואוילען קאָפּ, — ענטפערט ר׳ מרדכי מיט א וואונק.

— נו, איך וואָלט דאָך געוואָלט קויפען דעם קאָרן. איהר מיינט, אז איך דאַרף איהם, גאָר נישט, נאָר גלאט אז איך בין שוין דאָ. מיט האָלץ וועל איך א געשעפט מאכען? וואָס? דאַרף מען עפּעס קויפען, אז עס טרעפט זיך צו קויפען.

— נו, אדרבה.

— דאָס פינפעריל אָבפוהר־געלד.

— אז איך קען נישט.

ר׳ יחזקאל נעהמט ארויס א גרויסען פּאַק פון א הינטער־קעשענע, עפענט איהם אויף, נעהמט ארויס א פּאָר איינצעלנע הונדערטער, און איז זיי מוסר ר׳ מרדכי׳ן.

— וואָס זאָל מען טהון אז מען קען נישט, — קרעכצט ר׳ מרדכי און נעהמט דאָס געלד.

און דאָס געשעפט איז געמאַכט.

ווער ווייסט, וועמעס תבואה פון וועמעס פעלדער זיינען איצט איבערגעגאַנגען פון איין רשות אין צווייטען...

און גאָט האָט געהאָלפען. דאָס אייז האָט עפּעס ווי דורך א געהיימען בעפעהל די טראַטוועס געמיטען, ווי שוועמלעך קליינע, ווי שפּענדליך האָלץ האָבען זיי זיך אין דעם זודיגען וואסער געטוקט, געוואָרפען און געטרייסעלט, און פון אָרט זיך נישט גערירט. ר׳ יחזקאל איז ביים ברעג געשטאַנען און צוגעזעהן גאָט׳ס וואונדער, וואָס ער טהוט מיט איהם און פערלאָזט איהם נישט. צוויי טעג האָבען די פּויערים געארבייט און דאָס האָלץ אויפ׳ן ברעג ארויפגע־בראַכט, און ר׳ יחזקאל האָט בעשיינפּערליך געזעהן גאָט׳ס הילף.

דאָנערשטאָג האָט זיך ר׳ יחזקאל מיט ר׳ מרדכי׳ן געזעגענט. ר׳ מרדכי האָט נעביך געמוזט איבערבלייבען איבער שבת ביי חיים׳ען, ער האָט איבער׳ן וואסער נישט געקאָנט אריבער.

און ווען נאָטע איז מיט׳ן קורצען פּעלצעל אויפ׳ן וואָגען געזעסען, דאָס זעלנערישע היטעל אויפ׳ן קאָפּ, וואַרטענדיג אויפ׳ן בעל־הבית, איז די חיים׳טע ארויס אויף די טרעפּלעך. זי האָט געקוקט אויף נאָטען און האָט מיט איהר אַלטען גרויען קאָפּ, וואָס איז אין איהר

גרויען טיבעל געווען איינגעפּאַסט, צוגעשאָקעלט. אין מח איז איהר עפּעס אַ געדאַנק קלאָר געוואָרען: אַזאַ יונג איז דאָס, דער נאָטע, אָבגעגעסען ביי איהר (זי האָט איהם מיט דעם בעסטען געפיטערט), געמיינט, אַז ער וועט מיט איהר, מיט איהר שוועסטער־קינד משפחה ווערען, און ער זיצט זיך גאָר אויף דער פוהר, און די פערד ווילען איהם אוועקטראָגען. אַזאַ יונג איז דאָס... ער האָט זי אָבגענאַרט און קיין רעכטע פּרעטענזיע קען זי דאָך נישט האָבען צו איהם — וואָס טהוט ער דען? ער פאָהרט אוועק מיט זיין בעל־הבית, נו, וואָס דען זאָל ער טהון, ביי איהר איבערבלייבען? אָבער שאָקלען מיט'ן קאָפּ האָט זי געהאַט אויף וואָס — און זי איז אויף די טרעפּעלעך געשטאַנען, געקוקט אויף נאָטען און זי האָט מיט דער גאַמבע צוגע־שאָקעלט.

— אַזאַ יונג איז דאָס! אָ, וואָס אַזאַ יונג קען!

נאָטע האָט דעם קאָפּ אוועקגענומען און געקוקט ערגעץ אין דער וועלט אריין, אַ פּנים געמאַכט זיך נישט זעהן, און האָט געפּייפט צו די פערד.

— ווי ער זיצט זיך דאָ שטייף אויף דער פוהר, — האָט זי געזאָגט מעהר מיט'ן קאָפּ ווי מיט'ן מויל.

— וואָס? הא? פרעגט נאָטע און שטעלט אויס פרום די אויגען.

— וואָס? וואָס? הא — און אָנגעפרעסען האָסט דו דיך? און אָנגעזויפען האָסט דו דיך? הא? וואָס? — האָט די אַלטע געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ.

— אַ וואוילער יונג נאָטע, אַ וואוילער יונג — כ'לעבען — אָנגעגעסען זיך — אָבגענאַרט די אַלטע — כ'לעבען. אַ שדוך וויל זי? — זאָגט ר' חיים אָנקומענדיג און קלאַפּט נאָטען אויף די פּלייצעס.

— נו, וואָס דען, ר' חיים? — מאַכט נאָטע מיט די אויגען און מיט די פּלייצעס — אַז מען גיט, נעהמט מען.

— און האָסטו ניט צוגעזאָגט אַ חתן ווערען פרעסענדיג און זויפענדיג? — איז די חיים'טע געוואָרען דרייסטער.

— אַלטער נאַר, זאָלסט אַזוי לעבען! און די חיים'טע כאַפּט זיך אויף און לויפט אריין אין שטוב.

באַלד איז ר' יחזקאל אין שאַפּען־פּעלץ ארויס און ארויף אויפ'ן וואַגען.

— בלייבט מיר געזונד, — האט נאטע אריינגעשריען דורך דעם פענסטער, ווען די פערד האבען אנגעהויבען צו ריהרען.

— פאהר געזונדערהייד און צוברעך הענד און פיס, האט איהם די אלטע נאכגעשאלטען, פיהלענדיג עפעס אין הארץ, אז ער האט איהר אן עולה געטהון.

נאטע האט איהר מיט א קנאל פון דער בייטש אבגעענטפערט.

III.
דער רעכענונג

דאָס האָלץ־געשעפט פון ר׳ יחזקאל׳ן האָבען שותפות פיער שותפים, „קעפּ“ אָבער נאָר דריי: ר׳ יחזקאל אַן עיקר־שותף. דער מחותן, ר׳ חיים ראָזענקראַנץ, א צווייטער עיקר־שותף, און מאָטעלע, ר׳ יחזקאל׳ס אַן אויסגעגעבענער זוהן, טאַקע ר׳ חיים׳ס איידעם, און עוזר׳ל, ר׳ חיים׳ס אַן אויסגעגעבענער זוהן, טאַקע ר׳ יחזקאל׳ס אַן איי־דעם, — זיי ביידע — א „דריטער קאָפּ“.

די רעכענמייסטערס זיינען דער יונגער דור, מאָטעלע און עוזר. זיי רעכענען היינט־מאָדיש אויף פּאַפּיער מיט טינט און פעדער. יעדער רעכענט בעזונדער, לויפען זיך אַלע ווילע צוזאַמען און לויפען זיך ווייטער, און קיינמאָל קומט דער רעכנונג נישט אויס ביי זיי גלייך, ביז די אַלטע נעהמען צו שטיקלעך קרייט און הויבען אָן צו רעכענען אויף זייער אופן נאָך — מיט גלייכע און קרומע פּאַסקעלעך און דער רעכנונג ווערט געמאַכט.

דאָס איז א פּראָסטער שבת־צו־נאַכט׳ס־רעכענונג. אַז עס קומט דער יאָהר־רעכנונג (דאָס איז סוף ווינטער און סוף זומער), — דענסט־מאָל שיקט מען נאָך ר׳ וואָלף דעם שרייבער, דעם בעוואוסטען חידה־טרעפער — און אויב עס איז נאָך דאָ עפּעס שווערערעס — קומט שערעצקע דער „אדוואָקאַט“ אליין, דער וואָס שרייבט אַלע קאָנטראַק־טען מיט די שררות.

די אַלטע אין אמת׳ן ווייסען נישט, צו וואָס מען דאַרף די גאַנצע רעכענונגען. פון א רעכענונג פערדיענט מען נישט, און צו קיין רע־כענונג לעגט מען נישט צו. און וואָס איז דער אונטערשיעד צו וויסען וויפיעל — ווייסט מען נישט, קומט די ברכה אריין, און ווידער פּרום, זיי ווייסען דעם גאַנצען רעכענונג אויפ׳ן קאָפּ, ווייסען אין וועלכען געשעפט מען האָט צוגעלעגט, און אין וועלכען פערדיענט.

זיי האָבען אָבגעלעבט זייער ביסעל יאָהרען און האָבען פון קיין רע־בענונג נישט געוואוסט, איז אויפגעשטאַנען דער יונגער דור און האָט איינגעפיהרט רעכענען — רעכענט מען, כאָטש נאָך יעדען רעכענונג, ווייסט מען שוין פון פריהער, מוז ארויסקומען א מחלוקה. — „אין אמת'ן — טענה'ן די אַלטע, — וואָס איז דער חילוק: מאָטעלע איז נישט מיין קינד ווי עוזר'ל? מאַכט איינער א ברית, א בר־מצוה, איז עס נישט מיין שמחה פונקט אזוי ווי דיינע?"

דער יונגער דור זאָגט: אז מען דאַרף וויסען פון א רעכענונג, אז דאָס געשעפט „פערלאַנגט" צו וויסען פון א רעכענונג — נו, מילא רעכענט מען, קומען ארוים מחלוקות, זאָל גאָט אויסהיטען.

די יונגע קריעגען זיך, די שנור מיט די טאָכטער. צווישען איטע, מאָטעלע'ס ווייב, און גאָלדע, עוזר'ס ווייב, איז א בעשטענדיגע מחלוקה. גאָלדע, ר' יחזקאל'ס טאָכטער — וואָס איז עוזר'ס ווייב, זאָגט, אז צווישען די צוויי מויערען, וואָס איהר שווער ר' חיים האָט, שטעקט פיעל פון איהר פאָטער'ס געלד. און איטע זאָגט פערקעהרט, אז צווישען די הייזער, וואָס איהר שווער ר' יחזקאל האָט, שטעקט פיעל פון איהר פאָטער'ס געלד. די אַלטע טענה'ן, וואָס איז דער חילוק, — אָדער פון דער מאמע, אָדער פון טאטען, נאָכ'ן טויט וועט איהר זיך גלייך טהיילען — זיינען עס דאָך אָבער יונגע מענשען.

גאָלדע, ר' יחזקאל'ס טאָכטער, איז א הויכע יודענע מיט א שייטעל פון דריי לאָקען, וואָס פערוואַרפען זיך אויף איהר גלאַנ־צענדיגען שטערן, מיט א געשליפען צינגעל, פאַר וועלכען אַלע צי־טערען. מען איז זי תמיד געוועהנט צו זעהן אין גאָס מיט יונגלעך פון פאָרענט און מיט יונגלעך פון הינטען, וואָס צופען זי ביי דער ברייטער שירץ: מאמע, א צווייער! זי איז א שונא אויפ'ס לעבען און טויט דער שווגערין איטע, — און די שוועסטער רעדט אוים אויף איהר פאַר'ן ברודער מאָטעל, איהר מאַן:

— אוי, אוי, מאָטעלע, ביסט דו אריינגעפאַלען, א רחמנות נעביך אויף דיר, ווי זעהסט דו היינט אוים. פאַר דער חתונה האָסט דו אויך אזוי אויסגעזעהן? יאָ? — הויבט זי אָן צו בעדויערען דעם ברודער, ווען דער לעצטער קומט אריין צו איהר מאַן אין א וואָכע־טאָג און טרעפט איהם נישט אין דער היים.

מאָטעל איז שוין געוועהנט, אז די שוועסטער זאָל איהם בע־

דויערען, כאָטש ער ווייסט נישט פאַר וואָס און פאַר וועז. פלעגט ער איהר א וואָרט צוואוארפען: „נו, שוויינ, שווייג, איך בעט דיך", און פערלאָזען די שטוב. טהיילמאָל אָבער, אז זי הויבט אָן אויף זיין ווייב אויסצוריידען, שטעכט דאָס איהם: זי איז דאָך זיין ווייב, פאַלט ער אָן אויף איהר:

— וואָס איז עס דיין געשעפט? דאָס איז מיין ווייב, מיט מיר האָט זי חתונה געהאַט, נישט מיט דיר.

— זיין ווייב... גיט נאָר א קוק, ווי ער האַלט פון איהר שטאָהל און אייזען. ר' יחזקאל גאָמבינער'ס שנור איז זי? א מכה! חיים „סטשערב'ס" טאָכטער איז זי, דיין טאַטענס פערד־יונג'ס טאָכטער.

— און דיין טאַטענ'ס פערד־יונג'ס זוהן איז דיין מאַן, און ווי דו ווילסט? — רייצט זיך מיט איהר דער ברודער.

— מיין מאַן חיים „סטשערב'ס" זוהן! — (און פון כעס ווערט איהר גאַנץ פנים רויט) — גיט נאָר א קוק, צו וואָס איטעלע קען ברייננען, זי וועט דיך נאָך בריינגען אין דר'ערד אריין לעבעדיגערהייט, און זי הויבט אָן צו וויינען.

אין שטוב געפינט זיך א רעשטיל קינדער, און זיי, הערענדיג, אז די מאַמע וויינט, הויבען זיי אויך אָן צו וויינען.

מאָטעל נעהמט צוזאַמען די קינדערלאך און טהיילט זיי צו גראָ־שען, אז זיי זאָלען אויפהערען וויינען.

גאָלדע לעגט זיך שוין אין בעט אריין אויף א גאַנצען טאָג, און דערנאָך, אז דער מאַן קומט אהיים, פאַלט זי אָן אויף איהם:

— דו האַלסט אויך אַזוי פון דיין ווייב ווי מאָטעל? — וואָלסט געזאָלט הערען אויף דיין ווייב אָסור לדבר — וואָלסט דו דיך מיט איין וואָרט נישט אָנגערופען. מענער, מישטיינס געזאָגט.

און עוזר און מאָטעל שטעהען ביידע דערנאָך אין שפייזלער און בעקוקען דעם ווייץ און ריידען פון געשעפט, גיט עוזר א וואָרף אריין א וואָרט צו מאָטלען אין מיטען דערינען, אַזוי ווי פון דער זייט:

— וואָס האָסט דו היינט געוואָלט פון גאָלדען?

— גאָר נישט, נאַרישקייטען.

— אויף א גאַנצען טאָג האָט זי זיך אין בעט געלעגט.

— וויפיעל האָסט דו פערשריבען אויף די קראָשענוויצער? — פרעגט ער איהם, כדי איהם פון שמועס ארויסצונעהמען.

און נישט איינמאל טרעפט זיך די מעשה פערקעהרט, מיט אי־טעלען און מיט עוזר'ן.

דער מנהג איז, אז יעדע שוויגער האדעוועט אוים אינדיקעס אויף פסח און גיט דער שנור. אזוי פיהרט זיך שוין פון יאהרען לאנג. ביי ר' יחזקאל'ן אויפ'ן הויף דרעהען זיך ארום די אינדיטשקעס בעשטימט פאר איטען. ביי ר' חיים ראזענקראנץ אויפ'ן הויף האַ־דעווען זיך ווייטער די אינדיטשקעס פאר גאלדען.

קומט גאלדע און נעהמט ארוים די אינדיטשקעס פון דער מאמעס הויף און טראגט זיי זיך אהיים. ווערט דאך א געשריי, עס קומט איטע נאך די אינדיטשקעס צו דער שוויגער, און זיי זיינען נישט דא.

— זיי קעהרען מיר אן פונקט אזוי ווי איהר, מיין מאמעס אינ־דיטשקעס, — טענה'ט גאלדע.

לויפט אהיים איטע צו דער מאמען מיט א געוויין: גאלדע האט איהר די אינדיטשקעס אוועקגענומען. נעהמט די מאמע דער שנור'ס אינדיטשקעס און גיט דער טאכטער אוועק. קומט דאך די שנור צו־לויפען: איהר חזקה — ווערט, פערשטעהט זיך, א מחלוקה.

נעהמען די שוויגערס און קויפען אין דער שטיל אנדערע אינ־דיטשקעס און צוטהיילען די שניר.

האבען זיי דאפעלט.

די אלטע לייט ווערען דערפון געוואהר, די קינדער קריעגען זיך, און האבען עגמת־נפש.

א גאנץ יאהר, הייסט עס, זיינען די שניר נישט ברוגז צווישען זיך — „נישט חבר און נישט ברוגז". מען טרעפט זיך אין גאס, שאקעלט מען זיך צו פון דערוויטען מיט אויפגעריסענע נעז. אבער טרעפט מען זיך ביי דער מאמע (נישט קיין חילוק ביי וועלכער מאמע), ווען מען פרעגעלט איינגעמאכטס, זאגט מען זיך „גוט מארגען", „גוט יאהר", נישט קוקענדיג איינע אויף די צווייטע, און מען צוטהיילט זיך דאס איינגעמאכטס אין דער שטיל אהן ווערטער. איינע רוקט צו צו דער צווייטער דעם גרעסערען חלק:

— לאז זי זיך נעהמען, וועלכעס זי וויל — און מען קוקט אויף די וואנד.

— וואס איז דער חילוק, דיינע קינדער וועלען ביי איהר דאס

איינגעמאַכטס מיט געזונד אויפעסען, און דיינע קינדער וועלען עס ביי איהר מיט געזונד פערצעהרען — זאָגט די שוויגער אָדער די מאַמע, געבענדיג יעדערער איהר חלק.

אַז עס קומט אָבער פאר'ן רעכענונג — נישט פון ווען און נישט פון וואו, הערט מען אויף זיך צו געריסען, און, אַז מען טרעפט זיך ביי דער מאַמען, אָדער ביי דער שוויגער, זעצט מען זיך אַנידער איינע נעגען די צווייטע און מען שווייגט.

די קליינע קינדער אָבער ווייסען נישט פון קיין „גליקען", און גאָלדע'ס אַ קינד לויפט צו דער מאַמען:

— מאַמע, מאַמע, די מוהמע רופט.

די מאַמע שטופט עס אַוועק פון זיך מיט כעס...

געוועזן איז עס אין דעם שבת־צו־נאַכט פון דעם יאָהר־רעכענונג.

די שטוב האָט בעקומען גאָר אַן אַנדערן חן. זי איז יום־טוב־דיגער, ווי אין אַן אַטלעסענער קאַפּאָטע אָנגעטהון.

איבער דעם גרויסען, לאַנגען, ברייטען טיש צוגיסט זיך דאָס ליכטיגקייט פון דער לאָמפּ. מיט מעהר דרך־ארץ און גאָר מיט אַן אַנדערען חן ברענט זי היינט. דער טיש איז בעלעגט מיט פעק „פּאַפּיערען" און „פּאַפּיערלעך". פון אויבען אָן אין פאַטער־שטוהל זיצט ר' יחזקאל. מיט איין האַנד האַלט ער זיך אָן פאַר די ברילען, און מיט דער צווייטער האַנד רעכענט ער פאַר זיך מיט אַ שטיקעל קרייד. אויף דער צווייטער זייט טיש, אַנטקעגען ר' יחזקאל'ן, זיצט ר' חיים ראָזענקראַנץ דער מחותן, אַ הויכער יוד, מיט אַ לאַנגער, געלער באָרד, וואָס פערשפּרייט זיך אין צוויי שפּיצען, און מיט אַ לאַנגער, מיט האָר בעוואַקסענער נאָז. גרויסע טראָפּענס שוויים טריעפען פון די קנייטשען פון זיין ברייטען, גלאַנצענדיגען שטערן און האַלטען זיך אויף צווישען די האָר אויף דער שפּיץ נאָז. דער מחותן רעדט וועניג, און רעדט ער אַ וואָרט — איז עס אַ חסד, וואָס ער טהוט פון זיין זייט. ער קוקט זיך נאָר צו. און רעדט ווער, קוקט ער איהם אָן, און דאָס איז שוין גענוג... ביי ביידע זייטען טיש זיצען עוזר און מאָטעל. זיי רעכענען שוין הויך, מאָטעל פאַר זיך:

— צוויי און אַכציג האַנד־געלד אין שעמעניץ.

עוזר, וואָס איז, דאַכט זיך, גאָר געווען פערטהון אין זיין רעכע־

נונג, כאפט זיך פלוצלונג אויף, ווי עס וואלט איהם ווער אבגעבריהט, מאכט צו איין אויג און קוקט אויף מאטלען:

— וואס? ווען? וואס פאר צוויי און אכציג?

— אין שעמעניץ, לייזער רבי'ן נישט געגעבען, הא?

— א, לייזער רבי'ן. הונדערט צוואנציג אין גומבין... — רעכענט שוין עוזר פאר זיך ווייטער, ווי עס וואלט גאר נישט געווען.

— געלער הונד — זידעלט איהם מאטעל אוים. — „קופיעץ" מיינער, געוואלט מיר כאפען.

מען הויבט אן צו שיטען זיך מיט שטעב־ווערטער. די אלטע רופען זיך אן: נו, נו! און מען קלאפט אין טיש.

דער עיקר „רעכען־מייסטער" איז עוזר'ל. דאס איז אזא מין „צוויי־וועלטיג־יודעל": א „חסיד" און א „דייטש", א פראסטער און א למדן. „וואו ער קומט, האלט ער מיט", און דערפאר טאקע איז ער דער פעריל אין דער משפחה. א קיילעכיג, נידריג יודעל מיט א געל קיילעכיג בערדעל. טראגט שוין א געפרעסט ווייס קראגענדעל מיט א שווארצען שניפס, און רעדט, אזוי ווי דער פאטער, אבגעצעהלטע ווערטער. נאר רעדט ער שוין ארוים א ווארט, מאכט ער צו איין אויגעל, און קוקט מיט'ן צווייטען אויג מיט חשד אויף יענעם, וואס רעדט צו איהם. יעדען מענש, וועלכען ער זעהט דאס ערשטע מאל איז ער חושד. מיט אלעמען לעבט ער גוט. אליין איז ער, הייסט עס, א חסיד, דאווענט אין שטיבעל און האט ליעב צו טראגען אן אטלעסענע קאפאטע מיט א ווייס קראגענדעל — און, אז ער רעדט, דריקט ער שארפער אוים די „ר", אזוי ווי מען רעדט אין ווארשוי. מיט מיטקאווסקען, דעם איינציגען ליטוואק אין שטאדט, לעבט ער א גוטען טאג. און אז דער ליטוואק רעדט אוים אויפ'ן רבי'ן, שאקעלט עוזר צו מיט'ן קאפ, א מאך מיט דער האנד אזוי, אז ווי מען וויל, קען מען עס אננעהמען: אז מען וויל, איז ער מסכים מיט'ן ליטוואק, און אז מען וויל, בעדויערט ער דעם ליטוואק, דעם אפיקורס.

עוזר איז פערטהון היינט שטארק אין רעכענען און זיצט מיט „וואלף שרייבער" ביים „ריכטיגען בוך".

ווער איז דאס „וואלף שרייבער"? און וואס איז דאס אזעלכעס דאס „ריכטיגע בוך"?

וואלף שרייבער איז א איד א רעכענמייסטער פון די רעכענ־

מייסטערס, א דארס, א קליינס, א מאַגערס, א גאַר־נישט. אין דעם גאַרנישט איז אַזוי פיעל דאַ. א טראָפּען פון א ים, און אין דעם טראָפּען א גאַנצער ים. טרוקען איז עס. א פּנים, א ברייטער, „אויסגעשטערנטער“, איינגעקנייטשטער שטערן, און אין שטערן צוויי אויגען מיט א נאָז — א נידריגס, געה נעהם שטעק דיר איהם אין קעשענע אריין. וועסט דו דאַרפען אן „אַלגעברינ/יק“ צו פרעגען, וועט ער דיר פון קעשענע ארויסקריכען. וואָהנען וואָהנט עס — געה פרעג גאָט! נישט קיין ווייב, נישט קיין קינד. צי האָט ער א מאָל יאָ געהאט א פאמיליע, צי האָט ער נישט געהאט — קיינער ווייסט נישט, דאָס וואָלף'ל דרעהט זיך ארום אין שטעדטיל, ווי עפּעס א צולאָג צום שטעדטיל, א זאַך, וואָס דאָס שטעדטיל דאַרף עס. האָט ווער א שווערען רעכענונג צו פרעגען (נישט ווייל מען דאַרף איהם וויסען, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל עס איז טשיקאַווע), קומט מען צו וואָלף'ן. פרעגט מען איהם, קנייטשט ער איין דעם שטערן, און דענסטמאָל זעהט זיין שטערן אויס, ווי אן אַלט בלעטעל פון אן אַלט ביכעל... און די קנייטשען פון שטערן — אַלטע, אָבגעריבענע אותיות, און עס דאַכט זיך, אז די קנייטשען פון שטערען שטעלען זיך צוזאַמען און זאָגען איהם אוים דעם סוד פונ'ם רעכענונג.

דעם דאָזיגען וואָלף האָט עוזר צו זיי אריינגעבראַכט, דעם יאָהר־רעכענונג צו מאַכען. וואָלף שרייבער פרעגט נישט אויף קיין לוין — ער וואַרט נאָר אויף אַזא רעכענונג, אז ער זאָל דאָ זיין גבורה קענען ארויסווייזען.

אַלעס, וואָס די סוחרים „גיבען־אוים“ און „נעהמען־איין“ — אַזוי האָט עוזר איינגעפיהרט — שרייבט מען אין א ביכעל איין. אין יעדען ביכעל מוז אויף איין בלעטעל די „הוצאות“ ווערען איינגעשריעבען, אויפ'ן צווייטען — די „הכנסה“.

מילא, עוזר פיהרט זיין ביכעל ריין — אַזוי זאָגט ער, נאָר מיט די אַלטע איז א חורבן, שטענדיג פערליערען זיי זייערע בליישטיפטען, און קומט צו עפּעס איינשרייבען, הויבען זיי אָן צו זוכען אין אַלע קעשענעס, און פערשילטען עוזר'ן אויף די „מאָדעס“, וואָס ער האָט איינגעפיהרט, שרייבט מען דערווייל אָן אויף די שענק מיט קרייד, אָדער אויפ'ן טיש, אָדער גלאַט אַזוי אויף א שטיקעל פּאַפּיער. דערנאָך צו דעם „יאָהר־רעכענונג“ זוכט מען אוים די שטיקלאך פּאַפּיערען,

מיט די שענק און בענק, וואָס אויף זיי זיינען די רעכענונגען אָנגע־שריעבען, און מען שרייבט זיי איבער אין דעם „ריכטיגען בוך“.

די אַלטע פערשרייבען דאַך פערצוקט, אין דעם בוך מעקען זיך די שריפטען אויס, ווערט דערנאָך א מחלוקה איבער די ציפערען. איינער זאָגט, אז עס איז א 8, דער צווייטער: א 5. אָבער מעהרסטע מאָל ווייסט מען גאָר נישט, וואָס דאָס איז אזוינס. מען פרעגט די אַלטע — ענטפערען זיי: „פערדרעהט איך אייער קאָפּ“. שיקט מען צו לייבעל זייגער־מאַכער נאָכ'ן „שפּאַקטיוועל“, קוקט מען אין „שפּאַק־טיוועל“ — ווערט אָבער פון דאָס ניי די זעלבע מחלוקה — און דענסט־מאָל נעהמט זיך שוין „וואָלף שרייבער“ צו דער זאַך. ער מאַכט אַן „אַלגעבריניק אהין“ און אַן „אַלגעבריניק צוריק“ — און וויזט אויס, לויט, „על פּי חכמת החשבון“, אַז עס מוז גאָר זיין א דריי, און טהוט איהם עפּעס!

און דאָס „ריכטיגע בוך“ איז ביי וואָלף שרייבער דאָס פּידעלע, אויף וועלכען ער שפּיעלט זיין ליעדעל אויס. ער האַלט עס ווי אַן אויג אין קאָפּ און טראָגט זיך דערמיט אַרום.

געזעסען איז עוזר מיט וואָלף דעם שרייבער ביי דעם „ריכטיגען בוך“ און האָבען ביידע טיעף אין בוך אריינגעקוקט. אין שטוב איז געווען א שטיל־שוויגעניש, וואָס האָט געדריקט, און אין איינעם עפּעס א „דרך־ארץ“ פערשפּרייט... אויף דעם טיש, וואָס איז געווען פערוואָרפען מיט קליינע און גרויסע פּאַפּיערען און פּאַפּיערלעך, האָבען צוויי גרויסע זילבערנע לייכטער ארויסגעשטאַרט און האָבען „ערנסט“ געמאַכט די „שטוב“. און די טהיר האָט געסקריפּעט, די דיענסט האָט זיך געדרעהט, זי איז אריין מיט פולע גלעזער טהיי און ארויס מיט ליידיגע.

אין א ווינקעל שטוב אויף דער קאַנאַפּע זיינען געזעסען חאַצקיל און בעריל, ר' יחזקאל'ס משפּחה. זיי זיינען געזעסען „שטיל־שוויי־גענדיג“, זיך נישט א ריהר געגעבען, כדי מען זאָל זיי נישט אָנזעהן, אַז זיי זאָלען דאָ גאָר נישט אויסמאַכען — און מיט גרויס הכנעה זיינען זיי יעדע מינוט גרייט געווען צו ערפילען דעם קלענסטען פערלאַנג מיט דעם גרעסטען פליים און איילעניש, וואָס איינער פון טיש וועט בעפעהלען. נישט איין מאָל זיינען זיי אַליין אָבער געגאַנגען טרעפען, וואָס מען דארף, און האָבען זיך מיט א מאָל געגעבען א לאָז צו דער

טהיר. ביידע האָבען זיך אָנגעטראָפען און האָבען א גערודער געמאַכט. האָט זיך ווער פון טיש אומגעקוקט, האָבען זיי זיך ביידע אין דער שטיל פערשעהמטערהייט פון דער שטוב ארויסגע'גנב'עט. נאָר אין א פּאָר מינוט אַרום האָט מען זיי שוין ווייטער אין שטוב געטראָפען זיצען אויף דער קאַנאַפּע, און איינער האָט דעם צווייטען אין דער שטיל די הענד, די פיס געקנייפּט, געביסען, דער צווייטער האָט איהם מיט א שטאָך פון א שפּילקע אָבגעענטפערט, אָנשטאָט א וואָרט פון מויל ארויסצונוצען.

אין מיטען דערינען דערהערט זיך פון דרויסען אַן „אָנקומעניש". די טהיר עפענט זיך ברייט און עס בעווייזען זיך יודען, די שטאָדט־בעלי־בתים, נאָך אין שבת'דיגע מלבושים אָנגעטהון, טהייל מיט ציגאַרען, טהייל מיט לולקעס, און לאָזען פון די בערד א געדיכטען רויך ארויס. די שבת'דיגע קליידער און די וואָכעדיגע לולקעס האָבען ניט אינאיינעם געשטימט, דאָך האָבען זיי צוזאַמען געוואָרפען א חול־המועד'יגען חן, א חן פון „חסיד'יש־נגיד'יש". די שטוב איז פול געוואָרען מיט רויך פון די ציגאַרען. און פון געדיכטען רויך האָבען די צוויי ליכט־פלאַמען ארויסגעשיינט און דאָס האָט זעהר בעל־בתיש אויסגעזעהן און בע'חנ'ט דעם עולם. זיי האָבען געזאָגט דעם ברייטען „גוט וואָך" און האָבען פערנומען, יעדער נאָך זיין שטאַנד נאָך, פּלעצער אַרום דעם טיש. די טהיר האָט איצט מעהר געסקריפּעט — און פון שטוב איז איצט מיט א מאָל אוועקגענומען געוואָרען דער פריהערדיגער דרך־ארץ'דיגער גייסט, וואָס האָט געהאַט די שטוב אָנגעפילט, אַזוי, אז בעריל און חאַצקיל האָבען זיך מיט א מאָל מעהר היימישער געפיהלט און פריי געלאָזט די צונגען אָנשטאָט זיך צו קנייפּען. די שטוב איז צוריק „שטוב" געוואָרען, מען האָט באַלד די רעכענונגען אַראָבגענומען, וואָלף שרייבער האָט געכאַפּט דאָס „ריכטיגע בוך" און איז דערמיט ערגעץ־וואו פערשוואונדען געוואָרען.

איינער א הויכער יוד מיט א לאַנגער ברייטער באָרד, וועלכער האָט גערעדט מעהר מיט די הענד ווי מיט'ן מויל, און יעדערען מיט אַן עזות'קייט דאָס מויל פערקלאַפּט, איז געוועזען דער ראש המדברים.

— אַזוי ווי די שטאָדט, זאָגט ער, האָט קיין פּרנסה נישט, און מען דאַרף נויטיג א רבי'ן אין שטאָדט, אַז חסידים זאָלען האָבען וואוהין אַריינְצוקומען אויף אֶ יוֹם־טוֹב, אויף אֶ שַׁבָּת, און אַז עס זאָל א לעבען

ווערען, גיט ער אַן „עצה", אַז מען זאָל דעם טריסקער רבי'ן, וואָס האָט זיך איצט פון ברודער „אָבגעטהיילט", אין שטאָדט פערבעטען, דער טריסקער רבי וועט בעשטעהן — ער ווייסט עס אויף געוויס — נאָר מיט דעם תנאי, אַז מען זאָל איהם דעם רב'ס בית־המדרש אָבגעבען, און דער שטאָדט־רב זאָל איהם אַ קוויטעל ארויסגעבען, אַז סנדיקאות געהערען צום טריסקער רבי'ן.

— און אונזער רב לעבט נישט ביז הונדערט און צוואַנציג יאָהר? דו „קהלה מענש", מן הסתם האָסטו אַ פּוטיקע פון דיינעם בעקומען — האָט געשריען אהרן ליב־שוסטער, אַ חברה־מאַן אין די „נושאי מטה", אַ בלינדער אויף איין אויג, שוין האַלטענדיג דעם שטעקען אין דער האַנד אַנטקעגען דעם הויכען יודען.

אהרן־ליב שוסטער האָט געהערט צו דער „חברה־מענער". די חברה מענער, אָדער די חוטבי עצים ושואבי מים, ווי מען האָט זיי אין שטאָדט גערופען, האָבען געהאַלטען פאַר'ן רב און די טריסקער חסידים, אָבער, האָבען זייער רבי'ן געוואָלט אין שטאָדט אריינברייגגען.

— מענדעל ליב, פון ווען אָן ביסט דו מיר אַזאַ מאַכער געוואָרען? האָסט שוין קיין פּרוטה נישט און ווילסט ווייטער אַ ביינדעל אָב־לעקען? הע? — האָט צום הויכען יוד געזאָגט איינער אַ קצב, וואָס האָט אַ מאָל געלערענט מיט איהם אין איין חדר.

— אומעטום זיינען זיי דאָ די פּויערן. מען פרעגט אייך נאָך נישט קיין שאלה. אַז מען וועט אייך פרעגען, וועט איהר ענטפערען— האָט דער הויכער יוד געזאָגט, ארויפרוקענדיג זיך העכער צום טיש צו.

ר' יחזקאל, דער דאַזאַר, דער בעל־הבית פון שטאָדט, איז זיך געזעסען און האָט אויסגעהאָרכט די מחלוקת און האָט שטיל־געשוויגען, קוקענדיג אויפ'ן מחותן: וואָס וועט ער זאָגען.

— צווישען אונז ריידענדיג, ווער קומט צו „איהם" היינט אַהער? וואָס פאַר אַ נאָמען האָט ער? און וואָס איז ער אין אמת'ן — האָט דער הויכער יוד פערשטעהן געגעבען ר' יחזקאל'ן אין דער שטיל.

— גוט וואָך! — גיט מיט אַ מאָל אַ קלונג אין שטוב, און דער „גוט וואָך" איז עפּעס געוועזן גאָר אַ בעזונדערער — ער איז נישט בטל געוואָרען צווישען די אַנדערע גוט וואָכ'ס. טהייל האָבען זיך אומגעקוקט צו זעהן, ווער דאָס איז — און געוועזן איז עס ר' יצחק יודעל'ס. ר' יצחק יודעל'ס איז אַ יוד מיט אַ בעזונדערען „מיין". איז'ן איז עס

א קליין יודעל, נאר א ברייטס מיט א דיק בייכעל, וואס רעדט נישט, נאר עס קוויטשעט זינגענדיג; עס קוקט נישט, נאר עס בעפעהלט מיט די אויגען. אז עס וויל, איז עס גוט ווי א טייבעל, און שלעכט ווי א שלאנג. שטענדיג די ציגאר אין מויל, מעג זי זיין אנגעצונדען, מעג זי זיין אויסגעלאשען, און דאס ריטשען זיינס מיט די פיס, זאגט אן א פערטעל שעה פריהער אז ער קומט... יעדערען „דוצט" ער, מיט אלעמען איז ער „פאן בראט", ער פיהרט די ראליע פון א גרויסען חסיד, און זאגט אלעמען מוסר, און אלע האבען מורא פאר איהם. ער האלט גאנץ ווינציג פון די אלע רבנים, וואס יודען האלטען פון זיי, ער מאכט זיי אוועק מיט דער האנד. מיט דעם שטאדט־רב איז ער אין א בעשטענדיגער מחלוקת. טרעפט זיך א שאלה, פסק'נט ער אליין. זאגט אויפ'ן רב, אז ער איז א גראבער יונג און אלע הארכען אוים, און וואונדערען זיך און האבען מורא פאר איהם.

עוזר, וואס איז די גאנצע צייט געווען קאלט און האט זיך אויס־געהערט רוהיג, איבער וואס מען קריעגט זיך, דערזעהענדיג ר' יצחק יודעל'ס, וועלכער פלעגט איהם אלע מאל אויף די פלייצעס קלאפען אין שטיבעל, איז גאר אן אנדער מענש געווארען, — א חסיד.

— וואס איז, מען פרעגט אייך נאך נישט, — האט ער געשריען צו די בעלי־בתים.

ר' יחזקאל און ר' חיים ראזענקראנץ געהערען צו די בעלי־בתים; זיי דאווענען און חבר'ן זיך מיט בעלי־בתים. זיי קענען אפילו נישט לערנען, נאר זיי זיינען יודעי־ספר. זיי זיינען פון די בעלי־בתים, וואס האבען דרך־ארץ פאר א למדן און ווערען בטל פאר זיי. א יוד א למדן זאגט א ווארט, כאטש עס איז נישט אזוי גלייך, וואס פון אונז איינער טאר דאס ניט זאגען, דאך מן הסתם ווייסט ער, וואס ער זאגט— דערפאר האט ר' יחזקאל שטיל־געשוויגען, כאטש ער האט מיטגעהאל־טען מיט די בעלי־בתים.

ר' יחזקאל'ס האפנונג איז געווען צו האבען א קינד א למדן, א מענשען פון „יענער וועלט", וואס זאל זיצען און לערנען, און ער האט טאקע דערפאר ר' יצחק יודעל'ס פאר א מלמד צו זיינע קינדער גע־האלטען. דער עלטערער זוהן איז אבער נאך בחור־ווייז אין געשעפט אריין, „צוגעכאפט זיך", און צו ביסלעכווייז די תורה פערלאזט. איינס נאר איז איהם נאך איבערגעבליבען — וואס ער האלט זיך פאר א

חסיד, דאוועגט אין שטיבעל און חבר'ט זיך מיט ר' יצחק יודעל'ס. און איצט, זעהענדיג אז זיין עוזר און מאטעל האלטען מיט מיט ר' יצחק יודעל'ס, מיט די חסידים, האט עס דעם אלטען הנאה געטהון — חסידים, עס איז עפעס גאר אנדערש — פאר זייער רבי'ן... און ר' יחזקאל האט זיך גאר נישט אנגערופען.

ר' יחזקאל האט פאר זיין יונגסטע טאכטער די „בת זקונים" לאה'לע געוואלט א למדן און א בעל־יחוס פאר אן איידים זיך נעהמען, אז דער איידים זאל קעסט עסען כל ימיו און תורה לערנען, אז אויף דער עלטער, ווען ר' יחזקאל וועט אין דער היים שוין זיצען, זאל ער אין דער שטוב דעם קול התורה הערען — ער האט די זאך איבער־געגעבען ר' יצחק יודעל'ס. ר' יצחק יודעל'ס „גוט וואך", וואס האט אזוי קלינגענדיג אין שטוב אבגעקנאקט, האט דעם אלטען עפעס הנאה געטהון. אין זיין הויז — חסידים, און דער אלטער האט שוין גע־נומען פאנטאזירען וועגען דעם איידים דעם למדן. ער האט זיך אויפ־געהויבען און אריבערגעוואונקען צו דעם מחותן ר' חיים'ן, אז ער זאל מיט איהם אין א צווייטען שטוב אריין (אזוי איז שוין איינגעפיהרט ביי די אלטע, אז קיינער שטעקט ניט די האנד אין קאלטען וואסער אריין, אז דער צווייטער ווייסט נישט דערפון). ר' יצחק יודעל'ס האט נאך א לאנגען אומקוקען צו דער „חברה" א ווארט „געווארפען":

— איילט אייך נישט אזוי, און וואו זיינען מיר עפעס? — און איז מיט שארענדיגע טריט אין די צווייטע שטוב אריין צו די אלטע.

— ר' מרדכי קאנסקעוואליער שרייבט דאך מיר, אז איהר האט זיך מיט איהם געזעהן אין „טריסק", אז איהר קענט זיין בחור — נו, וואס דארף מען מעהר?

און פון דער „שטוב" האט זיך געהערט אהרן־ליב'ס קלאפען מיט'ן שטעקען אין טיש: „גע'הרג'עט קענען זיי ווערען, איידער"...

די ווייבער האבען זיך אין עס־שטוב ביי מלכה'לען, ר' יחזקאל'ס ווייב פערזאמעלט. עס איז א מנהג ביי מלכה'לען אין שבת־צו־נאכטס פון גרויסען רעבענונג אויף פסח דאס לעצטע שמאלץ אויסצולאזען. אין יענער שטוב זיצען די מאנספערשוינען ביים יאהר־רעבענונג, עס הערט זיך פון דארט א שטיל גערויש, וואס זאגט אויס די ערנסטקייט

פון אינעווענינ. די דיענסט דרעהט זיך, טראגט אריין גלעזער טהיי און נעהמט ארויס ליידיגע גלעזער, און יעדעס מאל, ווען די טהיר עפענט זיך, שלאגט פון דארט ארויס א רויך פון ציגארען און א ליארם, וואס פערשטומט אויף א ווילע די ווייבערשע געשמועסען, און די וגייבער קריגען דרך־ארץ פאר „דרינען"... דא, אין דער שטוב, זיצען די ווייבער און מאכען זיך „נאריש" אין „דריידעל". אין דריידעל הייסט עס, אבער זיי שפיעלען גאר אין „זעקס און זעכציג" מיט א טאליע קארטען, וועלכע די מאנספערשוינען האבען די קינדער געגעבען צו שפיעלען זיך. די יונגלעך שטעהען ביי די מאמעס און ציהען „קאן־געלד", די מאמעס שטופען זיי אב פון זיך, און די יונגלעך שטעהען אלץ ווייטער און טהוען דאס זייעריגע. אין מיטען קומט גאר צו לויפען א יונגעל, כאפט ארויס דעם „קאן" פון טעצעל און אנטלויפט וואו דער פעפער וואקסט — און געה טהו איהם עפעס!

דער אלטער דור ווייבער טראגט טיעפע הויבען מיט פערשיעדענע קאלירטע בענדער און ברייטע שטערענטיכלעך, וועלכע זיינען אין שפיצען אויסגעשניצט און אין יעדער שפיץ פונקעלט זיך אן אנדער ציהרונג: אין איין שפיץ — א רויטער קרעל, אין צווייטען שימערט א בריליאנט, און דאס ווארפט איבער דעם אלט־געקנייטשטען, גלענצענדיגען שטערן א „שבת־מלכה" חן; דער יונגער דור טראגט שוין שייטליך מיט פערשיעדענע מאדנע לאקען און די ציהרונג אין די שייטלען אריינגעשטעקט. די קליידער זיינען מעהרסטענטהייל פון פערסישע טיכער־שטאף אין פערשיעדענע קאלירען, וואס איז דענסטמאל די מאדע געווען, און געמאכט זיינען זיי אויך געוועזן נאך דער דענסמאלדיגער מאדע, — פאלדען אויף פאלדען, איין פאלד אריין מיט'ן קאפ אין די צווייטע; דא מישען זיך די פאלדען אויס און לעגען זיך צוזאמען, דארט צוגעהען זיי זיך שוין אין צוויי בעזונדערע וועגען. אויף די הערצער טראגען זיי אלע „הארץ־ברעטלעך", דאס איז א לאנג פיער־קאנטיג שטיק סאמעט, אויף וועלכען עס זיינען אויפגעהאנגען ווי אויף א שילד די מתנות, וואס דאס ווייבעל האט בעקומען ווען זי איז א כלה געווען. איטע די שנור, גאלדעלע די טאכטער זיינען געזעסען איינע אנטקעגען די צווייטע אוןביידע זיינען זיי געווען שטיל (ווארום זיי זיינען ברוגז צווישען זיך, היינט איז דער רעכענונג...), און אז איינע האט זיך פון איהר ארט אויפגעהויבען, האט די צווייטע

עפעס מאָדנע די ליפּען פערקרימט, די אויגען צום באַלקען פערגלייסט און לייכט אָבגעזיפצט. דאָס איז געווען אַ מין ברוגז־מינע.

זיי האָבען געשפּיעלט. און דער אָנפיהרער פון שפּיעל איז געווען אַ יודעל „אַ דייטשעל", „אַן איינגעהער" און אַן „ארויסגעהער" ביי מלכה'לען, ווי אין אַנדערע הייזער. גערופען האָט מען איהם אויך: „דאָס ווייבערש יודעל". שוין דענסטמאָל האָט ער געטראָגען „דייטש־מעריש" אַ קורץ רעקעל און אַזא מין זיעבען קאַנטיג היטעל מיט אַ גלאַנצענדיגען דאַשעק. געטראָגען האָט ער „דייטשמעריש" נישט אַזוי לשם דייטש, נאָר ווי איבער „גלאַט אַזוי", ווייל עס פּאַסט פאַר אַזאַ מין ווייבערש יודעל צו טראָגען „דייטש". געוואוסט האָט ער צו יעדער קריינק אַזאַ מין רפואה, וואָס ער פלעגט עס אָנרופען „קאַרפּוס דליקטו". מיט די דייטשען רעדט ער פּויליש, און שרייבט „פּראָשע־ניעס" אויך אויף פּויליש, דערפאַר פלעגט מען איהם אין שטעדטעל רופען „מאַכער". איז'ן איז עס אַזא מין יודעל, וואָס אומעטום קומט עס, אומעטום איז עס היימיש, וואָס אַלעמען זאָגט ער „דו" און וואָס אַלע זאָגען איהם „דו". צום מעהרסטען פלעגט עס זיך חבר'ן מיט ווייבער, און עפּעס אַזוי ווי איהם וואָלט מען מתיר געווען, פערברענגט ער צווישען זיי פראַנק און פריי. ער ווייסט פון זייערע סודות, און עס מאַכט גאָר נישט אויס — „אַ האַלבע יודענע", אַלעמען פלעגט ער איינגעהמען מיט זיינע גלייכע ווערטלעך. ער האָט גערעדט, האָט מען געלאַכט, כאָטש עס איז מעהר נאַרישער געווען ווי לאַכעדיגעס. ער פלעגט זיך דעם קאַלנער פון פּאַלטאָ אָוועקשטעלען, דאָס היטעל זיך פערדרעהען, מאַכען זיך דרעמלען און דאָס בערדעל פלעגט זיך שאָק־לען — איז נענוג געווען, אַז עס זאָל ברייינגען צום געלעכטער.

היינט, שבת־צו־נאַכטס פון גרויסען יאָהר־רעכענונג, איז איהם אודאי געקומען, אַז ער זאָל זיך געפינען ביי ר' יחזקאל'ן. פון קיך טראָגט זיך אַ ריח פון געפּרעגעלטע שמאַלץ, און געוואוסט האָט ער, אַז נאָך דעם רעכענונג וועט זיין די גרויסע „מלוה מלכה", ווי עס איז שוין דער מנהג ביי ר' יחזקאל'ן פון קדמונים אָן.

ביי אַ ווינקעלע טיש איז געזעסען לאה'לע, דאָס כלה־מיידעל. פון די פרישע געררייטעלטע באַקען האָט דאָס יונגע בלוט ארויסגע־קושט זיך... אַזוי ווי דאָס בלוט פון אַ רויז, וואָס רייטעלט זיך אויף דעם סאַמעט־בלעטעל, ווען די זון גליהט דאַרויף. די אויגען שטילע,

דוהיג זיינען זיי „פאַר זיך" געווען איינגעפּאַסט אין דעם ברייטען גרויסען אויגען־לאָך, און דאָס דיניטשקע ציטערענדיגע הייטעל האָט געהיט דאָס אויג. דער „אויבער־שומר", די שוואַרצע ברעם, וואָס הענגט אויף דעם ראַנד פון דעם גרויסען ווייסען שטערן, וואָס זעהט אויס ווי אַ מענשען־קרוין פון גאָט געשענקט, האָט זיך אין דער שטיל דעם אויג צוגעקוקט און אַלעם דעם אויג נאָכגעמאַכט... די האָר אין צוויי צעפּ פערפלאָכטען, חנ'עוודיג און מיידעל־ציטערנדיג האָבען זיי זיך איבער איהרע איידעלע ציטערנדיגע אַקסעל אַראָבגעלאָזט. זי איז געזעסען פאַר זיך, און אַ כלה־חן האָט בון איהר געזיכט אַראָבגעלויכטען צנועה'דיג און שטיל־שווייגענדיג. יעדעס מאָל, ווען עס האָט זיך געהערט דעם דייטשעל'ס קול, האָט איהר האַרץ לייכט אויפגעציטערט, און די יונגע ברוסט האָט דענסמאָל לייכט זיך בעוועגט. זי האָט מורא געהאַט, אַז דאָס דייטשעל זאָל זי נישט טשעפּען, נאָר באַלד איז אויף איהר אויך די צייט געקומען.

— ווייסט, דער שדכן זיצט דערינען מיט'ן טאַטען און שמועסען וועגען אַ שדוך.

זי האָט דעם קאָפּ אַראָבגעבויגען און איהם פון זיך מיט איהרע לייכטע ווייסע הענד אָבגעשטופּט.

— אַזוי ווי עס קען אויף דער לבנה ראש־חודש רעטעכלעך וואַק־סען, אַזוי וועסט דו דעם חתן קריגען.

אין שטוב האָט געקלונגען אַ געלעכטער.

לאה'לע האָט זיך פלינק פון טיש אויפגעכאַפּט און איז פאַר חרפּה פערשוואונדען געוואָרען.

אויף די וועגד פון דער גרויסער, לאַנגער קיך האָט דאָס קופּער אַראָבגעפונקעלט. און איין ראָנדעל האָט אַריבערגעווינקט צום צווייטען, וואָס איז געהאַנגען געגען איהם אויף דער צווייטער וואַנד. די דיקע בייכיגע בעקענס, די קופּערנע אויסגעצויגענע בראָטפאַנען, די הויכע קריגען מיט פערשיעדענע שנויצען האָבען בעל־הבית'יש פון די ווענד אַראָבגעהאַנגען, פערשפּרייט אַרום זיך אַ היימישקייט און דער־צעהלט פון גוטע געוועזענע צייטען... אין אייוועז פלאַקערט עס, און טיעפע ברייט־בייכיגע קופּערנע טעפּ שטעהען און קאָכען און קאָכען, און דער פרישער, פעטער גריוון־גערוך לעגט זיך איבער דער קיך און

דערצעהלט עפעס פון היימישע זאכען.... אויף דעם לאנגען פליישיגען טיש, וועלכער איז מיט א לאנגען קופערנעם בלעך בעקלאפט, שטעהען אנגעשטעלט טיעפע בעקען, קליינע און גרויסע, גרייט דאס שמאלץ אין זיך אריינצונעהמען.

ביי דער קיך אין א ווינקעלע זיצט רחל לאה, די איינגעהערין. א הויכע, אלטע יודענע מיט ווערצעלעך אויף דער גאמבע, און צוויי־דריי לאנגע האר ציהען זיך פון די ווערצעלעך ארויס. די אלטע, גרויע קאץ ליגט אין איהר שויס און לעקט איהר די איינגעדארטע ביינערדיגע הענד. ארום איהר שטעהען מלכה'לעס אייניקלעך, יונגלעך מיט מיידעלעך, טייל אין הייזלעך, טייל אין קליידלעך, טייל אין שירצלעך, טייל אין ציצה־כנפות'לעך און הארכען אויס וואס די באבע דערצעהלט א מעשה מיט א „פייערדיגען הענטעל ביים שמאלץ פרעגלען.“

„אמאל שוין לאנג, דערצעהלט זי, האט א יודענע שמאלץ אין א פייערקע געפרעגעלט, האט זי דעם טאפ פון פייערקע ארויסגענומען, זעהט זי עס שטעקט פון פייער א פייערדיג הענטעל ארויס, און עס הערט זיך א שטים: „גוטע פרוי, גוטע פרוי, גיב מיר א פאר גריוועז, וועט קיין עין הרע אין שמאלץ נישט אריינקומען“. האט זי טאקע אזוי געטהון. האט זי אנגעהויבען גיסען שמאלץ. גיסט איין טאפ, גיסט צוויי, גיסט דריי, גיסט זעקס, גיסט אכט, גיסט צעהן, ביז ס'האט שוין מעהר קיין טעפ נישט געהאט — האט עס אויפגעהערט.

די קינדער הארכען אויס און ווארטען מיט שרעק ביז מען וועט דעם טאפ פון די פייערקע ארויסנעהמען, און זיי זאלען שוין זוכה זיין צו זעהען דאס פייערדיגע הענטעל.

דערווייל שלאפט רחל־לאה איין, און די אלטע הויב (א גלגול פון מלכה'לעס די בעל־הבית'טעס הויב) מיט די אלטע, ברייטע בענדער לאזען זיך איהר איבער'ן אלטען, איינגעקנייטשטען שטערן. דענסטמאל נעמט א יונגעל און שטעקט דאס הענטעל אויס און גיט א צופ די אלטע באבע ביי די האר פון ווארצעל.

— האב, האב, האב, — מאכען די אלטע, איינגעשרומפענע אויסגעדארטע ליפען, און פרובען כאפען דעם קינד'ס פינגעריל אין דעם אהנציינערדיגען מויל אריין.

— באבעשי, פאר וואס וואקסען אייך די האר אויף די ווארצעלעך? — פרעגען די קינדערלעך.

— ווייל איך מאַך מיר אַליין הבדלה, און טרינק פון הבדלה־וויין,
— ענטפערט די אַלטע מיט האַלב־פערשלאָסענע אויגען און מיט אַן אַלט פערקרימט געלעכטעריל אויף די אַלטע פערקרימטע ליפּען.

און ווען די אַלטע מאַכט זיך נאַריש מיט די קינדער, איז חאַצקעלע, דאָס עלטסטע אייניקעל, אַ יונגעל פון אַ יאָהר 10, שטאַרק פערנומען מיט אַ דריידעל גיסען. אין דער קיך האָט ער אַן איינעבויגענע לעפעל מיט צין אַריינגעשטעלט, און איצט פּאַקט ער די פאָרם אין אַ הויפען זאַמד איין.

און דאָרט ביים אַנדער ווינקעל קיך, ווייט פון יום־טוב'דיגען, זיצט יענטע דאָס דיענסט־מיידעל, ביי אַ גרויסען עמער מיט וואַסער און שיילט די קאַרטאָפּלעס, וואָס ליגען אין איהר שויס, און וואַרפט זיי אין אַן עמער וואַסער אַריין, צו די גרויסע „מלוה מלכה"...

נאָטע הינטער איהר צופּט זי ביי די בלוט־שפּראָצענדיגע האַנד:
יענטע, וואָס וועט זיין ?...

— זאָלסט אַזוי לעבען ווי דו וועסט מיט מיר חתונה האָבען...

IV.

דער מתנגד׳ישער רב און דער הסיד׳ישער רבי

עס איז געקומען ל״ג בעומר.

און די גוטע מוטער־ערד, וואָס האָט מיט איהר חסד אויף זיך דער שטאָדט׳ס הייזלעך געטראָגען און אלץ, וואָס געפינט זיך אין זיי און אויסער זיי, האָט זיך מיט גאָט׳ס לייטזעליגקייט ערפרישט, בע־קליידט פון קאָפּ ביז די פיס מיט גרעזעלך, בלעטעלעך, גרינינקע קע־פּעלעך האָבען זיך פון אונטער׳ן געהילץ, פון אונטער שטיין און ביין ארויסגעריסען, געשפּראָצט, און מיט א ליעבער, פרומער מינע האָט זיך דאָס גרעזעלע געשאָקעלט אהין און אהער און גענאָגט זיין ביסעל בידנע חיונה פון דער מוטער־ערד. און די מוטער־ערד האָט איהרע פולע בריסטען אויסגעשטעלט און אָנגעזויגען און אָנגעקאָרמעט יעדעס אָפּענע מיילכעל, וואָס האָט נאָר בדעה געהאַט צו זויגען. אלץ ארום, טאַטע אין הימעל, האָט מקיים געווען דיין שליחות, געהאָרכט און גע־טהון דאָס, וואָס דו האָסט זיי בעפוילען פון ששת ימי בראשית אָן: דאָס גרעזעלע איז געוואקסען, געצויגען זיך, ווייל זיין מצוה איז צו וואקסען, די פויגעלעך האָבען זיך זייער נעסט געמאכט איבער די פענסטערלעך פון דער אלטער ווייבערשער שוהל און האָבען א גאנצען טאָג אין דיין פרום בית־המדרש־געסעל, פון וואנען עס טהוט זיך הערען דער הייליגער קול התורה, ארומגעשפּרונגען, ארומגעטאנצט פון דעכיל צו דעכיל, אויפ׳ן פענסטער פון אלטען בית־המדרש אונטערגעשפּרונגען, א קדושה געכאַפּט, א שמיה רבא, א וואָרט תורה אונטערגעכאַפּט, און אוועקגעשפּרונגען, אויף דער ערד זיך געשטעלט מיט א קוויטש — א ברכה, און געכאַפּט א קרישעלע בייגעל, זעמעל, פּוטער־ברויט, וואָס א חדר־יונגעלע האָט דעריבער א ברכה געהאַט געמאַכט, און איז דערמיט

אוועק־געפלויגען און מיט דעם זייערע נשמות, וואָס זיינען געוואָרען פערוואָגעלט אין פויגעלעך, מתקן געווען.

און דיינע הימלען אין דער הויף האָבען זיך אויסגעצויגען, איינער אין דעם צווייטען אריינגעפלאָסען, און גאַנץ ווייט און ברייט אין פרעמדע לענדער אריין האָבען זיי זיך פערבלאָנדזשעט און בעשיצט דיין קליין וועלטעל, אַזוי ווי דו האָסט זיי אָנגעזאָגט פון אָנהויב אָן. און דאָס וואסער הינטער׳ן שטעדטעל האָט זיך ווי א שטיל געבעט, — מיט וועלכען ער וואָלט דיך דאנקען געוואָלט, טאַטע איינציגער, פאַר אַלץ, — געגאָסען כוואַליע אויס, כוואַליע איין, פון פרעמדע לענדער אין פרעמדע לענדער. דורכרייזענדיג, האָט עס א שטילע, לאַנגע געשיכטע דערצעהלט אויף א וואסער־שפּראַך. און פון וואסער זיינען אויפגעגאַנגען בעהאַלטענע טוי־וואָלקען און האָבען בעהויכט דיינע פעלדער, וואָס האָבען זיך אין דער לענג און אין דער ברייט אויסגעשפּרייט. די טוי־וואָלקען זיינען געלעגען איבער די פעלדער גאַנצע נעכט און זיי אָנגעטרונקען און בעפרישט. און פון די פעלדער האָבען זיך געטראָגען בעהאַלטענע ריחות אין דער לופט ארום און פערפולט מיט לעבען, ערקוויקט און ערפרישט יעדעם דיין בעשעפעניש, וואָס זיי האָבען אויף׳ן וועג געטראָפען.

ל״ג בעומר. אין דער גאַס פאַר טהיר און טהויער זיצען ווייבער, בעל־הבית׳טעס מיט שטריקנאָדלען אין די הענד, שטריקען זאָקען און דערצעהלען מעשיות. און די חדר־יונגלעך, וואָס זיינען אין שטאָדט איבערגעבליבען, שטעהען ביי זיי און ציהען די מאַמעס שירצען: מאַמע, א צווייער!.... די פרומע רבי׳צין, אָנגעטהון אין חול־המועד׳דיגען ווייסען שאַל, זיצט פאַר איהר טהיר, ארום איהר די כלי־קודש־ווייבער, — די שוחט׳קע מיט דעם חזנ׳ס ווייב. אויף די פאָר איינציגע בוימער, וואָס זיינען פערוואָרפען אין געסעל (וואָס קיינער ווייסט נישט, ווער עס האָט זיי דאָ איינגעפלאַנצט), ציהען זיך חדר־יונגלעך און רייסען צווייגלעך. פון פעלד קומען צוגעהן בּאָרוויסע יונגלעך מיט פּעק געלע פעלד־בלומען אין די הענד, און רופען אין דער גאַס:

נאַ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ,

נאַ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ!

די קינדער קומען אָן צולויפען, רינגלען זיי ארום, רייסען אָב די קנעפּלעך פון די הייזלעך, פון די קאַפּאָטקעלעך און קויפען בלומען,

קעהרען זיך אום צוריק צו זייערע מאמעס מיט העמד בלומען און אראב־געלאזטע תחתונים׳לעך...

אין מיטען מארק ווערט פלוצלונג אויסגעשפרייט א לאנגע, ברייטע פלאכטע, און עס דערהערט זיך א קאטערינקע שפּיעלען. קינדער קור־מען אן צולויפען פון אלע עקען, דערנאך עלטערע מענשען. מען שטעלט זיך ארום, מען רינגעלט ארום, און איינער אין א פערדרעהטען הוט אהן א דאשעק, אנגעצויגען אין עפּעס א מין געשטריקט העמדעל און אנ־געגארטעלט אין א ברייטען פּאסעק, אין שיך און זאקען, דרעהט זיך ארום און ארום דעם רעדעל מיט א קאנטשיק אין דער האנד און האקט איבער די קעפּ, און ווארפט היטלעך אין די קופּקע אריין און די קאטע־רינקע שפּיעלט צו. פּלוצים ווייזט זיך א הויכער יונג אין אן אבגע־קרייט פּנים, אנגעטהון אין א פּאר גאנצע הויזען פון אויבען ביז אראב, מיט א זייגער אויסגעמאלט אויף די הויזען אויף דער סאמע „זייט מיר מוחל“... אויפ׳ן בויך שטעלט ער זיך ארויף א הויכען דראנג, און אויפ׳ן שפּיץ דראנג לעבט א גאנצע משפּחה, וועלכע מאכט נאך קונצען דערצו. די קאטערינקע שפּיעלט צו, און דער מענש מיט דעם קאנטשיק אין דער האנד קלאפּט איבער פּנים׳ער, איבער נאקעטע קעפּ. עס ווייזט זיך א האלב נאקעט מיידעל אין א קורץ קליידעל ביז צו די קניע, מיט בלאנדע, צולאזטע האר, פערקעמט און איינגעפלאכטען מיט פערשיע־דענע קייטעלעך און קמעות, מיט א חנ׳עוודיג נעזעל, און א פּאר רויטע בעקעלעך, און ברעכט זיך אין א רייף... ס׳ווייזט זיך נאך איינער, וואס שלינגט שווערדען איין, איינס נאך דעם צווייטען און דערנאך קומט א צווייטער און שלעפּט איהם גאר פון מויל ארויס, אנשטאט די שווער־דען — לאנגע טיכלעך מיט ווייבערשע קאפּקעס. און געה פרעג זיי קשיות!

און די קאטערינקע שפּיעלט צו, און דער מענש מיט׳ן קאנטשיק קלאפּט צו איבער קעפּ, איבער פּנים׳ער.

געווען איז א מאל א יוד א שניידער אין שטאדט. מען האט ניט געוואוסט, פון וואנען עס קומט א יוד, און וואו אהין עס געהט א יוד. ער איז געווען איינער פון די טויזענד, וואס זייער לעבען געהט ווי א שאטען דורך פאר אונזערע אויגען, און וואס קיינער מערקט נישט, נישט זייער געבארען ווערען און נישט זייער שטארבען. דאס ברויט,

וועלכעס זיי עסען, מוז וואקסען אויף בעהאלטענע פעלדער, און דאס פלייש,וואס זיי עסען, מוז זיין פון אזעלכע בהמות, וואס פיטערען זיך אין פערבארגענע לאנקעס, — אז נישט, וואלט מען זיך אמאל געפרעגט, וואו איז דאס ברויט אהינגעקומען פון די פעלדער? וואו זיינען די בהמות אוועקגעקומען פון די לאנקעס?...

א יוד, א שניידער, מיט קיינעם נישט געהאט קיין געשעפטען, אויסער מיט איין גאט, זיין בעשעפער. די נאכט דעקט נאך דעם הימעל צו, ווען דער שניידער גרייט זיך אין בית־המדרש אריין. בעהאלטען אונטער אן אייוועז, ביי א שראנק ספרים, דאנקט ער זיין בעשעפער דערפאר, וואס ער האט איהם בעשאפען, פאר דעם ברויט, מיט וועלכען ער דערנעהרט זיך, און פאר דעם חסד, וואס ער וועט טהון מיט איהם נאך זיין טויט און וועט איהם צונעהמען צו זיך. קיינער זעהט נישט, ווען עס געהט א יוד, א שניידער אין בית־המדרש אריין, ווען עס זיצט א שניידער ביי א פויער׳ס א סערמיעגנע. און זעהט מען איהם, דאכט זיך, עפּעס שוין אזוינס, א געוועהנטליכעס, ווי דער קלאץ, וואס שטעהט אין מיטען מארק. עס פרעגט שוין קיינער נישט, צו וואס שטעהט א קלאץ? צו ווען א קלאץ?

זיין ווייב, חנה די שניידערין, האט אויף זיך גענומען א מצוה בירושה (איבערגענומען פון דער מאמע עליה השלום, און די מאמע פון דער באבע, און אזוי איין דור נאכ׳ן צווייטען): יעדען פרייטאג פארנאכט אין דער אלטער ווייבערשער שוהל צוויי ליכטלעך אנצוצינדען. עס האט קיינער נישט געפרעגט, ווער צינדט אן די צוויי נשמה־ליכטלעך, וואס פינקלען זיך יעדען פרייטאג־צו־נאכט׳ס פון דער אלטער ווייבערשער שוהל אראב, צי זיינען די אלטע בעל־הבית׳טעס פון די קברים אויפגעשטאנען? מען וואלט זיך מעהר געוואונדערט, אז מען וואלט אמאל אזוי אין א שעהנעם פרייטאג־צו־נאכט׳ס די צוויי ליכטלעך נישט געזעהן. וואלט מען דעמאלט בעמערקט, אז עס פעהלט עפּעס אין דער שוהל (האטש וואס, וואלט קיינער נישט געקענט טרעפען). און פאר די צוויי ליכטלעך, וואס די פראסטע מאמעס צינדען אזוי לאנג אן איינע נאך דער צווייטער, האט זיי גאט בעלוינט און האט זיי אבגעגעבען איין ליכט, ר׳ דוד׳ל, דעם רב פון דער שטאדט.

נאך א לאנגער צייט, ווי חנה די שניידערין האט קיין קינדער נישט געהאט, האט גאט דערהערט איהר געבעט און האט איהר א זוהן גע־

שאַנקען. זי האָט איהם א נאָמען גענעבען דוד'ל, און דאָס איז טאַקי ר' דוד'ל, דער היינטיגער רב פון שטאָדט.

באַלד פון קליינערהייט אָן האָט זיך דוד'ל ארויסגעוויזען אַנדערש פון אנדערע קינדער. א סדור'ל, וואָס דער טאַטע האָט איהם געקויפט, „א"ב" זיך אויסצולערנען, האַלט ער נאָך אין דער בוזעם־קעשענע ביז'ן היינטיגען טאָג. אָהן א פערדעקטען קאָפּ האָט ער אין וויעגעל נישט געוואָלט איינשלאָפען. נאָכ'ן יאָהר האָט ער שוין די ברכה געפּלאַפּעלט איבער דער מוטער'ס ברוסט.

געלערענט אין חדר מיט גרויס התמדה. נישט פלינק איז דער קאָפּ, נאָר דאָס, וואָס קומט אריין, געהט שוין נישט ארויס, און פרום, אָבגעהיטען, ער געהט זיך זיין „אָקסען־שריט". נישט אויף קיין האָר פון שלחן־ערוך אָבצוטרעטען.

הונדערט און איין מאָל האָט ער די הוראה גע'חזר'ט און געלייענט זי אויסעגנווייניג מיט די הערות, מיט'ן פינגער געטייטעלט, פערבונדען די אויגען, אויפ'ן טאָוועל, וואו יעדער אות שטעהט.

אז ר' בעריל ז"ל, דער אַלטער רב פון דער שטאָדט, איז נפטר געוואָרען און האָט נישט איבערגעלאָזט קיין ממלא מקומו, נאָר א דערוואקסענע יתומה, וואָס מען דאַרף זי חתונה מאכען, האָבען בעלי־בתים אַנגעהויבען צו ריידען, אז דוד'ל זאָל חתונה האָבען מיט דער יתומה און ממלא מקום זיין.

חסידים זיינען געווען געגען דעם: לייזער שניידער'ס זוהן פאר א רב? בעלי־בתים אָבער, וואָס האָבען געוואָלט די זכיה האָבען צו זעהן, אז איינער פון זיי איז עולה לגדולה, האָבען זיך איינגעשפּארט. עס האָט זיך געמאכט א שטאַרקע מחלוקה. נאָר איין מאָל האָבען זיך די בעלי־בתים צוזאמענגענומען אויפ'ן בית־עולם, געשטעלט א חופה דוד'לען מיט דעם רב'ס יתומה, און אריינגעקלאַפּט אין קבר אריין: „מזל טוב, אייער איידעם איז ממלא מקום!"

חסידים האָבען מורא געהאט פאר בושת־המת, האָבען זיי שטיל־געשוויגען און האָבען געוואַרט ביז'ן ערשטען רגל — וואו אהין וועט ער פאָהרען?

ר' דוד'ל אָבער האָט געהאט זיין גמרא און יורה־דעה און איז זיך געזעסען אין דער היים און האָט יום ולילה געלערענט. דער רב האָט זיך געפיהרט בעל־הבתיש: געווען א חברה־מאַן אין דער חברה תהלים,

יעדען פאר־טאָג אויפגעשטאַנען און געזאָגט מיט די בעלי־בתים תהלים ביז צו עלות השחר; מיט'ן ערשטען מנין געדאַוונט, כמנהג אשכנזים, און יעדען ערב ראש־חודש יום־כפור קטן אָבגעריכט אין דער קאַלטער שוהל.

חסידים האָט עס שרעקליך פערדראָסען, און, אזוי ווי זייער שטייגער איז, האָבען זיי זעהר נוהג קלות געווען אין איהם און נישט אנדערש איהם גערופען, ווי „דוד'ל שניידער". אַ חסיד האָט איהם אמאָל אויף אַ ברית־מילה בעליידיגט און האָט איהם „שניידער־יונג" גערופען. בעלי־בתים האָבען דעם חסיד געוואָלט קורע כדג זיין, נאָר דער רב האָט זיי איינגענומען מיט גוטען, און פון דעמאָלט אָן חתמ'עט ער זיך: „אני הקטן דוד חיט".

חסידים, די וואָס האָבען מיט איהם אין איינעם אין בית־המדרש געלערענט, האָבען ניט געקענט פועל'ן ביי זיך, איהם צו זאָגען „רבי", און זיינען געגאַנגען פון דערווייטענס. ער האָט זיך אויך פון זיי דערווייטערט, האָט זיך געהאַלטען מיט די „חוטבי עצים ושובאי מים" און נאָך זיי נאָכגעפאָרשט. פאַר זיך אַליין האָט ער נישט געקענט לערנען, דאָס, וואָס ער האָט שוין געוואוסט, האָט ער געמוזט איבערגעבען דעם צווייטען. יעדען פרייטאָג־צו־נאַכט'ס פלעגען זיך די בעלי־בתים צוזאַמענגעקומען אין בית־המדרש אריין מיט חומשים אין די הענד, און ר' דוד'ל פלעגט מיט זיי די סדרה לערנען. ער פלעגט זיי געבען צו פערשטעהן און אויסטייטשען שטיקער מדרש רבא'ס, די בעלי־בתים האָבען די פינגער געלעקט פון זיינע מתיקות'דיגע רייד. שבת נאָכ'ן שלאָף פלעגט ער זיך אריינזעצען צווישען די בעלי־מלאכות אין בית־המדרש, נעהמען אַ תהלים אין דער האַנד אריין און זאָגען מיט זיי תהלים, ער אַ פסוק, זיי אַ פסוק. ער האָט געזונגען יעדעס וואָרט, און דער קול האָט זיך ארויסגעלאָזט אויסער דעם בית־המדרש, אין געסעל גע־שאַלט און גערופען אין בית־המדרש אריין. יונגען, שבת־לאָבוסעס, וואָס האָבען אין גאַס פאַלענט געשפּיעלט, האָבען דעם פאַלענט אוועקגעוואָרפען; בעלי־עגלות, פישערס, וואָס האָבען מיט די ווייבער אין גאַס שפּאַציערט, האָבען די ווייבער אוועקגעוואָרפען, אין בית־המדרש געקומען. דאָס בית־המדרש'ל איז וואָס אמאָל פולער און פולער געוואָרען און דער רב, פערטרונקען צווישען קעפּ, שטעהט און זאָגט תהלים, און דער קהל ענטפערט איהם אָב. ער אַ פסוק, זיי אַ פסוק.

יודען האָבען געוואוסט אז זיי האָבען זיך אויף וועמען צו פערלאָ־זען. איז איינעם שלעכט געווען, איז ער צום רב ארונטערגעגאנגען, און דער רב האָט איין רפואה געהאַט — תהלים. וואָס פאר א יוד עס זאָל נישט זיין, האָט זיך דער רב מיט איהם אנידערגעשטעלט אין ווינקעל בית־דין־שטוב און האָט אָנגעהויבען מיט'ן יוד תהלים צו זאָגען. און דער יוד, דערהערענדיג דעם רב'ס קול, ווי עס קומט פון א צובראָכען הארץ, האָט ער זיך אויסגעוויינט פאר'ן רב און איז אוועק מיט א גרינג געמיט.

אז דוד'ל איז רב געוואָרען, האָט ער אויף זיך א מצוה גענומען, וואָס ער זאָל זי מקיים זיין אפילו מיט'ן גרעסטען מסירת־הנפש, און זאָל די מצוה מאכען ירש'נען מדור לדור, אז גאָט וועט איהם מזכה זיין צו דעם. דאָס איז די מצוה פון אברהם־אבינו־סנדיקאות, און ער האָט מיט די בעלי־בתים אָבגעמאכט, אז סנדיקאות געהערט צו איהם.

פאר די נשמות פון זיין טאטע־מאמע האָט ער געקלערט.

דער רב ר' דוד'ל האָט זיך אין זיין שטוב ארויף און אראָב גע־דרעהט, דעם הויכען שטערען געקנייטשט און פון צייט צו צייט ביטער אָבגעקרעכצט. הינדעלע די רבי'צין האָט פערשטעלט דאָס געזיכט אין איהרע בלייכע, לאנגע הענד, געזעסען אין א ווינקעל ביים אייווען און האָט ביטער געוויינט.

— דוד, א מעשה וועל איך מיר טהון. איך וועל עס נישט קענען אריבערטראָגען. דו מוזט דאָ זיין א קשה עורף.

— און איך זאָג דיר, אז עס איז מן השמים. מן השמים לאָזט מען מיך נישט צו צו דעם. וואָס קען איך געגען דעם טהון? מן הסתם דארף עס אזוי זיין. א גאנצע עדה יודען זאָלען איבער מיר הונגערען? די שטאָדט וועט חלילה אונטערגעהן, — זיי האָבען גע־וויינט פאר מיר, דאָס הארץ ווערט צושניטען.

— אוי, די בושה, די חרפה, רבונו של עולם, דו קענסט דאָך נישט זעהן קיין שפיכת דמים.

— אוי, אשה, אשה, מען טאָר נישט זיין קיין נוקם ונוטר, גערענק, פערזינדיג זיך, חלילה, נישט.

— טאַטע איינציגער, — האָט די יודענע געקרעכצט, פערשטעלענ־

דיג זיך דאָס געזיכט אין די הענד, און די גאָלדענע, לאַנגע אויערינגלעך האָבען איהר נאָכגעבאָמבעלט.

דער רב איז צום שראנק ספרים צו, ארויסגענומען א ספר און האָט זיך פערטראכט.

אין טהיר האָט זיך געוויזען יודעל מלמד, דער מוהל פון דער שטאָדט, און האָט די רבי'צין גערופען: רבי'צין, זייט נאָר מוחל.

די רבי'צין האָט זיך אויפגעכאפּט.

דער רב האָט עס בעמערקט און האָט א ווינק געטהון צו ר' יודלען מיט'ן פינגער: נו, וואָס, זיי געהען שוין?

יודעל האָט דעם קאָפּ אראָבגעבויגען.

— ביי מיר האָבען זיי גע'פּועל'ט, מן הסתם איז עס מן השמים, איך בין נישט ראוי צו דער מצוה.

— רבי!

— איבער מיר זאָלען יודען נישט האָבען צו עסען? מילא, וואָס איז דער חילוק, איך האָב אויף מיר גענומען מצות הכנסת־אורחים. דאכט זיך, דאָס וועט מיר קיינער שוין נישט קענען אוועקנעהמען. און דו, יודעל, זאָגען זיי דיר אויך אָב דאָס מוהל'שאַפט?

— איך וויים נישט, מן הסתם. נאָר וואָס איז דער חילוק, אז אָהן אייך, רבי.

— עס איז דיין חזקה. על פּין דין טאָרסט דו זיך נישט אָבזאָגען, כל זמן....

פון הינטערן פענסטער דערהערט זיך פּלוצלונג א גערודער. מענשען קומען אָן. עס ווערט א געלאַף, א געשריי: „דאָס קוויטעל!“ דעם בלינדען שוסטער'ס קול הערט מען אין פענסטער:

—„רבי, אונזער רבי, איהר וועט אייך א שווארץ יאָהר אויסריכטען!“

מען קלאַפּט אין דער טהיר, הענד רייסען אויף, אנדערע קלאַפּען די טהיר צו. שטעקענס פּאַכען אהין און אהער, א קנאַק פון ערגעץ אין א שויב. עפּעס פאַלט אריין דורכ'ן פענסטער. די רבי'צין שרייט און ציהט דעם מאַן ביי דער קאַפּאָטע. פון דרויסען הערט מען: „די קצבים געהען.“

דער רב גיט א רייס אויף די טהיר און געהט ארויס. די גאַס איז פול מיט קעפּ — יודען, ווייבער, קינדער. עס מישען זיך אויס בונ־

טיגע שניידערשע היטעלעך מיט סאמעטענע שבת׳דיגע. עס שווארצט זיך ווי א לויה.... אלע לויפען, שרייען. יודען רייסען זיך ביי די בערד. איינער האלט איבער׳ן צוויטענס קאפ א שטעקען. דער הויכער יוד שטארט פון אלע ארוים און מיט די דינע הענד שארט ער קעפ פאר זיינע פים.

— רשעים! — האט דער רב געגעבען א געשריי.

— דער רב, דער רב, — איז געווארען א געשריי צווישען עולם, און עס איז שטיל געווארען. אלע האבען די קעפ אראבגעלאזט און געווארט אויף עפעס. יעדער איינציגער האט זיך בעהאלטען אונטער דעם צווייטען, אז דער רב זאל איהם נישט דערזעהן.

— יודען, וואס שלאגט איהר אייך, ווי די גוים? — האט דער רב ביטער געשריען און טרעהרען האבען זיך איהם געוויזען אין די אויגען.

א טרויעריג שטיל־שווייגען האט אלעס צוגעשטיקט, נאר פון דער מאסע שטומע שווארצע קעפ האט זיך א קול געלאזט הערען:

— דאס קוויטעל פון די סנדיקאות, דאס קוויטעל!

מען האט זיך אומגעקוקט: ווער רעדט, אבער מען האט נישט געקענט דערגעהן.

— וואס ווילט איהר, א קוויטעל, נאט אייך, אבי זאל זיין שלום, אייער רבי וויל דאך אודאי אויך דאס.

קיינער האט זיך מיט קיין ווארט נישט אנגערופען.

— אונזער רבי — האט דער בלינדער שוסטער ארויסגעקייכט פון עולם אין טרעהרען — א חאלערא זאל אייך אנידערלעגען!

קיינער האט נישט געוואגט צו לאכען.

אין דעם איז א קליין, נידריג יודעל ארוים פון דער עדה און צו צום רב, און ערנסט פערגלייזענדיג די אויגען מיט כונה, ווי ער וואלט א ברכה איבער׳ן ספר געמאכט, האט ער געזאגט:

— דער רבי ווארט הינטער דער שטאדט, מיר זיינען געקומען נאכ׳ן „קוויטעל“.

דער רב איז אין שטוב אריין. דאס קליינע יודעל, ר׳ יצחק יודעלס, האט זיך נאכגעיאגט נאכ׳ן רב, און חסידים האבען זיך נאך איהם נאכגעשטופט, אבגעשטופט מיט די עלענבויגענס די בעלי־בתים הינטער זיך.

דער רב איז אין שטוב איינינע מאל געגאנגען ארויף און אראב.

צום סוף איז ער צוגעגאַנגען צום אָרון־קודש, וואָס איז געשטאַנען אין אַ ווינקעל, האָט זיך אָנגעהויבען ערנסט צו שאָקלען און האָט געזאָגט:

„עס איז ידוע וגלוי פאַר דעם מי שאָמר והיה העולם, אַז נישט פון מיין גוטען רצון געה איך אַוועק פון דער מצוה, וועלכע איך האָב געגער־מען מקיים צו זיין, אפילו מיט מסירת הנפש. איך טהו עס מחמת שלום“ — און איז צו צום טיש, גענומען אַ פען אין האַנד אריין, און אָנגעהויבען שרייבען.

חסידים אַרום האָבען שטיל געשוויגען. פון דער צווייטער שטוב האָט זיך געהערט דער רבי׳צין׳ס כליפּענדיג געוויין.

באַלד האָט זיך דער רב אויפגעהויבען, ר׳ יצחק יודעל׳ס איז צו און די האַנד אויסגעשטעקט נאָכ׳ן קוויטעל.

— ניין, זאָגט דער רב, און הכנסת־אורחים וואו איז? הינדעל, די קאַפּאָטע, — האָט ער אַריינגערופען אין דער צווייטער שטוב.

הינדעל איז אריין מיט אויסגעווייינטע אויגען, צו צו דער קליי־דער־שראַנק.

— אשה, איך פרעה מיך, און לויב גאָט, וואָס ער האָט מיר איין מצוה צוגענומען און די צווייטע געגעבען, און דו זיצט און טרויערסט.

די רבי׳צין האָט זיך די טרעהרען פון געזיכט מיט׳ן פאַרטוך אויס־געווישט.

— קומט, לאָז מען מקיים זיין מצות הכנסת־אורחים — האָט דער רב אויסגערופען צום עולם, אַרויסקומענדיג אויפ׳ן גאַס, און האָט מיט־געשלעפּט יודעל מלמד ביים אַרבעל.

— אַנטקעגען דעם רבי׳ן — האָט זיך נאָכ׳ן רב געהערט ר׳ יצחק יודעל׳ס קול.

און דער גאַנצער עולם האָט זיך הינטער דער שטאָדט אַרויס־געלאָזט.

אַלע, דאָס גאַנצע שטעדטעל, האָט זיך נאָכ׳ן רב אויף דעם וועג געלאָזט דעם רבי׳ן אַנטקעגען.

פון יעדער טהיר האָבען זיך מאַנספּערזאָנען אַרויסגעלאָזט, גע־כאַפּט די שבת׳דיגע קאַפּאָטעס, די סאַמעטענע היטלען, געוועלבער האָ־בען זיך פערמאַכט אין מיטען העלען טאָג, טהירען האָבען זיך פער־קלאַפּט, און אַלע זיינען אַוועק נאָכ׳ן עולם אויפ׳ן וועג. בעלי־בתים, דער־

זעהענדיג, אז דער רב געהט אנטקעגען, האבען פערגעסען זייער שנאה קעגען די חסידים, אין הארצען האבען זיי זיך געפרעהט: א רבי קומט אין שטאדט אריין, חסידים וועלען קומען אויף שבת, די שטאדט וועט ווערען אויפגעריכט. זיי האבען זיך אויך אנגעטהון די שבת'דיגע קאפאטעס און זיך געלאזט נאך דער מחנה. וואס א מאל איז אלץ די מחנה גרעסער געווארען, בעלי־מלאכות האבען אוועקגעווארפען די מלאכה, קרעמער — די קראמען, און אלע האבען זיך געלאזט אויפ'ן קאנסקער וועג דעם רבי'ן אנטקעגען. גוים להבדיל, אויס נייגעריגקייט, האבען זיך אויך אויסגעמישט מיט דער מחנה. פון ר' יחזקאל'ס הויף איז נאכטע ארויס מיט א בריטשקע און וואגען, די פערד זיינען געווען געשפאנט אין נייעם געשפאן מיט'ן מעשענעם בעקלאפעכטס. ר' יחזקאל מיט די זיהן און אייניקלעך זיינען געזעסען אין איין וואגען. ר' חיים, דער צווייטער שותף, מיט די זיהן, איידעמס און אייניקלעך אין צווייטען וואגען. נאר אז אנקומענדיג צו דער עדה, האבען זיי דערזעהען, אז די גאנצע עדה געהט צו פוס, זיינען זיי אויך פון די וועגען אראב און אין עולם אריין.

די פעלדער ארום און ארום, ווי וויסענדיג, אז זיי געהערען צו איין גאט, האבען זיך אלע אויסגעמישט. און א ים פון גרינעם גראז לאזט זיך ווייט אוועק. א ווינטעל בלאזט און בעוועגט דאס גראז, איין כוואליע פון א גרינעם ים איבער'ן צווייטען. אין דעם גרינעם ים פערבלאנדזשען זיך שמאלע, אויסגעטרעטענע שטעגעלעך. דארט אין מיטען די פעלדער, פערבלאנדזשעט אין גראז, שטעהען הויכע יתומים'דיגע בוימער, און מיט דער בושה, אז גאט האט זיי צו נארען ארויסגעשטעלט, וואס זיי זיינען העכער געוואקסען פון אלץ ארום און ארום, שאקלען זיי זיך איינזאם און דאוועגען ביחוד אין פעלד. צווישען די פעלדער ציהט זיך לאנג אוועק דער שטומער וועג, פערשטעלט פון ביידע זייטען מיט אלטען ליפען־בוימער. די לאנגע צווייגען, וואס אט ערשט האבען זיי פון זיך זייערע קנעפ שפראצעכטס ארויסגעצויגען — פלעכטען זיך איין צווייג אין דעם צווייטען אריין.

און גאט'ס עדה אויפ'ן וועג. אויף די פעלדער טרעפט מען רבי'ס מיט חדר־יונגלעך שפאצירען ל"ג בעומר אין פעלד, די יונגע גבורים מיט די פיילענבויגענס אין די הענד זיינען באלד אריין צווישען דער מחנה, אויסגעמישט זיך, און אויך אקעגען דעם רבי'ן געגאנגען.

חסידים האָבען זיך באַלד צוזאַמען בעהאַפּטען, איינער צום צוויי־טען. איינער האָט אַרויפגעלעגט די האַנד אויפ'ן צווייטענס אַקסעל, ביי די הענד זיך גענומען, בעהאַפּטען זיך און זיינען געוואָרען אַן עדה אין דער עדה. זיי האָבען קיין חלוק נישט געמאַכט צי „משלנו“ אָדער ניט „משלנו“. ווער ס'האָט געוואָלט, האָט זיך ביי דעם גאַרטעל אָנ־גענומען, ביי די הענד זיך פערבונדען, און האָט זיך צוזאַמענגעהאַפּ־טען. קינדער זיינען זיך געקומען צולויפען, פערפלאָנטעוועט זיך צווי־שען די פיס, ביי די פּאָטערס גאַרטלען זיך געכאַפּט, ביי די פּאָטערס קאַפּאָטעס און נאָכגעשלעפּט זיך. און די עדה איז געוואָרען וואָס אַמאָל גרעסער און גרעסער, פון אַלע עקען האָבען זיך יודען צוזאַמענ־גענומען, בעהאַפּטען זיך און אָנגעהויבען צו זינגען, הויך מיט'ן קול:

„ברוב עם הדרת מלך“.

און די קולות האָבען זיך אין איינעם אויסגעמישט, אַזוי ווי די נשמות האָבען זיך צוזאַמענגעגאָסען, און עס איז געוואָרען איין קול פון טויזענד הערצער, און דער קול האָט געקלונגען איבער פעלדער און וועלדער און האָט ערגעץ גאַנץ ווייט אָבגעשאַלט:

„ברב עם הדרת מלך“.

אויבען אויפ'ן הימעל האָט זיך איין שטיק העל־שיינענדיגער הי־מעל אין אַנדערען אַריינגעגאָסען. פון אַלע עקען וועלט זיינען אָנגעקו־מען צו שווימען העל־זילבערנע, נגידיש־חסידישע וואָלקענדלעך, און איינס האָט דורכגעשוועבט איבער'ן צווייטען. אין עק וועלט האָט זיך געכמאַרעט, נאָר דער שוואַרצער וואָלקען איז צורונען, און פון זיינע שפּאַלטען האָט די זון אַרויסגעגאָסען מיט ליכט, און די ליכטיגקייט האָט אָבגעגלאַנצט און בעהעלט אַ גרינע בייט אונטען אויף דר'ערד. און די גרינע, ליכטיגע בייט האָט געשפּיעלט צווישען די אַנדערע מאַטע בייטען.

און אַזוי ווי אונטען אויף דר'ערד, אַזוי האָבען זיך מיט אַמאָל אויך אויבען די הימלען צוזאַמענגעגאָסען, איין ליכטיגער וואָלקען האָט זיך געגאָסען אין צווייטען, אויסגעמישט זיך, און זיינען איינס געוואָ־רען, נאָכגעצויגען זיך נאָך דער עדה דעם רבי'ן מקבל פּנים זיין, און אונטען איבער די לאָנקעס האָט אַ ווינדטעל געבלאָזט און געבויגט די גרעזער, און די גרעזער האָבען זיך נאָכגעשאָקעלט, נאָכגעבויגט נאָך דער עדה... און די איינזאַמע ביימער אין די פעלדער האָבען מיט זייערע

צווייגען געשאָקעלט, געבעטען עפּעס, געגריסט פון דערווייטען, און ארום האָט דעם עולם'ס קול הויך, ווייט און ברייט אָבגעקלונגען:
„ברב עם הדרת מלך".

דער רב מיט די פּאָר בעלי־הבתים זיינען געגאַנגען אין א זייט־וועג. זיי האָבען געזעהן, ווי דאָרט יודען העפטען זיך איינער אין צווייטען, זיינען איינס מיט'ן הימעל און דער ערד געוואָרען, און זיי, די בעלי־בתים, חברה־מענשען, אַרויסגעשטופּט, אַרויסגעוואָרפען, האָבען זיי עפּעס דרך־ארץ געקראָגען פאר דעם גרויסען אחדות, וואָס זינגט.... און פון די בעלי־הבתים האָט מען זיך יעדעס מאָל אָבגעריסען און צו די חסידים אריבערגע'גנב'עט זיך.

באַלד איז אָנגעקומען פון וועג אַן א גרויסער וואָלקען, וואָס האָט אויפגעשטייגט פון דער ערד אין הימעל אריין. דער וואָלקען שטויב לויפט פּאָראויס, קומט וואָס אמאָל נעהענטער און זאָגט עפּעס אָן:

— דער רבי פּאָהרט! דער רבי פּאָהרט!

און יודען ווי גרויס און ווי קליין האָבען זיך געגעבען א לאָז הענ־דום־פּענדום אין וואָלקען שטויב אריין, און איהם צוריסען, פערבלאָזען, און עס האָט זיך ארויסגעוויזען א גרויסער וואָגען. אין וואָגען איז דער רבי אין א ווייסען, אטלעסענעם באַלאַט געווען פערטונקט צווישען שווארצע סאמעטענע קעפּ און פּאות, אַן אַלט גרויער יוד, פערוואָרפען די הענד איבער'ן הארץ, פערגלייסט די אויגען אין הימעל אריין, און דער הויכער איידעלער אריסטאָקראַטישער שטערען קנייטשט זיך פון צייט צו צייט.

— שלום עליכם!

און עס האָבען זיך געגעבען א ציה הענד דאַרע, לאַנגע, בלייכע, פעטע, דיקע, רויט־האָריגע און איידעל־גלאַטע, — א ים הענד, איינע איז פערטרונקען געוואָרען אין דער צווייטער; איינע ארויף, די אַנדערע אראָב, און דער רבי האָט יעדען בעזונדער שלום־עליכם אָבגעענטפערט.

צום סוף האָט זיך דער רב צוגערוקט צום רבי'ן, האָט צו איהם די האַנד אויסגעשטעקט: שלום־עליכם!

— עליכם שלום, ווער איז עס? — האָט דער רבי געפרעגט.

— דער רב פון שטאָדט.

— דער רב פון שטאָדט? אַזוי.

— איך האָב אייך דאָס קוויטעל געבראַכט, — זאָגט דער רב, דאָס קוויטעל איבערגעבענדיג.

דער רבי האָט די בלייכע האַנד אויסגעשטעקט נאָכ'ן קוויטעל.

— דריי מאָל ש"ס וועל איך אייך אָוועקגעבען, עס איז מיין מצוה, — האָט דער רב געשטאַמעלט, נאָך אַ קליינע ווײַלע מחשבה.

צווישען עולם איז אַ געמורמעל געוואָרען.

— צו וועמען פאַהרסט דו? — האָט דער רבי מיט אַ שמייכעל געפרעגט, דאָס קוויטעל אין בוזעם־קעשענע אַרײַנלעגענדיג.

— צו קיינעם נישט.

— צו קיינעם נישט. נו, וועסט דו ביי מיר ביים טיש זיצען, האָט דער רבי געשמייכעלט.

דער רב איז נאָך געשטאַנען.

באַלד האָבען זיך צוגערוקט חסידים, האָבען דעם רב אָוועקגעשטופּט אין אַ זייט און דער עולם האָט זיך ווייטער גערוקט מיט די הענד איבער די קעפּ, געדריקט זיך נעהענטער צום רבי'ן.

— יודען, מיר וועלען מנחה דאַווענען — האָט דער רבי אויסגערופען און איז אַראָב פון וואָגען.

באַלד ביים וועג איז אַ קליינער געדיכטער וואַלד געשטאַנען. בוימער ווי זיי וואָלטען אין איין גאַרטעל געווען פערפלאָכטען. דער רבי פאָראויס, דער עולם נאָכ'ן רבי'ן אין די בוימער אַרײַן.

עס איז שוין פאַרנאַכט געוואָרען. די זון האָט נאָך אין וואַלד אַרײַנגעקוקט צווישען די בוימער. וואו נישט וואו און ווען נישט ווען האָט זי דאָס גרינס צווישען איין בוים און דעם צווייטען בעגולדעט. דער קליינער וואַלד איז שטיל געווען. ווי אַ שטילער סוד וואָלט אין איהם פערשטומט געוואָרען פון צייטען, צייטען לאַנג.... די הימלען איבער'ן וואַלד אין רויט־בלויען פייער האָבען צנועה'דיג זיך ווייט אַראָבגעלאָזט. טיעף אין וואַלד האָט אַן איינזאַמער פויגעל גערופען; גערופען נישט וויסענדיג וואָס. דאָרט טיעף אין וואַלד האָט ווער אַ בוים אונטערגעהאַקט און דער בוים האָט זיין ודוי הויך צווישען די בוימער אויסגעשריען...

און אַרום וואַלד האָט די גאַנצע וועלט געוואַרט...

נאָך ניט פאַרטיג איז דאָס גרינס געווען, נאָר עס האָט ערשט אָנגעהויבען צו בליהען. די ערד האָט ערשט די בריסטען אויסגעשטעקט,

און דאָס גרינס האָט ערשט צו זויגען אָנגעהויבען, צו נאָגען און ציהען חיונה. אַלץ ארום האָט ערשט אָנגעהויבען צו לעבען און האָט גע־ווארט איף א דערלעזונג, אויף א ברכה, אויף א תקון.

און דער עולם איז פערוואָרפען אין וואלד. א יוד הינטער א בוים, א יוד הינטער א בוים. יונגע קינדער הינטער יונגע צווייגעלעך, קוסטעס, אַלע האָבען זיך טיעף און ערנסט געשאָקעלט. דעם רבינ׳ס ברכה האָט געקלונגען אין וואלד, און מיט דער האנד האָט ער צוגעשאָ־קעלט און געוויזען:

„ברך עלי—נו ה׳ אל—הי—נו את הש—נה ה—זאת ואת כל מי—ני תבו—א—תה לטו—בה, ו—ת—ן בר—כה על פני הא—ד—מה. ושבע—נו מטו—בה וב—רך שנ—תנו כש—נים הטו—בות, ברוך א—תה ה׳ מב—רך הש—נים.“

און ביי יעדען בוים א נשמה, און יעדע נשמה, וואָס איז הינטער איהר בוים געשטאַנען, האָט פאר איהר בוים געבעטען, און מיט דער ברכה האָט מען דעם תקון אויף דאָס גרינס געזעהן. און די בוימער האָבען זיך מיטגעשאָקעלט, ווי געוואָלט עפּעס בעטען, זאָגען, נאָר בוימער זייי־נען שטום, און די נשמה, וואָס שטעהט הינטער דעם בוים איז דעם בוים׳ס שליח צבור, און דער בוים שאָקעלט זיך מיט: אמן! אמן!

אַלץ ארום האָט געדאַוונט, געבעטען און געדאַנקט גאָט, און דער הימעל האָט זיך גענעהענטערט צו דער ערד, די ערד — צום הימעל. אַן עדה יודען, אַן עדה בוימער. די בוימער האָבען זיך מיטגעשאָקעלט, א צווייג אָן א צווייג געקלאַפּט, די גרעזער אהין און אהער זיך בעוואָויגען, די פויגעל פון צווייג צו צווייג געשריען, געקוויטשעט. און דער ווי־דער־קול האָט טיעף אין וואלד געדופען צווישען די בוימער, און דעם העקער׳ס קול דאָרט טיעף האָט אָבגעקלאַפּט, און די קולות האָבען זיך אויסגעמישט, עס איז געוואָרען איינס. אַלץ האָט זיך בעהאָפטען. און עס איז געוואָרען איין תפלה, איין הארץ, איין נשמה. און דאָרט טיעף אין וואלד איז די שכינה צווישען די בוימער אויסגעצויגען און דאַ־וועגט מיט...

די גאַנצע וועלט איז גאָט, גאָט אין דער גאַנצער וועלט דאַווענט.

באַלד איז אַלץ שטום געוואָרען. די בוימער האָבען זיך אויפגע־הערט צו שאָקלען, דאָס גראָז צו בעוועגען. דאָרט טיעף אין וואלד איז דער פויגעל פערשטומט געוואָרען און דער ווידער־קול פון העקער. די

וועלט, ווי זי וואָלט זיך אַ מינוט איינגעהאָרכט. דאָרט טיעף אין וואַלד איז גאָט און הערט זיך אויך איין צו דעם אַלט־בעקאַנטען נגון פון אַמאָל, און דעם רבינ'ס קול וויינט אין וואַלד:

תק—ע בשו—פר ג—דול לחרו—תנו ושא נס לק—בץ גליו—ת—נו...

אַלץ אַרום איז שטיל געוועזן. אַ טונקעלער, טרויעריגער נעבעל האָט דאָרט טיעף, וואו די שכינה רוהט, זיך אויסגעשפּרייט, און פון דאָרט טיעף האָט אַ טרויעריגער פערגעסענער זום־זום־זום געברומט און האָט געשפּיעלט איבער וועלדער און פעלדער און דער ווידער־קול האָט זיך ווייט צוגאָסען און פערטרויט בעהאַלטענע סודות.

גאָט'ס אַ גרוס איז עס געוועזן צו זיין כנסת ישראל פון לאַנגע, לאַנגע צייטען...

באַלד האָט דער רבי זיין תפלה געענדיגט. יתומים אונטער בויּמער האָבען קדיש געזאָגט, און אפשר האָבען אויך בוימעלעך קדיש געזאָגט איבער זייערע טאַטעס און מאַמעס, אָדער זיינען די קינדער זייערע חזנים געוועזן...

דער רבי איז צוריק אַרויף אויפ'ן וואָגען. מען האָט די פערד אויסגעשפּאַנט, יודען גאַנצע מחנות, גאַנצע עדות האָבען אין דעם וואָגען זיך איינגעשפּאַנט. קעפּ זיינען געקראָכען איבער קעפּ, איינער איבער'ן צווייטען, איבער די רעדער און אויף די רעדער און דער ווייּסער כאַלאַט, פערטרונקען אין ימים קעפּ און הענד, האָט זיך געטראָגען אין דער הויך, און פאַר איהם און נאָך איהם כוואַליעס קעפּ, כוואַליעס קעפּ מיט איין קול, מיט איין שיר:

„ברוב עם הדרת מלך".

און נאָך דער עדה האָט אַ טונקעלער, טרויעריג ליעבער טויּוואָלקען איבער וועלדער און פעלדער גערוהט און געזויגען, און געּטרונקען יעדעם מיילעכיל, וואָס האָט זיך געעפּענט.

דעם רבי'נס ברכה...

און וואָס נעהענטער די כוואַליעס קעפּ זיינען צום שטעדטיל צוּגעקומען, האָבען זיך אַלץ מעהרער מענשען, ווייבער, אַלטע לייט, קינּדער פון שטאָדט זיך געלאָזט, די אָנגעקומענע זיינען אין די מאַסען קעפּ פערשוואונדען געוואָרען, און מיט איין קול און מיט איין שיר: ברב עם הדרת מלך! — זיינען זיי אין שטאָדט אריין.

א ליעבער פערגעסענער טוי־וואָלקען, וואָס האָט פון די וואסערען אויפגעשטייגט, האָט זיך צערטליך און מיט א מוטערליכער ליעבע איבער'ן שטעדטיל געלעגט, צו בעשיצען, צו בעוואָרענען, און דער וואָלקען האָט עס געהילט און געטוליעט. און דאָס שטעדטיל איז ליעבליך איינגעשלאָפען.

ווייט אין געסעל האָט זיך געהערט א קינד וויינען...

פון ר' יחזקאל'ס צוויי גרויסע פענסטער, וואָס געהען אין שוהל־געסעל אריין, האָבען אין טונקעלען טוי־נעבעל צוויי גרויסע ליכט־פלאַמען ארויסגעדרענגט, און א שטיל פערטרונקענער ליעבער נגון איז פון דאָרט אין געסעל אריינגעשוואומען.

דער רבי איז דאָרט איינגעשטאַנען.

פון די וואָכעדיגע בית־המדרש־פענסטער, וואָס זיינען געווען גע־נען איבער ר' יחזקאל'ס פענסטער, האָבען אויך זעקס קליינע ליכטלעך אין דעם טוי־וואָלקען אריינגעדרענגט, און א קאַלטער, וואָכעדיגער „והוא רחום" פון אַן אַלטער שניידערישער ברוסט האָט פון דאָרט זיך ארויסגעריסען:

„יכפר עון ולא ישחית."

און טיעף אין געסעל, פערהילט אין נאַכט־נעבעל הערט זיך א יונגעל'ס לאַבוסדיגע שטימע:

נאַ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ.
נאַ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ!

V.
די זומערדיגע פאַר־נאכטען

ווי די דריי וואכען האָבען זיך אָנגעהויבען אריינצוגנב'ענען אין שטעדטיל, איז דאָס זומער־לעבען ווי אין מיטען אָבגעהאַקט געוואָרען. די וועלט ארום און ארום האָט אויסגעזעהן ווי א פּרינצעסין, וואָס זיצט אין איהרע יום־טוב'דיגע קליידער און טרויערט נאָך איהר געליעבטען, וועלכער האָט זי פערלאָזט... א ווינדטעל בלאָזט און וועהט איבער די גרעזער, שאָקעלט זיי אהין, שאָקעלט זיי צוריק. דאָס בלעטעל אויפ'ן צווייגעל, דאָס גרעזיל אין דער ערד ווײנען זיך פאַר דער גאַנצער וועלט.

ליעבע, זומערדיגע פאַר־נאַכטען! פון בעהאַלטענע וועלטען קומען זיך צוציהען איבער'ן הימעל שטיקער ליכטיגע, שטיקער טונקעלע וואָלקען, מישען זיך צוזאַמען טיעף אין ברייטען האָריזאָנט פון הימעל. די הערליכע ליכטיגקייטען מיט די דונקעלע וואָלקען ווערען בעהאַלטען הינטער בלאָהע, פאַכערדיגע פאַרהאַנגען. ליכט פערוויקעלט אין ליכט הענגט ברייט און ווייט איבער'ן וואַסער און שפּיגעלט זיך אָב אין זיינע ליכטיגע, געשליפענע כוואַליעס. און די כוואַליעס געהען, א כוואַליע נאָך א כוואַליע, ווי זיי וואָלטען דאָס האַרץ אויסגערעדט איינע פאַר דער אַנדערער. ווייט, ווייט נויגט זיך דער הימעל אַראָב אין וואַסער אַריין, און דאָס וואַסער געהט אין הימעל אויף. דער הימעל מיט דעם וואַסער גיבען זיך דעם ערשטען, ליעבען אונשולדיגען קוש און געהען זיך שלאָפען לעגען אין געדיכטען וואַלד, אין שוואַרצען וואַלד, אין עק וועלט...

ליעבע זומערדיגע פאַרנאַכטען אין שוהל־געסעל! טונקעל־טרויעריגע נעבלען טוליען דאָס שטילע געסעל, און וויקלען עס, ווי זיי וואָלטען עס וועלען פערהוילען פון מענשען'ס אויגען. אין עק וועלט פון געדיכטען וואַלד שימערט נאָך אַרוים דאָס לעצטע ביסעל רויטליכקייט,

פערזונקען און פערטונקען צווישען בלאַהע ימים ווי אַבגעריסענע, פער־געסענע אינזלען. — פון די פענסטער פון דעם אלטען בית־המדרש ווינקט ארויס א ליכטעל, און דעם פרוש׳ם קול ווײנט אין געסעל, און קלאַגט זיך פאר דער מאמע־נאַכט... און די מאמע־נאַכט נעהמט מיט זיין געוויין און פערטרינקט עס אין בעהאלטענע וועלטען, און מישט עס אויס, און עס ווערט איין טאָן פון דעם נאכט־כאָר; די זשאַבעס אין וואַסער האַלטען איהם מיט צום טאקט. פון שווארצען וואלד קומט צוציהען א פערגעסענעס זשומען. און די נאַכט נעהמט די קולות אלע אין זיך אריין, און ווערט פערטרונקען מיט זיי אויף דעם שווארצען וועג צום בית־עולם צו... פון רבי׳נס פענסטער דרינגען ארויס צוויי גרויסע ליכט. דער רבי אין ווייסען כאלאט דרעהט זיך איינער אליין ארויף און אראָב איבער דער שטוב, און יעדעס מאָהל, ווען דער וויי־סער כאלאט געהט פערביי די צוויי פענסטער, לויפט ווער דורך איבער׳ן ווייסען פליִיט, וואָס איז אנטקעגען די פענסטער. פאר טהיר און טהויערען זיצען האלב נאקעטע יודען, בעלי־בתים, בעל־הבית׳טעס, בעלי־מלאכות, אַנגעהאָרעוועטע פון א גאַנצען טאָג, אויסגעבעט אויף בעט־געוואַנד און כאַפּען א ביסעל „פרישע לופט“, קליינע מיידלעך שפּאצירען צוזאמען פאר דער טהיר, אננעהמענדיג זיך ביי די הענד, און זינגען הויך אויפ׳ן קול:

געהט דער גראף אין וואלד אריין,
טרעפט ער א מיידעל ביים בוים שטעהן.
— מיידעלע, מיידעלשי, וואָס טהוסט דו
אין וואלד אליין?
— איך בין געגאנגען אין וואלד אריין
און ווייס נישט וואו א היים צו געהן.

אויפ׳ן פלויט פון חנה־שרה׳לעס גאָרטען, פון וועלכען די צווייגען מיט בארנעס שטייגען אין מארק אריין, קלעטערען די חדר־יונגלעך. זיי כאַפּען אָן די צווייגען און רייסען פון זיי אונצייטיגע אויבס. דער סעדער לויפט ארויס, די קינדער אנטלויפען, נאָר איינס נעביך איז הענגען געבליבען אויפ׳ן פלויט. דער סעדער כאפט איהם אראָב דאָס היטעל, און דאָס יונגעל שטעהט און קראצט זיך און וויינט. ער האָט מורא אהיים צו געהן צו דער מאמען. קיה געהען אהיים פון דער פאשע, דער שעפער שפּיעלט אויף דער פישטאלקע, בעלי־בתים דער־

הויבען זיך פון די ערטער און פיהרען דאָס זייערינע אין די שטאַלען. פון ערגיץ פאר א הויז הערט זיך א האַרמאָניע שפּיעלען. דאָרט זיצט סטעפאַן, דער איינציגער גוי אין געסעל, מיט זיין מיידעל און שפּיעלען ליעבעס־ליעדער, און דאָס קול פון דער האַרמאָניע מישט זיך אויס אין איינעם מיט׳ן פּרוש׳ס וויינענדיגען נגון. און עס ווערט איין טרויעריגער, האַרץ־רייסענדיגער נגון, וואָס ווערט פערטרונקען ווייט אין געסעל...

ליעבע זומערדיגע פאַר־נאַכטען אין שול־געסעל! דאָרט ווייט צום שוואַרצען וועג צו, צום „בית־עולם", שפּאַצירען אַרום בית־המדרש בחורים אין די זומערדיגע לייכטע שניט־רעק. עס שפּאַצירען בעל־הבתישע מיידלעך אין די זומערדיגע קאַרטאָנע קליידלעך. די בחורים אויף איין זייט, די מיידלעך אויף דער צווייטער זייט, שיקט א בחור אַריבער א פערשעהמטען בליק אויף דער צווייטער זייט, וויל גע־פינען די כלה, וואָס איהר גאָלדענעם זייגער טראָגט ער אויף זיין וועסט; ער פערשעהמט זיך, און דאָס האַרץ קלאַפּט אין איהם... וויל א מיידעל וואַרפען אַן אויג צו די בחורים, כדי צו געפינען איהר חתן, פאַר וועלכען זי העפט איצט אויס א תפילין־בייטעלע, שעהמט זי זיך פאַר די חבר׳טאָרינס. איהר האַרץ קלאַפּט אין דער שטיל, און דאָס לייכטע קאַפּטענדיל בעוועגט זיך...

ליעבע זומערדיגע פאַר־נאַכטען אין שוהל־געסעל! היינט זיינען אָבער די „דריי וואָכען", היינט טאָר מען קיין ליעבעס ניט שפּיעלען, האָט מען עס אָבגעלעגט אויף שבת־נחמו... נאָר די נעבלען, וואָס הילען דאָס שטעדטיל איין אין ליעבע, טרויעריגע סודות, וועקען אין דער שטיל דאָס האַרץ, דאָס געסעל טוליעט זיך צום נעבעל, דער נעבעל צום געסעל, און זיי שפּיעלען אין דער שטיל א געהיימע ליעבע... און די ריחות טראָגען זיך פון יענער זייט פעלדער און דערפרישען דאָס האַרץ... די ברוסט ווערט פול, און עס ווערט עפּעס אַזוי לייכט, אַזוי ליעב, אַזוי זיס, און עס ווילט זיך אַזוי זיין געטוליעט, געליעבט! אוי, טאַטע אין הימעל!

ליעבע זומערדיגע פאַר־נאַכטען אין שוהל־געסעל! ווער עס האָט אייך געהאַט, ווער עס האָט אייך פערלאָרען...

אויף דעם שוואַרצען וועג, צום בית עולם צו, ווייטער אַראָב אין

שוהל־געסעל האט זיך די וועלט דאס געזיכט איינגעטוליעט אין הארץ פון דער נאכט, און די נאכט אין הארץ פון דער וועלט ,און ביידע האבען זיך בעהעפט, און דארט ווייט, טיעף אין וואלד זיך פערבלאנדזשעט און זיך שלאפען געלעגט אין געדיכטען וואלד.

אויף דעם שווארצען וועג, צום בית־עולם צו, שטעהען אלטע, אבגעלעבטע טאפאלען, ווי ווילדע לצים, מיט אבגעהאקטע פים און הענד. זיי שטעהען ווי גלגולים פון רוחות, ווי אנגעקומענע פון פאר ששת ימי בראשית, ווי שטומע עדות פון אנהויב וועלט ביז'ן סוף וועלט... נאכט, צוועלף א זייגער, קומען צוגעהן „הויכע דייטשען מיט לאנגע בייטשען“, און שטעלען זיך הינטער די טאפאלען און ציהען פון זייערע צווייגען די ליעבסטע, הארץ־נאגענדע נגונים, ציהען, ציהען ביים הארץ, און פערנארען מענשען מיט זייערע געזאנגען אין ווילסטע זומפען...

אין פעלד, אין גראז ליעגען קופקעליך חסידים, הינטער'ן שטאדט, און זינגען דעם יאוש'דיגען:

שוכני בתי חומר,
למה תשאו עין?
ויתרון אדם מן הבהמה — אין!

מיט'ן נגון פון דעם חזן, וואס מען האט איהם לעבעדיגערהייד אין קבר בעגראבען. און דאס קול קלינגט איבער די קברים, וואס שטעהען אויפ'ן בערגעל און די קברים אויסגעמישט מיט גאט'ס ערד, פערטרונקען אין ימים גרינס, לעבען דא זייער שטיל, שווייגענדיג לעבען. עס שווייגען די טויטעביינער אין די פיער איילען פון קבר, וואס האט איבער זיך נאר א פיצעל הימעל. דאס ווינדטעל בלאזט איבער זיי, אויסגעמישט מיט דער ערד, גיבען זיי פון זיך דאס לעבעדיגע גרינס ארוים. אט זיינען די ביינער צוגעקומען צום אמת'ען תכלית, צום לעצטען סוף פון לעבען, פון פאר'ן אייביג און פון נאכ'ן אייביג... און די גאנצע וועלט האט זיך געאייניגט, דאס לעבעדיגע מיט'ן טויטען, דער הימעל מיט דער ערד, יעדעס גרעזיל, יעדעס בוימעל, און עס איז איין לעבען, איין וועלט, איין גאט'ס געווארען...

פון דער צווייטער זייט וועג שפיעגעלט זיך אב דאס וואסער אין דער נאכט, ווי א צווייטע וועלט זעהט עס אוים פון דערווייטען. קליינע ליכטלעך פון די בערלינקעס, וואס רוהען אין וואסער איבער

נאכט, דרינגען טיעף אין וואסער אריין, און זיי זעהען אויס פון דער־ווייטען, ווי גרויע, טונקעלע חיות זיינען מיט די לאפּעס אין דער שווארצער נאכט איינגעזונקען געוואָרען, און קענען נישט מעהר ארויס, די ליכטלעך, — די אויגען אין זייערע שטערנס, דרינגען אהער פון דער־ווייטען און בעטען הילף...

און אויף דעם שווארצען וועג, טיעף דאָרט אין דער נאכט, האָט גאָט זיך דאָס פּנים איןביידע הענד פערשטעלט... און זיינע צוויי גרויסע טרעהרען — וואָס ער וויינט אויפ׳ן חורבן בית־המקדש — האָבען אויף דער ערד זיך ארונגעגאָסען און אלץ פערטונקט און פערטרונקען...

אויפ׳ן שווארצען וועג צום בית־עולם צו אין דער טונקעלער נאכט שפּאַצירען אַ יונגעל מיט אַ מיידעל: גבריאל, דעם רבי׳ס זוהן, דער ממלא מקומו, און לאה׳לע, ר׳ יחזקאל׳ס יונגסטע טאָכטער.

זי האָט איהם געזעהען דורך אַ שפּאַלט פון דער טהיר דענס־מאָל, ווען זיין פאָטער איז ביי זיי איינגעשטאַנען. פאר־טאָג׳ס, ווען זי איז נאָך אין איהר בעט געלעגען, האָט זי דערהערט פון אַן אָפענעם פענסטער זיין קול. ער לערנט און זיין קול איז ארויס דורכ׳ן פענסטער און אויסגעמישט זיך מיט דעם ריח פון די יונגע גרעזער, וואָס האָבען זיך פון דעם נאכט־טהוי געוועקט; ער איז אריין מיט דעם בלומען־געשמאַק, און איז פאר איהר געזיכט פערביי׳געפלויגען און געווינקט איבער איהר, און איהר ברוסט האָט זיך אונוויסענד געהויבען און געוועקט זיך... און פון דענסמאָל אָן האָט זי געבענקט נאָך זיין איידעל, מלאכים׳דיג געזיכט, וואָס האָט ווי אַ ליכטיגע לבנה פון זיין טיעפען שטריימעל ארויסגעשיינט, נאָר זי האָט נישט געוואוסט דערפון. זי האָט פון גאָר נישט געוואָלט וויסען, נאָר יעדען פאר־נאכט האָט זי זיך אין שוהל־געסעל שפּאַצירט... עס האָט זי עפּעס געצויגען אהין, צו די „הויכע דייטשען מיט די לאַנגע בייטשען", די וואָס שפּיעלען און ציהען די נגונים פון די טאַפּאָלען־צווייגען, און האָבען זי געצויגען טיעפער אריין, טיעפער אין שווארצען וועג אריין, טיעפער און טיע־פער... איהם אָבער האָבען זיי אויך געמוזט ציהען, און ער האָט זיך אויך געמוזט לאָזען פערפיהרען...

און זיי האָבען נישט געזעהן, ווי זיי פערקריכען זיך. די נאכט

איז געפאלען איבער זייערע קעפ און האט זיי אין זיך ארייננענומען. בעוועבט זיי מיט פינסטערניש הינטער זיך און פערשטעלט זיי פון מענשענ'ס אויגען. די טויטע מצבות אויפ'ן בערגעל זיינען עדות גע־ ווען, אז די קינדער האבען צווישען זיך קיין ווארט נישט גערעדט, נישט ביי דער האנד זיך אנגענומען, נאר ער פון איין זייט וועג, און זי פון דער צווייטער זייט וועג האבען זיך געלאזט נאכציהען נאך די שטומע, הארץ־נאגענדיגע נגונים, וואס די „הויכע דייטשען מיט די לאנגע בייטשען" האבען מיט זייערע דינע, לאנגע פינגער פון די אלטע טאפאלען־בוימער ארויסגעצויגען. אט די נגונים האבען זיך אין זייערע הערצער אבגעקלונגען, ווי אויף סטרונעס, און האבען די קינדער אלץ געצויגען צו זיך, געצויגען שטום, און געשפיעלט שטומע, סודות'דיגע טענער אויף די הארץ־סטרונעס אין דער שטיל... אין דער שטיל...

און די נאכט איז געפאלען איבער זיי, און די טהוי־וואלקען הא־ בען געשוועבט פאר זיי, און הינטער זיי.

און אלץ ארום איז פול מיט ליעבע. דער הימעל און די ערד ליעגען אינאיינעם געארעמט פערווארפען אין וואלד, די נאכט אין דער וועלט, די וועלט אין דער נאכט, און שמעקענדיגע ריחות קומען זיך צו טראגען פון די ארומיגע פעלדער, וועהען איבער'ן פנים, און דערצעהלען שטומע סודות, וואס מען טראגט ביי זיך אין הארץ ארום און וואס מען זאגט זיי קיינמאל נים ארוים...

און די ברוסט בעוועגט זיך שטיל, פאמעליך, און בענקט נאך עפעס, און א בענקעניש ליעגט אויף אלעם אויסגעגאסען, די גאנצע וועלט בענקט, נישט ווימענדיג אליין נאך וואס, נאך ווען...

אין געדיכטען וואלד ליעגט גאט אין שווארצען מאנטעל געהילט, און בענקט נאך זיך אליין און נאך די וועלט... אין עק וועלט, וואו דאס לעצטע רויטע אויג זינקט אין די בלאהע, שווארצע ימים, קושט זיך דער טאג מיט דער נאכט און בענקען נאך זיך און נאך דער וועלט...

אין מיטען הארמזאנט בלאנדזעט א ליכטיגע לבנה, ים אוים, ים איין, און בענקט... — דער קליינער בית־עולם בעהאלט זיך אין זיך און בענקט...

און דאס יונגעל און דאס מיידעל לאזען זיך נאכציהען נאך די פערגעסענע נגונים...

א ביסעל ווייטער איז דאָס וואַסער, און די נאַכט־לאַמטערנדלעך דרינגען זיך אין דער טיעפעניש פון וואַסער, און דערצעהלען זיי מעשיות פון אַנדערע וועלטען.

דאָס יונגעל מיט׳ן מיידעל געהען נאָך, און לאָזען זיך פערפיהרען נאָך די פאַקעלדיגע לאַמטערנדלעך.

זיי זיינען צום וואַסער אָנגעקומען, ביים ברעג זיך געזעצט.

עס האָט זיך פלוצלונג קלינגען געהערט.

און דאָס קלינגען האָט מיט אימה פון גאַנץ ווייט אָבגעקלונגען, ווי אַ מאַמע וואָלט זיך אין דער פינסטערער נאַכט געקלאָגט: געוואַלד, מען האָט מיר שלעכטס געטהון! געוואַלד, מען האָט מיר שלעכטס געטהון!

דער הימעל צום שטעדטיל איז מיט אַ מאָל ליכטיג געוואָרען, ווי אַ רויט־ברענענדיגע, ליכטיגע כמאַרע פון אַ ליכטיגען ים איז געקומען צו ציהען פון אַ פרעמדער וועלט און האָט זיך פערבלאָנדזעט אינ׳ם פינסטערען נאַכט־ים אריין, און האָט אַ האַלבען הימעל בעלויכטען. צי האָט נישט אַ מעבטיגע האַנד אַ שטיק נאַכט פון דער הויך אַראָבגע־וואָרפען, און דער וועלט דעם אָפענעם הימעל געוויזען? צי האָט זיך אפשר דאָך די זון איין מאָל אין לעבען טועה געווען, און אָנשטאָט אין אַ פרעמד לאַנד צו געהן, איז זי פאַר דער צייט צוריק געקומען? און אונטען אויף דר׳ערד פלאַקערט זיך, איין וואַלקען פייער קוילערט זיך אין צווייטען אריין און זיי פלאַמען זיך אין איינעם און שטייגען אין הימעל אריין, און צינדען אַ שטיק הימעל אונטער. ערד, לופט און הימעל קושען זיך צוזאַמען אין איין פלאַם פייער. עס האָט פון דער וועלט דעם נאַכט־שלייער אַראָבגעריסען און צוריק טאָג געמאַכט... פון דער־ווייטען הערען זיך וויינענדיגע קולות, און דער שטאָדט־גלאָק קלינגט און קלינגט מיט אַ געוואַלד, ווי אַ מאַמע וואָלט זיך געקלאָגט: געוואַלד, איהר האָט מיר שלעכטס געטהאָן! געוואַלד, איהר האָט מיר שלעכטס געטהון!

דאָס יונגעל מיט דעם מיידעל זיצען ביים ברעג וואַסער. ליכ־טיגע שטראַהלען פאַלען אריין און בעלויכטען דאָס וואַסער פון יענער זייט. און פון דאָרט, פון וואַנען דאָס וואַסער ברענט זיך, קומען צו־שווימען ליכטיגע כוואַליעס און סוד׳ען איין אין דער שטיל די איבריגע

כוואַליעס דאָס, וואָס דאַרט טהוט זיך אָב. דאָ ליעגט די נאַכט אויס־געצויגען איבער'ן וואַסער. עפּעס וואָס פּליאַסקעט זיך שטיל אין איהם... מתים געהען אויף פון דעם בית־עולם, קריכען אריבער דעם פּלויט און זיי זיינען טובל זייערע נשמות אין וואַסער, איידער זיי שטייגען אויף אין הימעל אריין צום בית־דין של מעלה.

און דאָס וואַסער גיסט זיך אין דער שטיל, וואַשט די נשמות, וואַשט זיי אָב פון זינד, און די מתים שווימען מיט די כוואַליעס וואַסער אין שוואַרצען וואַלד אריין, אין הימעל אויפצושטייגען...

און פון יענער זייט פלאַקערט די וועלט. זיילען פייער אין זיילען פייער שטייגען איינער נאָכ'ן צווייטען אין הימעל אריין, און צינדען אָן די לופט, דעם הימעל, און זייער פייערדיגער גלאַנץ שפּיעלט אויף די כוואַליעס....

דורך בעהאַלטענע וועגען זיינען די קינדער אין שטאָדט צוריק געקומען.

האַלב־נאַקעטע ווייבער, נאַקעטע קינדער, כאַפּענדיג דאָס ביסעל אָרימקייט, פּעק בעטגעוואַנד, ווער א קישען, ווער אַן עמער מיט שטוב־זאַכען, מיט אימה'דיגע געוואַלדען, מיט פונאַנדערגעלאָזענע האָהר, לויפען זיי פון פייער, גאַס אויס, גאַס איין. קליינע קינדער, האַלטענדיג זיך אָן די מאַמעס שירצען, גרעסערע, העלפענדיג דער מאַמען די פּעקלעך טראָגען, לויפען אין דער שוואַרצער וועלט אריין, מיט געוואַלדען, מיט געוויין. און דאָס פייער לויפט זיי נאָך, ארויס־שטעקענדיג נאָך זיי זיינע צונגען. מאַמעס טראָגען זויגענדיגע קינ־דער אין די קישענס, ברידער — קליינע שוועסטערלעך, שוועסטער — קליינע ברידערלעך. מען לויפט מיט זיי אין פרעמדע שטיבער, זיי אוועקצולעגען אין פרעמדע בעטען, צו פרעמדע קינדער. דאָס פייער יאָגט די מענשען פון די הייזער, טרייבט זיי ארום ווי ווילדע רוחות און טראָגט זיך פון דאַך צו דאַך. דאָס פייער איז ווי אַן אונגעהויערע ווילדע חיה מיט ברייטע, ווייטע ברענענדיגע לאַפּעס, איז געקומען צולויפען פון וויסטע מדבריות און האָט זיך איבער'ן שטעדטעל גע־לעגט, צו פערניכטען אַלץ, אַלץ... יודען, גוים שלעפּען עמערלעך וואַ־סער, געהען מיט א געוואַלד און גיסען דעם וואַסער אין פייער אריין: דאָס פייער טרינקט עס אויס מיט אַ לעבערדיגען קנאַק און טהוט זיך

ווייטער דאָס זייניגע. טהייל מענשען, נישט וויסענדיג וואָס צו טהון, כאַפּען פענסטער, טהירען און לויפען דערמיט אין דער וועלט אריין. ווילדע מאַמעס לויפען אין פייער מיט צוואוואָרפענע האָהר, פערוואָר־פענע קליידער. זיי לויפען און שרייען: מיינע קינדער! ווילדע, פער־לאָזטע, נאַקעטע קינדער לויפען איבער דער גאַס, שלעפענדיג פעקלעך, און שרייען: מאַמע! מאַמע! און די אַלע קולות ווערען פערטרונקען אין איינעם אינ'ם קנאַק פונ'ם פייער, און דאָס פייער שיקט זיינע צונגען פון דאַך צו דאַך און לאָזט איבער נאָך זיך איין חורבה נאָך דער אַנדערער. אין די חורבות בלייבען שטעהן הויכע, שוואַרצע קוימענס, עדות אויף דעם אונגליק, וואָס דאָס פייער האָט אָנגעמאַכט. טהייל בעלי־בתים, כאַפּענדיג וועך אַ האַק, וועך אַ לאָפּעטע, האַקען די וואַנד, רייסען די דעכער פון זייערע אייגענע הייזער. זיי האַקען אָהן רחמנות, ווי עס וואָלט אין זיי אריינגעקומען אַ ווילדער גייסט צו מאַכען אַ תל פון אַלץ, אַלץ חרוב צו מאַכען.

איינער ברעכט מיט בלויזע הענד די שויבען און לויפט דער־נאָך מיט צובלוטיגטע הענד איבער דער גאַס. דאָס פייער אָבער ווערט ניט שטילער. די בייזע, פייערדיגע לאַפּעס ציהט עס פון דאַך צו דאַך, און מיט אַ בייזען קנאַק, ווי ס'וואָלט געוואָלט פערשטומען דאָס געוויין פון די קינדער, פון די מאַמעס, פונ'ם עולם, ברעכט עס איין שטוב נאָך דער אַנדערער. די אַלע קולות נעהמען זיך צונויף צוזאַמען און הויבען זיך אויף ביז'ן הימעל אריין... און דער שטאָדט־גלאָק האָט אַלץ נאָכאַנאַנד געקלונגען און געקלונגען, ווי ער וואָלט געוואָלט ביים פייער רחמנות ערוועקען, וואַרפען זיך צו זיינע פיס אָדער קלאָגען זיך פאַר די געהיימע קראַפט אויף דעם חורבן, וואָס דאָס פייער האָט אָנגעמאַכט...

באַלד איז געוואָרען אַ געשריי: די שוהל ברענט, די שוהל!

און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ געלויף פון אַלע זייטען. טאַטעס האָבען די הויז־געזינדען אוועקגעוואָרפען, מאַמעס — די זויגעדיגע קינדער, אַלע האָבען זיך אַרום דער קליינער שוהל אַרומגעשטעלט. איהרע הויכע פענסטער, וואָס זיינען געוועזען געגענאיבער דעם פייער, האָבען ווי ליכטיגע לאַמטערנעס געלויכטען. יודען האָבען געקרעכצט, די האָהר פון קאָפּ זיך געריסען; ווייבער האָבען זיך אַרום איהרע בריהענדיגע וואַנד אַרומגעשטעלט, ווי זיי וואָלטען זיי וועלען מיט

זייערע שירצען פערשטעלען. א פאר יודען זיינען געשטאנען און געגאסען עמערלעך וואסער אויף די היים אנגעזענגטע ווענד — דאס פייער האט עס מיט א קנאק אויסגעטרונקען, און גענומען זיך דאס זייניגע טהון.

גוים זיינען אנגעקומען צו לויפען מיט באסאקעס און העק, זיינען ארויף אויף דעם שוהל־דאך און גענומען איהם רייסען פון די ווענד. יודען האבען זיי ביי די פאלעס אנגעכאפט, געבעטען רחמנות. די באסאקעס האבען דאס דעכעל צופליקט, געריסען, און יעדעס שטיק בלעך, וואס מען האט פון דאך אראבגעשליידערט, האט פאסען גע־ריסען פון די יודישע הערצער.

אין דעם איז דער רב אנגעקומען צולויפען און מיט גרוים געוויין איז ער צוגעלאפען צו די שוהל־טויערען. ער האט פערהאקט די טהירען, די לאדען און האט זיינע דארע, בלייכע הענד אויסגעשטעקט, אוועקשטופענדיג דעם משחית. דאס פייער איז דורך דעם דאך גע־קראכען, און באלד איז געווארען א גרוים געוויין און געשריי: דער דאך! און יודען האבען די טהירען אויפגעפראלט, די פענסטער אויפ־געהאקט און אין שוהל אריין. דא האט שוין דער דאך ארום און ארום געפלאקערט. אין פייער האט זיך געהערט, ווי באלקענס פאלען איינער אויף דעם צווייטען. דאס ברענענדיגע פייער האט זיך מיט א מאהל מיט'ן קאפ קאפויער געשטעלט און האט פון אונטען־אויס זיינע צונגען געשיקט, געשאסען מיט ברענענדיגע פונקען, מיט שטיקער פייער אין דער וועלט אריין. פון אן אויפגעהאקט פענסטער האבען זיך א רייס געטהאן רוחות שווארצער רויך, איין רוח איז אין צווייטען מיט'ן קאפ אריין, און האבען זיך געריסען דורכ'ן אויסגעהאקטען פענסטער אין פייער אריין. אויף א מינוט האבען זיי פערשווארצט דאס העלע ברענענדיגע ליכט, באלד אבער האט דער רויך זיך דורכגעבראכען א וועג און איז מיט א קנאקעריי ארוים פון פייער אין הימעל אריין. און אין דעם געדיכטען שווארצען רויך פון אויפגעהאקטען פענסטער זיינען געפלויגען ברענענדיגע פונקען, האבען זיך געטראגען שטיקער פייער. און דורכ'ן אויפגעהאקטען פענסטער האבען זיך אנגעהויבען ארויס־כאפען יודען, אין דעם שווארצען רויך און אין די שיסענדע פונקען, ארויסראטעווענדיג ווער א האלב־נאקעט ספר־תורה, ווער אן אלטען טליהענדען טלית, ווער א שטיק לייכטער און ווער א ברעט פון ארון־

קודש, און זיינען דערמיט אין דער שווארצער נאכט אנטרונען געוואָרען.

די שוהל האָט געפלאַקערט. איין וואַנד איז אַרויף אויף דער צווייטער. פון אינוועניג האָט זיך יעדעס מאָהל געהערט, ווי דאָס פייער ווארפט פון דער הויך מיט אַ נצחון באַלקעס, קלעצער, ברעטער איינס אויף דאָס צווייטע און עסט זיי מיט זיינע פייער־צונגען. און אַרום איז אַ ביטערליך געוויין פון די אָרומיגע ווייבער, קינדער און מענער. מען קרעכצט, מען שרייט, מען ברעכט די הענד, און דער שטאָדט־גלאָק האָט אַלץ געקלונגען און געקלונגען, ווי ער וואָלט גע־וואָלט ביים פייער רחמנות ערוועקען, ווארפען זיך פאַר זיינע פיס, אָדער קלאָגען זיך פאַר דער געהיימער קראַפט. דאָס פייער אָבער האָט די אַלע קולות אין זיך אריינגענומען און אין איינעם אָבגעקנאַקט. דאָס איז געווען אַ נצחון־געשריי פונ׳ם משחית, וואָס איז געקומען די גאַנצע וועלט צו פערניכטען...

גרוי און ערנסט איז דער טאָג ארויס אויפ׳ן הימעל. ווייט אויפ׳ן האָריזאָנט האָט דער מאָרגען־שטערען בלוטיג געפלאַקערט אין איין העלישען שפּיגעל, און זיין רויטער גלאַנץ האָט זיך אָבגעגלענצט אין די גרויע, וואסערדיגע כוואַליעס פונ׳ם הימעל. עס האָט אויסגעזעהן, ווי גרויע כוואַליעס וואסער זיינען געקומען צושווימען פון פרעמדע ימים, פון ליכטיגע וועלטען, און האָבען זיך איינע נאָך דער צווייטער אין הימעל פערבלאָנדזשעט. און דער מאָרגען וואשט דעם ניי־געבוי־רענעם זוהן, דעם יונגען טאָג, וואָס שטייגט ארויס פון די גרויע כוואַ־ליעס וואסער, וואשט איהם כוואַליע אויס, כוואַליע איין, אז ער זאָל שיינען, בעלייכטען הימעל און ערד.

און די גאַנצע וועלט האָט זיך געוועקט פון דעם ליעבען שלאָף. די גרעזלעך, נאָך פערטרונקען אין נאַכט־טהוי, האָבען זיך אָנגעהויבען צו ציהען נעגען דער זון; בלומען האָבען אויפגעעפענט זייערע אויגע־לעך, זייערע מייזלכעלעך, און האָבען פון זיך ארויסגעהויכט דעם בלומען־ריח, מיט וועלכען זיי האָבען זיך אַ גאַנצע נאַכט אָנגעטרונקען. אַלץ, אַלץ האָט זיך געוועקט, די וועלט האָט פון זיך אראָבגעוואָרפען דעם נאַכט־שלייער, די נאַכט־קליידער, וואָס זי האָט אין זיי מיט דעם וואָלקען־טהוי געשלאָפען, און מיט דעם שמייכעל פון אַ כלה, וואָס וועקט זיך אויף די ערשטע נאַכט נאָך דער חתונה, האָט עס אַלץ גע־שמייכעלט, אָנגעטרונקען מיט ליעבע און לעבען...

דאָס פייער איז שוין געווען פערלאָשען. דאָ און דאָרט האָט עס נאָך זיין לעצט ביסעל צאָרן אויסגעלאָזט צו אַן איבערגעבליבענער וואַנד, צו אַ פּליימעל, אַ באַלקע און עס האָט געטליהעט און געטליהעט, דאָס שטעדטעל איז אַ חורבן געוואָרען... טליהענדע קופּעס קוילען, פערברענטע דעכער, ליעגענדיג איבער פערברענטע ווענטלעך, האָבען זיך געררויכערט און גערויכערט. דאָ און דאָרט האָט זיך געוויזען אַ האַלב אָבגעמאָלט ווענדטעל פון אַ צולעגטער שטוב, וואָס האָט נאָך אין זיך געהאַט אַן אָנגעקלאַפּטע פּאַליצע. אין דער גאַס זיינען אָרומ־געפלויגען פון דעכעל צו דעכעל פּעדערען, אונטער די פיס האָבען זיך געוואַלגערט צובראָכענע כלים, שטיקער מעש פון לייכטערלעך און שבת׳ניקעס, און אין מיטען דערינען אַ שטיק זיידען שבת־קלייד, אַ טליהענדע שמאַכטע מיט אַן אָנגערויכערט שייטעל. פון די גליהענדע חורבות האָבען די הויכע, שוואַרצע קוימענס אַרויסגעשיינט און האָבען עדות געזאָגט אויף דעם חורבן, וואָס דאָ איז געווען. דאָ און דאָרט זיינען יודען געשטאַנען און מיט שטיקער אייזען אין די הענד האָבען זיי פון די גליהענדע קויהלען אויסגעשאַרט שטיקער צובראָכענע כלים, האַלב־אָנגעטליהעטע קאָלדרעס, פיס פון צובראָכענע טישען, בענק, און יעדער האָט זיך זיין ביסעל בעל־הבת׳ישקייט צוזאַמענגעגראַבעלט, מאַמעס זיינען אַרומגעלאָפען אין די הייזער מיט געבראָכענע הענד און האָבען צוזאַמענגעקליבען די פּיצעלדיגע קינדערלעך, וועלכע זיי האָבען ביי־נאַכט אין פרעמדע הייזער, אין פרעמדע בעטען געלעגט. מיידלעך זיינען אַרומגעלאָפען און פון פרעמדע הויפען דאָס ביסעל בעל־הבת׳ישקייט, וואָס זיי האָבען עס ביי־נאַכט צוואַרפען, צוזאַ־מענגעקליבען, געלעגט אַ פּעקעל צו אַ פּעקעל און אויף זיי די פּיצעל־דיגע קינדערלעך אַרויפגעזעצט. קליינע יונגלעך האָבען פון פייער אויסגעגראַבעלט די האַלב־פערברענטע ספרים, אויסגעזוכט צוטרעטענע שמות, געקושט עס, צוזאַמענגענומען און אין דעם איבערגעבליבענעם בית־המדרש׳ל געטראָגען.

און דער ליכטיגער טאָג און די ליכטיגע זון, וואָס האָט זיך הערליך ווייט און ברייט איבער׳ן הימעל אויסגעגאָסען, האָט געשאָטען אויף׳ן שטעדטעל מיט ליכט און העלקייט, נאָר די ליכטיגקייט האָט גליהענדע חורבות, איבערגעבליבענע קוימענס און וואַלגערנדיגע קליינע קינדערלעך בעלויכטען און בעהעלט.

און דאָ און דאָרט איז ביי זיין טליהענדער חורבה אַ יוד, אַ בעל־הבית געשטאַנען און געצויגען פון פייער נאָך נישט קיין גאַנץ־פערברענטע באַלקעס, ברעטער, און דאָס גליהענדע מיט וואַסער גע־לאָשען און האָט זיך געלעגט אַ באַלקע צו אַ באַלקע, אַ ברעט צו אַ ברעט און געמאַכט שוין פּלענער אין מח, ווי זיין צופּיהרטע נחלה אויף די פיס צו שטעלען...

אָרום איבער די פעלדער זיינען האַלב־נאַקעטע ווייבער געלעגען, האַלטענדיג אין די שירצען זייערע זויגענדע קינדער. אָרום זיך האָ־בען זיי געהאַט די צונויפגעלעגטע פּעקלעך און קינדער, און די זון האָט דאָס אַלעס בעגאָסען מיט ליכט.

צווישען די בעלי־הבתים אין שטעדטעל האָט מען אין דער שטיל גערעדט, אַז גאָט האָט זיך אָן דעם רב׳ס קריוודע אָנגענומען, און זיין צאָרן אויף די שטיינער און העלצער אויסגעגאָסען...

VI.
אין מיטען וועג

דאָס „שטעדטעל“ הויבט אָן איינציגווייז קומען צו זיך. אַלטע בעלי־בתים ווערען נישט פערפאַלען, און שטאַרט ווערט צוריק שטאַרט. פון די גראָבען אַש האָט מען די האַלב־פערברענטע ברעטער ארויסגעשאַרט, און ווי איינער האָט געקענט האָט ער זיין נחלה מיט ברעטלעך צוזאַמענגעקלאַפּט. און „שטאַרט“ ווערט צוריק „שטאַרט“. ביי ר׳ יחזקאל׳ן האָט מען זיך דערווייל אָנגעהויבען צו צוקלויבען אויף תנאים. לאה׳לע די כלה האָט פון גאָר נישט געוואוסט. זי איז געזעסען ביים פענסטער יעדען פריה־מאָרגען און האָט זיך צום רבי׳נס בחור׳ל, צו אברהמ׳לם לערנען איינגעהאָרכט, וואָס האָט זיך אין גאָרטען אין איינעם מיט דעם בלומען געשמאַק אויסגעמישט, אין איהר פריש, ריין חדר געדרינגט, איבער איהר געזיכט געפּאָכערט, און אויף איהרע נאַקעטע, יונגע בריסט געבלאָזען. דעם תנאים גרייטען האָט מען אין דער קיך אָנגעזעהן.

פון הינטער דער ערד האָבען זיך מומעס, באָבעס געיאָוועט און מען האָט זיך גענומען צום אָנגרייטען. פון ר׳ יחזקאל׳ס שטוב צו די בעקערינ׳ס קעלער האָט אַ סטענגע מעהל זיך געווייסט אויף די שטיינער...

דאָרט, וואו ר׳ יחזקאל וואָהנט איז פאַרהאַן אַ ליק. אין דער ליק ציהט זיך אַ שערענגע געבויטע הייזער, אָדער איין הויז מיט פיעלקאַנטיגע דעכער, איינער איבער׳ן צווייטען. קיין הויף צו די הייזער איז נישט דאָ, און איין גאָט ווייסט אויף וואָס פאַר אַ גרונד זיי שטעהען. דאַכט זיך גאָר נישט אויף גאָט׳ס ערד... די הייזער געהערען צו פיעל בעלי־בתים, און צו קיינעם נישט. עס הייסט, אַז אַזוי שטעהען די שטיבער ליידיג אָהן איינוואָהנער, מיט אויסגעהאַקטע שויבען, נאָר קוים וויל אַ „יורש“ זיך אַריינציהען קומען זיך צו יאָוועןצעהנדליגע אַנדערע יורשים מיט פּאַפּירען און מעטרעקעס און וויי־

זען אויף, אז די שטיבער געהערען צו זיי. דער גורל איז געפאלען אויף איינעם א ליבוש פוטערמילך, וואס נישט געשטויגען, נישט גע־פלויגען קומט צו איהם זשענזשע סטראזשניק און רייסט ביי איהם פיער מיט א האלבען רובעל „פאדאטקעס“ יעהרליך. דער לייבוש פוטערמילך איז נישט קיין גואל, נישט קיין קרוב, נאר געה טענה מיט זשענזשען, אז זשענזשע ברענגט די פאפיערען, און נעהמט די שבת־לייכטערלעך אוועק. און דער בידנע לייבוש מוז יעדען טאג נעבעך קומען מיט׳ן בעזעם אוועקקעהרען פאר א פרעמדער טהיר. יעצט דולט מען איהם א קאפ מיט א פייער־וואנד, און ער שלעפט זיך אב פון טאג צו טאג. דאס גאנצע שטעדטיל בעט, אז עס זאל קומען א פייער און די הייזליך, איינמאל פאר אלע מאל, אבברענען, וואלט שוין איינמאל א סוף געווארען צו די מחלוקת. יונגלעך אין חדר ווינשען זיך: אוי, הלואי פלאקערט אויס א פייער אין מיטען העלען טאג, און מען אנטלויפט פון חדר. נאר ווייל די שטאדט בעט, וויל דאס פייער דוקא נישט קומען.

דארט הינטער די לופט־הענגענדיגע הייזלעך אין פאראן א קעלער, וואס אריינקומענדיג אין איהם, דאכט זיך, אז ער פיהרט אין בע־האלטענע וועלטען ארונטער. דארט אין דעם קעלער איז פאראן א בעקער־אויוועץ פון תרח׳ס צייטען. יודען גלויבען, אז אין דעם אויוועץ זיינען איינגעמויערט פיעל קופערנע טעפ מיט גאלדענע רענדלעך, נאר מען האט מורא דעם אויוועץ צו ריהרען, אז דאס גאנצע הויז, וועלכעס איז אנגעלעהנט אויפ׳ן אויוועץ זאל נישט איינפאלען און מענשען הרג׳ענען. פון אויוועץ גרילט עס שטענדיג ארויס סיי בייטאג סיי ביי נאכט. מענשען זאגען, אז דעם בעקער׳ס נשמה וויינט דארט שטענדיג און האט קיין רוה נישט... אין קעלער דארט וואהנט א יודענע אן אלמנה, שרה די בעקערין מיט זעקס טעכטער „יתומות“. איין גאט ווייסט, ווי ארום איז די יודענע אריינגעקומען אין קעלער, נאר אז זי וואהנט — וואהנט זי שוין. אויף דער צווייטער זייט קעלער וואהנט א יוד א וואטען־מאכער, וואס פערפעדערט די גאנצע גאס, און וואס די חדר־יונגלאך רופען איהם דזוואן! דזוואן! און דער יוד יאגט זיי מיט א שטעקעל, און וואס דער יוד האט אזא טבע יעדען שבת־צו־נאכט׳ס, אין די זומער שבתים, אויפ׳ס טויט אוועקצופאלען, און שרעקען די שטאדט: די כאלערע... און מען לויפט נאך חיים׳ל קונצען־

מאכער, אז ער זאָל קומען מיט'ן שמעק־פּלעשעלע.

אָך, די זומערדיגע דאָנערשטאָגס ביי נאכט דאָרט אין ליקעל! ווען צו די 6 „יתומות", וואָס איינע איז גרעסער פאַר דער צווייטער, קומען אָנצולויפען די שטאָדט־יונגען, שניידער, שוסטער־געזעלען. זומער־נאכט נאָך דער ארבייט, די נאכט איז פינסטער, די לאָדען זיינען פערמאכט, און די געזעלען דרעהען זיך ארום מיט די חול־המועד־שטעקעלעך אהין און צוריק. יעדעס מאָל קומט זיך צו ווייזען א יתומה פון קעלער, ווארפט א בליק, דערכאַפּט זי א קוש, א לעק, א טאַפּ פון א יונג און ווערט צוריק פערשוואונדען אין קעלער אריין...

דאָרט איז היימליך געווען אין די שבועות־נעכט, ווען דאָס שטעד־טיל יודען פלעגען אין שוהל זיין ביים תקון, און דאָס שטעדטיל ווייבער, מיידען ביי די בעקערין, פּוטער־קוכענס באַקען. און יונגען האָבען זיך געדרעהט, און די לבנה האָט מיט א האלב אויג צוגעשיינט... און אַלעס האָט זיך אין דער האלב־פערטרונקענער נאכט געטונקען....

אין דעם קעלער האָט מען זיך צוזאמענגענומען דאָס געבעקס צו באַקען צו דער תנאָים. עס זיינען אָנגעקומען מוהמעס, באָבעס. רחל־לאה מיט די ווארצעלעך אויף דער גאָמבע — זי איז איבער אַלע. זי האָט מיטגעברענגט פון דער היים דעם גרויסען מערזשעל מיט'ן שטויסעל און האָט דריי טעג כסדר געריבען, געשטויסען און געמאָלען. עס זיינען אָנגעקומען צו לויפען אייניקלעך פון דער גאנצער וועלט און האָבען געכאַפּט אויס דעם מערזשעל און זיינען אנטרונען גע־וואָרען... פון א הויכען בוידעם האָט מען אראָבגענומען פערשיעדענע בראָט־פאַנען מיט צעהנערליי פאָרמעלעך צו קיכלען: „מגן־דוד'ליך", פייגעלעך, קאטשקעלעך און גלאַטע „האמבורגער" קיכעלעך מיט זיע־בען שפּיטצלעך. רחל־לאה האָט פון איהר קאָפּ אויסגעקלעהרט פער־שיעדענע אַזעלכע שמאָכטעס מיט שפּיצלעך און קאַנטען. פאַר יעדער כלה, וואָס זי האָט פאַר איהר דאָס געבעקס געבאַקען, האָט זי א בעזונדער חנ'דעל אויסגעקלעהרט, דירעקט פאַר דער כלה'ס־וועגען, לויט איהר מזל נאָך.

דאָס געבעקס האָט מען איינגעפּאַקט מיטצונעהמען „אין וועג אריין" צו דער תנאָים. ר' יצחק יודעל'ס איז דורך דער צייט אין ר' יחזקאל'ס שטוב א גאנצער בעל־הבית געוואָרען, ער האָט זיך מיט ווייב און קינד אַריינגעצויגען. און חיים'ל קונצענמאַכער, דאָס ווייב־

רישע יודעל, שלאפט אפילו שוין ביי נאכט דארט. און די ווייבער לויפען, שרייען, אלע זיינען פערטהון, ווי מען וואלט יעדער פון זיי א פעקעל אויף דער האנד געלעגט, און זי ווייס נישט וואו זיך דערמיט אהינצוטהון.

צום שפעטסטען זיינען געקומען יטה'לע און הינדה'לע, די שנור מיט די טאכטער. זיי האבען א טבע זיך לאנג צו לאזען בעטען, און זיינען אריינגעקומען, ווי פון הימעל אראבגעפאלען. עס הייסט: זיי הויבען גאר נישט אן צו וויסען פון קיין פותר פון קיין חלום, און פרעגען זיך תמ'עוואטע: וואס מאכט מען דא? הויבט די מאמע אן צו דערצעהלען, ציהען זיי „פשעטשע" די אקסלען אויף, זעצען זיך צום סוף אנידער יעדע אין איהר ווינקעל אריין, פערקרימען די שנעבלעך, און ווילען זיך נישט „מישען".

— וואס זיינט איהר ברוגז? — בעט זיך די מאמע און די שוויגער.

— איך בין ברוגז? — מאכט א חן'עוודיג שנעבעלע יטה'לע און גיט א דרעה אוועק מיט'ן קאפ.

— איך בין ברוגז? — גיט הינדעלע א חן'עוודיג שמייכעלע, און א לאק גיט זיך איהר א ווארף איבער'ן שטערן.

און מען זיצט ווי אנגעזאטעלט און מען קוקט פון דערווייטען זיך צו, וואס די מאמע מיט די יודענעס טהוען, און מען רופט זיך, הייסט עס, קיין ווארט נישט אן.

די מאמע דרעהט זיך, לויפט אהין און אהער און קוקט די שנור מיט די טאכטער אין די אויגען אריין, ווי זי וואלט מורא האבען: ווייס איך? גוט אזוי?

— וואס זאל מען די כלה אנטהון? פרעגט די מאמע.

— ווייס איך? זאל זי זאגען, ווארפט הינדעלע מיט אן אויג צו יטה'לען.

— זאג איהר, אז זי זאל זיך פערדרעהען איהר קאפ — בעפעהלט יטה'לע די מאמע.

די מאמע הויבט זיך אויף פון די קאסטענס אין וועלכע זי פאקט די קליידער איין און פערלעגט די הענד ביי די באקעס:

— אהא, איך מאך דאך שוין פיעטשע א שטיקעל שמחה!

אין א שעהנעם פריהמארגען האט מען די פוהר געשפאנט, אין דארף געפאהרען, אין וועלכען עס האבען געזאלט זיין די תנאים אין מיטען וועג.

נאטע האט אויגעציערט די פערד, איינגעבונדען זיי בלויע און רויטע סטענגעלעך אין די געפלאכטענע האר אויף די רוקענס, ארונטער־געבונדען די ווײדלען. הינטער די שטאדט האט ער א האלבען בוים אבגעבראכען און ארום די פוהר מיט בלעטער בעפוצט, אז עס זאל שעהן אויסקוקען.

אויף דעם ערשטען וואגען זיינען געזעסען די מאנספערשוינען. דער רב מיט ר׳ יחזקאל׳ן, עוזר און לייביל, ר׳ יצחק יודעל׳ס מיט ר׳ שמעיה׳ן, אן אלטער שמש פון רבי׳ן, וואס טראגט דעם רבי׳נס איבערגענאנגענע קליידער, נאהענטע און ווייטע קרובים, אין סאמעט־היט, געדרייכערט, ווי חול־המועד, סאמע ציגארען. אויף די אנדערע וועגען זיינען געזעסען די ווייבער מיט׳ן געבעקס און „אנגרייטעכטס“. ביי דער כלה פוןביידע זייטען הינדה׳לע און יטה׳לע; ביידע עפעס אנגעטהון אין אזעלכע מיני רונדיגע, קליינע קאפעלושלעך, געפלאכ־טען פון שווארצע שטרוי און בעפוצט מיט שווארצע קאראנקעס, „ארויפגעזעצט“ אויף די שפיץ קעפ און אזעלכע מיני פעדערן, עפעס גלגולים פון אמאליגע פארצייטישע מאדעס... הינדה׳לע האט די לאקען פון שייטעל אויסגעפרעסט און אויסגעלאקט „פא ווארשאווסקו“, פער־ווארפען אין דריי שפיצען אויפ׳ן הויכען, גלאנצענדיגען שטערן. מיט די גאלדענע אוירינגען, און היינטמאדישע קייטלעך מיט די קאליעס אויף די העלזער — מתנות פון זייער כלה־צייט, ווען מען האט זיי געהאט געפיהרט „אין מיטען וועג“, האבען זיי זיך דערמאהנט אין זייער צייט — און האבען מיט די קעפ צוגעשאקעלט... די מחותנת׳טע מלכה׳לע איז געזעסען צווישען די מוהמעס, וועלכע אין די בלויע, שבת׳דיגע, זיידענע הויבען מיט די בענדער אין די טערקישע שאלען זיינען געזעסען שטיל; די דארע פערלייגטע ליפען אריבערגעצויגען איבער די נישט צייהניגע זשיאסלעס און האבען פאר גרוים גדולה א וואָרט מורא געהאט אויסצורעדען. און די מחותנת׳טע מיט א פולער שירץ לעקעך האט זיי יעדעס מאל פערשטופט מיט עפעס אנדערש די מיילער. און די כלה, די כלה אליין, איז זיך געזעסען צווישען יטה׳לען און הינדה׳לען, שוין אין א היינט־מאדישען קאפילוש און די

צעפּ שוין אין אַ קוילעטש פערלעגט, רויט־טויט און האָט נעבעך נישט געוואוסט וואו די אויגען אהינצוטהון. הינדה'לע האָט איהר אָנגעזאָגט, און אָנגעזאָגט, ווי זי זאָל זיך פיהרען „אַנשטענדיג“, ווי זי זאָל דאַנקען, אַז מען וועט איהר חתימה־געלד געבען, און ווי זי זאָל ענטפערען די מחותנת'טע, אַז מען וועט זי עפּעס פרעגען, און „רעה“ יטה'לע האָט אַלע מאָל שטעכענדיג צו הינדה'לען די אויגען אהינגעוואָרפען.

צו ווייזען זיך פאַר די מחותנים האָט מען מיטגענומען די לאָוויטשער רבי'צען, אַן אַלטע מוהמע, אַ יודענע מיט אַן אָבגעגאָלטען קאָפּ ווי אַ שעפּס, אין אַ קאָפּקע, און אַ ברייט קלייד מיט אַ שפּאָר קישעלע פון הינטען... אוי וועה! די יודענע האָט געטהון אָהן דין. קודם־כל האָט זי אָנגענומען דאָס ווייבערישע יודעל, וואָס האָט זיך אויך מיטגעכאַפּט מיט די פוהר ווייבער, צווישען די אַלטע מוהמעס, דאָס האַרץ זיך צו דערכאַפּען — און אָראָבגעוואָרפען איהם פון וואָגען (פאַר איהר איז ער נאָך גענוג מאַנספּערשוין). דערנאָך האָט זי די גאַנצע צייט די כלה אין אויער עפּעס איינגערוימט און אָנגעזאָגט איהר, אַז דאָס מיידעל נעבעך איז ווי אַ פלאָם פייער רויט געוואָרען פאַר בושה — — דאָס ווייבערישע יודעל איז אַ שפּאָר שטיקעל וועג נאָך דער פוהר נאָכגעלאָפען, דערנאָך, אַז די לאָוויטשער רבי'צען האָט אַזוי לאַנג געשאָקעלט מיט איהר אָבגעגאָלטע גאָמבע ביז זי איז אַנדרימעלט געוואָרען, האָט ער זיך פון הינטען־אויס אויפגעכאַפּט, אריינגעשטעקט אין וואָגען אריין דאָס פיער־קאַנטיגע, געקנייטשטע שבת'דיגע צילינדעריל און אַזוי אָנהאַלטענדיג זיך אין די לייסטען פון וואָגען, איז ער איינגעדרימעלט געוואָרען, און דאָס צילינדעריל האָט די לאָוויטשער רבי'צען אויף אַלעם צוגעשאָקעלט...

אַזוי זיינען די פוהרען אָנגעקומען צופאָהרען צו דער קרעטשמע.

די יודישע קרעטשמע איז געשטאַנען צווישען צוויי וועגען, וואָס שיידען זיך און געהען אָב אין פערשיעדענע צוויי שטעדט פון צוויי גובערניעס, וואָס אין יעדער פון זיי געפינט זיך אַ רבי. חסידים מיט פעקלעך אויף די פּלייצעס, מיט די שטעקלעך אין די הענד טהיילען זיך אָב, און געהען צווישען די גרינע גרעזער אין די צוויי וועגען, און שיסען זיך אריבער שטיינער פון איין וועג צום צווייטען. אורחים, די וואָס געהען אין די מדינות, קומען אָן פון ביידע זייטען

וועג פון פערשיעדענע שטעדט און שטייגען אב אין קרעטשמע אויף נאכט־לעגער. אין דעם „טראקט" איז דא א בעזונדער שטיבעל פאר זיי, וואס אין דעם שטיבעל געפינען זיך וואנצען און אנדערע קליינע ווערימלעך... פון פערשיעדענע מדינות. דארט טרעפט מען זיך פון רייסען און זאמאש און די אורחים דערצעהלען מעשיות, וואס האט זיך מיט זיי געטראפען אין זייער וואנדלערן. די בעלי־עגלות מיט די לאנגע, געדיכטע, קאלטענעוואטע בערד, וואס זיינען בעוואקסען און פערהילען אין זיך דאס גאנצע פנים, מיט די פיפקעלעך אין מויל, הי — וואס זיינען איינגעהילט אין די דיקע באנדעס, אין די גרויסע שאפען־פעלצען מיט די גרויסע קעלנער, און פיהרען די גרויסע וועגען מיט קאלך און נאפט, סמאלע און זשעגעכץ; די וועגען מיט די גרויסע שטאלקאטשען, וואס פלאקערען זיך פאהרענדיג ביי נאכט און זאגען אן פון דער־ווייטען — שטעלען זיך דארט אב אין דער קרעטשמע אונטערפאשען. דארט טרעפען זיך יודען פון פערשיעדענע געגענדען, פון פערשיעדענע מדינות, און דערצעהלען וואס ס'טהוט זיך ביי זיי אין לאנד, וואס עס הערט זיך מיט יודען, און ווי ס'געהט דארט אחינו בני ישראל.

עס איז פארנאכט. דער הימעל איז צוהאקט אויף טויזענדער שטיקלעך. ווייסע פליסטערענדיגע וואלקענדלעך מיט בלויע, העלע אינזלען שווימען ארום אין העלען גליהענדען ים. און דער ים, וואס געהט אונטער אין א רויט געשטאלט, פליסט אב אין מערב זייט. פאר דער קרעטשמע שטעהען פוהרען, הויכע וועגען מיט ביידלעך, אנגעלאדען מיט פעק סחורה אזש די אקסען ברעכען זיך אונטער די רעדער. יודלעך פיהרען איבער סחורה פון איין מדינה אין דער צווייטער אריין. די פערדלעך זיינען אויסגעשפאנט, פאשען זיך און קלעהרען גוט אריין אין דער גרויסער קארעטע, וועלכע שטעהט פאר זיי, ווי זיי וואלטען געקלעהרט, פון וואנען כחות צו נעהמען די סחורות איבערצופיהרען. יודען זיינען איין פאלק פון איין גאט, און אלע ווארטען אויף איין משיח'ן, נאר יעדעס שטעדטיל האט איהר טעם, איהר מיין, בעסער געזאגט, איהר חנ'דיל, וועלכעס זי גיסט עס אויס אויף איהרע איינוואהנער. אט ליגען דא גלייכע יודען אויסגעצויגען און שלאפען און ווארימען זיך אין די זונ'ס לעצטע שטראהלען, און דער קארזש, וואס געהט אויף פון וועג בעדעקט זיי גלייך צו, און אויף די

פערדלעך, אויף דעם געשפּאַנעכטס, אויף די וועגען, ליגט אויסגע־
גאָסען בעזונדערע חנדליך, שמאָכטעלעך פון די פערשיעדענע שטעדט...
אויף דער שוועל פון דער קרעטשמע זיצט א ליטוואק, עפּעס א מאָדנער
יוד, מיט אזא העמדעל, אין א קורצען ראָק, וואָס זעהט דאָך אויס ווי
א לאַנגע קאַפּאָטע אין א הוט מיט א הויכע דענגע. עס איז א זומער־
דיגע היץ — און דאָך טראָגט ער א פּאָר טיעפע קאַלאָשען, — אָנגע־
קומען פון גאַנץ ווייט, דאָ אָבגעשטייגט אויסצורוהען זיך און איבער־
צונעכטיגען און ער „דערצעהלט" די יודען, וואָס טהוט זיך ערגעץ־וואו
גאַנץ ווייט, העט, העט אין דער ליטע מיט אחינו בני ישראל. ווי
אחינו בני ישראל לעבען אָב אין דחקות און נויט. און אזא למדן
איז ער, דער „ליטוואק"! רעדט לשון־קודש ווי א וואסער, נאָר ער
רעדט אזוי ליטוויש: „וואָס?" „וואו". יודען האָבען דרך־ארץ פאר
איהם, קרעכצען: „וואָס דען, מיר קענען?"... נאָר אין הארץ גלויבען
זיי איהם עפּעס נישט, א „ליטוואק", באַלד, באַלד וועט ער זיי אָב־
גענאַרען. און ער רעדט דאָך מיט זיי אזוי ווייך, און אזוי פרום איז
ער, אזוי לאַנג געשטאַנען שמונה־עשרה ביי מנחה, נאָר געשאָקעלט האָט
ער זיך נישט... און ווער ווייס וואָס ער טראָגט הינטער'ן הארץ....

עס בעווייזט זיך פּלוצלונג א וואָלקען קאָרזש אויפגעהענדיג פון
ביידע זייטען וועג און לעגט זיך געדיכט איבער די פעלדער. דער
וואָלקען קאָרזש קומט נעהענטער אָן, לויפט פאָראויס, באַלד צורייסט
ער זיך אויף שטיקלעך. עס הערט זיך א קנאַלען פון בייטשען. באַלד
פערפאָהרט מען פאר דער קרעטשמע: פוהרען אָנגעשטאָפּט מיט
מחותנים מיט סאַמעט בראַנוויין היט, מחותנת'טעס אין ברייטע
קליידער, מיט בראַנפען און לעקעך. מען איז אראָב פון די וועגען.
דאָרט אויף חתן'ס צד, עפּעס מאָדנע יודען, פון אַן אַנדער מדינה,
מיט לאַנגע און קורצע בערד. דאָרט אויף זייער צד איז אויך דאָ א
הויכער, הויכער יוד, א מין ר' יצחק יודעל'ס, מיט א שמאָלע, לאַנגע
באָרד, און שמאָלע, לאַנגע הענד, וואָס שטופּען אַלע אָב, און ער איבער־
שרייט אַלע. מען האָט זיך שלום־עליכם אָבגעגעבען, די מחותנת'טעס
דאָס ערשטע מאָל זיך געזעהן און דאָס ערשטע מאָל זיך געקושט. די
לאָוויטשער רבי'צען האָט אַלעמען געדוצט, און באַלד אַלעמען אויפ'ן
אָרט מוסר געזאָגט.

די פוהרמאַנעס האָבען די פערד אויסגעשפּאַנט, די פערד אָבראָק

איינגעשיט, די הענד צולעגט אויף די באַקעס, און האָבען זיך מיט גאוה פון איין צד צום צווייטען אריבערגעקוקט, און „גוטע ווערטלעך" און „גלייכע ווערטלעך" זיך אריבערגעשיקט, גאַר נישט, גלאַט אזוי „שלום־עליכם" אָבגעגעבען זיך.

די מחותנים זיינען אין דער שטוב אריין.

אין שטוב מיט זעהר א ניעדריגען באַלקען, מיט קליינע פענסטערלעך הויך ביים באַלקען זיינען געווען די מאַנספּערשוינען. איבער דער שטוב האָט זיך ארויף און אראָב געדרעהט ר' מרדכי קאָנסקעוואָליער'ס בחור'ל אברהמ'ל. ער איז דורך דער צייט העכער געוואקסען, מיט א פּאָר שפּראָצענדיג שווארצע באַקען־בערד, אין אַן אטלעסען קאַפּאָטעלע מיט א זיידען גארטעלע, א שוואַרץ־חן'עווודיגער, עס שניידט זיך אוים א צווייטער טאַטע. צוויי לאַנגע שווארצע געקרייזטע פּאות'לעך. מען האָט איהם שלום־עליכם אָבגעגעבען. ר' יצחק יודעל'ס איז צו צו איהם און האָט מיט'ן גערעדט שוין ווי מיט א דערוואָקסענעם יונגען־מאַן. דער בעל־הקרעטשמע, וואָס האָט זיך לכבוד די מחותנים די הויכע, גרויסע, פּעררשטעטע שטיוועל אָנגעטהון, וואָס ליגען א גאַנצען זומער פערוואָרפען אין קאַלטען קעלער — האָט צוויי גרויסע ליכט אויפ'ן געדעקטען טיש אנידערגעשטעלט און איז ארוים. מחותנים האָבען זיך אָנגעהויבען צו בעקענען. ביי די מאַנספּערשוינען געהט עס איינס, צוויי, מען גיט זיך די הענד, שלום־עליכם, און אַן עלטערער זאָגט דעם יונגערען „דו". און ווידער ארום, זיי זיינען דאָך „משלנו", ר' מרדכי קאָנסקער רבי'נס א חסיד (האָט דאָך דער רבי ר' שמעיה'ן געשיקט). דער למדנישער עולם איז באַלד ארוים אין א שאַרפען שמועס פון לערנען. ר' יצחק יודעל'ס האָט זיך מיט יענעם הויכען יוד, דעם חתן'ס מלמד שוין ביי די בערד געהאַלטען און איינער דעם אַנדערען גענעבען עפּעס צו פערשטעהן. מען האָט זיך געזידעלט און מיט ציגאַרען איינער דעם אַנדערען מכבד געווען. דער רב האָט אויך זיך אריינגעמישט, נאָר ער האָט זיי נישט געקענט נאָכאיילען. חסידים האָבען איהם דורכגעלאָזט, אוועקגעמאַכט מיט דער האַנד. דערווייל איז אָנגעקומען עוזר'ל און האָט אויך אַן אויער אונטערגעשטעקט און מיט דעם שטערן געקנייטשט און יעדעס מאָהל מסכים געווען, די אויגען פערמאַכט: יאָ, יאָ, עס איז דאָך אזוי....

מען האָט זיך גענומען דעם חתן צו פערהערען. דער חתן האָט

געזאָגט אַ מפולפּל'דיג פּשט'על מיט בקיאות, אויסגעמישט איין גמרא מיט דער צווייטער, און איינס־וועגס פערענטפערט אַ הארבען רמב"ם. דאָ און דאָרט אָנגעטשעפּעט אַ פּני־יהושע, מיט אַ מאָל האָט ער זיי ביידע אװעקגעװאָרפען און געפרעגט אַ קשיא: „חלב מנין דשרי"? און אויסגעמישט שחיטת־חוץ מיט אבר מן החי. ר' יצחק יודעל'ס האָט איהם אַלץ געװאָלט כאַפּען אויף דער „װענטקע". ער האָט זיך אַרויסגעדרעהט, זיך נישט געלאָזט, געװאָרפען, געפאַלען און שטענדיג געבליבען שטעהן אויף די פיס.

מיט אַ מאָל גיט זיך דער רב אַ מיש אַריין מיט אַ גמרא און הייסט דעם חתן זאָגען אַ שטיקעל „אויפ'ן אָרט", בלויזע גמרא מיט רש"י. אברהמ'ל, דאָס בחור'ל, הויבט אָן צו זאָגען, נאָר אין דעם גיט אַ לויף צו ר' אָשר ישכר'ס, דער הויכער, הויכער יוד, דעם יונגעל'ס מלמד, און גיט איהם אַ נעהם אַװעק פון דער גמרא: „קיין פרעמדע דאַרפען מיר נישט", גיט ער אַ געשריי צום רב. ר' יצחק יודעל'ס קװעלט, עוזר'ל האַלט מיט מיט זייער צד. ר' יחזקאל װיל זיך אַריינמישען, נאָר ער האָט דרך־ארץ פאַר יודען למדנים. דער רב בלייבט שטעהן, עס װערט אַ גערודער, מען קריעגט זיך, און אַלע װערען פערהוילט אין קלאָמבען רויך פון ציגאַרען, פון ליולקעס טאַבאַק, װאָס האָבען אָנגעפילט דאָס שטיבעל, און די קלאָמבען רויך האָבען אָנגעפילט דעם אָפּענעם פענסטער, אין גאָט'ס שמעקעדיגען שטח אַריין...

אין אַ װינקעל שטוב זיינען געזעסען די צװיי אַלטע בעלי־בתים, ר' יחזקאל און „דער מחותן" ר' חיים ראָזענקראַנץ. די צװיי אַלטע גרויע קעפּ, די צװיי אַלטע גרויע בערד האָבען געהערט װי יודען חסידים קריעגען זיך איבער גאָט'ס תורה. חסידים האַלטען פאַר ס'זייערע, איינער פאַר'ן צװייטען. געהערען צו איין דאַך, יודען האָבען עפּעס שותפות — אָט זייערע קינדער, זייער עוזר'ל, װי ער מישט זיך. און דאָס בחור'ל, דער חתן, װי עס שיט זיך איהם פּערל פון מויל, דברי־תורה; ער מישט זיך מיט זיי, שפּאַרט זיך מיט יודען מיט גרויע בערד, און קומט זיי ביי. ביי דעם אַלטען ר' יחזקאל'ן אין די אויגען װייזען זיך טרעהרען. דאָס אַלטע פערטריקענטע האַרץ װערט עפּעס אָנגעפילט מיט ליעבע, נייע געפיהלען, ער נעהמט זיך צום מחותן:

— נו, מחותן, אז גאָט האָט אונז מזכּה געווען... מיר קענען נישט, — קענען דערפאַר אונזערע קינדער. און צוויי אַלטע בערד צוקושען זיך אין א טונקעל ווינקעל...

און דאָ ווערט וואָס א מאָל מעהר די שטוב פערטרונקען אין רויך, וואָס שטייגט אויף פון געדיכטע בערד, פון געדיכטע וואָנצעס, און נעהמט דאָס שטיבעל איין. סאַמעט־היט, שטריימלען וואַרפען זיך אין רויך אַהין און צוריק. די צוויי פלאַמען פון דער ליכט וואַרפען עפּעס א נגידיש־חסידישען גלאַנץ און מען הערט ווי יודען שפּאַרען זיך, און דעם חתן'ס קול קלינגט ווי א גלעקעל און שיט מיט תורה, שפּאַרט אַלע איבער. ר' יחזקאל האָט נחת: זיין איידעם וועט עס זיין, הינטער זיין דאַך וועט זיך הערען דאָס קול התורה. געהט ער צו ר' מרדכי קאָנסקע וואָליער, נעהמט איהם האַלב ארום, און האַלב האַלט ער זיך צוריק מיט דרך־ארץ:

— מחותן ר' מרדכי, איך וויל פון אייך אָבקויפען אייער בחור'ל, וויפיעל איהר וועט פון מיר וועלען, און דער אַלטער יוד ווינט מיט הייסע טרעהרען פאַר גדולה.

די מחותנים זיינען ארוים אין גערטעל אריין אָבשמועסען מכח נדן.

אין דער צווייטער שטוב, דאָרט וואו דער קאַרטשמער מיט דער קאַרטשמערין שלאָפען, האָבען זיך די ווייבער צוזאַמענגענומען. די ווענד זיינען געווען בעהאַנגען מיט בילדער, אַלטע סאָלדאַטען און גע־נעראַלען און נאַפּאָלעאָן איז אויך דאָ געווען אין איינעם מיט א יוד עפּעס מיט א פרעמד היטעל — א פעטער פון א פרעמד לאַנד, און איבער די פענסטער האָבען גאַרדינקעלעך געהאַנגען מיט גרינס אריינ־געשטעקט נאָך פון שבועות.

די כּלה נאָכ'ן אָבוואַשען און פערקעמען די האָהר און נאָכדעם, ווי מען האָט איהר דאָס נייע קלייד אָנגעטהון מיט די „פראַנצענלעך", האָט מען זי איבערען־אַן אנידערגעזעצט: זיץ און שווייג! ארום איהר איז דער עולם ווייבער געזעסען שטיל אויף די שטוהלען, קיינע האָט זיך נישט געוואגט קיין וואָרט אַנצורופען, איינע האָט געוואָרט אויף דער צווייטער, און אַז איינע האָט אָבגעהוסט און איהר קול האָט אָבגעהילכט, איז זי רויט געוואָרען. נאָר די לאַוויטשער רבי'צען האָט זיך איבער דער שטוב געדרעהט, די הענד פערלעגט, און איהר שפּאַר

קישעלע פון הינטען האָט איהר נאָכגעשריען: „בין איך מיר די לאָ־וויטשער רבי׳צין!“ נאָר אזוי שטיל איז געוועזן צווישען די ווייבער, אַלע פערמאַכט די פּיסקער, ווי זיי וואָלטען געוואָרט, אז ס׳זאָל ווער קומען פון דרויסען און זאָל פּלוצים א שויב אויסהאַקען... נאָר, מען ווייסט נישט ווי אַרום ס׳איז געוואָרען, האָט מען אָנגעהויבען צו שמועסען אָבגעהאַקטע ווערטער, פון צייט צו צייט האָט יעדע פון זיי א „דייטש“ וואָרט אריינגעוואָרפען, צו ווייזען זיך... און פון דער צווייטער שטוב האָט זיך געהערט „זיין קול“, אין מיטען איבערגעהאַקט פון ר׳ יצחק יודעל׳ס, די כלה איז רויט געוואָרען און דאָס הארץ האָט איהר אזוי געקלאַפּט... און הינדעלע מיט די לאָקען האָט זיך געזעצט געגענאיבער איהר און האָט זיך, אויף בעל־הבתישען ארט, אָבגע־עטהעמט, געבלאָזען פון זיך און געבאָמבעלט מיט די גאָלדענע קייט אויפ׳ן האַלז.

דאָרט אין זייער צד איז אויך געוועזן — איך זאָל אזוי לעבען! — אויך א „הינדעלע“ מיט א „איטעלען“ — צוויי שניר. זייער הינדעלע איז א הויכע, מיט א שוואַרצליך־אָבגעבערענט געזיכט, טראָגט א טשע־פּעק, און ביז׳ן רוקען אריין געגאָלטע האָהר, און א לאַנגע שערענגע פּערל אויפ׳ן טשעפּעק. א יודענע — א קאָזעק! לאָזט זיך נישט פון קיינעם, חנפ׳עט זיך צו צו דער שוויגער און רעדט: „יאך“, „ביי אונז אין וואַרשע“. און זייער „איטעלע“ איז א דיניטשקע, אַן איידעלע, מיט א שמאָל, דין, קורץ נעזעל, וואָס גלאַנצט און ציהט זיך ברוגז׳דיג, אויפ׳ן האַלדז א לאַנגע קאָראַנקאָווע פּריזקע, און א דין, לייכט שייטעל מיט א שרונד און א ווייס אַטלעסען שאַלעכעל איבער׳ן רוקען, מיט א ווייס וועסטעלע פון פּראַנט און „שפּרעכט“: „איכע“, „ביי פאַטער, מוטער צו הויזע האָט מען געשפּייזט פּיטער־קוכען מיט קאַפּע“, און יעדעס מאָל, ווען די צווייטע האָט איהר „אויפ׳ן פוס אָנגעטרעטען“, איז זי צו דער שוויגער־מוטער צו און האָט אָנגעהויבען צו וויינען: „איכע וועל נאָך הויזע!“ די מוטער׳ס מילך נאָך אויף די ליפּען, א יונג קעלבעלע, ערשט פון דער מאַמעס ברוסט אוועקגענומען.

האָט די „הינדעלע“ אריבערגעקוקט מיט שטאָלץ צו יענער „הינדעלע“ אזוי א ביסעל פון דער הויך, „איין אינדיק צום צוויי־טען“, און האָט איהר מיט׳ן בליק געגעבען אָנצוגעהערען ווער זי

איז: „ר' יחזקאל גאמבינער'ס טאכטער", — אויסגעקוקט נאר ביז יענע וועט איהר אבענטפערען, וואלט דא ארויסגעקומען א חתונה, זאל איין גאט אויסהיטען! ! האט זיך אבער יענע „הינדעלע" צוגע־רוקט צו דער שוויגער (כדי די שווענערין די גאל אבצודריקען) און אנגעהויבען צו רעדען מיט די ליעב־חן'עוודיגע ריידעלעך און די שוויגער, די מחותנת'טע, האט נאר געפרעגעלט זיך אין פוטער פאר נחת.... האט זיך די „איכע" צוגעשארט צו דער כלה, און האט גערעדט מיט דער כלה אין דער שטיל ווי א ליעבע שוועסטער, און האט זיך געקושט מיט איהר, און פערצעהלט איהר ווי זיי וועלען זיך ליעבען, ווען זיי וועלען שווענערינס זיין — האט עס וויטער יענע שנור, די „וארכשוועער'ן" פערדראסען, וואס די „איכע" האט די גאנצע כלה צוגענומען, האט זי זיך געגעבען א שאר צו צו דער כלה, און גערעדט צו איהר מיט א ליעבליך שמייכעלע, ווי זיי וועלען זיך ליעבען, אז זיי וועלען שווענערינס ווערען — — — אז די „איכע" זאל דערוויול די גאל פלאצען.

און אונזער „הינדעלע" און אונזער „יטה'לע" זיינען זיך געזעסען שטיל אויף זייערע שטוהלען און האבען גערדעהט מיט די מיילכלעך, די ליפעלעך בעלעקט, — און נישט געוואלט זיך „מישען"...

איז אריינגעקומען עוזר'ל, דעם סאמעט־הוט ארויפגערוקט ביז'ן האלבען קאפ, א ביסעל אויפגערוימט, די הענד אין די קעשענעס:

— וואס זיצט איהר אזוי ווי די אנגעלאדענע, נו, מחותנת'טע, האט איהר פערהערט די כלה?

איז צוגעגאנגען „יענס הינדעלע" (די שווארצליכע), מיט א פערקניפטען קנויל פאדעם און זי האט געגעבען די כלה אויפצור־פלאנטערן, „לאמיר זעהן, וואס די כלה קען?", האט זי זיך אנגע־רופען און האט די כלה געפרעגט פערשיעדענע פראגעס. די כלה האט אבגעענטפערט, און די הינדעלע האט דעם „טשעפיק" אין דער הויך געווארפען, נאכקלעהרענדיג, וואס האט די כלה געזאגט. און די כלה איז נעבעך רויט געווארען און דאס הארץ האט איהר געקלאפט...

האט עס אונזער „הינדעלען" און אונזער „יטה'לען" נישט גע־פעלען: מען געהט זי פערהערען. עפעס פון די שווארצע יאהר גע־קומען און מען פערהערט די כלה! האט זיך איןביידע דאס משפחה־בלוט ערוועקט און עפעס, ווי אומגערען, האט מען צווישען זיך שלום

געמאכט, און „אונזער" הינדעלע האָט זיך געשליפען דאָס מיילכעל אויף יענער מיט אזא לשון:

— כ'וויס נישט, כ'לעבען, געקומען פון דער שווארצער יאָהר און געהען די כלה פערהערען, ווי מען וואָלט די כלה אויפ'ן מארק גע־פיהרט — און זי האָט א נאָנדליכען דרעה מיט'ן נעזעל צוגעגעבען.

— ביי טאטע, מאמעלע אין „ווארכשע" — האָט יעדע גערדיקט מיט איהר צונג, — פיהרט מען זיך אזוי.

האָט זיך די „איכע" געמוזט דערמאָהנען אין איהר כלה־צייט און איז פאר דער כלה ארוים מיט א געוויין (אזא טבע האָט זי שוין, באלד ווייגט זי), און איז אויף די כלה'ס האלז ארויפגעפאלען און זי אָנגעהויבען צו קושען, צו האלזען.

איז אריינגעקומען דער „מחותן" ר' יחזקאל:

— נו, וויבער, קריגט אייך נישט, זאָל מען צוזאמענפיהרען חתן־כלה אויב זיי געפעלען זיך. האָט זיך אפילו די לאָוויטשער רבי'צען אריינגעמישט און נישט צוגעלאָזט, האָט זיך אָבער עוזר'ל איינגעשפארט און געזאָגט, אז „די היינטיגע וועלט פערלאַנגט עס דורכאויס", און ווענדענדיג זיך צו די „איכע", האָט ער צו איהר האלב־דייטשמעריש „געשפראָכען":

— זי מוזען עס וויסען געגוי, וואָס דען די בהמות! — האָט ער געוויזען אויף די מחותנים...

זיינען אלע וויבער ארוים פון שטוב, און מען האָט די כלה אליין געלאָזט זיצענדיג אין א ווינקעלע רויט־טויט און האָט פאר חרפה און בושה די אויגען פון דר'ערד נישט געקענט דערהייבען. נאָר די „איכע" האָט זי געקושט, געהאלזט און געוויינט, ווי מען וואָלט זי חלילה צו דער שחיטה געפיהרט: אז זי איינע ווייסט און פיהלט, וואָס די כלה שפירט יעצט אין הארץ... אפשר האָט זי זיך דערמאָהנט אין איהר „זעהענעס" און בעוויינט די צייט...

האָט די מחותנת'טע דעם חתן אריינגעפיהרט, און דער בחור בלאס ווי די וואנד, די פאות האָבען זיך בעוועגט איבער די בלייכע באקען און האָט זיך אָנגעהאלטען אין די מאמעס הענד. די מאמע האָט איהם צום מיידעל צוגעפיהרט: „דאָס וועט זיין דיין כלה, זעה אויב זי געפעהלט דיר?", און איז פלינק פון שטוב ארוים, זיי אליין איבערלאָזענדיג.

די קינדער זיינען געשטאנען, אזוי ווי מען וואָלט זיי ביידע

אבגעשמיסען, מורא האבענדיג זיך פון ארט אוועקצוריהרען. דער בחור איז געווען צומישט און נישט געוואוסט וואו ער זאל די הענד אהינטהון. זי איז געשטאנען ביים פענסטער, נאהענט נעבען איהם, האט געהערט ווי זיין הארץ קלאפט, און האט אויף איהם עפעס זעהר גרויס רחמנות געקריגען... זי האט פאמעליך די אויגען אויפגעהויבען און האט איהם אנגעקוקט, און האט זיי שוין נישט געקענט אוועק־נעהמען. האט זי עפעס געוואלט זאגען, נאר זי האט פערגעסען וואס...

נאר געוואלט האבען זיי ביידע, אז זיי זאלען שטעהן אזוי, נישט רעדענדיג, גאר נישט, נישט קוקענדיג — און עס זאל קיינער, קיינער נישט זיין... נישט קוקען...

זיינען אריינגעקומען די מאמעס, און מען האט די קינדער גע־פרעגט: „געפעלען זיך?“ און מען האט אין די הענד געפאטשט: „געפעלען, געפעלען!“

זיינען געווארען די ווייבער גאנץ גרויסע מחותנת'טעס צווישען זיך און האבען זיך אנגעהויבען הערציליך צו קושען און איבערצובעטען זיך, און די „יאך“ האט פאר דער כלה דעם חתן אנגעהויבען אבצור־לויבען, און די „איכע“ האט זיך אין די כלה בעהאפטען: „מיר ווערדען שוועסטערן ווערען, אויף אימער און אייביג אמן“.

האט דער רב מיט ר' יצחק יודעל'ס אריינגעבראכט א גרויס פאפיער, און מען האט די כלה געגעבען אונטערצושרייבען. די כלה האט איהר נאמען מיט מזל אונטערגעשריעבען. האט איהר דער מחותן, ר' מרדכי קאנסקע וואליער, געגעבען א גאלדענע, לאנגע קייט מיט א „קאליע“ „חתימה־געלד“ — האט די כלה צוגענומען און גע־זאגט „א שעהנעם דאנק“ און דעם מחותן געגעבען א קוש אין האנד.

האט די לאוויטשער רבי'צען געכאפט א גאנצען סטויג טעלער און אויף דר'ערד געגעבען א טראסק: „מזל־טוב! מזל־טוב!

און די „הינדעלעך“ און די „יטה'לעך“ זיינען צו איינע צו דער צווייטע און האבען די שנעבעלעך אויסגעשטעקט, די שנעבעלעך, וואס טהוען א גאנץ יאהר פון זיך שוועבעל און פעך שיטען, און האבען זיך הערציליך צוקושט: מזל־טוב! מזל־טוב!

ר' יחזקאל האט זיך צוואויינט ווי א קליין קינד, און ווען ער וואלט זיך נישט פאר חסידים געשעהמט, וואלט ער זיך מיט זיין אלטע צוקושט, האט ער געכאפט ר' חיים דעם מחותן ביי די קא־

פּאַטע און געצופּט איהם. די מחותנת'טעס זיינען ערגעץ וואו פערפאַלען געוואָרען און מען האָט זיי באין אופן נישט געקענט געפינען. און דאָ האָט מען געשריגען: לעקעך! בראַנפען! און זיי האַלטען זיך אין איין קושען — קושען און האַלזען. עוזר'ל האָט זיך אריינגעכאַפּט צווישען די נשים און שטאַרק זיך גע'חבר'ט מיט דער „איכע", און האָט מיט איהר דייטשעריש „געשפּראָכען" „פון דער היינטיגער וועלט"... און דאָס ווייבערישע יודעל, אָך, דאָס געקנייטשטע צילענדעריל האָט גאָר אין גאַנצען אויפגעלעבט, ווי פון דער ערד איז ער ארויסגעשוואומען, ער האָט שלום געמאַכט מיט לאָוויטשער רבי'צען און חבר'ט זיך מיט יענע מחותנת'טעס, זאָגט גלייך־ווערטלעך, נאָר פאַר „יענע הינדעלע" מיט'ן פעדריל אויפ'ן טשעפּיק האָט ער מורא, ווי פאַר פייער, און האַלט זיך פון איהר פון דער־ווייטען... און פון דער קיך טאַנצט אריין די אַלטע רחל־לאה אקעגען די כלה מיט א טעלער טאָרט און געבעקס:

„נישט קיין געבעטענע,
אליין געקומען,
כאָטש אַן אָרימע, —
פאָרט א מוהמע...

די נאַכט איז נאָך געלעגען איבער דאָרף און פעלד, און איבער די גאַנצע וועלט איז איין לבנה אויף־געוועזן און געשפּיעלט זיך צווישען די וואָלקען. פאַר די קרעטשמע זיינען נאָך די פוהרען געשטאַנען מיט די שטאָלקאַטשען, וואָס האָבען געפלאַקערט אין דער נאַכט אויף די פוהרען פון די מחותנים, מען האָט נאָך אריבערגערעדט פון איין פוהר אין דער צווייטער, יודען פּערענטפּערען נאָך די לעצטע רמב"ם'ס, ווייבער האָבען אריבערגעשיקט גריסען אַלטע באָבעס, אַלטע מוהמעס, און די גאַנצע משפּחה. די קנאַלען פון די בייטשען האָבען אין דער שטילער נאַכט זיך געהערט און זייער עכאָ האָט ווייט און ברייט אָבגעקנאַלט. און די פוהרען זיינען זיך צופאָהרען, טהייל אויפ'ן לינקען וועג, טהייל אויפ'ן רעכטען וועג.

ביי די פוהרען, וואָס זיינען אָב אויפ'ן וועג לינקס, איז אַן אָרט געוועזן ניט בעזעסען. עס האָט דאָרט ווער געפעהלט — עס איז געוועזן

דער חתן, וואס איז מיטגעפהרען מיט די מחותנים צו גאסט אויף שבת נחמו.

אויף דעם לעצטעי וואגען צווישען די ווייבער איז די אלטע מוהמע רחל־לאה געזעסען, זי האט א ביסעל צופיעל געטרונקען, די הייטלעך האבען זיך איהר שוועד איבער די אויגען געצויגען, און די דינע, אלטע ליפען האבען נאך האלב פון שלאף געברומט:

„נישט קיין געבעטנע,
אליין געקומען,
כאטש אן ארימע, —
פארט א מוהמע...

VII.
פרײטאָג אין שטעדטעל

זומערדיגע פרײטאָגס־נאָכמיטאָג!

חדר־יונגלעך זאָגען אָב די הפטורה, זײנען מעביר די סדרה און געהען אַהײם מיט די סדורים׳לעך, חומשים און מיט די גמרות, אויף מאָרגען צום פֿערהער. געקומען אַהײם, שלעפּט מען אַרויס יאַגדעס. די מאַמע גיט דעם יאַגדע־סטאָניק און מען שמירט זיך דאָס גאַנצע פּנים אײן. מען גנב׳עט אַרויס פֿון קעלער אַ פּאָר מעהרען. די מאַמע נעהמט צו די שטיוועל מיט די רעקלעך און שליסט זײ אײן אין קאַסטען, אויף מאָרגען צום דאַווענען. נאָר באָרוועס און האַלב־נאַקעט האַלאַ אין גאַס אַרײן, הינטער דעם שוהל־פּלאַץ, — דאָרט וואַרט שוין חברה. מיט פּעק שטײנער לויפט מען אויפ׳ן מאַרק און מען צוטרײבט דעם בעקער׳ס טויבען, וואָס פליהען איבער׳ן מאַרק אַרום, און דער בעקער לויפט אַרויס יאָגען, כאַפּט מען די פּיס און מען מאַכט פּליטה...

דאָס שטעדטיל, וואָס איז אָבגעברענט געוואָרען, איז האַלב׳ס צוגעלאַטעוועט. דאָ און דאָרט זעהט מען חורבות, אַרומגעקלאַפּט מיט האַלב־אָבגעברענטע ברעטער. יעדענס רשות איז בעזונדער אין אַ צוים אײנגעצוימט. דאָ און דאָרט זײנען אָבגעלעגטע קלעצער און ברעטער. גוים שטעהען און אַרבײטען, יונגלעך קריכען אַרויס און שפּרינגען, און הוידען זיך אויף די ברעטער. בײ דער געבײ זיצען יודען, לײדיג־געהערס, אָהן־פּרנסה׳דיגע, קוקען ווי די גוים אַרבײטען און גיבען עצות, ווי מען דאַרף מאַכען די פֿענסטערליך, די טהירען. יודען שפּאַרען זיך איבער די געבײדעס און די גוים מאַכען פֿון זײ חוזק. אויפ׳ן מאַרק זײנען שוין דאָ גרינגע עפּעליך, שעהנע באַרנעליך — אַ פּאָר אַ צווײער. אַ יונגעל בלאָזט אין אַ גאָרגעל פֿון אַ גע׳שחט׳ענע קאַטשקע, און חברה נאָך איהם הרר... הרר... עס לויפט פֿאַרבײ אַ מײדעל אין בית־

המדרש אריין צו פרעגען א שאלה אויף אן עוף, און דאָ ווייזט זיך א יודענע מיט א טרפה'ר קאטשקע אויף א טעלער, טראָגענדיג זי צום גוי'שען בעקער. טאטעס מיט יונגלעך געהען צוריק פון שערער מיט אָבגעגאָלטע קעפליך, ווי די שעפסען, לכבוד שבת־נחמו. פון וועג אָן קומען אָנצוגעהן יודען אורחים מיט פעקלעך אויף די פלייצעס, אין שטאָדט אריין אויף שבת. פוהרען קומען צופאָהרען אין מיטען מארק אריין, אָנגעפאקט מיט חסידים, אלטע יודען און בחורים, און יונגלעך, וואָס קומען אויף שבת־נחמו צום רבי'ן. די שטאָדט ווערט פול מיט פנים חדשות. יודען געהען ארום, ווי אין ירושלים, פראנק און פריי, מיט שטריימלעך, שיך און זאָקען, מיט פאות און ליולקעס... עס ווערט לעבעדיג, פרייטאָג'דיג אין שטעדטיל. מען לויפט, מען איילט זיך, מען דערקענט, אז עס איז ערב־שבת, ערב א גרויסען טאָג. די זון ציהט זיך איבער'ן שטעדטיל אויף עפעס אזוי פרייטאג'דיג, גיסט מיט ליכט, און איז נישט מקפיד, וואו איהרע גין־גאָלדענע שטראהלען פאלען אריין, און וועמען זיי בעלויכטען. פון דער שענק פאָהרען אהיים שכור'ע פויערים און שכור'ע פויערטעס אין רויטע טיכער און ווייסע כאלאטען. זיי קושען זיך, וויינען און לאכען, נעהמען זיך ארום און טאנצען. די פערד זייערע, די פולע, רונדיגע פערד, זייגען אויסגע־פוצט מיט בענדער, ווי מען פאָהרט אויף א חתונה. זיי פאָהרען מיט רעש ארום פון שטעדטיל, קלאפען איבער די שטיינער, און די חזירים'־לעך אויף די פוהרען קוויטשען מיט, און חדר־יונגלעך מיט די ארוים־געשלעפטע העמדער פון די הויזען־שפאלטען לויפען זיי נאָך, און מאַ־כען גרויסע גוואלדען: בע! הורא! עס קומט צופאָהרען לייב'ל דער וואסער־פיהרער מיט זיין פעסעל וואסער פון טייך, בעפאלען איהם די קינדער און צופען פון פערדיל די האָהר אויף סטרונעס צו פידעלעך. לייב'ל שילט, קנאלט מיט'ן בייטש, נאָר ווער קוקט אויף איהם, מען צופט ווייטער דאָס פערדיל און מען פאשעט עס מיט יאגדעס, מיט בולקע־פוטער, און דאָס פערדיל פערדייהעט אלעס...

עס ווייזט זיך דער רב פון שטאָדט. ער געהט מיט א חברה אורחים ארום אין די הייזער און שטעלט וואו יעדערען אָב אן אורח אויף שבת.

אין געסעל קומט צופאָהרען פון וועג דער גביר ר' יחזקאל מיט זיין מענש נאָטע. אויף שבת אהיים געאיילט זיך. נאָטע שפאנט די

פערד אוים און רייט מיט זיי איבער'ן געסעל צום וואסער אראב, און ר' יחזקאל זעצט זיך פאר דער טהיר, און בעט אין הארצען, אז גאט זאל איהם צושיקען א יוד אויף שבת.

אלעס אין דער גאס איז פרייטאג'דיג. די הימלען ציהען זיך אזוי לאנג און ברייט אוועק; ציהען זיך, אום ערגעץ וואו אויף שבת אהיים צו קומען. וואס ווייטער, ווייזען זיך אלץ מעהר יודען אין אטלעסענע קאפאטעס, אין שיך און זאקען. יונגלעך אין אטלעס און אין זיי־דענס, געהען מיט פעקליך צום וואסער באדען זיך. דאס זיינען חסידים'לעך, יונגע חסידים'לעך, וואס זיינען געקומען צום רבי'ן אויף שבת־נחמו.

און היימליך ווערט אין שטעדטיל, היימליך. בעלי־מלאכות טראַ־גען אב די לעצטע ארבייט, יונגען כאפען ביער־געלד, לויפען אין די קראמען נאך קראנענדליך מיט שניפסליך, און מען לויפט צום וואסער באדען זיך לכבוד שבת.

הינטער דעם אלטען שוחט'ס הויז גיסט זיך דאס וואסער. ביי־נאכט זיינען זיך דארט טובל די טויטע פון דעם גענענאיבערדיגען בית־עולמ'ל, נאר פרייטאג פארנאכט—דאס שטעדטיל. גאנץ קאזמער איז אין נאקעטען, ווי גאט האט זיי בעשאפען... א פעלד איז בעלעגט מיט ווייסע פעקליך, און נאקעטע זיידעס, נאקעטע טאטעס, נאקעטע איי־ניקלעך זיינען אין וואסער. אין ענין שווימען איז דאס שטעדטיל שוין בעוואוסט פון לאנג אן. יודען האלטען פון שווימען. טאטעס לערנען זייערע קינדער שווימען אויף די בייכלעך. די קינדער וויינען, זייער געשריי געהט ביז אין הימעל אויף, און די טאטעס שלעפען זיי טיעפער, טיעפער אין וואסער אריין, טוקען זיי די קעפלעך. דאס קינד עפענט די אויגעלך אויף, מאכט א גוואלד, און ווידער א טוק. פערזארגטע יודען, וואס זיינען א גאנצע וואך אין דאגות־פרנסה, מאכען זיך נאריש און ווייזען קונץ־שטיק. דער לאזט זיך א „נארקים“, דער צווייטער „לעגט קלאפטער“, דער דריטער מאכט א „רעדעל“, קארטשעט זיך איין, פערלעגט די הענד ארום די פיס און דרעהט זיך אין וואסער. דער מלאוער בחור נעהמט גאר די וועלט אב מיט זיין שווימען. ווי א פיש ליעגט ער אב גאנצע שעה'ן אונטער וואסער, כאפט אן יעדען ביי די פיס, פלוצלונג גיט ער גאר א שפרונג ארויס, מאכט א קאזעליק, און ווייטער אין וואסער אריין.

„דאָס דאַרף יעדעס יאָהר א מענש...“ און אין מיטען דערינען ווערט א געשריי: געוואַלד, ער טרינקט זיך! און דאָרט, וואו דאָס וואַסער איז שטראָמיג, האָט עס א מענש אריינגעכאַפּט. דער מענש רייסט זיך ארויסצוקומען פון די ארומיגע כוואַליעס, נאָר זיי האָבען איהם אריינגעקראָגען, און עס ציהט איהם ווער אונטען אין וואַסער אַראָב. דער מלאַוּוער בחור לאָזט זיך א „נאָרקים“, כאַפּט דעם טרינ־קענדען ביי די האָהר אָן און שלעפּט איהם פון וואַסער ארויס. דער־וויי־ל קומען אָן פון דער שטאָדט צולויפען ווייבער, קינדער מיט גע־וואַלדען: וועמען! חיים משה, וואו ביסט דו? יודען כאַפּען דעם טרינקענדען, הויבען איהם אָן צו רייסען און וואַרפען, ציהען איהם די שלייפען מיט א פּאַסעק ארום — און זיינען מחיה מתים...

דאָס וואַסער געהערט צו דער שטאָדט, נאָר דאָס פעלד, וואָס איז ביים וואַסער, געהערט צו דער שטאָדט׳ס שררה. שיקט ער ארויס א זשאָנטשע מיט א הונד, אז ער זאָל אוועקיאָגען די באָדענדע, ווערט א געשריי: „דער זשאָנטשע געהט!“ כאַפּט מען די פעקליך קליידער אויפ׳ן קאָפּ און מען לויפט נאַקעטערהייד אין שטאָדט. גאַנצע מחנות נאַקעטע יודען לויפען מיט די פעקלעך, און דער גוי מיט׳ן הונד יאָגט אין סאַמע שטאָדט אריין, ביז עס קומען די קצבים אנטקעגען דעם גוי מיט גרויסע שטעקענס און לייזען אויס דאָס שטעדטיל פון גוי׳שע הענד...

די זון הויבט זיך שוין אָן צו זעצען ווייט אויפ׳ן לינטשעצער וועג. עס ווערט פאַרנאַכט. ביים וואַסער הויבט אָן רוהיגער צו ווערען. מען איילט זיך אהיים, צום טייך קומען שוין נאָר די לעצטע פוהרמאַנעס, וואָס זיינען שפּעט אין שטעדטיל אָנגעקומען, און בעלי־מלאכות, וואָס האָבען שפּעט די מלאכה געענדיגט. פון מאַרק צונעהמען די יודענעס זייער סחורה און טראָגען זיי אהיים. אויסגעבאָדענע יונגלעך לויפען איבער דער גאַס מיט פלעשעלעך צו וויינשטיינען נאָך ווין אויף קדוש. די געוועלבער פערמאַכען זיך איינציגווייז. אין עק גאַס ביים גרויסען איינפאָהר־הויז, אויף דעם וועג צום בית־עולם, צופלאַקערט זיך א רויט געשטאַלט אין א וואָלקען פון גין־גאָלד שטויב... דער הימעל ווערט איבער׳ן שטעדטיל טונקעל. מען הויבט אָן קלאַפּען אין שול אריין. אין טייל פענסטער ווייזען זיך שוין שבת־ליכטלעך, נאָר די האַלב־איינ־געפאַלענע הייזלעך, דער רעשט חורבות זעהען אויס עפּעס נעבעכדיג, ווי אָרימע מחותנים, וואָס זיינען אין צוריסענע בגדים און נאָר אין סאַ־

מעטענע, שבת'דיגע היטלען געקומען אויף דער חתונה.... פאר טייל הייזער ווייזען זיך שוין שבת'דיגע בעלי־בית'טעם מיט זייערע טעכטער־לעך. אָבגעוואשען, אויסגעקעמט זיצען זיי פאר דער טהיר...

און שטיל און רוהיג איז אין געסעל. דער שבת קומט אָן מיט רוהיגע טריט, און פערשפרייט מנוחה. ווי אליין פאר זיך קלינגט דער קירכען־גלאָק, רופט מיט א פרום געבעט אין קירכע אריין. פון דעם קליינעם בית־המדרש'ל פינקלען זיך ארויס די שבת־ליכטלעך און עס דאכט זיך, אז זיי האלטען מלחמה — דער קירכען־גלאָק מיט די שבת־ליכטלעך. יעדעס ציהט צו זיך. דורך דאָס שטילע שטעדטיל געהען פרומע קריסטען, מענער מיט פרויען, געהען אין קירכע אריין. און אָבגעוואשענע יודען מיט ווייסע קראַגענס פון די העמדער, איבער די שבת'דיגע קאַפּאָטעס פערבויגען, געהען אין בית־המדרש אריין. חסידים אין אטלאס און אין זיידענס, אין שיך־און־זאָקען, געהען צום רבי'ן. און שטילער, רוהיגער, שבת'דיגער ווערט דאָס שטעדטיל, ווי עס וואָלטען זיך איינגעטיילט דאָס בית־המדרש'ל מיט דער קירכע, יעדע גענומען זיך דאָס איהריגע. פון די אָבגעוואשענע פענסטער פינקלען די ליכטלעך און די לייכטערליך ארויס. מיידלעך הויבען זיך אָן צו ווייזען אין געסעל שפּאַצירענדיג, און דעם חזן'ס לכה דודי זינגט אין געסעל און דער קירכען־גלאָק קלינג מיט, די קולות מישען זיך אוים און עס ווערט איין שטילע תפלה צו איין גאָט...

אין גאַס ווייזט זיך ר' יחזקאל מיט זיין חתן. זיי געהען אין בית־המדרש אריין דאווענען. עס ווייזען זיך מיידלעך אויפ'ן שוועל אין טהיר. פרענטליכע בעל־הבית'ישע טעכטער קוקען פון די אָפענע פענסטער ארויס, קוקען נאָך און סוד'ען זיך: לאה'לעס חתן! לאה'לעס חתן!

מיידלעך, כלה'ס שפּאַציערען אין שוהל־געסעל. עס געהען דעם שוחט'ס טעכטער אין גאָלדענע קייטעלעך, וואָס זיי האָבען געקראָגען פון די מחותנים.

בחורים, חתנים'לעך, געהען שפּאַצירען אויף דער צווייטער זייט, אין די אטלעסענע קאַפּאָטקעלעך, אין די זיידענע גארטעלעך, מיט די שווארצע פאות'לעך און מיט די גאָלדענע זייגערס, וואָס זיי האָבען גע־קראָגען פון די מחותנים חתן־מתנות...

אין מיטען דער געסעל, וואָס איז פערהילט אין דער שטילער

נאכט, דערהערט זיך פּלוצלונג א קול פון א ווייגענדיגער מאַמע: מיין קינד, מיין יצחק'ל! קומען זיך צולויפען ווייבער, מיידלעך פון אלע זייטען: וואָס איז? וואָס איז? „מיין יצחק איז אוועקגעגאַנגען נאָך ביי־טאָג און איז נאָך נישט אהיים געקומען. וועה צו מיר! מען האָט איהם ביי'ם וואסער געזעהען!“ — וויינט די יודענע אין רוהיגען געזעל. ארום שטעלען זיך צונויף קופּקעלעך און שמועסען: „דאָס וואסער דאַרף א מענש!“ „דאָס וואסער דאַרף א מענש!“..

און שטילער, טונקעלער ווערט די נאַכט, דער שבת קומט אָן מיט רוהיגע טריט און פערשפּרייט מנוחה. און דאָרט ווייט, וואו דער הימעל ליעגט אויף'ן וואסער, איז דער סוד אויסגעגאָסען, וואו יצחק'ל, דער יודענע'ס יונגעל, איז ערגיץ וואו אהינגעקומען.

לויפט די מאַמע מיט א געוויין צום וואסער אראָב, דאָרט צום הימעל און וואסער, וואו זיי ליגעןביידע אויסגעגאָסען ,געוואָהר צו ווערען דעם סוד, וואו איהר קינד, איהר יצחק'ל, איז ערגיץ וואו אהינגעקומען...

פרייטאג־צו־נאַכט'ס. דעם טיש ביי ר' יחזקאל'ען האָט מען לכבוד דעם חתן געדעקט אין דער לעצטער שטוב. מען האָט אויפגערוקט די פליגלען פון דעם גרויסען טיש, ווי מען טהוט עס נאַר איין מאָל אין יאָהר ביי דער פּורים־סעודה, ווען אלע קינדער און די אייניקלעך קומען זיך צוזאַמען. מלכה'לע, די בעל־הבית'טע, האָט נישט געזשאַלעוועט קיין ליכט, זי האָט געלייענט און געוואוסט גאַנץ גוט, אז וואָס מעהר ליכט פרייטאג־צו־נאַכט'ס, דאָס מעהר פּרנסה בעווילִיגט גאָט. דער גרויסער טיש איז געווען בעשטעלט מיט זילבערנע לייכטער, אלט־פרענקישע, זעקס־רעהרענדיגע. אין שטוב האָט אלעם געבלאַנקט, געלויכטען פון די ליכט. לכבוד דעם חתן האָט מלכה'לע ארויסגענומען דאָס זילבערנע גאָפּעל־מעסער, וואָס ווערט נאָר בענוצט צו דער פּורים־סעודה, אויפגעשטעלט די זילבערנע בעכער. אויבען־אָן זיינען געווען געגרייט די חלות פאר ר' יחזקאל'ן, בעדעקט מיט א חלה־טישטיכעל, רעכטס איז געווען געגרייט פאר'ן חתן, די חלות פאר איהם זיינען געווען בעדעקט מיט א טישטיכעל, געהאַפטען אויף זילבער, וואָס לאה'לע האָט פאר איהר חתן אויסגעהאַפטען. מלכה'לע, אָנגעטהון אין איהר ווייסען זיידענעם קלייד מיט גאָלדענעם בעשלאַג פון אונטען, וואָס איז

געווען געמאַכט לויט דער דעמאָלדיגער מאָדע מיט ברייטע פאַלדען, וועלכע איינע האָט זיך פערבלאָנדזעט אין דער צווייטער, מיט דעם זיידענעם שאַלעכיל מיט די בלויע פרענזעלעך, וואָס דער מאן האָט איהר מיטגעבראכט פון לייפציגער מארק, אין דער הייסער שבת׳דיגער קאָרענגאָווער הויב, — איז געשטאַנען, דאָס פנים אין איהרע בלייכע איידעלע הענד פערשטעלט, און האָט ליכט געבענטשט. לאה׳לע, אַן אויסגעוואשענע, מיט שווארצע לאַנגע זיידענע צעפּ פערוואָרפען שבת׳דיג איבער׳ן סאַמעט־בלויען יאקעלע, און זעהט אוים ווי אַן אָרענטליך מיידעלע, וואָס האָרכט „וואָס טאַטע־מאַמע הייסען, און וואָס גוטע, פרומע לייט הייסען“ — און א ברכה מיט הצלחה רוהען אויף איהר קאָפּ... זי זיצט זיך ביי דער מאַמען, און לייענט מיט איהר אין דער תחנה:

„רבונו של עולם, מיין מצוה פון די ליכט־אָנצינדען זאָל אזוי אָנגענומען זיין, ווי די מצוה פון דעם כהן־גדול, ווען ער האָט די ליכט אין ליעבען בית־המקדש אָנגעצונדען. אַז מיינע קינדערס אויגען זאָלען לייכטען אין דער ליעבער, הייליגער תורה.... זייערע מזלות זאָלען לייכטען אין הימעל....“

די פענסטער זיינען געווען אָפען אין געסעל אריין: געגענאיבער פון גאָרטען האָט זיך געהערט די קוואָקטשעריי פון די זשאַבעס, און פון גאַנץ ווייט אין „שווארצען וואלד“ האָט זיך א ליכטעל געלויכטען. איינגעפאסט אין דער פינסטערער נאַכט, האָט עס אויסגעזעהען ווי אַ פערגעסען ערגעץ שבת־ליכטעל, און די זשאַבעס בענטשען דעריבער.... אַ טונקעלע כמאַרע איז געהאַנגען איבער׳ן וואסער און אלץ פערדעקט, נאָר פון ווייט, פון יענער זייט האָט זיך געפונקעלט אַ ליכטעל, און ס׳האָט געדוכט, אַז די אַלטע, די ווייכסעל, אַ גרויע באָבע, האָט זיך אויך שבת־ליכטלעך אָנגעצונדען לכבוד שבת... און פון אָפענעם פענסטער קומען אריין צושווימען גאָט׳ס ליעבע זומערדיגע ריחות פון טויזענדער בליטהען און געוויקסען, און האָבען זיך אויסגעגאָסען אין שטוב, געכאַפּט אַ וואָרט פון תחנה, אַ שבת׳דיגע ברכה און צוריק ארויס, און געשוועבט מיט דער ברכה איבער פעלדער און וועלדער, איבער הימעל און ערד און פערשפּרייט שבת׳ברכות איבער גאָט׳ס וועלט...

יודען זיינען אַהיים געגאַנגען פון בית־המדרש, פון מנינים׳לעך. ווער עס האָט געקענט, האָט אַן אורח מיטגענומען. די שבת־מלאכים

זיינען פאַראוים פאר די פּרינצען געפלויגען און האָבען זיי שלום־עליכם אָבגעגעבען, און מנוחה פערשפרייט. און יודען, דערזעהענדיג די גוים, וואָס זיינען געזעסען אין זייערע וואָכעדיגע קליידער מיט זייערע ווייבער און קינדער אויף די ביינק פאר די טהירען און האָבען געשפּיעלט און געזונגען, האָבען זיי געקרעכצט, רחמנות געהאט אויף זיי: גוים נעבעך, זיי האָבען נישט קיין שבת!...

און דיין פאָלק ישראל האָסטו געטרייסט, טאַטע אין הימעל! אַלץ איז עפּעס ווי אויסגעלייזט געוואָרען, בעקליידט מיט דערבאַרימקייט, ווי די שכינה וואָלט איהר פאָלק ישראל ארומגענומען, די טרעהרען פון געזיכט אָבגעווישט, געטרייסט איהם, די פּאות איהם אויף די באַקען געקרייזעלט, ווי אַ געטרייע מאַמע געקרייזעלט, חנ׳דלעך געמאַכט, און מיט ליעבשאַפט צו איהם געזאָגט: הבן יקיר לי אפרים: צי אַ טייערער זוהן ביסטו מיר, אפרים? אם ילד שעשועים, אָדער אַ שפּיעל־קינד, כי מדי דברי בו, וואָרום אין מיין טהון רעדען וועגען איהם, זכור אזכרנו עוד, טהו איך אָן איהם אַלץ נאָך געדענקען, על כן המו מעי לו, איבער דעם ברומען מיינע געדערים נאָך איהם, רחם ארחמנו נאום ד׳, ערבאַרימען טהו איך מיך איבער איהם, טהוט זאָגען גאָט.

און גאָט׳ס ערבאַרימקייט איז איבער וועלט און נאַכט געווען אויסגעגאָסען.

ר׳ יחזקאל איז אהיים געקומען נאָכ׳ן דאַווענען, און אַ רעכט ביסעל אורחים האָבען זיך נאָך איהם נאָכגעשלעפּט.

— גוט שבת!

„שלום עליכם, מלאבי השרת, מלאכי עליון“...

און געזעהען האָט מען, ווי די מלאכים מיט זייערע צוויי ווייסע פליגעל פערשפּרייטען מנוחה ארום אין דער שטוב. מלכה׳לע מיט דער כלה זיינען געזעסען ביי׳ם טיש, וואַרטענדיג אויף קדוש, און האָבען אויסגעהאָרכט פון מאַן און חתן די חניפה׳דיגע ריידעלעך, וואָס די מאַנספערשוינען האָבען די ווייבער פאָרגעזאָגט:

„אשת חיל מי ימצא“...

מען זיצט ביים טיש. ר׳ יחזקאל זיצט אויבען־אָן מיט׳ן חתן קעגענאיבער דער ווייב מיט לאה׳לען. עס איז שטיל ארום, נאָר דאָס ווינדטעל, וואָס בלאָזט דורך דעם אָפענעם פענסטער, האַלט אין איין

דערצעהלען.... לאה'לע הויבט אַלע ווײלע פּאַמעליך אויף די אויגען און וואַרפט אריבער א בליק. ער, אין דער אטלעסענער קאַפּאָטע און מיט דעם שווארצליכען פּנים, איז אזוי חנ'עוודיג. אַט זעהט זי אויף איהם דעם גאָלדענעם זייגער אין דער זיידענער וועסט, דעם זייגער, וואָס ער האָט פון איהר געקראָגען. ער איז איהר חתן.... מיט איהם וועט זי וואָהנען אין איין שטוב... קיינער נישט, נאָר זיי ביידע.... און דאָס יונגע הארץ בעוועגט זיך אזוי לייכט, אזוי שטיל.... דאָס ווינדטעל הערט דעם סוד און פליהט מיט איהם דורך דאָס אָפענע פענסטער ארויס אין דעם גראף'ס שווארצען וואלד אריין, דאָרט פאר'ן שבת־ליכטעל דעם סוד צו פערטרויען...

ער זיצט שטיל, די אויגען אראָבגעלאָזט. וואָס קלערט ער איצט? וועגען איהר, וועגען זיין לאה'לען! (רויט ווערט זי!) דאָס איז איהר חתן, א חתן פאר איהר האָט דער טאַטע מיטגעבראַכט... אַך, ווען ס'וואָלט קיינער נישט זיין, טאַטע־מאַמע וואָלטען שלאָפען געגאַנגען, וואָלט זי צו איהם צוגעגאַנגען, שטילערהייד, עס איז דאָך איהר חתן. צו א חתן מעג מען... וואָס — ניין?...

שא, דער טאַטע מיט'ן חתן זינגען. זיין קול, ווי עס קלינגט, ווי עס הילכט, עס לויפט ארויס דורך דאָס פענסטער:

„מנוחה ושמחה אור ליהודים!...."

זי, די כלה, דערלאַנגט צום טיש, שטעלט אַנידער א טעלער פאר'ן טאַטעשי, פאר די מאַמעשי און פאר איהם....

„זאָל ער מיר עסען געזונדערהייד..." און דאָס הארץ קלאַפּט איבער זיין אקסעל, עפּעס האָט איצט געמוזט פאר זיין געזיכט דורכלויפען...

אין מיטען עסען זיינען געקומען צוגעהן דער מחותן ר' חיים מיט דער מחותנת'טע, עס איז געקומען עוזר'ל, לייב'ל, איטעלע און הינדעלע מיט די קינדערלעך, און גלאַט קרובים און בעקאַנטע. מען האָט אָבגע־געבען דעם חתן שלום עליכם, געפרעגט איהם, ווי דער חזן געפעלט. דערנאָך איז געוואָרען א שמועס וועגען חזנים. איינער האָט געזאָגט א שטיקעל שיר המעלות'ל, האָט דער חתן איהם אָבגעענטפערט מיט א זמר'ל. דאָס גאַנצע געסעל איז צוזאַמענגעלאָפען אונטער'ן פענסטער. דער חתן האָט פערמאַכט די אויגען, די האַנד אונטער די באַק אונטער־געלעגט און זיין קול האָט זיך געגאָסען, האָט זיך געלאָזט אויף א „שטייגעריל". אונטער'ן פענסטער ווערט אַלץ מעהר מענשען, מען

שטעקט קעפ אריין. „גוט שבת!“ „לאה׳לעס חתן“ — האבען מיידלעך זיך גע׳סוד׳עט און מיט׳ן פינגער געוויזען. די טהיר האט זיך גע־עפענט און פרעמדע מענשען האבען אנגעהויבען אריינצו׳גנב׳ען זיך, צוערשט מיט א ספק׳דיג געלעכטעריל אויף די ליפען: הייסט עס, גלאט אזוי, און דערנאך האט מען זיך שוין געדריקט, די שטוב אנגע־שטאפט.

און צום טיש האט מען וויין דערלאנגט, כוס אויס, כוס איין.

באלד איז אנגעקומען ר׳ יצחק יודעל׳ס מיט׳ן ברייטען „גוט־שבת!“ דער עולם האט פאר איהם אווארע געמאכט. עוזר׳ל האט איהם אויפ׳ן אקסעל די האנד ארויפגעלעגט און הויך זיך גע׳דו׳צט. ר׳ יצחק יודעל׳ס האט נישט געוואלט לאנג זיצען: „דער רבי געהט קדוש מאכען“. דער עולם האט זיך באלד גענומען צום בענטשען. נאכ׳ן בענשען האט זיך דער יונגער עולם גענומען געהן צום רבי׳ן, און די מחותנים, ר׳ יחזקאל׳ן מיט ר׳ חיים׳ן — אין בית־המדרש אריין, וואו דער רב פלעגט לערנען יעדען פרייטאג־צו־נאכט׳ס מיט די שטאדט־בעלי־בתים די סדרה פון דער וואך.

ר׳ יצחק יודעל׳ס האט שטארק אנגעהויבען בעטען, אז ר׳ יחזקאל מיט ר׳ חיים׳ן זאלען היינט לכבוד דעם חתן מיטגעהן צום קדוש צום רבי׳ן.

די בעלי־בתים האבען זיך צוערשט א ביסעל געשעהמט דורכלאזען א סדרה, נאר די קינדער, און דער חתן אליין האבען זיך שטארק אנגע־האלטען. ר׳ יצחק יודעל׳ס האט געזאגט: „מען מוז אייך געוועהנ־נען“....

האבען זיך די בעלי־בתים, א ביסעל מיט בושה, געלאזט זיך נאכ־שלעפען נאך די קינדער צום רבי׳ן.

עס איז געווען דער ערשטער פרייטאג־צו־נאכט׳ס, ווען די בעלי־בתים האבען זיך נישט געפונען אין בית־המדרש ביי׳ם רב׳ס סדרה.

ביים רבי׳ן אין בית־המדרש.

איין עדה: און גאט׳ס עדה איז אין גאנצען אלע גלייך, סיי קינ־דער, סיי אלטע, אלע איין נשמה, איין בנין, איין גאט ליעבט מען, אין איין בית־המדרש דאווענט מען. און די תפלה איז איינע, טויזענדער קולות פון איין הארץ. דער עולם איז צוזאמענגעגאסען, א ים שוואר־

צע שטריימלעך און שוואַרצע בערד איינער אין אַנדערען, ביים צווייטען, אין איינעם! אַלע אויגען זיינען אָנגעווענדעט צו דעם ווייסען כאַלאַט, וועלכער דרעהט זיך אַרויף און אַראָב צווישען דעם ים שוואַרצע שטריימלעך און וועלכער מאַכט זיך אַ וועג פון איין עק בית־המדרש צום צווייטען. דאָס איז דער רבי. זיינע הענד זיינען אין גאַרטעל פערפלאָכטען. די אויגען צום באַלקען אָנגעווענדט און דער הויכער, שכינה׳דיגער שטערען איז אין איין שאַרפען קנייטש; איין מחשבה, איין כונה: צו גאָט!

און גאָט איז דאָ, דאָ, צווישען דער עדה. ער האָט זיך מיט יודען אויסגעמישט, ער איז געוואָרען איין חלק אין כלל, איין קנויטעל, איין פלעמעל אין דער מנורת־הכלל. די שכינה און די כנסת־ישראל, די כנסת־ישראל און די שכינה. ביידע פערוואָגעלט אין גלות, טרעפען זיך צוזאַמען און דערמאָהנען זיך די כלה־צייט. איז עס דען נישט ווי צווישען אַ חתן־כלה, וואָס עס האָט זיך ביי זיי אַ ברוגז׳ל געמאַכט? זיי זיינען זיך צוגאַנגען אין פערשיעדענע וועגען און פרעמדע לענדער, און איצט טרעפען זיי זיך אינ׳איינעם אין אַ פרעמדער סטאַנציע...

און דער רבי האָט געזונגען זיין ליעבעס ליעד צו גאָט: שיר־השירים.

נישט געזונגען האָט ער, נאָר טיעף געזאָגט, מיט כונה. יעדעס וואָרט מיט זיין טעם און זיין מיין:

... „איהר זאָלט נישט קוקען, וואָס איך בין אַזוי שוואַרצליך, וואָס די זון האָט מיך אָבגעברענט. מיין מאַמע׳ס קינדער האָבען מיר שלעכטס געטהון, זיי האָבען מיך געמאַכט פאַר אַ גערטנער־היטערין, מיין גאָרטען האָב איך נישט געהיט.“

„זאָג מיר, דו וואָס מיין נשמה ליעבט, וואו פאַשעט זי, וואו הויערט זי אין דער מיטאָג־צייט?“

— „אויב דו קענסט נישט די שעהנע צווישען די פרויען? געה נאָך די שעפּסען־טריט און זעה דיינע ציגעלעך אַרום די געצעלטען פון די פאַסטוכער.“

— „איך בין מיר אַ בלימעל פון שרון, אַ רויז פון די טאָלען.“

— „אַזוי ווי אַ רויז צווישען די דערנער, אַזוי איז מיין געליעבטע צווישען די טעכטער.“

— „אַזוי ווי אַן עפּעל צווישען די וואַלד־בוימער, אַזוי איז מיין גע־

ליעבטער צווישען די זיהן. אין זיין שאָטען וועל איך ליעגען, זיינע פרוכ־טען זיינען מיר זיס"...

„מיין געליעבטער איז געגליכען צו א הירש, אָדער צו א יונגען אינד. אָט שטעהט ער הינטער אונזער וואנד, קוקט אריין דורך דאָס פענסטער, ווארפט אויגען דורך די שפּאַלטען"...

„ענטפערט מיין געליעבטער און זאָגט צו מיר: מיין פריינדין, מיין שעהנע, קום מיט מיר!"

— „ווארים איז, דער ווינטער איז שוין אוועק, דער רעגען איז שוין פאַרביי."

„פעלד־בלימעלעך ווייזען זיך שוין אויף דער לאַנקע, דעם פויגעל'ס־צייט איז געקומען, און דעם קוקו'ס קול הערט זיך שוין אין אונזער לאַנד"...

„שטעה אויף, מיין פריינדין, מיין שעהנע, און קום מיט מיר". — — —

און דעם רבינ'ס קול זאָגט נישט, נאָר עס בע'טעמ'ט יעדעס וואָרט, גיט יודען צו פערשטעהן דאָס זיסקייט, די צוגעבונדענקייט, די טריי־שאַפט, וואָס עס פיהלט די כנסת־ישראל צו דער שכינה און די שכינה צו דער כנסת־ישראל.

און די עדה פיהלט עס און נייגט זיך, און בויגט זיך, ווי א דאָרש־טיגעס פעלד זאַנגען צום טריפענדיגען וואָלקען. די עדה כאַפּט א וואָרט, און עס זינגט אין די הערצער, עס טרייסט, א גרוס פון דער שכינה צו דער כנסת־ישראל אין גלות.

„וואָלט איך געווען א פייגעלע אין וואלד,
וואָלט איך צו דיר געפלויגען..."

און יודען נעהמען זיך צוזאמען, און עס ווערט איין הארץ און איין נשמה.

און דער רבי זאָגט די ווערטער מיט אזוי פיעל ליעבע, ווי ער וואָלט א בריוועלע געלייענט, א געטריי בריוועלע „פון צוויי טויזענד מייל":

„איך שלאָף, און מיין הארץ איז וואך. די שטימע פון מיין גע־ליעבטען קלאַפּט אין טהיר: עפען מיר, מיין שוועסטער, מיין פריינדין, מיין טייבעלע, מיין קאָפּ איז פול געוואָרען מיט טוי, מיינע לאָקען מיט נאכט טראָפּען."

„כ'האָב אויסגעטהון מיין העמדעל, ווי אזוי קען איך עס אָנטהון?

כ׳האָב אָבגעוואַשען מיינע פּיס, ווי אַזוי קען איך זיי פערשמוצען?"...

„האָט מיין געליעבטער די האַנד אויסגעשטרעקט פון שליסעל־לאָך, האָבען מיינע געדערים נאָך איהם געטהון ברומען.

„האָב איך מיך אויפגעהויבען צו עפענען מיין געליעבטען, און מיינע הענד טהוען מיר טריפען, און מיינע פינגער מיט מירום די קלאַמד קעם שמירען.

„איך האָב אויפגעעפענט מיין געליעבטען, נאָר מיין געליעבטער איז שוין לאַנג געהאַט אוועק. די נשמה איז איהם אויסגעגאַנגען אין זיין רעדען. האָב איך איהם געזוכט און כ׳האָב איהם נישט געפונען. האָב איך איהם גערופען, האָט ער מיר נישט געענטפערט.

„האָבען מיר געטראָפען די, וואָס דרעהען זיך אין שטאָדט ארום, האָבען זיי מיך געשלאָגען, האָבען זיי מיך געביילט, האָבען זיי מיר די קליידער אראָבגעצויגען, די „מויערן־היטערם" — — —

פלוצלונג האָט דער רבי אויפגעהערט צו זאָגען. ער האָט זיך אי־בער׳ן בית־המדרש געדרעהט, קיין וואָרט נישט גערעדט, וואָט אַמאָל מעהר די אויגען אויפגעריסען און געקוקט אויפ׳ן באַלקען און דער שטריך אין שטערן האָט זיך איהם אַלץ טיעפער געשניטען, אויף חסידים איז געפאַלען אַ ליעבע אימה, וואָס האָט אַלע אינאיינעם צוזאַמענגענו־מען און געהאַלטען.

פלוצלונג האָט זיך דער רבי געגעבען אַ כאַפּ אויף און מיט גרוים פרייד, ווי עס וואָלט עפּעס פאַר איהם פּלוצלונג ענטפּלעקט געוואָרען, האָט ער געגעבען אַ געשריי אוים:

„שלום עליכם, עליכם שלום, מלאכי השרת, מלאכי עליון"...

און עס איז געוואָרען צווישען עולם, ווי עס וואָלטען אריינגעפאַלען טויזענדער מלאכים פון הימעל. די מלאכי־השרת האָבען זיך אויסגע־מישט מיט׳ן עולם חסידים ביים רבי׳ן אויף שבת, אַלטע בעקאַנטע, משלנו, און מען האָט זיך ביי די גאַרטלען אָנגענומען, געפרעהט זיך איינער מיט׳ן צווייטען:

„שלום עליכם, מלאכי השרת!"...

און דער עולם האָט זיך טיעפער געלאָזט, איינער אין צווייטען, איינער אין אנדערען, מיט גדולה, מיט שבת־שמחה, מיט איין אחדות, מיט איין ליעבשאַפט:

„שלום עליכם, מלאכי השרת!"

און דער רבי איז אריין צווישען עולם, אויסגעמישט זיך מיט דער עדה, צוזאמענגענומען זיך ביי די הענד, און מיט גרויס גדולה, אלע אין איין קול:

„בואכם לשלום!"

פלוצלונג איז דער רבי ווייטער שטיל געווארען און געבליבען שטעהן אין מיטען שטוב, די אויגען אלץ צום הימעל אנגעווענדט, ווי זיי וואלטען פון אויבען עפּעס געשעפּט, געפּארשט. די הענד האט ער טיעפער אין גארטעל פערקניפּט, און איז לאנג געשטאנען, זיך נישט א ריהר געבענדיג. מיט א מאל האט ער זיך ווידער געגעבען א כאפּ, אוועק אין א בעזונדער ווינקעל צווישען דעם ארון און דער וואנד, געבענדיג א בויג איין דעם קאפּ אין ווינקעל און איז געבליבען שטעהן פערטיעפט אין זיך אליין, און האט עפּעס וואס אין דער שטיל געזאגט... דערנאך האט ער זיך פאמעליך אנגעהויבען צו שאקלען, און עס האט זיך געגאסען אהן ווערטער א שטיל־פליסענדיגע תפלה. פון צייט צו צייט האט ער מיט דער האנד צוגעמאכט, ווי ער וואלט עפּעס דערמיט וואס בעטעמ'ן, אויסזינגען, אויסזאגען, און באלד איז ער ווייטער געבליבען שטיל פערטיעפט.

דער עולם ארום — כוואליעס קעפּ איבער כוואליעס קעפּ, — איז שטיל פערזונקען געווארען אין א מתיקות'דיג שווייגען, און א ליעבע, זיסע אימה האט אלץ ארומגענומען, און יודען האבען זיך אנגענומען ביי די הענד, און זיינען דערציטערט געווארען ווארטענדיג.

נאר פלוצלונג האט זיך דער רבי אויפגעכאפּט און מיט גרויס חדוה'קייט האט ער זיך געווענדט צום עולם:

— צום קדוש!

זיין פּנים האט געלויכטען, ווי די שכינה וואלט עס בעקושט און בעהייליגט. פון זיך האט עס א ווארימקייט געשיקט און אלע, אלע צו זיך, און אין זיך אריינגענומען.

דער עולם האט א וועג געמאכט. אין דער טהיר האט זיך געוויזען א צוג ווייבער, מיט דער רבי'צין אין מיטען. פון איהר הויכען גלאנצענדיגען שטערן האט דער שטערנבאנד, בעפּוצט מיט בריליאנטען, גאלד און פּעריל, אראבגעשיינט מיט א שבת־מלכות'דיגען גלאנץ און ארום פערשפּרייט דאס מלכות'ידגקייט און געזאגט: „גוט שבת!" די גרויסע בריליאנטען פון די לאנגע אויהרינגלעך, פון הינטער דער שבת־

הויב, ווי גרויסע שבת־טראָפּען, און די שנירלעך פּעריל, וואָס זיינען גע־ווען פערצויגען איבער דעם האַרץ אויף דעם זיידענעם קלייד, ווי פער־גליווערטע, אונשולדיגע טרעהרען, האָבען בעשיינט, האָבען בעגלאַנצט דאָס מלכות'דיגקייט. איבער דעם שבת־מלכות'דיגען געזיכט איז גע־ווען אויסגעגאָסען דער יודישער שטאָלץ, דער יודישער חן. ארומגע־רינגעלט פון די שניר און די טעכטער איז זי צו צום טיש. די זיידענע קליידער האָבען נאָכגעשאָרכט, די בריליאַנטען און פּעריל האָבען די אויגען פערבלענדט און דרך־ארץ פערשפּרייט.

דער רבי האָט גענומען דעם הויכען זילבערנעם בעכער, פול אָנגע־גאָסען מיט ווייִן און האָט קדוש געמאַכט: ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו — און גאָט האָט געבענשט דעם זיבענטען טאָג און האָט איהם געהייליגט.

און דער רבי האָט איהם געהייליגט. די קדושה האָט צווישען עולם איבער די קעפּ ארומגעשוועבט, זי איז ארויס דורך דאָס אָפענע פענסטער אין גאָט'ס פּער'סוד'עטע וועלט אריין, און אלץ, אלץ די גאַנצע וועלט פון וואָכע־דיגען געהויבען, דערהויכט און פער'שבת'ט.

אין געסיל איז שוין פינסטער. די שטערען, טיעף איינגעזעצט אין טיעפען בלויען הימעל, זעהען אויס ווי שבת־ליכטלעך, וואָס געהען אויס אין א יודיש שטוב, ווען דער עולם איז ארום טיש אויף די מעשה־ביכלעך איינגעשלאָפען. דאָ און דאָרט האָט זיך נאָך אין א פענסטער געברענט א שבר־ליכטעל, געהאַלטען ביים אויסגעהן, און פון אָפענעם פענסטער האָט זיך נאָך געהערט א פערשלאָפען, אויסגעהענדיג זמירות. דעם רבינ'ס קדוש האָט זיך אויסגעשפּרייט אין אלע פיער עקען וועלט און צווישען נאַכט, הימעל און ערד און איז פערשלאָפען געוואָרען פאר מתיקות'קייט... ווייט אין דער גאַס האָבען זיך געהערט טריט פון די יודישע שומרים, וואָס האָבען ביי־נאַכט דאָס שטעדטיל געהיט, אז מען זאָל עס נישט אונטערצינדען....

פון דעם רבינ'ס אָפענע פענסטער האָט דאָס זינגען הויך, ברייט און ווייט אין דער גאַס זיך א וועג געמאַכט.

צוויי ווייסע בערד, צוויי ווייס־גרויע האָר־קעפּ האָבען זיך אין דער טונקעלער נאַכט געוויזען. געווען זיינען עס ר' יחזקאל און ר' חיים צוריק־געהענדיג פון רבינ'ס קדוש.

פון דעם בית המדרש'ם פענסטער האָט נאָך ארויסגעדרינגט א קליין, פערראויכערט ליכטעל, און א האלב פערשלאָפען קול פון גאַנץ פערשלאָפענע יודען האָט זיך געלאָזט הערען.

זיי זיינען אריין אין בית־המדרש.

ביים טיש, וועלכער איז קוים בעלויכטען שוין פון אן אויסגעהענ־דיגער לאָמפּ, זיצט דער רב, ארום בעלי־בתים, פערמאטערט פון א גאנ־צער וואָך ארבייט, און לערנט מיט זיי די סדרה פון דער וואָך:

— ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמור: „האָב איך מיך געבעטען ביי גאָט אין יענער צייט, אזוי צו זאָגען."

א גרויס דעמפּינקייט האָט געדריקט צווישען דעם קליינעם, האלב־פערשלאָפענעם עולם.

צווישען עולם האָט דער הויכער בלינדער לייב שוסטער ארויסגע־שטאַרט, און הויך אויפ'ן קול צוגעשנאָרכט...

די בעלי־בתים האָבען זיך פערשעהמט.

VIII.
צו מאָרגענס

שבת אין דער פריה. די זון געהט אויף אויפ'ן הימעל, און איי־בער'ן שטעדטיל ציהט זיך דער ליכטיגער טאָג. אליין ווערט עס טאָג, פון שטעדטיל העלפט קיינער נישט צו. די געוועלבער זיינען פערמאכט, פערהאקט, עס וועקט זיך קיינער נישט. קומט אַ פויער אין גאס אַן צו־פאָהרען מיט זיין פוהר, זעהט עס קיינער נישט אָן, ער שטעלט זיך אָב די פערד פאַשען און „האַלט שבת" אין מיטען גאס... וואו נישט וואו און ווען נישט ווען ווייזט זיך אַ יוד אַ בעל־הבית פאר דער טהיר, אין אַ פּאָר ריין־געוואשענע גאַטקעס, און גענעצט פראנק און פריי אין דער וועלט אריין. דאָרט געהט אַ יוד, אַ חסיד, צוריק פון מקוה און טראָפּענס וואסער רינען איהם פון די נאסע פאות אויף דעם פריש־געוואשענעם קאָלנער פון העמד, וואָס פערלעגט זיך מיט אַ בעזונדער בעל־הבית'ישקייט איבער'ן קאָלנער פון פאַלטאָ. אין מיטען מארק ווייזט זיך פלוצלונג אַ הויכער, דארער יוד, מיט אַ לאַנגע, ברייטע באָרד, און עפענט אַ גרויס מויל אויף און ציהט אויס ווי אַ לאַנגען שנור:

— אין שו—ל—ל אַ—ר—יין!

הויבען זיך אָן ווייזען יודענעס אין ווייס געפרעסטע ספּאָדניצעס, לויפען צו און קלאַפּען אין לאָדען אריין: שרה'לע, מען האָט שוין גערופען! האקען זיך פרענטען אייזען, עפענען זיך לאָדען, און עס ווייזען זיך ווייסע שלאָף־מיצען פון די אויפגעעפענטע פענסטער. קוקען צום שטאָדט־זייגער, וואָס איז אויפ'ן טהורעם פון שפּיץ ראָט־הויז: ווי שפּעט איז?

הויבען זיך אָן צו ווייזען אויסגעפּוצטע ווייבער. יודישע קינדער ליעבען זיך צו סטראַיען פון איין שבת צום צווייטען; אין אַלעם שעהנסטען, וואָס אַ יודענע האָט, וועט זי זיך אין דעם אויסציערען צו ווייזען זיך אין גאָט'ס הויז. דעמאָלט פלעגען זיין די ברייט־זיידענע

קליידער, וואָס האָבען זיך אָנגעהויבען פון אויבען שמאָל און זיינען וואָס ברייטער אראָבגעגאַנגען, אַזוי, אַז די יודענע האָט אויסגעזעהען, אַז זי וואָהנט אין דער קלייד מיט א האַלב טוץ קינדערלאך. מען פלעגט זיך ליעב האָבען צו סטראָיען אין קראַנקעס, ירושות פלעגט מען זיך איבערלאָזען פון מאַמע צו טאָכטער, רעכטע קאָלישער קראַנקעס. יעדעס קאַפּטאַנדעל איז ארום די ארבעל און ביים האַלז־מויל געווען בעהאַפטען מיט ברייטע, זיידענע קאַראַנקאַווע פריזקעס. און אויפ'ן קאָפּ אַזא מין האַלב קאַפּעלושעל, צוויי בלימלעך אויפגעצויגען אויף צוויי דראָטען, אויפגעפּוצט אויף דער הויך, און ארומגעהילט מיט א טערקישען טוך, וואָס מען פלעגט זיי רופען „שול־טיכער“. יונגע ווייבלעך פון דער היינ־טיגער וועלט פלעגען טראָגען קראַגענדלעך אויף די העלזער מיט לאַנגע צוויי שפּיצען און פערבידען מיט א לייפּציגער זיידען שאַלעכעל, און די צוויי אויסגעהאַפּטענע שפּיצען פון שאַלעכעל זיינען געווען פערשלייפט אין א ברייטען שלייף איבער'ן האַרץ. דאָס פלעגט זעהר פּאַסען און פעראיידלען דאָס ווייבליכע געשלעכט. און אויף דעם גלאַטען שייטעל אַזא מין קאַפּעלוש פון שווארצע קאַראַנקעס מיט א לאַנגע, שווארצע פּע־דער, וועלכע איז געווען פערבונדען מיט זיידענע צוויי בענדער איבער'ן האַלז. מיידלעך, אָנגעטהון שוין אין די שבת'דיגע אָבגעגלאַנצטע קאַ־מאשלעך, איינגעוויקעלט אין פערשוילען, אין די ווייסע אונטער־קליי־דער, שטעהען אין די טהירען, אין די פענסטער איבער דער גאַנצער גאַס און מען קוקט נאָך. די אויסגעפּוצטע פּיהלען, אַז זיי געהען אויפ'ן פּאַראַד, געהען זיי פּאַמעלאך, מיט א „מינעלע“ און „חן'דעל“, ווייסען, אַז הונדערטע אויגען קוקען יעצט אויף זיי, בעטראַכטען אַלע זייערע מינעס, יעדע בעוועגונג, און אַלץ, וואָס איז אויף זיי, ווערט אָבגעע־וואָגען און אָבגעמאָסטען אין הונדערטע מיילער... די יונגלאַך פּאַר־אויס, טראָגענדיג דער מאַמע, אָדער דער מוהמע דעם סדור'ל מיט דער תחינה, פערבונדען אין א נאָז־טיכעל. עס האָבען זיך געלאָזט יודען, בעלי־בתים, אין שבת'דיגע קאַפּאָטעס, אין ריינע שטיוועל, מיט די קעל־נער פון די געוואַשענע העמדער. טייל אין טלית אָנגעטהון, נאָך טייל האָבען די יונגלאַך די טליתים מיט די חומשים נאָכגעטראָגען. עס האָ־בען זיך געלאָזט חסידים אין אַטלעסענע קאַפּאָטעס און שטריימלעך און ווייסע געפּרעסטע קראַגענדלאַך מיט זיידענע שניפּסלעך (וועלכעס האָט צו־וויסען געגעבען פון בעל־הבית'ישקייט אין דער־היים) טייל אין מקוה,

טייל פון דער מקוה. די גאס איז וואס אמאל בעלעבטער געוואָרען, היימישער און שבת׳דיגער, די זון האָט זיך ליכטיג צוגאָסען איבער׳ן הימעל, א פרישע, א ליכטיגע, א נייע אָנגעקומען אויף שבת. און זי האָט בעגאָסען מיט ליכט איין רייהע הייזער, און די צווייטע זייט איז אין שאָטען געלעגען. און אויף די בלעטער פון די בליהענדע בוימער פאר דער טהיר האָט זיך נאָך דער נאכט־טוי אויפגעהאלטען.

נאָר די שול איז נעבאך געשטאנען וויסט, א חורבן, און ארומגע־צוימט מיט ברעטער, א קבר פון א שול... און די איינציגע וואנד, וואָס איז נאָך שטעהן געבליבען נאָך דער שרפה — א „כותל מערבי“, א מצבה אויף א שול. — און יודען געהען דורך, קרעכצען און געהען דאוונען אין בית המדרש אריין.

אין בית־המדרש האָט מען שוין געדאווענט. דער שול־חזן האָט זיך אָנגעגרייט נייע „שטיקלאך“ פאר׳ן עולם, וואָס קומט צום רבי׳ן. דער חזן, ארום די משוררים, די יונגלאך, די קוויטשערלאך, וואָס א גאנץ יאָהר טהוען זיי זיך אין די גאַסען ארומוואלגערען, קיינער קוקט נישט אויף זיי, היינט מיט איין מאָל זיינען זיי גרויס געוואָרען, מאכען פרעה־לאך, מאכען ווײנען דעם עולם, און טראָגען זייער געבעט אין הימעל אריין... ביי דער טהיר שטעהען די „מבינים“, דער הענטשקע־מאכער מיט׳ן געשווירען בערדעל און חברה, און „קריטיקירען“, דרעהען מיט די נעז פון צייט צו צייט, טאָפּען מיט די פּיס, פערהאלטען זיך די אויגען, און מיט א מאָל גיבען זיי א פערדרעה דעם קאָפּ, האָרכען זיך איין: אָט... אָט!... ר׳ יחזקאל מיט׳ן חתן זיינען געקומען א ביסעל שפּעט־ליך, נאָר עס פּאסט אזוי פאר א חתן, פאר א חסיד. מען האָט איהם מכבד געווען מיט מפטיר. ווייבער האָבען פון דער ווייבערשער שול אראָבגעקוקט און איינגעהאָרכט זיך, ווי דער חתן זאָגט דעם „מפטיר“.

נאָכ׳ן דאוונען האָט ר׳ יחזקאל אהיימגעבעטען דעם עולם אויף „קדוש“. אלע בעלי־הבתים האָט מלכה׳לע פערהאלטען אין א צווייטער שטוב זאָלען איבערוואַרטען די פיש ביז חסידים וועלען קומען. איז געקומען עוזר׳ל מיט ר׳ יצחק יודעל׳ס און מיט זייערע מענשען, מען האָט אָנגעהויבען צו כאפּען, צו רייסען, נישט געוואוסט נישט ווען, נישט וואו, אוועקגעשטופּט די בעלי־הבתים (די אָנגעהאָרעוועטע יודען זיינען איינציגווייז אנטרינען געוואָרען...) חסידים האָבען א גרויס גערודער גע־מאכט, אלע אין איינעם, יונג און אלט, געשטופּט, געשטויסען זיך,

אויסציהענדיג די הענד געכאפט וואס מען האט דערלאנגט צום טיש. מלכה'לע האט גאר געקוואלען פון נחת: אין איהר שטוב חסידים, למדנים, ווי עס לעבט, ר' יחזקאל איז אליין אויך א חסיד געווארען. חסידים האבען איהם געכאפט אין קאן אריין, געקלאפט איהם אין די פלייצעס. מען האט אנגעהויבען צו זינגען, עס איז פרעהליך געווארען. מלכה'לע האט געטיילט פיש. דער עולם האט זיך געזעצט צום טיש, פון די גאנצע שטאדט האט מען אנגעהויבען צו ברענגען פאר'ן חתן „קוגעל": „די מאמע שיקט קוגעל פאר'ן חתן" — האבען די מיידלעך געזאגט, אריינברענגענדיג עפּעס אין א טעלער, פערשטעלט מיט א צוויי־טען און מיט א סערוועטעל ארומגעהילט.

— א שעהנעם דאנק, זאגט די מאמע, אם ירצה השם, אז דיין חתן וועט זיצען ביים טיש, וועט מען מיט פלאשען וויין אבשיקען — האט געקלונגען די אנטווארט פון דער בעל־הבית'טע.

דער טיש איז געווארען פערשטעלט מיט פערשיעדענע קוגלען, און לויט די קוגלען האט מען דערקענט די בעל־הבית'טע פון דעם קוגעל. „א בעל־הבית'ישער לאקשען קוגעל" — פון אן אלטען בעל־הבית, וואס פיהרט זיך אויפ'ן אלטען שטייגער. „א געלייגטער קוגעל" מיט א סך ראזשענקעס און געפּילעכטס — פון א היינטוועלטיגער „מאדאם", א האלבער שטראדעל שוין. „א טרוקען־מעהליגער קוגעל", גוט דורכגע־פּרעגעלט מיט שמאלץ, מיט ווינציג ראזשענקעס, נאר א סך פעפער — פון א חסידישען טיש קומט ער אראב....

אין דער גאס איז לעבעדיג, פרעהליך, דער עולם זיצט נאך ביי די טישען, פון טייל פענסטער הערט זיך דער יום־מנוחה — טייל בעלי־בתים זיינען איינגעשלאפען אויף די סדורים, ביי'ם בענשען. דער יונגער עולם, אדער די חדר־יונגלעך, גנב'ענען זיך אוועק פון טיש, לויפען ארויס פאר'ן בענשען אויף דער גאס ארויס, ארויף דעם בארג, וואס איז הינטער דער שטאדט, שפאציערען מיט מיידלעך...

און דער שבת איז אויפ'ן בארג, דאס שטעדטיל שלאפט זיך גע־שמאק, אונטער דער מאמעס פארטוך — די מנוחה פון שבת. און חדר־יונגלעך האבען זיך אויף דעם בארג פערקליבען, אויף דעם שפּיץ בארג שטעהען יונגען און קוקען דורך די פויסטען אויפ'ן שטעדטעל, מרגלים הייסט עס, „שפּירען אוים" דאס „ארט" מיט שפּאקטיוון, בארג־אראב

גליטשען זיך יודישע קינדער איינס נאָכ'ן אנדערען, איינס נאָכ'ן אנ־דערען, און צורייבען די שבת'דיגע קאַפּאָטקעלעך מיט די שבת'דיגע שטיוועל. ווייבער געהען שפּאַציערען אויפ'ן וועג, פאר'ן בארג, און שטעלען זיך אָב, שרייען אויף דעם בארג ארויף: נחום, די שבת'דיגע קאַפּאָטע! חיים, געהסט אראָב, דו געהסט? חברה הערען נישט און גלי־טשען זיך ווייטער איינס נאָכ'ן אנדערען בארג אראָב. באלד שרייט א יונגעל: דער רבי געהט, דער רבי! און חברה מאַכען פּליטה, ווייט אוועק....

און דאָרט ווייט, אונטער'ן בארג, ציהט זיך דער וועג אוועק, אָט ווייזט זיך דאָס וואסער'ל, וואָס טיילט דאָס שטעדטיל דורך, דאָרט איז די וואסער־מיהל, דאָס ראָד קלאַפּט אין וואסער, און עס פּאַטשט פון דערווייטען, און דאָרט, נאָך דער וואסער־מיהל, געהען בית־המדרש־בחורים ווייט אויפ'ן וועג שפּאַציערען...

נאָכ'ן טיש ביי ר' יחזקאל'ן. ר' יחזקאל, ווי דער דרך פון א בעל־הבית אום שבת, איז ארונטערגעקראָכען אונטער דער דעק, מלכה'לע האָט אויך דאָס זעלבע געטהון.

לאה'לע, אָנגעטהון אין א שבת'דיג קליידעל און א ווייס שירצעל, איז אריין אין סאלאָן און, ווי א היינט־וועלטיגע כלה, האָט זי זיך ביים פענסטער אנידערגעזעצט, לעזען א מעשה־ביכעל. „ער" האָט זיך אי־בער'ן סאלאָן געדרעהט אהין און צוריק, שוין א ביסעל מעהר דרייסטער, צוגעוואוינטער. מען האָט זיך געפיהלט „אונזער", חאָטש מען האָט נאָך קיין רעכט וואָרט צווישען זיך נישט געהאַט גערעדט. זי האָט ווייטער געלעזען, און זיין „אנוועזענהייט" האָט שוין נישט געשטערט, נישט גע־שעהמט; מען האָט ז י י דאָך פאר חתן־כלה געמאכט. ז י האָט גאָר־נישט גערעדט, נאָר געפרעהט זיך, אינווענינג האָט עפּעס געפרעהט אין הארצען: עס איז א י ה ר, פאר א י ה ר א חתן'דעל. און זי האָט אין הארץ זיינע טריט געצעהלט. ז י י האָבען ס'מאָל נישט געקוקט אויף זיך, טייל מאָל האָבען ז י י פון זיך די אויגען נישט אראָבגענומען, מען טאָר דען נישט? נאָר רעדען האָבען זיי נישט געהאַט וואָס צו רעדען, זיינען זיי שוויינעדיגערהייט אין שטוב געוועזן.

— וויל אברהם'לע אפשר זאָדע־וואסער טרינקען? — האָט זי איהם פּלוצלונג א פרעג געטהון, שוין דרייסטער א ביסעל.

— א שעהנעם דאנק, — האָט ער איהר אָבגעגענטפערט. און איהר קול האט פאר איהר אָבגעקלונגען, איהר קול, זי איז דאך שוין מיט איהם א שטיקעל משפחה, וואָס, ניין?

האָט זי איהם א גלאָז זאָדע־וואסער דערלאַנגט, פאר איהם אנידערגעשטעלט, נעהענטער צוגערוקט, האָט ער דאָס גלאָז אין דער האנד גענומען, און האָט הויך א ברכה געמאכט. האָט זי געפיהלט, ווי די ברכה געהער זיך שוין מיט איהר אָן, האָט זי אין דער שטיל „אָמן" אָבגעענטפערט. איז איהר עפּעס אזוי גוט געווען, ווי זי וואָלט בשותפות מיט איהם די ברכה געמאכט...

זיינען זיי ווייטער שטיל געוואָרען. ער האָט זיך ווייטער אין דער שטוב געדרעהט אהין און צוריק. ער האָט איהר געוואָלט דערצעהלען די מעשה פון לאָוויטשער בחור, פון זייער בית־המדרש, האָט ער זיך דערמאָנט, אז זי איז א מיידעל, פון וואנען ווייסט זי פון אזעלכע זאַכען? האָט זי איהם געוואָלט דערצעהלען פון איהרע חבר'טעס — איז ער א יונגעל. האָבען זיי גאָר נישט געהאט וואָס צווישען זיך צו רעדען. זיינען זיי ביידע שטיל געשוויגען, נאָר געפיהלט, אז עס איז זיי גוט אין איינעם, עפּעס זיינען זיי זיך ביידע חתן־כלה, און ווייטער — פּטור...

און פון דרויסען האָט די שבת־זון דורכ'ן אָפענעם פענסטער אריינגעשיינט, ארויפגעגאָסען ליכט אויפ'ן שויבען־שענקעל און האָט בעלויכטען די זילבערנע לייכטער מיט די גלעזער. פון אָפענעם פענסטער, פון וואנען דער פולער בוים בלעטער שאָקעלט זיך אריין, האָט זיך געהערט דאָס געלעכטער, דאָס ארומלאָבעסען פון די יונגען, וועלכע זיצען אויף דער באנק פאר זייערע פענסטער, און דאָ, און דאָרט שפּאציערען אויסגעפוצטע מיידלעך אין דער גאַס און וואַרפען אריין אויגען אין פענסטער און ווילען כאַפּען א בליק אויף לאה'לעס חתן.

פּלוצים קומט אָן אן „אָנקומעניש", א געלויפיג געשריי הילכט פון דערווייטען; אין דער גאַס ווערט א געלויף, מען כאפּט זיך פון די בענק אויף, און מען לויפט ערגעץ־וואו אין געסעל אראָב. פון די ארויסגעניגטע ליילעכער, וואָס הענגען איבער די פענסטער, ווייזען זיך שלאָף־מיצען; אויף שוועל און טהירען ווייזען זיך ווייסע ספּאָדניצעס, קעפּ אין טיכער פערהילטע, און מען קוקט.... און דאָס געלויפעניש, שווארצע קעפּ, ווייסע האַלזעס, קינדער, יונגלעך, מיידלעך, איינער נאָכ'ן צווייטען — קומען אָן נעהענטער אין געסעל אריין. צוהיצטע יונגלעך, פון

די פּנים׳לאַך גיסען זיך אַנגסטען שוויים, קומען אַן פּאַראַוים צו לויפען פון געלויפעניש, שרייענדיג הויך: „געכאַפּט, געוואַלד, מען האָט זיי געכאַפּט!“ די „לויה“ קומט אָן אין דער גאַס. אין מיטען דער קעפּי־גער מאַסע יודען און ווייבער פיהרט מען ר׳ יחזקאל׳ס פּערדס־יונג — נאַטען, אוי! דאָס זעלנערישע היטעל אונטערגעריסען! אויסגעריסענע האָר, רויטע, אויסגעריסענע אויערען, און ווער עס האָט אַ האַנד, אַ פוס, פּאַטשט, קלאַפּט, צופּט. און ער האָט זיך אָבגעגעבען אַ קרבן תם׳עוואַ־טע, ווי ער וואָלט אליין נישט פערשטאַנען, וואָס דאָס איז. פון דער צווייטער זייט — יענטע׳לען, מלכה׳לעס דיענסט. דאָס טוך ארונטער־געריסען, די האָר צופּלאָשעט, דער קאַפּטאַן צוריסען, זי בעהאַלט דאָס רויטע פּנים צווישען די רויטע, גראָבע הענד. אַ יודינע געהט נאָך איהר און קלאַפּט איהר נאָכאַנאַנד מיט די פויסטען אין קאָפּ אריין: „נחת האָב איך דערלעבט פון דיר, נחת!“ און מען פיהרט דאָס פּאָר־פאָלק פאר יחזקאל׳ס פענסטער. און די גאַנצע גאַס אין איין קול: „געכאַפּט, געוואַלד, געכאַפּט!...“ ר׳ יחזקאל כאַפּט זיך אויף אין דעם שלאָף־ראָק מיט די לאַצען און געהט אַרוים: פּאַטשען!...

— געוואַלד, אַן עבירה!

אונזער „חתן“ „כלה“ האָבען זיך פאר בושה בעהאַלטען, וואו דער פּעפער וואַקסט...

דאָס געסעל נאָכ׳ן מיטאָג האָט געלערענט. פון יעדען פענסטער זיינען אנדערע קולות אָנגעקומען צושווימען. ר׳ יחזקאל, ווי אַ יוד אַ בעל־הבית, האָט זיך פּשוט אנידערגעזעצט, ווי זיין שטייגער, צוערשט די סדרה אָבגעלייענט, דערנאָך האָבען זיך אָנגעהויבען די אייניקלעך צו שיטען, ר׳ יחזקאל האָט פערהערט די סדרה, די באָבע האָט געטיילט שבת־אויבס, אַ בארנע מיט אַן עפּעל און אַ האַנד אגרעס, און האָט גע־קוואָלען פון נחת.

דער חתן איז געזעסען און געלערענט פון דער צווייטער זייט טיש, הויך, הויך, אויפ׳ן קול, אין דער לאַנגער גמרא, געריעדט צו זיך, גע־קריעגט זיך מיט זיך, און זיך אליין איבערגעבעטען. באַלד האָט ער זיך געגעבען אַ לאָז אַוועק, און ערגעץ־וואו פערבלאָנדזעט געוואָרען, און וואָס אמאָל זיך טיעפער און טיעפער פערטיעפט. ר׳ יחזקאל איז פער־שעהמט געוואָרען מיט זיין אָרים חומש פאַר דער גרויסער גמרא, פאַר

דער הייליגער גמרא... אין זיין שטוב, אונטער זיין אָרימען באַלקען קריעגען זיך ארום אזעלכע גרויסע תנאים „אביי און רבא“, ווי שעהן איז דאָס, ווי גוט איז דאָס!

פאר דער טהיר זיינען געזעסען אויף די שטוהלען מלכה׳לע מיט דער מחותנת׳טע, די שנור און די טאָכטער, אין זיידענס, אין סאמע־טען, אין די גאָלדענע קייטען, און האָבען זיך אין די גאַס צוגעקוקט צו די שפּאַציערענדע.

און די זון ציהט זיך פּאַוואָלע מיט רוהיגע, שבת׳דיגע טריט ארונ־טער אונטער׳ן שטעדטעל. יודען געהען אהיים שלש־סעודות עסען, געהען צוזאמען און שמועסען צווישען זיך. עס געהען די ווייבער שבת׳דיג אָנגעטהאָן מיט קינדערלעך, קינדערלעך און קינדערלעך אָהן עין־הרע.... וואָס רייסען די מאַמעס ביי די פּארטיכער: „שבת־אויבס!“ „שבת־אויבס!“ די ווייבער מאכען זיך נישט הערען (שפּאַציערענדיג רוהיג), און פון אָפענעם פענסטער קלינגט ארויס דעם חתן׳ס קול און מאכט זיך ברייט זיין וועג, און פער׳שבת׳ט דאָס געסעל; די דורכגע־הענדע שטעלען זיך אָב אויף א ווײַלע: דער חתן לערנט! דער חתן לערנט!

לאה׳לע האָט זיך אין דער שטיל מיט איהר גאָלדענע קייט גע־שפּיעלט: איהר חתן לערנט, א י ה ר ח ת ן....

ס׳איז שוין פינסטער געוואָרען. דאָ און דאָרט האָט שוין פון די פינסטערע פענסטערלעך ליכטלעך אָנגעהויבען ארויסצודרינגען און בע־לויכטען דאָס פינסטערניש וואָס איז אין שטוב. פון גאַנץ ווייט קומט אין געסעל אָנצושווימען א פערגעסענער ניגון, זינגענדיג ביי׳ם רבינ׳ס טיש צו „שלש־סעודות“, און שווימט דורך דאָס געסעל אין אַן אנדערע וועלט אריין. א בענקעניש פון בעהאַלטענע פעלדער האָט געטוליעט דאָס געסעל. געוועלבלעך האָבען זיך געעפענט, און יואו נישט וואו און ווען נישט ווען איז א יודינע אין א טוך איינגעהילט דורך דער גאַס דורכ־געלאָפען מיט א שטיל געוויין: „געוואלד, מיין מאַן איז מיר אוועקגע־פאַלען!“ טייל זיינען געלאָפען אין דער אפּטייק אריין נאָך זאָדע־וואַ־סער, טייל צום רופא נאָך דער ווארים־פלאַש, און דאָס „ווייבערישע יו־דעל“ איז פון שטוב צו שטוב ארומגעלאָפען מיט׳ן שמעק־פלעשעלע....

א שרעק איז דורכ׳ן שטעדטעל דורכגעלאָפען, ווי דער מלאך־המות וואָלט מיט זיין פליעגעל אין אויער געפאָכעט, מען האָט עס מורא

געהאט מיט'ן מויל איבערצו'חזר'ן. אין הארץ האָט עס געשניטען.
— די ח־אָ־ל — —
און די לבנה האָט זיך געמאכט א וועג צווישען די טונקעלע וואָל־קען און איז ארויסגעשוואומען אזוי גוט, הערצליך, אזוי „גוט־וואָכענדיג"....
דאָ און דאָרט זיינען קופּקעלעך יודען געשטאַנען און האָבען די לבנה מחדש געווען...
און ערגעץ־וואו ווייט האָבען די זשאַבעס אין וואסער געקוואַקטשעט, אָבער ווער ווייסט זיי דאָרט, וואָס דאָס זיינען פאר א לייט?...

IX.
ראש חודש אלול

דערווייל זיינען אָנגעקומען די אלול טעג אין שטעדטיל אריין.

געבערענגט האָט זיי צופיהרען דער וואָלען יוד, וואָס ווייזט זיך יעדעס יאָהר אין „די טעג" אין שטעדטיל...

איין גאָט ווייסט, פון וואנען ער איז אָנגעקומען און ווער ער איז. דער ערשטער ווינטער־שליח איז ער געווען.... אין „די טעג", ווען די בעל־הבית'טעס זיצען פאר דער טהיר נאָכ'ן אָנבייסען און טיילען די קינדער צווייערס אין חדר אריין, די זון בעזוכט נאָך דאָס געסיל, אָבער זי וואַרימט עס שוין נישט — בעווייזט ער זיך פּלוצלונג, דער „וואָלען־יוד". ער האָט געמוזט אָנקומען פון ערגעץ־וואו ווייט, וואו עס מוז איצט ווינטער זיין, וואָרום ער טראָגט טיעפע קאַלאָשען, מיט קלעמבען וואָל אונטער'ן אָרעם, וואָלענע זאָקען צו שטריקען. א קליינער, א דאַ־רער איז ער, און טראָגט אין די גרעססטע היצען א דיקען וואָלענעם שאָל אויפ'ן האַלז, א זכר פון ווינטער, א יוד מיט א סוד, וואָס דער ווינטער, דאכט זיך, האָט איהם אין שטעדטיל געשיקט, — אָנזאָגען עפּעס. און דערזעהט מען איהם פּלוצלונג אין שטעדטיל, גיט עס א קלאַפּ אין האַר־צען, און עס ערוועקט זיך א הרהור תשובה...

דער ערשטער ווינטער־פויגעל.

און נאָך איהם האָבען זיך אין שטעדטיל אָנגעהויבען צו ווייזען אַזעלכע מיני אורחים, וואָס מען האָט זיי א גאַנץ יאָהר נישט געזעהען, אורחים מיט זשיווגע היט, מיט לאַצען און קאַפּעטעס, געשניטען מיט א שניט פון א פרעמד לאַנד. אורחים מיט פּעקליך ציצית, מיט פּער־שיעדענע קמעות, און קינ־ערשע ביינדלעך, וואָס האָבען צו ווײַסען גע־געבען, אז ערגעץ וויט־וויט איז פאראַן א וועלט, זיינען פאראַן יודען... און דער וועג מיט די טאַפּאָלען פיהרט אריין, פיהרט ארויס, אונזער שטאָדט אין דער וועלט אריין און פון דער וועלט ארויס... אורחים אין

ביידלעך מיט „בלינדע יתומות“, מיט יודען אויף קלעצלעך, מיט וויסטע עגונות; יודען אָרענטליבע מיט שעהנע בערד; נשרפים מיט כתבים אין די הענד. עס זיינען אָנגעקומען גרים אין שטעדטיל, יודען מיט גוי׳שקע פּנים׳ער, אָדער גוים מיט יודישע סדורים׳לעך; האָבען דערצעהלט פון זייערע טאַטעס, אַז זיי זיינען גראַפען און גענעראַלען, און זיי האָבען ליעב געקראָגען די יודישע אמונה, צוליעב איהר אַלעס אוועקגעוואָרפען, און האָבען זיך גרויסערהייד געלאָזט מל זיין. יודען האָבען עפּעס אין הארץ פאַר זיי מורא געהאַט: יודען און דאָך נישט קיין יודען....

אין בית־המדרש־געסיל איז היימליך געווען; מוכר־ספרים׳ניקעס מיט ביידלעך זיינען אָנגעקומען צופאָהרען, מיט פערשיעדענע ספרים, תחנות׳לעך און סדורים׳לעך, וואָס שמעקען פון ווארשוי, פון בערדיטשעוו און פון „רייסען“ אויך. די חדר־יונגלעך האָבען פון די פערדס עקען געריסען האָר, געפייניגט די פערדלעך און אויפ׳ן וועג ארויסגעפיהרט צו רייטען אויף זיי. די מוכר־ספרים׳ניקעס האָבען אין בית־המדרש געוואוינט, הינטער׳ן קאַסטען שמות, און טיי זיך געקאָכט ווען יודען דאַווענען. זיי האָבען אויף לאַנגע טישען די ספרים פערשפּרייט, יונגלעך האָבען פון די מאַמעס טאַשען געריסען אויף סדורים׳לעך, אויף ספרים׳לעך, און וועלכע יודישע מאַמע וועט דעם ביסען פון מויל נישט אָבשפּאָרען און איהר יונגעל אויף א ספר׳ל, אויף א סדור׳ל א פּאָר גראָשען נישט געבען?...

זיינען אָנגעקומען אין שטעדטיל אריין פערשיעדענע קראַנקע צום רבי׳ן צופאָהרען: א יוד מיט א דבוק, וואָס קרעהט פון איהם א האָהן ארויס; א ווייבעל מיט א בויך־קוויטשער; פערשיעדענע יודען מיט פערשיעדענע חלאים, יעדער מיט אַן אנדער פּעקעל; און פּלוצלונג — נאָך איינער, א דין־תורה האָבען מיט א געשטאָרבענעם, וואָס לאָזט איהם נישט ביי נאַכט רוהען, און קומט איהם רופען צום בית־דין של־מעלה; דאָס גאַנצע שטעדטיל קומט זיך צולויפען, הערען דעם טויטען רעדען פון הינטער דעם פּאַרהאַנג.

און אויף די אורחים ליגט עפּעס א שטויב פערשפּרייט, א שטויב פול מיט בעהאַלטענע סודות, דער שטויב, וואָס ליגט איבער אַלטע, הייליגע ספרים, און עס דאַכט זיך, אַז עס איז ערגעץ וואו פאַראַן א יודישע וועלט, א יודיש לעבען, א גרויסער יודישער בית־המדרש און דאָס גאַנצע יודישע פאָלק לעבט אין א גרויסען קאַסטען שמות, בעהויכט מיט הייל־

גען שטויב, און אויף דעם ליגט אויסגעגאָסען דאָס יודישע חנ׳דעל — דאָס יודישע היימליכקייט, בענקעניש....

א שעהנער, העלער טאָג. די ווייבער זיצען ארום די שוועלען פאר זייערע טהירען און שטריקען זאָקען און מאָטלען גלאָט אזוי אין דער וועלט אריין. פון ערגעץ וואו א הויף שווימט אין מארק ארוים דאָס קול פון קליינע קינדערלעך, וואָס זיצען אין חדר און לערנען די הייליגע תורה, און א יודענע דערמאָנט זיך וואָס אין דער תחינה שטעהט געשריבען: „אין זכות פון די קליינע, אונשולדיגע קינדערלעך, וואָס האָבען געטהון די העלזלעך אויסשטרעקען...“ די זון זעהט מען שוין נישט אזוי אין הימעל אָן ווי אויף דער ערד, די שטראהלען בלאַנדזען אין מארק ארום לאַנגווייליג, ווי אונגעבעטענע געסט — און פלוצלונג דערהערט זיך א שופר בלאָזען. דאָס קול ציטערט אין דער לופט פון שטעדטיל און פערציטערט קליין און גרוים.

זיינען די ווייבער פאר די שוועלען פון זייערע הייזער געזעסען; און דאָרט איינע האָט זיך איהר ווייס שלייפעל, איהר ראש־חודש־אלול־בלימעל אויפגעציערט, זיינען פוהרען פאר די טהירען אָנגעקומען צופּאָהרען, און ווייטע מוהמעס, ווייטע שוועסטער־קינדער, וואָס זיינען ערגעץ אין דער פרעמד, זיינען אָנגעקומען מיט זייערע טיכער און שערעמעס אויף קבר־אבות, אויפצוזוכען זייערע טויטע טאַטעס, זייערע טויטע מאַמעס, אויפ׳ן אלטען בית־הקברות.

און דאָס בית־הקברות ליעגט אויסגעשפרייט א גאַנץ יאָהר אויפ׳ן בארג, בעהאלטען איז יעדע מצבה הינטער איהר בוים. א נשמה הינטער א בוים, — און אלע קוקען זיי אין שטעדטיל ארונטער. יעדער רב פון זיין דור אין די סביבה פון זיינע בעלי־בתים פון זיין צייט אויף אן אנדערען פונקט פון „גוטען אָרט“. קום, לאָז מען צעהלען די דורות, די טאַטעס פון שטעדטיל! טייל נעמען פון די געשטאָרבענע הערען זיך נאָך צווישען די לעבעדיגע. ווער עס האָט זיין נאָמען איבערגעלאָזט אויף שטיינער און העלצער, ווער אויף א געסיל און ווער אויף א הויף: „ר׳ יוחנן׳ס“, „ר׳ משה׳ס הויף“, און נייע־קאַזמער בויט זיך אויף נייע הייזער און עס שטעהען אויף נייע בעלי־בתים... שטיל איז אויפ׳ן בית־עולם. פון ערגעץ הינטער א מצבה, וואָס איז פערוואָרפען הינטער׳ן פלויט, מיאַנטשעט א בייזע קאַץ ארויס, פון ערגעץ וואו שיקט

א משוגענער הונד זיינע שטאָהל־קאַצענע אויגען אהער. דער שטאָדט־בכור מיט זיין הארעם ציגען בעלעקען די מצבות, און א שטילער, בייזער ווינד קלאַפּט די צווייגען פון די בוימער. דאָרט און דאָ זיינען לעבע־דיגע פערבאָרגען צווישען די מצבות און א שטיל געוויין געהט אויף פון צווישען דעם הויכען, ווילדען גראָז, וועלכער פערשפּרייט זיין בית־הקברות־געשמאַק און מען ווייסט נישט, צי דאָס געוויין קומט פון די טויטע אָדער פון די לעבעדיגע... דאָרט פּיהרט חנה־אסתר — די בית־הקברות־יודענע, די עלטעסטע פון דער שטאָדט — א ווייבעל, און ווייזט אָן איהר, וואו איהר פּאָטער'ס ביינער רוהען. און דעם חזנ'ס „קוויטשערלעך", צווישען איין „אל־מלא־רחמים" און דעם צווייטען, קלאַפּען אָב פון די הויכע בוימער די קליינע עפּעלעך, דאָס וואָס קעהר זיך פון קהל אָן צו זיי....

און דענסטמאָל איז אָנגעקומען דער ארץ־ישראל־איד נאָך דעם ארץ־ישראל־געלד, וואָס איז געווען אין די פּושקעס, וואָס האָבען געהאָנ־גען אויף די טהירען ביי די מזוזות אין יעדען יודישען הויז, און וואוהין יעדע מאַמע האָט צו ליכט־צינדען אריינגעלעגט „ליכט־געלד".

ווי א שאָטען איז ער אָנגעקומען. א הויכער, דאַרער יוד מיט א בלייך יום־כפּור'דיג פּנים, און וואָס אין זיין הויכען, געקנייטשטען שטערן איז געווען א טיעפער סוד אויסגעגאָסען. דער סוד, פאר וואָס מיר זיינען אזוי לאַנג אין גלות... דער סוד, ווען משיח וועט קומען... א יוד פון יענע יודען, אז זיי זיינען ערגעץ־וואו דאָ, נאָר מיר ווייסען נישט וואו; א יוד פון יענע יודען, וואָס דערזעהענדיג זיי, דערמאָנען מיר זיך אָן עפּעס... א פערבאָרגענע געטריישאַפט וועהט אין אונזערע הערצער, און מיר פיהלען זיך, אז מיר געהערען צו וועמען...

אָן ארץ ישראל־יוד אין א ווייסען, אטלעסענעם כאַלאַט מיט לאַנגע שווארצע פּאות. ער זיצט אין בית־המדרש, אין א בעהאַלטען ווינקעלע, ארום איהם האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען א פּאָר אלטע יודען, ר' משה דוד „שמות־יוד", וואָס האָט אויף זיך גענומען די מצוה די שמות אויפ'ן „גוטען־אָרט" מקבר צו זיין. ר' ישעיה וואָלף, ר' נאָטע, די וואָס זיצען אויף דער עלטער אין בית־המדרש; אלטע בעלי־בתים פון דער חברה תהילים, משה רבינו'ס לייב־גוואַרדיע און דוד המלך'ס גוטע פריינד. זיי האָבען שוין לאַנג אין דער־היים תכריכים אָנגעגרייט, מיט זעקלעך ארץ־

ישראל־ערד. און די אלטע יודען האָרכען אוים וואָס דער ארץ־ישראל־יוד דערצעהלט פון דער אלטער מאמען.

יודען קוקען אויף איהם. אין די קנייטשען פון זיין קאפּאָטע האַלט זיך ארץ־ישראל־שטויב אויף, דער שטויב וואָס וועהט איבער די הייליגע קברים, איבער די מאמע רחל׳ס קבר. און דאָס האַלט אין זיך אויף א שטומען, ליעבען סוד, פון ווייט...

פון זיין פעקיל האָט ער שטיקלעך קאַלך ארויסגענומען, וואָס ער אליין האָט אָבגעקרישעלט פון דעם כותל המערבי: „אליין דאָרט גע־וועזן, מעריב מיט א מנין יודען געדאוונט.“ יודען נעהמען די קריש־קעלעך קאַלך אין האַנד אריין, טהוען זיך אָן די אייזערנע ברילען, און בעטראַכטען: שטיקלעך קאַלך פון דעם „כותל־המערבי“, פון בית־המקדש. פון בית־המקדש איז דאָס, דאָס שטיקעל קאַלך, פון דענסט־מאָל נאָך... דעם כהן גדול געזעהן, געזעהען יודען עולי־רגל זיין, קומען אָן מיט קרבנות קיין ירושלים....

פון זיין פעקיל נעהמט ער ארוים ערד. ערד פון דער מאמע רחל׳ס קבר. דאָרט געוועזן, אויפ׳ן וועג קיין אפרת, ווי עס שטעהט אין חומש, וואו יעקב אבינו האָט אונזער מאמע רחל׳ן בעגראָבען, אויפ׳ן וועג קיין בית־לחם, פון קבר האָט ער ערד אראָבגענומען.

און יודען בעקוקען די ערד פון די אלטע קברים, פון דער מאמע רחל׳ס קבר, וואָס יעקב אבינו, אונזער טאַטע יעקב, האָט מיט זיינע אייגענע הענד בעגראָבען...

און א שטימע זאָגט אין האַרץ:

ואני, און איך האָב נישט אזוי געטהון, בבואי מפדן, — און אין מיין טהון קומען פון פדן, מתה עלי רחל — איז דיין מאמע רחל אויף מיר געשטאָרבען, בארץ כנען — מיינט מען אין ארץ־ישראל, בדרך — אויפ׳ן וועג, בעוד כברת ארץ — עס איז נאָך געוועזן א תחום־שבת, לבוא אפרתה, — אריינצוקומען קיין אפרת, ואקברנה שם: זאָגט רש״י: און דאָך האָב איך זי נישט אריינגעבראַכט קיין אפרת, אז איך זאָל זי בע־גראָבען אין ארץ־ישראל; ביזטו דאָך בייז אויף מיר; זאָג איך דיר, אז עס איז געוועזן על פי הדבור: אז נבוזראדן וועט יודען אין גלות־טריי־בען, וועט די מאמע רחל פון קבר ארויסגעהן, און בעטען פאר זיי רחמים, אזוי ווי עס שטעהט אין פסוק: „קול ברמה נשמע“. וועט גאָט זי טרייס־

טען, ווי עס שטעהט אין פסוק: ויש שכר לפעולתך: עס איז דאָ א בע־לוינונג צו דיין מיה..."

און די אלטע, תהלים'דיגע, בעלי־בתים האָבען זיך פערבענקט... און וואו נישט וואו און יוען נישט ווען האָט א טרעהר־טראָפּען אויף דעם בּוּילען־שייבעל געקאַפּעט...

עס איז געוואָרען פארנאַכט. פון אן אנדער לאַנד האָט א קאַלטער ווינד געוועהט אין גאַס. דאָרט און דאָ האָט זיך אן אלטער בעל־הבית געוויזען אין זיין ווינטער־פּאַלטאָ; ווינטער שוין געמאַכט, מיט אן אראָבגעלאָזטען קאָפּ אין בית־המדרש געגאַנגען, מנחה דאַוונען. שניי־דער־און־שוסטער־געזעלען האָבען אוועקגעוואָרפען די חול־המועד'יגע שטעקלעך, מיט וועלכע זיי האָבען שפּאַצירט אין די סעדער, אין די גערטנער, און מיט „שעהנע מיידלעך" ליעבעס געפיהרט, — און זיינען, ווי אלטע, מיט די סדורים אין די הענד אין בית־המדרש געגאַנגען, א קאַפּיטעל תהלים זאָגען צווישען מנחה און מעריב. — „ראש חודש אלול". פון די קליינע געוועלבלעך פאַלען ארויס גרויסע פּאַסען ליכט פון קליינע רויבערדיגע לעמפּעלעך און „פּערפּרומען" דאָס געסיל. דער הימעל אין איין זייט ברענט אין א רויט־העלען גיהנום'דיג פייער: מען ברענט, מען בראָט דאָרט די רשעים, און זייער שטראָ־מענדיג בלוט פאַלט אריין אין די פלאַקערס פייער און גליהט און פלאַ־קערט. פון דער צווייטער זייט ציהט זיך א רוהיגער, פרומער, ערנסטער וואָלקען, — איבערלעגט זיך מיט אן ערנסטער, פרומער מינע, וואָס ער טהוט, — גלייך ווי אין איהם וואָלטען פערטריקענט געוואָרען די טרעהרען פון די גוטע מלאכים, וואָס וויינען אויף די רשעים'ס בייז־קייט. און ער נעהמט ארום און בעשיצט דאָס שטעדטעל, ווי עס וואָלט געהייסען: אייך נישט! אין גאַס, צווישען די בוימער, איז ליידיג און לעער, עס ווייזט זיך נישט קיין בחור, נישט קיין בתולה, אלטע, פרומע ווייבער רייבען די הענד אָן די טהירען פון זייערע געוועלבער, און פערגלייזען די אויגען צום הימעל און ענטפערען אָב אמן נאָכ'ן קדיש, וואָס הערט זיך פון בית־המדרש ארויס... דאָס בית־המדרש איז אָנגע־שטאָפּט מיט יודען, יונג און אלט. אין נאָט'ס הויז ווערט א ווארימ־קייט. יודען האָבען זיך געגעבען א נעהם צוריק צום רבונו של עולם. א מגיד איז געשטאַנען אויף דער בימה און האָט יודען מוסר געזאָגט,

און מיט זיין זינגענדיגען, מגידות׳דיגען קול האָט ער יודען אויפגע־מישט דעם יחוס, ווער זיי זיינען, און וואָס זיי זיינען, — אַז זיי זיינען גאָט׳ס קינדער, גאָט וויל זיי נאָר פּרובען און ער וואַרט יעדע מינוט, אַז יודען זאָלען צו איהם צוריקקעהרען; און האָט זיי אַ משל געגעבען מיט אַ בן־מלך, וואָס האָט זיך פערזינדיגט צו זיין טאַטען דעם מלך, און האָט זיי אויסגעטייטשט אַ פּסוק פון ישעיה: „כה אמר ה׳ — גאָט טהוט זיך אַזוי זאָגען: אי זה ספר כריתות אמכם — וואו איז זיך דער גט, וואָס איך האָב אייער מוטער געגעבען?“

און יודען האָבען זיך געפיהלט קינדער, — פערוואָגעלטע קינדער אין גלות — פון זייער טאַטען אין הימעל. און נאָך דער דרשה האָבען זיך יודען געגעבען אַ נעהם צום „מעריב“.

דער זעלבער וואַכענדיגער „והוא רחום“, וואָס דערמאָהנט אַן דעם ווינטער־לאָמפּ, דאָס זעלבע יודעל „ר׳ אשר־אהרן־קל־וחומר׳ס“ הייזע־ריגער ניגון (ר׳ אשר האָט שוין זיין חזקה), נאָר דאָך איז עס נישט דער זעלבער „מעריב“. עס לעבט עפּעס צווישען דעם שוואַרצען עולם, וואָס איז בעהאַלטען אין דער האַלב־טונקעלהייט פון בית־המדרש; אַ פערגעסען בענקשאַפט וועהט צווישען עולם, דאָס בענקשאַפט פון פער־טריבענע פּרינצען צו זייער פאָטער דעם מלך... אַ גלאַנץ איז געפאַלען, אַ טונקעל־טרויעריגער גלאַנץ, אַ בעהאַלטענער גייסט, וואָס האָט יודען אַ בשותפות׳דיגע נשמה געגעבען. און דער פּראָסטער, וואָכענדיגער „והוא רחום“ איז אַן אַנדערער געוועזן, אַנדערע ווערטער נאָר. בורא יום ולילה, גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור, — אַ נשמה האָט געלעבט צווישען דעם פּראָסטען, וואָכענדיגען עולם, די נשמה פון יודישען כלל, די פּראָסטע, די וואָכענדיגע פון דער חברה תהלים...

דער עולם איז געשטאַנען שמונה־עשרה. אין בית־המדרש איז האַלב־טונקעל, די ליכטלעך פאַר׳ן עמוד האַלטען שוין אין צאַנקען, נאָר ערגעץ דאָרט, אין בעהאַלטענע ווינקעלעך, טוקען זיך טראָפּען ליכט אין אָרומיגע ימים פינסטערניש. אַ שטומע שטילקייט איז אָרום איבער די קעפּ געהאַנגען. דער איינציגער טלית צווישען די מענגע שוואַרצע קאַפּאָטעס האָט אויסגעזעהן ווי אַ לעבעדיגער צווישען טויטע שאָטענס: אַן עולם פון שוואַרצע שאָטענס בעוועגען זיך אַהין און אַהער, ווי אַ סוד׳דיגער ווינד וואָלט אין זיי געבלאָזען און געבויגט זייערע קעפּ אַהין און צוריק, ווי אַ ווינד וואָלט זאַנגען געלעגט... צווישען עולם איז

קיין וואָרט, קיין הויך נישט געהערט געוואָרען. דאָ און דאָרט האָט זיך אַ „אוי, טאַטע!" אַרויסגעריסען פון אַן אַלטער, פערקרענקטער ברוסט. און דער שטומער עולם שאַטענס, ווי ער וואָלט מסכים געווען אויף דעם קרעכץ, האָט זיך אַהין און אַהער אין אַ בעהאַלטענעם סוד געשאָקעלט. אַ שטומע נשמה, געהילט אין אַ שוואַרץ ליילעך, האָט אין דער שטיל צווישען עולם מתפלל געווען, און די תפלה איז אַ שטומע און אַ שוואַרצע געווען...

עס איז שוין נאַכט געוואָרען.

פון די טאָפּאָלען, וואָס זיינען אויפ'ן „שוואַרצען וועג" צום בית־עולם צו, זיינען די ניגונים פערשטומט געוואָרען, אַ פּנים די „הויכע דייטשען מיט די לאַנגע בייטשען" האָבען זיך צו פריה שלאָפען געלעגט. און פון דאָרטען וועהען קאַלטע ווינדען. אין געסעל איז טונקעל, אַלץ איז אין שוואַרצע ליילעכער געהילט. די לאָדען זיינער איבער די פענ־סטער פערמאַכט, און פון די לאָדען־שפּאַלטען דרינגען שטראַהלען ליכט פון די אָנגעצונדענע לעמפּעלעך אַרוים. יודען זיצען ביי דער אַרבייט שוין. עס הערט זיך אַ קלאַפּען פון אַ שוסטער'ס אַ העמעריל אויפ'ן שוסטער־שטיין, און דאָס קלאַפּען שלאָגט אָב אין געסעל, ווי עפּעס בעקאַנטעס, איינגעבאָרענעס, ווי די גריל אין אויווען... און דערמאָהנט דעם עולם אָן די לאַנגע, פינסטערע ווינטער־נעכט ביים ווערקשטאַטיל. אין הארצען קלאַפּט עס מיט שרעק: „ביי־נאַכט".

אַרום דער שטאָדט און אין דער שטאָדט זיינען די הייזלעך פער־טרונקען אין ימים גרין־בעוואַקסענע בוימער פון די שטאָדט־סעדער, וואָס האָבען אין זיך דאָס שטעדטעל אַריינגענומען און געמאַכט עס פאַר אַ גרויסען בלומען־טאָפּ. די בני־ישראל האָבען אין די סעדער גערוהט, דאָ און דאָרט האָבען פון דעם טונקעלען גרינס פייערלעך אַרויסגעשיינט, און אַ רויך טראָגט זיך פון די סעדער: אַ סעדערין קאָכט אָב וועטשערע, און די ליכטלעך צווישען די טונקעלע גרעזער האָבען מיט אַ ליעבער, פרומער אימה פער'סוד'עט דאָס שטעדטעל, און אין דער שטיל געצויגען צו זיך. און דאָ און דאָרט זיינען צווישען די טונקעלע גרעזער אַרויסגעפלויגען ברענענדיגע ווערימלעך, ווי פונקען פייער, ווי פערלאָרענע נשמות...

און גאָט'ס וועלט איז געוועזן ווי אַ פערליעבטע, צנועה'דיגע כלה, וואָס שפּאַצירט איינע אַליין ביים עק וועג, אין געסעל אַראָב, צום שווארצען וועג צו.

דער טונקעלער, שטילער הימעל האָט „קריאת־שמע" געלייענט איבער'ן שטעדטיל: „המפיל שנה על עיני" — טהוט ווארפען אַ שלאָף אויף מיינע אויגען, „ותנומה על עפעפי" — און אַ דרעמעל אויף מיינע ברעמען...

X.
נאך יום-טוב

אריבער די ימים־טובים. דאָס שטעדטעל האָט זיך אָבגעפּאַסט א תענית און דערפאַר נאָך דעם געקראָגען א שמחת־תורה. אין דער־פריה האָט נאָך אהרון ליב שוסטער מיט'ן בלינדען אויג אָנגעטהון זיך פּאר א טערק מיט'ן טלית אויפ'ן קאָפּ, געטאַנצט אין שטעדטיל מיט'ן ספר־תורה'לע און געקלאַפּט אין טיש פון בית־המדרש מיט דער פויסט: „אונזער משה רבינו, אונזער..." האָט זיך אָבער צוגערוקט די ערשטע נאַכט פון נאָך יום־טוב, א ווינטערדיגע חשון־נאַכט...

א שטומע, געשטאָרבענע נאַכט, — קיין הייזעל, קיין ליכט. קאַל־טע ווינדען בלאָזען און רייסען זיך אַהן און אַהוויב, אַהן א סוף. דאָ און דאָרט מאָלט זיך אויס א שאָטען פון א שטעהענדיגען בוים, וועל־כער בעוועגט זיך מיט א נאַקעטער צווייג און מאַכט אין דער נאַכט דעם איינדרוק פון א גלגול פון א געשטאָרבענעם בוים. דער שאָטען פון זיינע פאַנטאַסטישע, נאַקעטע צווייגען שיידט זיך אָב און שרעקט אין דער פינסטערניש פון דער נאַכט. ארום און ארום איז שטום, טויט און שוואַרץ. ווייט אין געסעל אראָב, דאַכט זיך, געהט פּאַמעליך דער שאָטען פון רחל־לאה, די געשטאָרבענע מאַמע. זי געהט פּאַמעליך אין איהרע ווייסע תכריכים און האָרכט זיך איין הינטער דעם לאָדען פון איהר שטוב, צי פּייניגט נישט די שטיף־מאַמע איהרע קינדער... דאָ און דאָרט שפּיעלט זיך דער ווינד אָן אַן אָבגעריסענעם בלעך אָן א שילד ערגעץ פּאר א געוועלביל און קלאַפּט אַהין און אַהער. ערגעץ דאָרט, אין א פערלאָזטער רינע, טריפען טראָפּען וואַסער, און די טראָ־פען קלאַפּען, בלאָנדזענדיג אין דער רינע... ווייט אין געסעל הערט זיך א רעש'ען פון א גרויפּען־מילעכיל. די גרויפען פאַלען אויף דעם רייב־שטיין, און עס קלאָגט זיך, האָט פּרעטענזיעס — ווייסט איין גאָט, אויף וואָס און אויף וועמען...

אין דער טויטער נאַכט הערען זיך איינזאַמע טריט, אַבקלאַפּענדיג אַן שטיינער. עס געהט שוין אַ יוד מיט'ן טלית־זעקעל אין בית־המדרש אריין תהלים זאָגען, און אַ קאַלטער „גוט מאָרגען" קלאַנגט אין געסעל. פון אַ הויכען פענסטער דרינגט אַ ליכטעל ארויס, ווי עס וואָלט אין דער לופטען געהאנגען, און אַ שטיל קלאַפּען פון אַ נייה־מאַשין צורייסט די געשטאָרבענע נאַכט: אַ שניידער איז אויפגעשטאַנען צו דער אַר־בייט. פון אַ הינטער־געסעל הערט זיך אַ וואָגען שפּאַנען, און ווער לויפט דאָס ווייט אין דער פינסטערער נאַכט אין געסעל...

די נאַכט ליעגט נאָך טויט איבער'ן שטעדטעל, און דאָך הערט זיך שוין דאָס לעבען פון שטעדטעל, פון אונטער דער נאַכט וועקט עס זיך...

גרויער ווערט די נאַכט, און דער טאָג הויבט אָן ארויסצוקוקען ווי דורך בעהויכטע ברילען. עס שניידען זיך ארויס פון גרויען שטח שאָטענס פון הויכע הילצערנע געביידען, און ווי ניי־בעשאַפען נעהמען זיי ערשט אָן אויף זיך פליש און ביינער... פון די פענסטער ווייזען זיך „מאָרגען־ליכטלעך". אַ קאַלטער ווינד בויגט די בוימער אין געסעל, און עס דאַכט זיך, אז די הילצערנע געביידען לאָזען זיך אויך בויגען נאָכ'ן ווינד... אין מיטען מארק שטעהען פויערשע פוהרען געשפּאַנט. יודען לויפען מיט פּעקלעך, קאַסטענס, מיט דרענגער און ברעטער. מען פאָהרט אויפ'ן מארק אינ'ם צווייטען שטעדטיל אריין.

פון געסעל קומט אַנצופאָהרען ר' משה פּעלצענמאַכער, ער פאָהרט ארויס מיט די פּעלצען־פּעלכלעך, צו וואַשען זיי אין טייך. דער נאַכט־טוי הויבט נאָך אויף זיין וואָגען. דער הימעל ווערט גרויער, אין אַ טלית זיך איינגעוויקעלט, און האלט ערשט ביי „מה טובו". די הייזלעך שטייגען און שיידען זיך אָב אַלץ בולט'ער פון גרויסען שטח. דאָ און דאָרט פערלעשען זיך שוין די ליכטלעך אין די פענסטער, און ווי זיי וואָלטען פון זיך אַ סוד אראָבגעוואָרפען, שטעהען זיי, ווי אָנגעקומענע פון אַן אנדערע וועלט, מיט אונטערטהעניגקייט: אַט אַזוי זיינען מיר, אַזוי ווי איהר זעהט אונז!...

בחורים, בעלי־בת'ישע קינדער אין ווארימע פּאַלטאַ'ען, מיט די תפילין־זעקלעך געהען אין בית־המדרש אריין לערנען. ס'איז שוין גרויסער טאָג, און פון בית־המדרש שיינען נאָך אַלץ ארויס אָנגעצונדענע ליכט. עס הערט זיך לערנען, דאַוונען, — ווארים מוז אינעווייניג

זיין... איבער די דעכער, איבער די פלויטען ליעגט פערהויכט דער וויסער מאָרגען־טוי, פריש, קאַלט און שניידט פון דערווייטען — דער ערשטערווינטער־הויך. פון טהייל קוימענס געהט אַ רויך ארויס: אַ יודענע קאָכט שוין דאָס אָנבייסען — דעם יעסענדיגען קרויט־באָרשטש מיט קאַרטאָפּליעס, און איבער'ן שטעדטעל פערגרויט זיך אַ קאַלטער תחינה־טאָג...

טהיילמאָל האָט זיך די זון פלוצלונג אין הימעל ענטפּלעקט, ווי פון דער העלער הויט ארויסגעקראָכען, ווי דעם חוב עפּעס אָפּגע'פּטר'ט. אַ מינוט האָט מען זיך אין הארצען האָפנונג געפיהלט. באלד אָבער האָט אַ ווינד אין מארק געבלאָזען, געכאַפּט דאָס ביסעלע שטויב מיט די פּאָר שטרויען, וואָס די דאָרפס־פוהרען האָבען אין מאַרק איבערגע־לאָזט, מיט נאָך שמאָכטעס און לאָכטעס, וואָס דער גוטער יאָהר ווייסט זיי, פון וואַנען זיי האָבען זיך אין מארק פערבלאָנדזעט, און דער ווינד האָט מיט זיי אַ טענצעל אין קאָן געמאַכט. דאָס שדים־טענצעל האָט אין פנים ווי מיט ריטער פון אַ בעזים געשניטען, און ווי מיט אַ בעזים האָט עס אין הארץ יעדעס שטיקעל האָפנונג אויסגעקעהרט...

די סוכות שטעהען נאָך פון נעכטען, דער ווינד נעהמט אַ ביסעל סכך אראָב און טראָגט עס אין מאַרק, און ווי פערשעהמט בלייבען זיי שטעהן, די סוכות, בגלוי ראש, גאָרנישט — פיער ליידיגע ווענד, צוזאַמענגעקלאַפּט פון העלצלעך און ברעטלעך, אָהן אַ דאַך, אָהן אַ שטיקעל סכך, צו וואָס? און צו ווען? אַ שעהן פנים האָט דאָס!

און די דריי בוימער אין דער יודישער גאַס שטעהען איינגעטונקט אין זייערע אָבגעוועלקטע בלעטער. די בוימער מיט די נאַקעטע צווייגען קוקען שטום און טויט, ברייט און ווייט אין מאַרק אריין. טהייל־מאָל זיינען זיי, ווי עפּעס מסכים אויף וואָס, שאָקלען צו מיט אַ נאַ־קעטער צווייג, וואָס האַלט נאָך אַ בלעטעל אויף איהר שפּיץ — אַ זכר פון זומער: אַזוי, אַזוי, מיינע קינדערלעך!

נעכטען איז שמחת־תורה געווען, און אָן אַלץ האָט מען געהאַט פערגעסען; אַ מאָל אין יאָהר פרעהליך זיין — איז מען פרעהליך געווען. האַלב־שכור האָט מען זיך שלאָפען געלעגט, האָט מען זיך אויפגעכאַפּט אין דער פריה, האָט עס פון די בעטען געהויבען. — איבער יום־טוב האָט אַ יודישער קרעמער דאָס ביסעל מעהל פון זעקעל

אויפגעגעסען, ביי א יודישען בעל־מלאכה איז דאָס העמדיל מיט דער צוואַנג ערגעץ־וואו פערפאַלען געוואָרען...

מען איז אין מארק געקומען מיט די שטעקעלעך, מוכן ומזומן א גראָשען געלד צו פערדיענען. דער ווינד בלאָזט. א „בעל־יכול" דרעהט זיך אין מארק ארום, אריינגעקראָכען און צולעגט זיך אין זיין שאָפּען־פעלץ, איינער נאָך אין זיין יום־טוב'דיגען, זיידענעם הוט (דער וואָכענדיגער איז איהם ערגעץ־וואו איבער יום־טוב פערפאַלען געוואָרען). יודען דרעהען זיך ארום, קוקען אוים אויף א פוהר ווי אויף משיח'ן. איינער איז אויפ'ן צווייטען ברוגז, פון דערווייטען, פאר גאָרנישט אין דער וועלט... אויף דער שוועל פון ר' לייביש עפּ־שטיין'ס געוועלביל שטעהען מעקלערס, פריהרען אין די כאַלאַטלעך, עס הייסט, ווי זיי האָבען שוין גאָרנישט וואָס מעהר צו טהון. דער „בעל־יכול" קויפט א רעטעך אין גאָס ביי די שטעלען צום מיטאָג. יודען קוקען איהם נאָך און קרעכצען, טייטען אויף איהם מיט די פינגער, אלע קלעהרען איצט איין געדאנק: נאָר ער אליין וועט היינט מיטאָג עסען...

אין געסעל דערהערט זיך א גערודער. דער סטראַזשניק שלעפּט צוויי לייכטערלעך מיט די שבת־קאָלדרעס פאר פּאַדאַטקעס, א יודענע לויפט נאָך, בעט זיך, — דער סטראַזשניק הערט נישט. יודען ציטערען אין די לייכטע כאַלאַטלעך, און עס קלאַפּט אין די הערצער: אוי, אוי, הירה־געלד...

קינדער געהען נישט אין חדר אריין. פון אלטען חדר ארוים און אין נייעם נאָך נישט אריין, דרעהט מען זיך דערוויילע פוסט און פאַס ארום, און מען ווארפט זיך דער מאַמען אין די אויגען. די מאַמעס שילטען, כאַפּט מען א שטיק ברויט אין קעשענע אריין און מען לאָזט זיך. אין קצב'ישען געסיל זיינען אויסגעשפּרייט פעלצען־פעלכלעך צו טריקענען זיך אויף דער זון. אויף לאַנגע זעק איז פער־שפּרייט ווינטער־אויבס, עפּעל, פלוימען, כאַפּט מען הענד פלוימען און מען לויפט אין שטאָדט־פעלד אראָב, וואו די בהמות פיטערען זיך. א שווערער טוי הויערט אויף אלעס, נאָר עס שאַדט נישט, מען נעהמט צוזאַמען צווייגען, שטענגלעך פון טערקישען ווייץ, איבערגעבליעבען סכך און מען מאַכט פייער, מען בראָט קאַרטאָפעל, מען זעצט זיך ארום און מען פלעכט לולב־פינגערלעך (אוועקגע'גנב'עט פון איבער־

געבליבענעם לולב). דער רויך פון פייער געהט אויף און לעגט זיך שווארץ איבער'ן שטעדטעל, קינדער האָבען דאָס שטעדטעל איינגענומען...

מלמדים דרעהען זיך אין מארק ארום, חנפ'נען די אָרימע בעלי־בתים. אָנגעגעסענע טאַטעס האַרכען אוים די גוטע רייד און שאָקלען צו מיט'ן קאָפּ... בחורים קומען אָן צופאָהרען פון דער פרעמד מיט די קעסטלעך אויף די פּלייצעס און נייע קאַפּאָטעס (געמאַכט אויף יום־טוב), געהען אין די הייזער ארום, שאַפען זיך טעג. מאַמעס בעגלייטען זייערע בחורים'לעך אויסער דער שטאָדט ארוים, נאָכשלעפּענדיג נאָך זיי די קעסטלעך, שיקען זיי אין דער פרעמד לערנען; קלעהרען אויף א תכלית...

דאָס גאַנצע שטעדטעל האָט פאר עפּעס מורא. עס ציטערט, ס'קלעהרט אויף א תכלית...

הינטער דער שטאָדט ארוים שפּאַציערט א יוד א שניידער מיט א לאַנגער, געלער באָרד און פערלאָפענע אויגען מיט א הויכען, דאַרען נעזיל. א יונג, אָנגעטהון אין א נייעם „סאַק־ראָק“ — זיין זומער־לוין. געהט מיט איהם דער שניידער, זאָגט איהם גליקען צו, דער יונג שווייגט שטיל. און דאָרט אויפ'ן וועג לאָזט זיך שוין איינער מיט א פּעקעל אויף די פּלייצעס ווייט אין דער וועלט אריין, זוכענדיג ערגעץ א שטיקעל ברויט אין דער פרעמד, און א מאַמע געהט נאָך און בענשט און וויינט...

פאַרנאַכט קומען אָן די פוהרען צופאָהרען פון מארק, מיט פּעק, קאַסטענס, דרענגער און ברעטער. פון די געוועלבער דרינגען די לעמפּלעך ארוים, די הימלען זיינען בעכמארעט, ליעגען געדיכט נאָהענט איבער'ן שטעדטעל, א קאַלטער רעגען קאַפּעט (אַזוי איז שוין, אז עס איז א מארק, מוז רעגענען) מיט איין מאָס, מיט איין כונה, אָדער גאָר אָהן כונה. די רינשטאָקעס ווערען ברייטער, פולער מיט וואַסער, נעהמען א האַלבע גאַס צו. מען קען שוין נישט אריבער פון איין זייט גאַס צו דער צווייטער. מען שטעהט אויף די שוועלען און מען קוקט זיך אריבער. דאָס וואַסער פון די רינשטאָקען קומט אריין אין די געוועלבלעך, וועלכע ליעגען מיט די שוועלען אין דער ערד איינגעקאָפּעט. יודען שאַרען ארוים דעם אונגעבעטענעם גאַסט מיט לאָפּעטעס, פלעדער־ווישען. דורך איין טהיר געהט ער ארוים, דורך צעהן צוריק

אריין, און גזל'ט ארוים שטיקער האַלץ און ברעטלעך פון די געוועלבלעך און שווימט דערמיט אין געסיל. די ווייבער לויפען נאָך: כאַפּט, האַלט איין, האַלט איין!

אין געסיל שפּאַציערט אין בית־המדרש אריין גדליה יודעל'ס, דער טויט אַליין, א יוד א סוכאַטניק פון טאַטען און זיידען, הויך ווי א יוד, און שמאָל ווי א יונגעל, אזוי אז מען האָט מורא, אז דער הויכער גוף זיינער זאָל זיך נישט דורכברעכען. זיין דינער האַלז איז מיט א דיקע פּאַטשיילע פערבונדען. ער כאָרכעלט און קוקט מיט די גרויסע אויפגעריסענע אויגען. דאָס שטעדטעל ווייסט, אז ער וועט שטאַרבען דעם חודש, דער ערגסטער חודש פאַר סוכאַטניקעס, און זיי קוקען אויף זייער גלייכען, וואָס איז נאָך היינט מיט זיי, און מאָרגען וועט ער שוין געהערען צו דעם סוד, וואָס איז אזוי בעהאַלטען פון אונז, און וואָס מיר האָבען אזוי מורא דערפאַר. אין געסעל ווערט שטיל, אז גדליה יודעל'ס געהט דורך, מען הויבט אָן אין די הערצער תשובה צו טהון, ווי דער מלאך־המות מיט זיינע ברייטע, שוואַרצע פליגלען וואָלט דורכ'ן געסעל דורכגעפלויגען. יונגלעך שטעהען און סוד'ען זיך אין אויער, און ווייזען מיט'ן פינגער אויף איהם... און דאָס געסעל האָט דרך־ארץ פאַר'ן טויט...

ביי נאַכט זיינען די בעל־הבית'טעס געזעסען מיט די שכנות ארום דעם אויוועך, אין וועלכען עס האָט זיך געבראָטען עפּעלעך פאַר די יונגלעך, וואָס לערנען אין חדר ביי־נאַכט. די ווינטער־לאָמפּ האָט זיך אויפ'ן טיש געברענט, און די ווייבער זיינען געזעסען ארום, די ווינטער־וועש פעררינכט און מעשיות דערצעהלט. די יונגע קינדער, וועלכע לערנען אין די דרדקי־חדרים, האָבען די בעהעלפערס שוין פון חדר געבראַכט, און ביז די עלטערע וועלען פון גמרא־חדר קומען און אָנהויבען דאָס גרויסע שפּיעל, זיצען זיי דערווייל ביים קליינעם קינ־דערשען טישעלע און שפּיעלען „הענגלעך". אין שטוב איז דערווייל נאָך שטיל. דורך די פינסטערע פענסטער קוקט אריין די פינסטערע נאַכט. אין דרויסען איז נאַכט — און דאָ זיינען מיר אין דער־היים, „ביי דער מאַמע".

פון לאָוויטשער מארק איז אויך צוריקגעקומען מיט איהרע פּעק

און קאסטענס מלכה׳לע, ר׳ יחזקאל גאמבינער׳ס ווייב. ווי אן אלטע בעל־הבית׳טע איז זי געפאהרען אויפ׳ן מארק איינקויפען דעם אויס־שטייער פאר לאה׳לען, דער יונגסטער טאכטער. אז זי איז געקומען מיט די פעק און די קאסטענס, זיינען זיך צוזאמענגעקומען דאס גאנצע הויז־געזינד, די גאנצע משפחה, און אלע נאהענטע און ווייטע בע־קאנטע, איטעל און הינדעלע, און רחל־לאה מיט די מוהמעס, בעקוקען די זאכען, זאגען מבינות, וויפיעל עס קאסט, און ווינשעווען דער כלה. מלכה׳לע האט אויסגעפאקט דעם ציטץ מיט׳ן קארט, די טיכער און די געצוויגענע ליילעכער, און פון יעדען שטיקעל בעזונדער זיין היס־טאריע דערצעהלט, די טרעפענישען און די געשעהענישען, ווי אזוי און ווי ארום עס איז געווארען געקויפט, און די „שיעור׳ן״, וואס האבען זיך געטראפען ווי די „האהר״ אויפ׳ן קאפ. די ווייבער האבען יעדע זאך בעזונדער געטאפט, געוואויגען און געמאסטען און געגאנגען טרע־פען, וויפיעל עס קאסט און קיינמאל נישט געקענט טרעפען: אדער א ביסעל צו־פיעל, אדער א ביסעל צו־ווינציג. אליין צו פערשטעהן, האבען די ווייבער, ווי דער שטייגער איז (אזוי ווי זיי וואלטען זיך אבגערעדט פון פריהער) פונקט קאפויר געטראפען, איינע ווי די צווייטע. אז איינע האט געזאגט בוידעם, האט די צווייטע געמוזט פונקט טרע־פען: קעלער. איז דארט ארויסגעקומען א ביסעל מינעם, מיט מיילע־בער־פערקרימענישען, נו, נו... איז געקומען צוגעהן דער קאלישער ווייי־בערשער שניידער (א שווארצער יונגער־מאן נאך דער חתונה, וואס האט וואויל־יונגקייט ליעגט איהם נאך אויפ׳ן פנים אויסגעגאסען), דער מיט׳ן אכט־קאנטיגען היטעלע, וואס לייענט מעשה־ביכלעך, און וואס אלע שבת טאנצען ביי איהם יונגען מיט מיידען, און וואס ער האט א געוואוינהייט די ווייבער צו קיצלען הינטער די ארעמס, אז ער נעהמט זיי די מאס, און וואס טאקע איבער דעם האט ער שוין נישט איין מאל געקראגען אויסגעפאטשט פון ארענטליכע בעלי־בתים. ער איז געקומען מיט׳ן בוך, וואס ער רופט עס „זשורנאל״, — אזא מין בוך מיט ווייבערשע מענטעלעך, — און האט געוויזען, ווי מען טראגט אין פאריז קליידער מיט שמאלע ארבעל און ארום האלז אזעלכע „פרענ־זעלעך״, איינס אויפ׳ן צווייטען פערווארפען, און האט דערצעהלט, ווי מען טראגט אין פאריז אזעלכע מיני מאנספערשווינענדיגע קאפאטעס מיט באשליקען פון הינטען. ער ווייסט, זאגט ער, ווי צו ארבייטען,

ווי מען טראָגט אין דער וועלט, נאָר דאָ איז נישטאָ פּאר וועמען. טאקע דערפאר וועט ער באלד נאָך פּסח פאָהרען קיין לאָנדאָן, אויפ׳ן ים, ער האָט שוין אין דער־היים א „שיפס־קארטע“ ליעגען. און דאָס אַלץ האָט ער „געשפּראָכען“ אין אזא מין ניי־מאָדנער שפּראַך, מיט דייטשע ווערטער, פון די ביכער ארויס. „אזא שניידער־יונג איז דאָס, קיין יוד וועט שוין פון איהם נישט זיין“...

אין קיך שטעהען אויסגעשטעלט אַלע קינדער, יונגלעך און מיידלעך (ערשט צוריקגעקומענע פון חדר, די ליכטלעך ברענען זיך נאָך אין די לאמטערנעלעך). אין מיטען צווישען זיי שטעהט רחל־לאה די בעקערין און טהיילט פון א גרויסער שירץ ארויס קליינע האָניג־לעקעכלעך, לאנגע פלעצעלעך, געמאכט ווי פייגעלעך, וואָס זי האָט פאר זיי געבאקען, ווארים, אזוי איז שוין דער מנהג פון לאנג, צו־טהיילען די קינדער לעקעכלעך, אין דער נאכט, ווען מען גיט אוועק די אויסשטייער צו נייען.

XI.
דריי חופות

מזל־טוב, מזל־טוב! היינט איז לאה'לעס חתונה.
א שטילע, קלארע טבת־נאכט.

נאך א פאר טעג, ווי דער שניי האט אהן אן אויפהער געשאטען אויפ'ן קליינעם שטעדטעל און בעשאטען עס פון קאפ ביז צו די פיס, איז אין א שעהנעם פארנאכט די לבנה אנגעקומען. זי האט זיך געמאכט א וועג דורך די וואלקענס און האט דאס שטעדטעל ליכטיג געמאכט אזוי, אז די קינדער, וואס זיינען אהיים געגאנגען פון חדר מיט די ברענענדיגע לאמטערנעלעך, האבען זיך מיט זיי מעהר בענוצט פאר אן אילומינאציע, ווי אויף צו בעלייכטען דעם וועג. נאך דער לבנה זיינען ארויסגעשוואומען די שטערען, יעדער איינציגווייז, פון די בעהאלטענע ערטער, וואו זיי ליעגען אין זייער רוה, און האבען זיך א לאז געטהון צווישען די גרויסע ריסען פון איין וואלקען און צווייטען אין די עקען וועלט אריין. די שטערען האבען געשימערט און בעלויכטען די בערג שניי, וועלכע האבען געהויערט איבער'ן שטעד־טעל און אין שטעדטעל, ווי סטאדעס ווייסע שעפסען, איינס ביים צווייטען...

אין שטעדטעל איז היימליך. די געוועלבלעך זיינען אפען, די לעמפלעך שיינען ארויס, יונגעלעך כאפען זיך אויף די שליטענס, וועלכע קלימפערען אין גאס. אין שטעדטעל איז א שמחה: דריי חופות! דער גביר פון שטעדטעל, ר' יחזקאל, מאכט חתונה זיין יונגסטע טאכ־טער לאה'לען. ר' יחזקאל'ס פערד־יונג נאטע פיהרט אונטער דער חופה יחזקאל'ס קעכין יענטען און דער בלינדער עקיבה גיט איין א ספר תורה'לע. ביי ר' יחזקאל'ן וועט דער רבי אליין מסדר קדושין זיין. אזוי פיעל חסידים, נגידים זיינען אנגעקומען אויף דער חתונה, מיט א מוזיק פון סאמע פידלען, און ר' נח בדחן אויך דא, — עס

וועט זיין א לעבען !... אויך ביי נאָטעס חופה וועט זיין ניט אבי ווי, נאָטע וועט צודעקען יענטען דעם קאָפּ פאר כל־ישראל. ניט אומזיסט איז שוין אזא מנהג ביי די אַלטע בעלי־בתים חתונה צו מאַכען א דיענסט אין איין טאָג, ווען מען גיט די יונגסטע טאָכטער אויס. און היינט דער יום־טוב פון אריינגעבען דאָס ערשטע מאָל א ספר־תורה אין חברה תהלים !

דאָס גאַנצע שטעדטעל איז פול מיט מחותנים און מחותנת'טעס, מען ראַמפּעלט ארום אויף שליטענס, וועלכע קלינגען מיט די גלעקלעך אין אַלע גאַסען. יונגען כאַפּען זיך פון הינטען אַרויף, און עס איז א ליאַרים און געטומעל. עס בעווייזען זיך חסידים אין זיידענע היט, סאַמעטענע היט, אין שטריימלעך און ספּאָדקעס, געקנייטשט אין דרייען, טהיילען זיך כבודים אין דער גאַס. עס בעווייזען זיך יודען אין אויסגעשמירטע שטיועל מיט אויל, אין שבת'דיגע, טוכענע קאַפּאָטעס מיט'ן שניט פון הינטען ; מחותנת'טעס מיט ברייטע שטערענטיכער, מיט האַרץ־ברעטלעך, מחותנת'טעס מיט הויכע הויבען, מיט שלייפעלעך און זיידענע ברייטע קליידער, ברוגז'דיגע מוהמעס שטעהען פאר די טהירען, אָנגעטהון מיט די קייטעלעך, מיט די בראָשקעלעך און וואַרטען אויף דעם שליטען, וואָס מען האָט אַרויסגעשיקט נאָך די חתונה־געסט (א ניי־מאָדישער אויפטהו), באָטש זיי האָבען איינינע טריט נאָר אריבערצוגעהן. מיידלעך, בעלי־בתי'שע קינדער (א פּאָר טאָג נאָך פאר דער חתונה זיינען זיי שוין אַרומגעגאַנגען מיט קליינע צעפּלעך, וועלכע זיי האָבען זיך געפלאָכטען, כדי די האָהר זאָלען זיין „געקאַרבט"), זיינען אויסגעציערט אין ווייסע קליידלעך, אין בלויע סטענגעס און מיט ווייסע שיכלעך. אין די הענד האַלטען זיי סאַמעטענע בייטעלעך אויף טאַנץ־געלד. עס געהען צום חתן בחורים אין אַטלעסענע קאַפּאָטעס, אין סאַמעטענע היט, טהייל אין משפחה־שטריימלעך, וואָס איז א צייכען, אַז דער בחור האַלט ביי א שדוך טהון. עס בעווייזען זיך יונגלעך אין קאַפּעלעך און מיידלעך מיט אויסגעצוואָגענע קעפּלעך, וואָס געהען מיט די מאַמעס אויף די חתונה. די מוזיק הערט זיך שוין אין געסעל. מען טאַנצט, דאָס גאַנצע שטעדטעל קומט אָן אויף איין פּלאַץ און מען טאַנצט אין שניי. יונגען קנעטען קוילען שניי, און גרייטען זיך אָן, ווען מען וועט חתן־כלה צו דער חופה פאר'ן שוהל־הויף פיהרען... און די לבנה שטיפט אויף

ארום, בעגיסט מיט ליכט דעם שניי, וואָס ליעגט ווי אַ וואַרימער דעק איבער׳ן שטעדטעל. ליכטיג, היימליך, ווי ביי־טאָג. די שטערען ווינקען אַראָב, דער שניי פינקעלט אַרויף, בריליאַנטען פליהען אין אויר אַרום, און די הייזלעך שטעהען אין די ווייסע קאַפּקעלעך אויפ׳ן קאָפּ, און שליטענס ראַמפּלען, גלעקלעך קלינגען, רוישען, און יונגען כאַפּען זיך אויף פון הינטען אויפ׳ן ברעטעל.

אין גאַס האָט זיך געהערט פידלען שפּיעלען חסידישע, לאַנגע, אויסגעצויגענע נגונים. ר׳ שלמה לינשעצער׳ס פידעלע וויינט אין דער גאַס, און עס האָט זיך אוועקגעלאָזט אויף אַ שטייגער. די שטערען אין הימעל, די ווייסע וועלט אַרום און אַרום שווייגט און האָרכט זיך איין. חסידים זינגען זיסע נגונים. פון די פענסטער ווייזען זיך ליכט און לאַמפּען. אויפ׳ן געסעל ווערט העל, ליכטיג, ווייבער שטעלען זיך פאַר די טהירען מיט אָנגעצונדענע קיהן־העלצלעך. די פייערען צו־פלאַקערען זיך. מען פיהרט דעם חתן מיט דער כלה צו דער חופּה פאַר׳ן שוהל־הויף. עס הויבען אָן געהן חסידים אין שוואַרצע שטריימ־לעך — אַ ים שוואַרצע סאַמעטענע היט, אַטלעסענע קאַפּאָטעס. עס שיטען זיך ווייבער אין בלאַנקענדע שטערנטיכער און מיט בריליאַנטען, וואָס זיינען איינגעזעצט ווי שטערען. ברייטע, זיידענע קליידער רוישען. כפול־שמונה׳דיגע הבדלות פלאַקערען אין די הענד. שוואַרצע סאַמעט טוקט זיך אין זיידענע, העלע קליידער, ווי שוואַרצע שטראָ־מען וואַסער אין ווייסען שניי. דער רבי איז אין אַ ווייסען כאַלאַט אין מיטען, און די שוואַרצע סביבה איז אַרום איהם. די לאָוויטשער רבי׳צין אין דעם ברייטען שטערנבאַנד טאַנצט פאַר חתן־כלה, שיט ראָזינקעס און מאַנדלען, קליינע חדר־יונגלעך, מיידעלעך כאַפּען די ראָזינקעס, וואָס פאַלען איינע נאָך דער אַנדערער. די שמשים מיט רצועות טרייבען פאַנאַנדער די קינדער, מאַכען אַ וועג. עס ווייזען זיך חתן־כלה. זיי געהען בייזאַמען, פערדעקענדיג זיך די אויגען מיט די נאָז־טיכלעך. די מחותנים געהען פון ביידע זייטען. ר׳ יחזקאל אַליין איז אין אַ שטריימעל, אין שיך און זאָקען גלייך מיט׳ן מחותן. די מחותנת׳טעס פיהרען די כלה אונטען אַרום. דאָס אַלץ וואַרפט אָן אַריסטאָקראַטישען גלאַנץ, חסידיש און נגידיש. און די פידלען שפּיעלען און די חסידים זינגען מיט און די הבדלות לויכטען מיט...

נאָך דעם ערשטען צוג האָט זיך געוויזען דער צווייטער. נאָטע

פיהרט יענטע'ן אונטער דער חופה. פון פארענט איז געלאפען א יונג און האט געטראגען די שוהל־לאמטערנע מיט די אויסגעשניטענע לייבען און בערען, וואס יעדער פון זיי האט זיך געברענט אין אן אנדער קאליר. עס האט זיך געהערט יעקעל'ס מיט די ארומגעבונדענע באקען בעמבע: בים־באם, בים־באם! עס האט געהילכט און געקלונגען דאס געסעל. א יונג האט ערגעץ־וואו דערפאקט דעם שטאדט־גרעגער, וואס הענגט אויפ'ן קלאץ פאר דער קאזע, און האט אנגעהויבען צו גרע־גערען. יודען בעלי־עגלות האבען ארויסגענומען די שטולקאטשען פון די וועגען און חתן־כלה בעגלייט. רחל־לאה די מוהמע האט זיך מיט א מחותן א בעל־עגלה ביי די הענד אנגענומען און האבען פאר חתן־כלה געטאנצט. און די בעמבע קלאפט־צו, און די יונגען פייפען־צו, באפען קוילען שניי, קנעטען זיי פעסט און לאזען אין די קעפ. דער חתן פיהרט די כלה. נאטע זעהט אוים אין זיין שבת־היטעל, ווי גאר אן ארענטליכער מענש, נאר די אויגען ווינקען לאבוסוואטע פון היג־טער דער חופה ארויס... די כלה יענטע, אנגעטהון אין אסתר'לס שבת־קליידעלע, וויינט אויפ'ן קול. דער שטאדט־רב געהט צווישען די מחותנים, בעלי־עגלות, וואס זיינען אין קארטענע כאלאטלעך, אין אויסגעשמירטע שטיוועל און אין שווארצע שבת'דיגע טוך־היט. דא און דארט שפרינגט ארויס א מחותנת'טע אין א ברייט קלייד מיט באנדען, און מיט א שלייפעלע אויפ'ן קאפ, פערלעגט די הענד אויף די זייטען און, אננעהמענדיג א פערזארגטען מחותן ביי די באקעס, טאנצט זי מיט איהם אויף איין ארט און זינגט:

אוו וואס איך האב געוואלט
האב איך אויסגעפיהרט.
זאל איך אזוי לעבען,
זאלען מיינע שונאים צופלאצט ווערען!

און יעקעל'ס מיט די געשוואלענע באקען בעמבע באמבעלט צו: בים־באם! בים־באם!

נאך דעם צווייטען צוג איז אנגעקומען פון א הינטער־געסעל דער דריטער פון דער „חברה־תהלים“. די טראמייטערס האבען פאראוים פאר זיי א וועג אויסגעשאלט אין שטעדטעל. וואס איז! צי איז משיח אין שטעדטעל געקומען! אויף די פערד רייטען פערשטעלטע יורען. דארט רייט א טערק מיט א טלית ארומגעבונדען אויפ'ן קאפ,

א מכשפה אין א קיטעל רייט אויף א בעזעם אין דער הויף, עס קומען אַנצולויפען ווילדע ברואים און פיהרען דעם שטאָדטס־בכור אין א קאַפּאָטע אָנגעטהון. האַלאָוועשקעס אין סמאָלע געטונקט, אין פייער געצונדען און צום הימעל געוואָרפען. שראָט אָן שטיינער געקלאַפּט, די קנאַקען געהען אין הימעל אויף. צי ווילען זיי יריחו'ס מויערען איינגעהמען! שווארצע מאַסען יודען, ימים שווארצע סאַמעטענע היט און קאַפּאָטעס, מיט די קינדער אויף די הענד, מיט נגונים אויף די ליפּען, טאַנצען ארום דעם בלינדען עקיבא, וועלכער האַלט דאָס קליינע ספר־תורה'לע און האָבצעט דערמיט בלינדערהייט: אונזער ספר־תורה'לע! אונזער ספר־תורה'לע! קיין ווארים לעפעל עסען האָט דער סגי־נהר קיינמאָל ניט געהאַט, אויף א שטיין איז ער געשלאָפען, אין די הייזער געגאַנגען, א גראָשען צו א גראָשען צוגעלעגט, און אויף דער עלטער א ספר־תורה'לע זיך געלאָזט שרייבען, א ספר־תורה'לע, א קינד, א קדיש נאָך זיך. און יודען, די חברה תהלים, האָבצען מיט איהם און זינגען מיט איהם: „אונזער ספר־תורה'לע, אונזער ספר־תורה'לע!" אהרן לייב דער שוסטער האָט די קאַפּאָטע פון זיך אראָב־געוואָרפען, דעם פעלדשערס קאַפּעליושעל זיך אָנגעטהון, מיט פעדערען עס נאָך בעפּוצט, געבאַפּט דאָס ספר־תורה'לע און א טענצעל אין קאָן דערמיט געמאַכט. דער בלינדער עקיבא פּאַטשט מיט די הענד: זיין קינד, זיין יורש, זיין מצבה נאָך איהם. ער קושט עס. יודען מיט די קינדער אויף די הענד טאַנצען ארום דעם ספר־תורה'לע, קושען עס, האַלזען עס: אונזער ספר־תורה'לע, אונזער ספר־תורה'לע! און די גלעקלעך קלינגען מיט, און די פייערלעך קנאַקען מיט, און די טראָ־מייטען שאַלען מיט, און די יודען מיט געזאַנג, מיט געוואַלדען, טאַנצען צו, שפּרינגען צו, און יונגען קנעטען קוילען שניי און שיסען צו און וואַליען צו...

אויף דעם הויף פון דער שוהל, וועלכער איז געווען ארומגערינ־געלט מיט א נידריגען פּלויט פון שווארצע, האַלב־פערברענטע ברעטער, זיינען די דריי חופּות אָנגעקומען. הינטער א ווייסען צודעק שניי, וועלכער האָט געגרייכט ביז צום פּלויט, איז די חורבה געלעגען צוגע־דעקט. די בעשנייטע חורבה האָט געקוקט מיט איהר ווייסער קאָפּקע אויפ'ן קאָפּ אין הימעל אריין; די לבנה האָט זי מיט ליכט בעגאָסען.

ביי דער חורבה האָבען זיך די דריי חופּות אָבגעשטעלט. די

נגונים פון די אלע דריי חופות האבען זיך נישט אויסגעמישט, נישט געשטימט אין איינעם. יעדער ניגון פון יעדער כלי איז זיך זיין בעזונדערען וועג געגאנגען, פאר זיך, און האט בעזונדער אבגעקלונגען. און עס האט זיך גערדאכט, אז די נגונים האלטען צווישען זיך מלחמה, איין כלי מיט דער צווייטער. די איידעלע, חסידישע פידלען, די בעל־עגלה׳שע בעמבע און די בעל־הבת׳ישע טראמייטען האבען זיך גע־קריעגט, און איינע האט די אנדערע געוואלט גובר זיין...

הינטער דער שטאדט איז די וועלט ארום און ארום אין ווייסען געוואנט בעדעקט. שטיל און רוהיג איז געווען ארום, ווי אויף א גרויסען בית־עולם. אין דער לופטען איז ווייט געהאנגען א נישט־בעשטימטע ווייסע כמארע, וואס האט צוזאמענגעוועבט הימעל און ערד. די לבנה האט איינע אליין ארומגעשפאציערט אין דער ווייסער, שטומער אונ־ענדליכקייט. אויפ׳ן ווייס־בעשנייטען בארג איז אלץ נאך געלעגען אויסגעשפרייט דער בית־עולם, און צווישען זיינע מצבות, וואס האבען קוים פון הינטער דער ווייסער דעק ארויסגעשטארט, האט די לבנה ארומגעשפאציערט, און וואו נישט וואו און וועו נישט וועו א הויכע מצבה מיט ליכט בעגאסען. הינטער דעם פלויט פון בית־עולם איז דער שווארצער טייך געראנען, דער טייך, וואס מען זאגט וועגען איהם אין שטעדטעל, אז ער רינט פון משה רבנו׳ס שטיין ארויס, און וואס זיין וואסער איז א רפואה צו קראנקע אויגען. נאר דער טייך אליין האט זיך נישט געלאזט צודעקען הינטער דער ווייסער צודעק. דא און דארט האבען זיך אין זיין שווארץ וואסער שטיקער שניי געגענאיבער דער לבנה געגעצט, וואס האבען אויסגעזעהן ווי ווילדע ברואים, ווי זיי זיצען אויף די אייער... ווייט הינטער׳ן בית־עולם האט דער שווארצער טייך, אין געשטאלט פון א שווארצער רינע, אין דער ווייסער אונ־ענדליכקייט זיך פערבלאנדזעט, און מען האט נישט געוואוסט וואו זיין סוף איז.

איינער אליין, מיט דעם פעקעל אויף דער פלייצע און מיט׳ן שטעקען אין דער האנד, איז דער וואנדלער געגאנגען איבער׳ן וועג, וואס פיהרט פארביי דעם בית־עולם. צווישען די הויכע, ווייס־בע־שנייטע טאפאלען, וועלכע האבען אין ליכט פון דער לבנה אויסגעזעהן ווי ווייסע עדות. דא איז אלץ רוהיג און שטיל געווען, געלעבט זיין

טוים לעבען. אלט־קאַזמער האָט פון דערוווייטען פערנומען די נגונים פון די פידלען, די צוריסענע טענער פון די געזאַנגען און דאָס ווייטע שאַלענדיגע עכאָ פון די טראָמייטען און פון דער בעמבע. נאָר דאָ האָבען זיך די נגונים נישט געקריעגט, נישט איינער געוואָלט דעם צווייטען גובר זיין. שטיל און רוהיג, ווי פון א בעהאַלטענער וועלט, האָבען די טענער אהער געבלאָנדזעט, און האָבען זיך דאָ אין איינעם אויס־געמישט, צוזאַמענגעקלונגען: יעדער האָט געגעבען זיין טאָן אין ניגון, די חסידישע פידעל, די בעל־הבתישע טראָמייט, די בעל־עגלה׳שע בעמבע, און עס איז איין ניגון געוואָרען פון איין שטעדטעל...

און דער וואַנדלער צוזאַמען מיט דעם ניגון האָבען זיך אין איינעם מיט דער שוואַרצער וואַסער־רינע ערגעץ ווייט אין דער ווייסער אונ־ענדליכקייט פערבלאָנדזעט...

רב שלמה נגיד

לזכר נשמת אבי

רב משה בן צבי נתן

מײַן פאטער, דעם גאנצען איד און דעם גאנצען מענש; דעם, וואס זיין לעבען לייכט פאר מיר, ווי א ליכטיגער שטערן אין א פערנעפעלטער נאכט, וועלכען איך זעה און קאן איהם נישט דערגרייכען — איהם שענק איך דאס ווערק. קאן איך דיר, טאטע, אין מיין לעבען נישט נאכטהאן, וויל איך עס אין מיין חלום.

שלום אש.

I

אויף שבת אהיים.

איבער דעם ווייס־בעשטויבטען וועג צום שטעדטעל צולאזט זיך א פעסטע בעל־הבת'ישע פוהר מיט שטארקע צוויי בולאנעס. א וואלקען שטויב לויפט פאראויס פאר דער פוהר און זאגט אן: „דער סוחר פאהרט!" דער רעש פון וואגען וועקט אויף די קארן־זאנגען פון דעם ווארימען תמוז־שלאף, זיי סוד'ן זיך אין דער שטיל און בויגען מיט שרעק ...יין זייערע בעזימלאך צו דער ערד פאר דעם סוחר'ס פוהר. אבער שטאלץ לאזט זיי דער וואגען אין א וואלקען שטויב הינטער זיך און פערנעהמט זיך אין געדיכטען וואלד אריין, וואס לאזט זיך טאהל אראב. עס קומט צו לויפען דער רעש פון דעם וואגען אין געדיכטען וואלד אריין, און א שרעק לויפט צווישען די בוימער דורך. זיי ברוימען און שאקלען זייערע בלעטער און נויגען זייערע צווייגען מיט כבוד פאר דעם סוחר'ס פוהר, וואס פאהרט פארביי. נאר הינטער זיך לאזט זיי די פוהר אין דעם וואלקען שטויב. עס קנאקט די בייטש, און עס הירזשען די ווייסע בעשטויבטע פערד און לאזען זיך ווייטער אין וועג אריין.

ווער איז דאס, וואס פאהרט פארביי? פאר וועמען נויגען זיך עס ... די בוימער אין וואלד, די זאנגען אין פעלד? עס איז דער סוחר רב שלמה נגיד, וואס פאהרט אויף שבת אהיים. פאר איהם שרעקען עס זיך די בוימער אין וואלד און די זאנגען אין פעלד. אבגעקויפט האט ער זיי, די שטר־מכירות אין זיין בוזעם־טאש. פאר איהם וואקסט דער וואלד, רייפט די זאנג. ער וועט זיי וואקסען לאזען, ער וועט זיי שניידען לאזען, ווען ער וועט וועלען.

נאר אומזיסט שרעקען זיך פעלד און וואלד פאר רב שלמה'ן. ניט האנדלען פאהרט איצט א איד, ניט שניידען לאזען די רייפע זאנגען,

ניט האקען דעם אויסגעוואקסענעם וואלד. עס איז פרייטאג. און כאטש הויך שטעהט נאך די זון אין הימעל פאר דער מיטאג־שעה, נאר אויסגעטהאן איז שוין דער איד פון געשעפטען. א צוואה פון טאטען צו דעם זוהן — פרייטאג קיינע געשעפטען מאכען. פאהרט ער פון א גאנצער וואך האנדלען און וואנדלען אויף שבת אהיים. אנגעשטאפט איז דער בוזעם־בייטעל מיט שטר־מכירות. א האלבע מדינה פעלדער און וועלדער, האלץ אויפ'ן וואסער, וואל אויף די שעפסען אבגעקויפט. און מיט א הארץ פול בטחון אויפ'ן רבונו של עולם האט ער געענ־דיגט זיינע וואכעדיגע עסקים און איז אין גאנצען שוין אבגעגעבען דעם שבת.

דער שבת איז ביי רב שלמה'ן א לאנגער — „וואס מעהר פון דער וואך צוציהען צום שבת" האט עס געהייסען אין דער משפחה, איז דער פרייטאג אויך שבת געווען. אין דארף האט מען זיך אבגעשטעלט. די פויערטעם האבען געוואוסט, אז רב שלמה פאהרט אהיים אויף שבת, האבען זיי אנגעהויבען פון די הייזער ארויסצושלעפען ווער וואס האט נאר געהאט — א פעטע הוהן, א מענדעל אייער. און כאטש אין דער היים גרייט מען שוין דעם שבת פון דאנערשטאג אן, האט דאך רב שלמה מיטגעקויפט — טאמער וועט אויספעהלען. גוים־פישער זיינען נאך דער פוהר געלאפען מיט זעקלאך לעבעדיגע פיש, ערשט פון וואסער געפאנ־גען. נישט געדונגען זיך, געווארפען אין וואגען אריין און ווייטער גע־פאהרען. ארויסגעקומען פון דארף, האט מען אנגעטראפען די ערשטע אורחים ציהענדיג זיך אין שטעדטעל אריין אויף שבת. רב שלמה'ס שבת האט געהאט א שם אין דער סביבה, און די אורחים פון דער גע־גענד ארום האבען אנגעצויגען אויף שבת אין שטעדטעל אריין. "זרח, שטעה" — שרייט רב שלמה צום שמייסער — „קומט ארויף רב איד, אויף דער פוהר". און אלע די, וואס ער האט אויף דעם וועג אנגעטראפען, זיינען שוין געווען זיינע אורחים. אזוי קומט מען אין שטעדטעל אריין: א פולע פוהר אנגעהאנגען מיט אורחים, א פולע פוהר אנגעלאדען מיט עסענווארג אויף שבת אהיים.

די פוהר קלאפט איבער דעם שטעדטעלשען ברוק. עס גריסען די ערשטע בעלי־בתים אויף די שוועלען פון זייערע געוועלבלאך, רב חיים קאשעמאכער און דוד שמיד. דאס געסעל קוקט נאך — „א איד דער־לעבט צו אזא גדולה אהן עין הרע, א פולע פוהר אורחים!" נאר

רב שלמה'ן איז מען ניט מקנא, דאָס האַרץ קוועלט נור פאַר נחת. „אַ שאָד, נעביך, וואָס זיין ווייב נעבעך איז געשטאָרבען אין קימפעט. אַ צדקנית געווען, איהר צדקה געבען האָט דאַך געהאַט אַ שם". פון דער נייער ווייבעל וואָס ער האָט געבראַכט אין שטעדטעל אריין, רעדט מען נישט קיין גוטס. „זי וויל פיהרען רייך" — רעדט מען אויף די שוועלען פון די געוועלבלאַך, נאָכקוקענדיג רב שלמה'ס וואָגען.

דערווייל איז מען אַהיים געקומען. ברייט עפענט זיך אויף די טהיר פון הויף, און אַ שווערען קרעכץ גיט אָב די פוהר. די קינדער — פערשיעדען־יעהריגע אינגלאַך און מיידלאַך — לויפען אנטקעגען, כאַפען זיך אויף דער פוהר אַרויף, הענגען זיך אָן וואָגען אָן. פון די אָפענע פענסטער פון קיך טראָגט זיך דער ריח פון די פריש־קאָכעדיגע פיש. פון מערען־צימעס, פון שבת־מאַכען. עס וואַרפט פון זיך אַראָב רב שלמה זיין גרויען בעשטויבטען מאַנטעל, פיהרט דורך די פינגער דורך זיין פערשטויבטער באָרד און עס בלישטשען אַרויס די שוואַרצע גלאַנצענדיגע אויגען פון אונטער די שוואַרצע ברעמען. עס שפּריצט מיט שטאַרקייט פון איהם, און די שוואַרצע האָהר פון באָרד זיצען געדיכט און פעסט אין די וואָרצלען. עס שפּרינגט פון וואָגען אַראָב דער ברייט־ביינינער, פערציג־יאָהריגער איד, ווי אַ אינגעל, און רופט אין קיך אַריין: „שפּרינצע, חנה, דבורה"... עס ווייזען זיך די דיענסטען מיט די רויט־צוקאָכטע געזיכטער, עס פלאַמט זיי דאָס פּנים פון קאָכען ביי דער קיך. זיי שטרעקען אויס זייערע נאַקעטע הענד און דער יונג זרח הויבט אָן פון וואָגען אַראָבצוטרעלאַנגען די זעקלאַך פיש און די היהנער.

דאָס ווייבעל אָבער ווייזט זיך נישט אין פענסטער פון קיך. עס הערט זיך נישט דאָס ברייטער פּרייטאָגיקער לאָכען פון זיין ווייב נעבעך, עליה השלום, ווען ער איז פון וועג אַהיים געקומען. רב שלמה פערשטעהט, אַז דאָס ווייבעל איז בייז. קומט ער אין קיך אַריין: חנה'לע שטעהט ביי דעם ברייטען מעש־בעדעקטען קיך־טיש און מאַכט דעם קוגעל. איהרע שוואַרצע ברעמען און די שוואַרצע הערלאַך פון די אויגען לייגען זיך איבער דעם שוואַרץ־אַפּעל. אַ מינוט וואַרט ער. דאָס ווייבעל הויבט נישט אויף איהר בליק פון טעלער, שטעהט רוהיג און לאָזט זיך בעטראַכטען פון איהם. ער פערשטעהט וואָס זי איז בייז — איבער די אורחים. אַ יונג ווייבעל נאָך דער חתונה וויל ניט האָבען צו

טהאָן מיט אזא גרויס בעל־הבית׳ישקייט. און, ניט ווילענדיג, דער־מאָנט ער זיך ווידער אָן נעכטן — ווי זי האָט זיך געפרעהט, ווען ער איז אהיים געקומען פון וועג און די פוהר איז אנגעלאדען געווען מיט אורחים. „וואָס מעהר אורחים, אלץ פרעהליכער דער שבת״ — פלעגט זי זאגען. און א קרעכץ רייסט זיך ארויס פון זיין הארץ. חנה׳לע פער־שטעהט דעם קרעכץ און טיעפער רוקען זיך אראב די ברעמען איבער איהרע אויגען. דער שעהנער הויכער שטערען קנייטשט זיך, און אויף די הערלאך פון אויג בלישטשעט עפּעס. ער קוקט אויף איהר, זעהט איהר פולע פיגור, דערמאָנט זיך אָן ברית, וואָס שטעהט פאַר אם ירצה השם, און קריגט גרויס רחמנות אויף איהר. „די טויטע זיינען טויט— זאָגט ער זיך — און זי איז דאָך א כשר ווייבעל, איז נאָך ניט געוועהנט צו אזא בעלי־הבית׳ישקייט״. ער געהט א טריט נעהנטער צו איהר און זאָגט מיט א ווייכער שטים, מיט א שמייכעל אין זיין שעהנער שווארצער באָארד אריין:

— חנה׳לע, דו זעהסט מיך נישט? איך בין דאָך געקומען צו פאָהרען.

א מינוט קוקט זיך חנה׳לע אום, אויב קיינער איז אין קיך ניטאָ. די מוידען זיינען ביי דער פוהר, און זי זאגט מיט א טיעפער ווארימער שטים, פון וועלכער עס קוועלט ליעבע:

— איך קאָן דאָך דיר ניט אנטקעגען לויפען, שלמה!

אין די ווערטער פיהלט ער, אז זי האָט נאָך מורא פאַר איהם. שוין א פּאָר חדשים נאָך דער חתונה מיט איהר, דאָס קינד טראָגט זי שוין פון איהם, און זי איז נאָך דאָס אַכטצעהן־יעהריגע מיידעל פון דער היים און איז נאָך נישט געוועהנט צו איהם, האָט נאָך מורא פאַר איהם. דאָס טהוט איהם גלייכצייטיג הנאה און עס ריהרט איהם, און ער קריגט זי ליעב דערפאַר. ער נעהמט זי אָן ביי דער האנד און זאָגט:

— חנה׳לע, קום אריין אין דער צווייטער שטוב, איך האָב דיר עפּעס צו זאָגען!

שטיל, מיט אָן אראָבגעבויגענעם קאָפּ געהט איהם נאָך דאָס ווייבעל אין זייער שלאָף־שטוב אריין. ער נעהמט ארויס פון קעשענע א שאכטעלע און גיט עס איהר איבער:

— איך האָב דיר עס מיטגעבראַכט.

זי האלט דאָס שאַכטעלע אין האנד און טרויט זיך ניט עס צו עפענען.

[illegible]ר עפענט עס אויף אין איהר האנד און נעהמט ארויס א גאלדענע [illegible]אַקיין ניט א בראָש.

— [illegible] האָט זיך מיר געטראָפען א מציאה.

[illegible] ער גיט צו:

— עס איז דערפאר, כדי דו זאלסט ליעב האבען אורחים, אורחים ד[illegible] מען ליעב האָבען און דאנקען דעם רבונו של עולם, וואָס ער האָט ד[illegible]ר געהאָלפען אז דו קאָנסט אורחים אהיים ברייגגען — דערביי גיט ער איהר א גלעט איבער דעם שייטעל.

— איך האָב דען ניט ליעב קיין אורחים? הלואי זאָל אונז דער רבונו של עולם אזוי פיעל העלפען, וויפיעל מיר זאָלען קאָנען, — האקט זיך אָב אין מיטען און בלייבט שטעהן פערשעהמט און דערוועגט זיך ניט איהם צו קוקען אין די אויגען אריין איבער דעם וואָרט „אונז" — וואָרים זי איז נאָך ניט געוועהנט געווען צו איהם.

ער האָט זי דערפאר נאָך מעהר ליעב געקראָגען.

און באלד האָט שוין אין הויף א קעסעל מיט קארטאָפעל איבער א פייער געקאָכט, א פרייטאָגדיג מיטאָג פאר די אורחים. די יונגען האָבען שעניקעם שטרוי אָנגעשטאָפט אויף נאַכט־לעגערם אין די שטעלער צו מאַכען, און די דיענסט־מוידען האָבען די פרישע פיש געשאָבען, אז די שופען זיינען געשפרונגען, געשפריצט איבער זייערע צוהיצטע פנים׳ער. און אז מען האָט די פיש אין די ראנדלעס געקאָכט, זיינען נאָך די אָבגעשניטענע קעפ פיש פון ראנדעל געשפרונגען. אזוי פריש זיינען זיי געווען.

רב שלמה איז געזעסען אין עס־צימער און האָט זיין פרייטאָגדיג מיטאָג געגעסען. ניט רייך איז געווען דאָס מיטאָג, מען דארף דאָך אפעטיט האָבען צו דער נאַכט־סעודה. א פרישע קאָפ פיש און די פריש־געבאַקענע חלה פערשמעקט די שטוב. די שטוב איז שוין צוגעראַמט צום שבת; די פאָדלאָגע געוואשען, מיט זאמט בעשאָטען; די קופערנע הענג־לייכטער בלישטשען אויף די ווענד; אויפ׳ן קאָמאָד שטעהען שוין אויסגעשטעלט די פיער פאָר זילבערנע לייכטער, אָנגעשטעקט

מיט ליכט — צוגעגרייט צום ליכט־צינדען. דאָס ווייבעל זיצט נעבען איהם. אין דער שטיל פרעגט רב שלמה ביי איהר, צו זי האָט ניט קיין עגמת נפש פון די שטיף־קינדער? פערשעהמט ווערט זי און ענט־פערט, אז זי האָט זיך חלילה ניט וואָס צו קלאָגען, — די קינדער ליע־בען איהר, און דער געשטאָרבענערס קינדער זיינען ביי איהר ווי איהרע אייגענע.

אויף דעם טיש ליגט ארויסגעוואָרפען דאָס געלד, וואָס דער סוחר האָט פון וועג אהיים געבראכט. עס לעגט דאָס ווייבעל דאָס פאַפּיער־געלד צו פאַפּיער־געלד, און באלד ווערט די שטוב פרעהליך. עס קו־מען אהיים צו לויפען די אינגלאך פון חדר מיט די חומשים אונטער די אָרעמס. אויף די ליפען ליגט נאָך דער נגון פון מהפך פשטא, פון דעם מעביר־סדרה זיין. זיי גיבען דעם טאַטען שלום־עליכם אָב, קושען די האנד און שרייען „עסען".

פון דער אויבערשטער שטוב קומט אראָב דער איידים, דער עלט־סטער טאָכטער'ס מאַן, וואָס זיצט ביים שווער אויף קעסט. דער יונגער מאַן גיט דעם שוועהר „שלום־עליכם" און דרעהט זיך איבער דער שטוב ארויף און אראָב אין זיין זיידענער קאַפּאָטקעלע, וואָס ער טראָגט אין דער היים (ער לערנט אויף א רב צו זיין!). די טאָכטער שרה'לע, איז אביסעל ברוגז אויפ'ן פאָטער, וואָס ער האָט אזוי פריה, באלד נאָך דער מוטער'ס טויט, חתונה געהאַט. אָבער מיט דער שטיף־מאַמע איז זי גאָר קניפּעל בקניפּעל. כאָטש זי פערגעהמט די שטעלע פון דער מאַמע, עליה השלום, דאָך איז זי אויך א יונג ווייבעל ערשט נאָך דער חתונה, האָבען זיך דיביידע ווייבלאך באלד בעפריינדעט, זיצען צוזאמען, און חנה'לע איז נעהנטער צו דער שטיף־טאָכטער, ווי צום מאַן.

עס קומט אהיים עוזר'ל פון בית המדרש. דאָס איז דער עלטסטער זוהן און דער חתן־בחור, אויסגעפוצט מיט דעם גאָלדענעם זייגער, וואָס ער האָט פון דער כלה א מתנה געקראָגען. ער גיט אויף דעם טאַטען „שלום עליכם" און זעצט זיך ברוגז'דיג אוועק אין א ווינקעל. ער איז א משכיל שוין, לייענט די נייע לשון־קדוש'דיגע ביכלאך און שפּראַכע־קען ער (רב שלמה שטערט איהם ניט). דער בכור און דער רייכער חתן־בחור, נאָהנט פאר דער חתונה — איז ער דער ערשטער אין דער היים און האלט זיך פון דערוויטענס פון אלעמען. נאָר רב שלמה'ס

נחת איז חיים'ל, דאס פיערצעהן־יעהריג אינגעל, וואס קומט איצט ארײַן מיט די געקרייזטע פאה'לאך, מיט'ן גאלדענעם זייגערעל, וואס ער האט פון דעם טאטען צו בר מצוה געקראגען. דער עלוי אין שטעדטעל — עס קלינגט זיין גוט קעפעל אין דער וועלט, און דער רב אליין לערנט מיט איהם א בעזונדערען שיעור. דער אור התורה וועט זיך ווידער פון איהם אין דער משפחה אנהויבען. שדכנים שלאגען שוין רב שלמה'ס טהירען אב — א שידוך פאר איהם. נור א היינטוועל־טיגער איז רב שלמה, וויל ער ניט, עס איז נאך צו פריה. דאס אינגעל וויסט, אז ער איז דער ליעבלינג פון פאטער און געהט צום פאטער צו מיט א גאנץ אנדער דרייסטיגקייט, ווי אלע אנדערע קינדער. דער טאטע גיט איהם א קניפ אין בעקעל ארײַן און פרעגט איהם עפעס אין לערנען. אזוי האט זיך די גאנצע משפחה צוזאמענגעקליבען דעם טאטען מקבל פנים צו זיין. אלע זיצען אין די ווינקעלאך און קוקען אויפ'ן פאטער מיט געטרייער ליעבשאפט, און קיינער דערוועגט זיך ניט קיין ווארט אויסצורידען אין רב שלמה'ס געגענווארט.

אבגעגעסען, אבגעבענטשט, רופט ער די חדר־אינגלאך ארײַן, איי־זיקלען און גדליה'ן, צעהן, עלף־יעהריגע אינגלאך, וואס זעהען אויס ווי א צווילינג (קינדער האט רב שלמה געהאט פון יעדער עלטער, יעד־דעם יאהר האט געבראכט זיין פרוכט). רב שלמה נעהמט אראב פון דאס געלד וואס ליגט אויפ'ן טיש, וויקעלט אין פאפירלאך איין און שיקט זיי איבער דער שטאדט: דעם רב א פאפירעל, דעם דיין רב לייבוש, דעם שוחט, דעם חזן און גלאט אזוי א שעהנעם איד רב יצחק אליה'ס. נאר דאס פאפיר־געלד לייגט מען אין דער שאנק ארײַן, דאס קליין־געלד אבער איז ביי רב שלמה'ן א חזקה פרייטאג צו צוטהיילען ארימע לייט. אנגעפילט די קעשענעס מיט קליין געלד, געהט רב שלמה אין געסעל ארויס. אין געסעל רעדט ער מיט קיינעם ניט. ער שטעלט זיך אין ערגעץ ניט אב, כדי א נצרך זאל זיך ניט שעהמען צו איהם צו צוגעהן, און ער בעט אין הארצען דעם רבונו של עולם, ער זאל איהם צו שיקען אידען נצרכים, וואס דארפען אויף שבת. עס ווייסט שוין דאס געסעל צו וואס רב שלמה געהט דא, און קיינער וויל איהם ניט שטערען אין זיין גאנג, מען מיידט איהם אויס דעם וועג. ער פערקריכט אין די קרומע געסלאך, און יעדעם מאל קומט אן אנדער איד צו צו איהם, רופט איהם אין א ווינקעל ארײַן און רוימט

איהם אַ סוד אריין... רב שלמה געהט אין איינינגע שטיבער אריין צו קראַנקע אידען. קיינער ווייסט ניט פון זייער גויטה, נאָר ער אליין— דאס איז ביי איהם „צדקה בסתר”, און פאַר דער גרעסטער מצוה האַלט ער עס.

אויסגעלייזיגט די קעשענעס, קעהרט זיך רב שלמה אום אהיים מיט אַ האַרץ פול נחת און דאַנקט דעם רבונו של עולם, וואָס ער האָט איהם אויסגעקליבען פאַר זיין קאַסיר, און אַז ניט ער זאָל, חלילה, דאַרפען צו אַן אנדערען אָנקומען. ווארים דאָס גאַנצע פערמעגענס זיינס, האַלט רב שלמה, איז איהם פון גאָט איבערגעגעבען נאָר, כדי ער זאָל דערמיט גוטס טהאָן. ער איז גאָט'ס נאמן — זאָגט ער זיך — און ווען ער וועט, חלילה, ניט גוט פיהרען, וועט גאָט פון איהם דאָס פערמעגען אַבנעהמען און אַן אַנדערען פאַר זיין נאמן מאַכען. טראַכטענדיג זיך אַזוי, קומט ער צוריק מיט אינערליכער צופריעדענקייט אין שטוב אריין. אין דער קיך הערט ער שוין דאָס קוויטשען פון די קינדער, ווי זיי שרייען ביים וואַשען די קעפּלאַך אויף שבת. און ליעב האָט רב שלמה די קינדער זיינע, געהט ער אין דער קינדער־שטוב אריין. ביי פיער וואַש־שיסלען שטעהען די דיענסט־מיידלאַך און וואַשען די קעפּ פון די קינדער אויף שבת. חנה'לע שטעהט ביים קאָמאָד און נעהמט ארוים וועש. עס שרייען די יונגען פון הינטער די שיסלען ארויס, זיי רייסען די אָבגעצוואָגענע קעפּלאַך פון אונטער דעם קאַם ארויס. טהייל זיינען שוין אבגעצוואגענע, אויסגעקעמטע, שטעהען זיי האַלב נאַקעט און ווילען ניט קריכען אין די פרישע העמדלאַך אריין. אַ צופריעדענדער שמייכעל ווייזט זיך אויף רב שלמה'ס ליפּען. די קינדער דערזעהען דעם פאָטער און שטילען זיך באַלד איין. ער פּאַטשט אַ קינד איבער דעם נאַקעטען לייב און געהט אַ צופריעדענער פון דער קינדער־שטוב ארויס. דאָס ווייבעל ברייגנט איהם באַלד פרישע וועש אריין, גרייט איהם אָן צום וואַשען, נעהמט די שבת'דיגע מלבושים ארויס, און רב שלמה הויבט זיך אָן אליין צו צוגרייטען צום שבת.

אין עס־שטוב איז שוין אַלץ צוגעגרייט צום שבת. דער לאַנגער טיש איז אויסגעצויגען, די ווייסע שבת־צוועל און די פיער פּאָר זיל־

בערנע לייכטער אויפ'ן טיש. פיעל ליכט איז ביי רב שלמה'ן צום שבת געווען — „וואס מעהר ליכט, אלץ מעהר פרנסה" — און די חלות צור־געדעקט מיט דעם נייעם חלה־צוועלעכעל, וואס חנה'לע האט געמאכט כלה־ווייז. דאס אלטע חלה־צוועלעכעל, — נעבעכ'ם עליה השלום — האט רב שלמה בעהאלטען, און קיינמאל ווערט עס ניט בענוצט כדי עס זאל ניט דער יונגער ווייבעל קיין צער אנטהאן... אויסגעלעגט פאר יעדען קינד זיין זילבערען פאר גאפעל־מעסער. געווען איז ביי רב שלמה'ן דאפעלט געפעס: צינענס אויף אין דער וואכען, זילבערנס אויף שבת — אזוי איז עס נאך פון נעבעכס צייטען אן (א גרויסע בעל־הבית־טע געווען).

צונויפגעזאמעלט האט זיך אין עס־שטוב דאס גאנצע הויז־געזינד. די אינגלאך אבגעוואשען, אויסגעקעמט, אין די נייע שבת'דיגע קאפאט־קעלאך אנגעטהאן. די מיידלאך מיט קורצע צעפלאך פערפלאכטען, אין נייע קארטונענע קליידלאך אנגעטהאן. פון אויבען קומט אראב דער איידים אין דער אטלאסנער קאפאטע, אין דעם שטריימעל. א מתנגד איז רב שלמה. אין דעם פשוט'ן בית־המדרש דאווענט ער, און זיין איידים, כאטש א חסיד, דאווענט אין איינעם מיט'ן שוועהר אין בית־המדרש. עס קומט אריין פון זיין צימער דער חתן־בחור, אין דער שעהנער עלעגאנטער קאפאטע. ארויסגעוויזען האט ביי דער קאפאטע יחזקאל, דער הויז־שניידער, אלע זיינע קונצען, ווארים דאס בחור'ל האט זיך ליעב געהאט צו פוצען, ווי א מיידעל. א מינוט האט רב שלמה ארומגענומען זיין גאנץ הויז־געזינד מיט זיין בליק, א שמייכעל אין דער באָרד געגעבען, הנאה געהאט. די אינגלאך האבען די סדורים אין די הענד גענומען און געגאנגען אין בית־המדרש אריין דאווענען. און ווער עס האט אין געזעל געזעהן, ווי רב שלמה געהט מיט דעם איידים און די קינדער, אויסגעפוצטע, געוואשענע, און די אורחים הינטער איהם, אין בית־המדרש אריין — האט איהם יעדער אין הארץ געבענשט, הנאה געהאט און גליקליך געווען.

אז די מאנספערשוינען זיינען אוועק, איז חנה'לע געבליבען אליין מיט די צוויי קליינע יתומה'לאך פון זעקס, זיעבען יאהר ביים טיש זי־צען. די עלטערע טאכטער איז צו זיך אין שטוב געגאנגען, די שבת־ליכט אנצינדען. חנה'לע האט זיך צום ליכט־צינדען אנגעטהאן איהר נייע שבת'דיגע הויב מיט דעם ציהרונג בעפוצט, און דאס שבת'דיגע

זיידענע קאפטענדעל, אין וועלכער זי איז צו דער חופה געגאנגען, בע־האפטען מיט די טהייערע זיידענע שפּיצען, וואס דער מאן האט איהר פון לייפּציגער יריד געבראכט. די פּעריל האט זי נישט געוואלט אנ־טאהן — עס איז געווען פון דער פריהערדיגער ווייב, האט זי נישט גע־וואלט די קינדער קיין פּערדרוס אנטהאן. אבער געפעלען האט זי גע־וואלט היינט דעם מאן. האט זי זיך מיט דער נייער בראש און גאלדע־נער קייט אויסגעפּוצט. שטעהט זיך ביי דעם שבת׳דיג געדעקטען טיש, ווי א יונגע אידישע פּרינצעסין, צינדט די ליכט אן און הויבט אויף איהרע איידעלע ווייסע הענד, וועלכע זיינען ווי שעהנע איידעלע פּרוכטען אויסגעוואקסען, און פערשטעלט זיך מיט זיי איהר געזיכט. די תחינה׳ ליגט פאר איהר, נאר קיין ווארט זאגט זי. הייסע, שטילע טרעהרען רינען איהר איבער דעם פּנים. צו וויינען האט זי פיעל. ניט, חלילה, איבער איהר מזל, וואס זי האט געמוזט מיט אן אלמן חתונה האָ־בען. זי האט דעם מאן גאנץ ליעב. ,פון א שעהן אידיש הויז קומט זי ארויס. אין דערהיים ביים טאטעשי האט מען זיך געפיהרט פיין, מענשליך. אבער ארעם איז ער געווען, און איינציגע דערוואקסענע טעכ־טער אין שטוב. תשעה באב איז זי אין דער היים געווען ווען זי איז פאר דעם אלמן א כלה׳ געווארען. אין שטאדט האט געקאכט: „רב שמואל גראסגליק׳ס טאכטער נעהמט אן אלמן מיט זיעבען קינדער. וועה, צו וואס מען האט דערלעבט!״ געוואוסט האט זי, אז אין דער היים איז שלעכט. דאס שניט־געשעפט, וואס איז איבערגעגאנגען פון פאטער צום זוהן און איז אזוי אלט געווען, ווי די שטאדט איז אלט — איז פערמאכט געווארען. דער פאטער האט באנקראטירט. און כאטש זי איז קוים ניינצעהן יאהר אלט געווען — אבער די עלטסטע אין שטוב, און דער חתן איז רייך — רב שלמה נגיד פון שרעצק. דעם טאטען האט ער געעפענט צוריק דאס געשעפט, אין דער שטיל אויך אויף אויס־שטייער און חתונה־הוצאות געגעבען און נאך אויף חתן־מתנות פאר זיך אונטערגעשטעקט. צו בעדויערען האט זי איהר מזל ניט. די שטיף־קינדער בעהאנדלען זי גוט; איידעלע קינדער, אונטער א מוטער׳ס געטרייע האנד, אונטער דעם פאטער׳ס שטרענגען בליק אויפגעצויגען געווארען, האבען זיי זיך באלד צו איהר צוגעוועהנט. די אינגערע קינ־דער האבען זי ליעב ווי דאס לעבען. די אינגעלאך נאך אביסעלע פרעמד, זיי טרויערען אין דער שטיל נאך דער מוטער און האבען ניט

ליעב צו זעהן, אז דער פאָטער איז צו איהר גוט. דערפאַר מיידט זי אוים אין די קינדער'ס געגענוואַרט צו ריידען מיט'ן מאַן ליעבע־רייד, מיט דער עלטסטער טאָכטער לעבט זי גוט, איז זיך מיט איהר מישב אין שטוביגע זאַכען און טהיילט מיט איהר די מוטערליכקייט צו די אינגערע קינדער. נור פאַר דעם מאַן איז זי פרעמד. זי האָט איהם ליעב פון דער ערשטער מינוט אָן, ווי זי האָט איהם געזעהן: אַזאַ שטאַרקער און אַ זיכערער; מען קאָן זיך אויף איהם פערלאָזען! און ווען מען האָט זי צו דער חופה געפיהרט און דערנאָך זיי געלאָזט אליין, איז ער צוגעגאַנגען צו איהר און האָט גערערט צו איהר. איהר האַרץ האָט אַזוי געקלאַפּט אין דער שטיל, געציטערט האָט זי אין זיינע אָרעמס. ליעב האָט זי איהם און מורא האָט זי פאַר איהם, און וויים ניט צי זי טהוט גוט. זי וויל איהם געפעלען זיין, נאָר אַלץ, וואָס זי טהוט קומט אַרוים קאַפּויר. זי קען איהם נאָך ניט און וויים ניט, וואָס עס געפעלט איהם. זי ווייסט ניט, ווי אַזוי יענע איז געווען. נור אַזוי טהאָן ווי יענע, וויל זי ניט — זי וויל זיך אַליין פיהרען, אויף איהר שטייגער. נור איהר דוכט זיך, אַז ער שטעקט נאָך אין יענערס אָרעמס און זי וויל איהם צונעהמען צו זיך. אָ, זי וואָלט איהם שוין געפעלען, ווען זיי וואָלטען נור געווען אַליין. ווען זי וואָלט געהאַט מיט איהם איין היים, איין שטיבעל, כאָטש אַ קליין שטיבעל, נאָר אַליין. די קינדער רייסען איהם אוועק, מאַכען איהם פרעמד, שליסען איהם אין די אָרעמס פון דער טויטער... און זי וויינט דאַרויף, וואָס איהר איז ניט בעשערט צו האָבען דעם מאַן אַליין, ווי יעדעס אָרעם מיידעל האָט. נור באַלד דערמאָנט זי זיך אָן די קליינע קינדער, אָן די מיידלאַך, וואָס זיצען ביים טיש, אָן די יתומות. וואָס זיינען זיי שולדיג, אַז זייער מוטער איז טויט?

און די קינדער זיינען שוין צו איהר צוגעגאַנגען. זיי האָבען געזעהן, אַז די „מומע" וויינט — האָבען זיי אָנגעהויבען זי צו רייסען ביים קלייד און אוועקנעהמען די הענד פון געזיכט. „מומע, וויין ניט" — האָבען זי די קינדער געבעטען. זי האָט זיי געקושט און צוגעדריקט וואַרים צו איהר האַרץ, אויסגעווישט זיך די טרעהרען און עפּעס אַן אינערליך צופריעדענקייט, אַ פרייד האָט זי געפיהלט דאַרויף, וואָס זי האָט אַזאַ שטאַרקען מאַן און אַ בכבוד'ן מענש, דעם שעהנסטען איד פון שטאָדט, און זי איז שטאָלץ געווען אויף איהר גליק, און אַלץ ליעב גע־

קראַגען — אַלץ, וואָס קומט פון איהם און וואָס עס געפינט זיך אין זיין שטוב. אפילו די פרעמדע זאכען, וואָס זיינען איהר ביז איצט פרעמד געווען: די זילבערנע לייכטער, די שענק, די זשיראַנדאָלען, דאָס זילבערן געפעס, וואָס איז איהר ביז איצט פרעמד און ווייט גע־ ווען, ווייל ניט זי האט איינגעשאפט דאס בעל־הבית'ישקייט איז איהר מיט אַמאָל ליעב געוואָרען: **א י ה ר ס איז עס, און זי האָט זיך דער־ פיהלט די בעל־הבית'טע פון דער שטוב.**

זי האָט געוואָלט דעם מאַן געפעלען ווערען. זי האָט זיך אין שטוב ארומגעקוקט צו איז אַלץ אזוי צוגעגרייט, ווי ער האָט עס ליעב. זי האָט בעמערקט דעם צוגעשטעלטען טיש פאר די אורחים מיט די וואָ־ כעדיגע מעשענע לעפעל און מעשענע לייכטער און מיט די ברענענדיגע ליכט אין זיי. און געוועהנט איז זי געווען פון דער היים אוים, אז אַלץ זאָל זיין שעהן, יעדע זאך אויף איהר ארט, און עס האט איהר געשטערט אָט דאָס וואָכעדיגע, וואָס רייסט זיך אריין אין איהר שבת אריין. זי האָט ניט פיינט געהאט די אורחים, נור זיי מיט זייערע שמוציגע קאַ־ פּאָטעס, דאָ ביים דעם הערליך געדעקטען טיש... פאר ליכט־צינדען איז עס נאָך געווען, האָט זי געהייסען די דיענסטען גרייטען פאר די אורחים א בעזונדער טיש אין קיך און ארויפשטעלען די מעשענע לייכטער מיט דעם וואָכעדיגען געפעס, כדי אז זי מיט דעם מאַן און די קינדער זאלען זיין ביי דעם טיש אליין. זי האט געמיינט, אז עס וועט איהם געפעלען. דער טיש איז אזוי שעהן, שבת'דיג!

עס איז אראָבגעקומען די עלטערע טאָכטער פון דער הויף, אויך שבת'דיג אָנגעטהאָן, מיט איהר ציהרונג בעפוצט. זי האָט געזעהן דעם בעזונדערען טיש, וואָס איז אין דער קיך געגרייט געווען, און איהר האבען פערדראסען די נייע מאדעס, וואס מען פיהרט דא איין נאך איהר מוטער'ס טויט. נאר דער „מומען" זאגען עס האט זי ניט געוואלט. זי האט געווארט ביז דער פאטער וועט קומען אהיים פון שוהל און כאטש זי האט די „מומע" ליעב געהאט, און זיך גוט פערטראגען מיט איהר, האט זי דאך אין הארצען נקמה געוואלט דערלעבען אז איהר דערפאר, וועט זי פערנעהמט דער מוטער'ס ארט. זי האט געוואוסט, אז דעם

פּאַטער וועט פּערדריסען דאָס גרויסארטיגקייט, וואָס דאָס ווייבעל פיהרט איין אין דער היים. דאָס ווייבעל האָט זיך געוואָלט מיט דער טאכטער אפילו מישב זיין, האט זי אבער געוואוסט, אז א טאכטער'ס הארץ איז שטענדיג אָנגעקניפּט אָן דער מוטער... און איבריגענס איז זי די בעל־הבית'טע אין דער שטוב און טהוט וואס איהר געפעלט.

דערווייל איז דער שבת אָנגעקומען מיט רוהיגע טריט. איבער'ן הימעל האָט זיך די טונקעלע נאכט אויסגעשפּרייט, ווי אַ שווארץ, זיידען טוך מיט שטערען בעגייהט. דאָס שטעדטעל האָט זיך אין טונקעלען שאטען געהילט, די געוועלבער זיינען געוועזען פערמאכט, די שבת־ליכטלאך פון די פענסטער ארויסגעקוקט. און אַ שבת־יום־טוב'דיגקייט איז איבער'ן שטעדטעל ווי אַ זאנפטער שלאָף געפאַלען. אידען געהען שוין פון דאווענען אהיים. רב שלמה מיט דעם אידים און קינדער, מיט די יונגען — זיינע מענשען און אַ פּעקעל אורחים הינטער איהם. רוהיג, מיט שבת'דיגע טריט, טרעט רב שלמה און מאַכט זיך מיט דער האנד די שווארצע געדיכטע בארד גלייך, פערשפּרייט זי איבער זיין וויים־געפּרעסט העמד, איבער זיין שווארצען זיידענעם ראָק, און דאָס אידישקייט שמעקט אראָב פון איהם. ער קוקט אויף די אָרימע שטעדטעלשע גוים, וועלכע דרעהען זיך האלב שיכור אין געסעל ארום, אין זייערע וואָכעדיגע קליידער, און בעדויערט זיי פון טיפען הארצען, וואָס דער רבונו של עולם האָט מיט זיי דעם חסד ניט געטהאָן און זיי דעם שבת ניט געגעבען. עס בעט דער איד און ווינשט פון גאנצען הארצען, אז משיח זאָל קומען, די וועלט זאָל ווערען אויסגעלייזט, און אלע גוים פון דער וועלט זאָלען אָננעהמען אידישקייט.

אריינגעקומען אין שטוב, געזאָגט גוט־שבת. מיט אַ שטילען רוהיגען שמייכעל וואָס שיינט איבער'ן פּנים פון אַ פול הארץ מיט פרייד, בעגעגענט חנה'לע זיין גוט־שבת און ענטפערט אב אין דער שטיל: „גוט־שבת, גוט יאָהר". רב שלמה דערפיהלט אין איהר טאָן און אין איהר מינע דאָס ווארימקייט פון איהר הארץ, וואָס ליגט ווי אַ ליכט אויסגעגאסען איבער איהר גאנץ געשטאלט, און מיט אַ הארץ פול פרייד בעגריסט ער די שבת'דיגע מלאכים, וואָס קומען מיט איהם אין שטוב אריין. ער קוקט אויף דעם וויים־געדעקטען טיש, אויף די זילבערנע לייכטער און דאנקט דעם רבונו של עולם פאר אלץ, וואָס ער טהוט מיט איהם. און אַ גרויס שטאָלצקייט פילט איהם אָן, אַ שטאָלצקייט

אויף זיין אידישקייט, אויף גאט און אויף דער תורה, וואס ער האט די אידען געגעבען. ווי א קעניג פיהלט ער זיך אין זיין היים. אוועק איז דער גלות, חורבן ירושלים איז קיינמאל ניט געווען, און בבל און רוים האבען קיינמאל ניט עקזיסטירט. און ווי א נצחון־ליעד איבער זיינע אייביגע שונאים, די גריכען מיט די רוימער, ווי ער וואלט ערשט פון בית־המקדש צוריקגעקומען, און דא איז זיין ירושלים, זינגט ער „שלום־עליכם מלאכי השרת".

אבער פלוצלונג דערזעהט ער דעם געדעקטען טיש אין קיך פאר די אורחים. א צער דריקט זיין הארץ, וואס זיין שבת ווערט פערשטערט. ער ווייסט וואס דאס איז, און האלט זיך איין מיט אלע מעגליכקייטען ניט צו צושטערען זיין שבת. ער זעהט ווי די אורחים זעצען זיך שוין אוים אין קיך ביים טיש און דער צער אין הארץ ווערט נאך גרעסער. פערשעהמט ווערט ער פאר זיך. „אן אורח איז געגליכען צום רבונו של עולם; אז דו ביזט מכבד אן אורח, איז ווי דו וואלסט דעם רבונו של עולם מכבד געווען", — דערמאנט ער זיך, וואס דער גאסטיניגער רבי' האט איהם אמאל געזאגט. און ווער איז ער דען, וואס ער זעצט זיך ביי זיין שעהנעם טיש, און דעם רבונו של עולם לאזט ער אין דער קיך? אבער שבת איז עס. קיין איין ווארט רעדט ער ניט, געהט צו צום טיש, נעהמט אראב די פלאש וויין מיט דעם כוס פון זיין טיש, טראגט עס אין דער קיך אריין און זעצט זיך אוועק ביי די אורחים. באלד האבען זיך אלע אויפגעהויבען פון טיש און זיינען נאכגעגאנגען דעם פאטער אין קיך אריין. קיינער האט ניט דערוועגט זיך קיין ווארט צו רעדען, ניט צו פרעגען. די אורחים האבען באלד צווישען זיך ארט געמאכט. מען האט אנגעהויבען איבערטראגען אין קיך אריין די שטוהלען, די טעלער און לעפעל. אלע האבען זיך אין קיך אויסגעזעצט ביים ארים־געדעקטען טיש, מיט די מעשענע לייכטער, און די גרויסע זילבערנע לייכטער האבען זיך פערשעהמט און איינזאם געברענט אין דער גרויסער שטוב.

דאס ווייבעל איז פערשעהמט געווארען. רויט און בלאס איז זי דעם גאנצען אבענד געווען, און ניט איין מאל זיך טועה געווען ביים טהיילען. דער עולם איז געזעסען שטיל, נור באלד האט זיי רב שלמה' בערוהיגט מיט זיינע בליקען. נאך דעם קדוש, ביי די פיש, האט ער אנגעהויבען פריינדליך צו רעדען מיט די אורחים. מיט די קינדער און

געשמייכעלט ליעבליך צו דער ווייבעל און גערעדט צו איהר, גלייך ווי עס וואָלט גאָר ניט געווען פּאַרגעקומען. און געשפּיעלט האָט ער זיך מיט די קינדער, געגלעט די מיידלאַך איבער די קעפּלאַך און געפרעגט די אינגלאַך עפּעס פון לערנען. באלד האָט מען אָנגעהויבען זמירות צו זינגען און אלע האבען פערגעסען, אז זיי זיצען אין דער קיך. אלע זייַנען צוריק פרעהליך געוואָרען, בערוהיגט זיך, און דער שבת איז זיך געגאנגען מיט זיין געוועהנליכען יום-טוב'דיגען גאנג.

נור דאָס ווייבעל אליין איז געזעסען אַ טרויעריגע. און וויפיעל רב שלמה האָט זיך בעמיהט זי צו בערוהיגען מיט די בליקען און מיט גוטע ווערטער, האָט עס ניט געהאָלפען. זי איז געזעסען אַ טרויעריגע און האָט רוהיג געטהיילט ביים טיש.

אז זיי זיינען צו זיך אין צימער אריינגעקומען, איז רב שלמה צוגעגאנגען צו דער ווייבעל, האָט זי געגלעט איבער'ן קאָפּ און געזאגט אזוי:

— ביזט פערשעהמט געוואָרען, חנה'לע. אָבער וואָס האָב איך געזאָלט טהאָן? אז דו ביזט מכבד אַן אורח, איז ווי דו וואָלסט מכבד געווען דעם רבונו של עולם. און ווער, וואָלסטו געוואָלט, זאָל ליעבער פערשעהמט ווערען: דו, צו דער רבונו של עולם?

זי האָט אין דער שטיל דעם קאָפּ צו דר'ערד געבויגען און געזאגט מיט אונטערטהעניגקייט און מיט אַ בעוויינטער שטימע:

— איך ווייס ניט, ווי אזוי איך זאָל זיך פיהרען. לערן מיך, שלמה, לערן מיך, איך וועל דיר פאלגען.

און זי האָט גענומען זיינע הענד און האָט זיי אין דער שטיל געקושט.

II

רב שלמה'ס יחוס.

אויף אַן אלט חומש, וואָס אַן עלטער זיידע האָט איבערגעלאָזט, ציהט זיך אוועק אַ יחוס-בריעף פון רב שלמה'ס משפחה. לויט דער אלטקייט פון דער משפחה דערגרייכט דער יחוס-בריעף ניט זעהר וויית. אַן עלטער-זיידע, דער מחבר פון דעם ספר „אור ישראל", האָט איז שנת תקל"ז אין דער שטעדטעל שערעץ, וואָס איז במדינת גרוים-פּוילען,

פערשריבען, אז ז׳ כסליו איז ביי איהם געבוירען געווארען א זוהן אליקום געציל. דער יחוס־בריוו ציהט זיך ביז צום „נודע ביהודה״. און דער „נודע ביהודה״ — ווי מען ווייסט — רעכענט אויס אין דער הקדמה צו זיין ספר זיין יחוס ביז צו דוד המלך, — אזוי איז רב שלמה און אזוי זיינען רב שלמה׳ם קינדער איבערצייגט און גלויבען באמונה שלמה, אז זיי קומען ארויס פון דוד המלך.

א לאנגע צייט האט די משפחה פערנומען אין דאס שטעדטעל די שטעלע פון א רב, וואס האט קיין שכירות ניט גענומען פאר רבנות. דער רב איז אייגצייטיג געווען א סוחר, און דאס איז אזוי איבערגע־גאנגען פון די טאטעס צו די זיהן. אז א רב איז עלטער געווארען און געפיהלט, אז ער האלט ביים שטארבען, האט ער נאך ביי זיין לעבען בעשטימט איינעם פון זיינע זיהן, וועלכער איז ראוי געווען דערצו, פאר א ממלא מקומו, און אליין איז ער אוועקגעפאהרען קיין ירושלים שטארבען און דער זוהן האט זיך מתחיב געווען צו צאהלען דעם פאטער וואכען־געלד אזוי לאנג ווי ער וועט לעבען. די שטאדט האט געמאכט א גרויסען מאהלצייט דעם טאג, איידער דער רב איז פון דער שטאדט „ארויסגעגאנגען״ קיין ירושלים. אויף דעם מאהלצייט האט מען דעם אלטען רב געוואונשען מזל־טוב, וואס זיין זוהן איז ממלא מקומו, און צומארגענס אין דער פריה האט דאס גאנצע שטעדטעל ארויסבעלייט דעם רב מיט דער רבי׳צען אין וועג אריין. און דער רב איז ארויסגע־גאנגען צו־פוס פון שטעדטעל, כדי עס זאל הייסען, אז ער איז „עולה רגל״.

פיעלע רבנים פון דער משפחה זיינען אנגעקומען קיין ירושלים און ליגען אויפ׳ן הר הזיתים, וואס איז געגענאיבער דעם הר הבית. נאר פיעל רבנים פון דער משפחה זיינען אין יענע אומרוהיגע צייטען, ווען די מלכים האבען געפיהרט צווישען זיך מלחמות, פערלארען געווארען אויפ׳ן וועג. מען ווייסט ניט, וואו זיי זיינען אהינגעקומען, און זייערע ביינער זיינען פערשפרייט אויף די בית־עולמים פון אלע שטעדט, וואס ליגען אויף דעם וועג צווישען דער שטעדטעל שערעץ און ירושלים. זיי זיינען געשטארבען אויפ׳ן וועג און האבען ניט די זכיה געהאט צו טרעטען אויף דער הייליגער ערד.

אזוי האט זיך געצויגען א לאנגע שנור פון דורות רבנים, ביז דאס „אומגליק״ איז געקומען. דאס אומגליק איז געווען, אז דער ממלא

מקומו פון דעם בעריהמטען „אור ישראל״, טאקע דער אליקום געציל, הנ״ל, וואס איז געווען אן עלוי, א פייערדיגע קאפ געהאט און די וועלט האט גע׳שמ׳ט מיט איהם, האט פלוצלונג מעגן געווען זיין ווייב מיט די קינדער, פערלאזען דעם בית־המדרש מיט די ספרים און איז אנט־לאפען קיין בערלין, וואס איז דענסטמאל געווען א מקום טומאה, רחמנא לצלן, ווארים דער דעסער האט דארט דעמאלט געלעבט, און ער איז ארויסגעגאנגען לתרבות רעה.

פון דעמאלט אן איז די שנור פון רבנים־סוחרים געווארען איבער־געריסען. די קינדער פון דעם מומר זיינען געווארען איידימס אין פרעמדע שטעדט, האבען פערלאזט דעם כסא רבנות און זיך גענומען צום האנדעל. רב שלמה׳ס פאטער האט אפילו יא דערגרייכט צו זיין א שוחט, אבער ווייטער איז עס ניט געגאנגען. מען האט איהם אויך די שטעלע געגעבען נאר צוליעב זיין יחוס. דער „אור התורה״ איז אבגענומען געווארען פון זיי, און קיין סוחרים זיינען זיי אויך ניט גע־ווען קיין גרויסע. און מחמת דעם פאטער׳ס שפל׳קייט האט מען באלד אויף זייער יחוס פערגעסען. אויף רב שלמה׳ן פלעגט מען אויך היינט נאך זאגען אין דער שטיל, אז ער איז אין דער יוגענד געווען א קאלבען־טרעגער, נאר רב שלמה פלעגט זיך דערמיט ניט שעהמען. אדרבא, נאך ביז היינט, אויף יעדען פסח צום סדר, אז די קינדער זיצען ארום טיש און ער קוקט אויף דעם שעהן געדעקטען טיש, דערצעהלט ער פאר זיינע בני־בית דעם נס, וואס דער רבונו של עולם האט מיט איהם אמאל געטהאן, ווי אזוי ער איז געקומען צו זיינע עשירות. ווארים, פלעגט ער זאגען, אז פסח צום סדר דארף א איד דערצעהלען ניט נאר די נסים, וואס דער רבונו של עולם האט געטהאן מיט די אידען אין מצרים, נאר מען דארף אויך דערצעהלען די נסים, וואס דער רבונו של עולם טהוט מיט יעדען איד בעזונדער.

און דערצעהלען פלעגט ער אזוי:

„מיט אזוי פיעל און אזוי פיעל יאהרען צוריק, ווען איך בין נאך געווען א יונגער מאן, נאך דער חתונה, האט דער רבונו של עולם מיט מיר געטהאן א נס. איך האב דעמאלט געהאנדעלט מיט קארן מיט א יונגען מאן בשותפות. האט מען זיך אבגערעכענט דעם שבת צו־נאכט, וואס פאר פסח, און מיר איז גאר ניט ארויסגעקומען. ביי מיר איז נאר געבליבען די פינף גראשען, וואס אייער מוטער נעכע האט איבעריג

געהאט פון פרייטאָגדיגען שבת מאכען. און דאָ איז געווען דריי טעג פאר יום טוב, אין שטוב איז גאָר נישטאָ, און אַן אורח אויף יום־טוב בין איך אויך געוועהנט אהיים צו נעהמען. נאָר איך האָב מיר גאָר ניט ניט געמאכט דערפון, איך האָב זיך פערלאָזט אויף דעם רבונו של עולם אז ער וועט מיך ניט פערלאָזען. צומאָרגענס אין דער פריה, איז געווען א יאהר־מארק, זונטאג. איך בין געגאנגען דאווענען און קור־מענדיג צוריק האָב איך זיך געוואשען צו די פאָר זעמעל, וואָס די מאמע האָט געקויפט, פערביסען, אָבגעבענשט און געה ארויס אין גאס אריין און זאג מיר: „רבונו של עולם! דער שותף האט מיך פערלאזען, און קיין געלד האב איך ניט — וויל איך דיר צונעהמען פאר א שותף. איך וועל אריינלייגען מיין ארבייט, דו — דיין ישועה, און וואָס מיר וועלען פערדיענען, וועלען מיר זיך טהיילען". קיין גראָשען אין קעשענע האָב איך ניט געהאט, אָבער דעם בטחון האָט איך ניט פערלאָרען איך האָב געוואוסט, אז דער רבונו של עולם וויל מיר העלפען און זאָג מיר: „דאָס ערשטע בעסטע, וואָס איך וועל טרעפען — דאָס קויף איך אָהן א גראָשען". טרעף איך אַן א פויער וואָס טראָגט אויפ'ן אָקסעל א קעלבעל. צוויי רובל וויל ער דערפאר. איך גיב איהם נור צעהן גילדען; דינגט ער זיך: נאָך צוויי גילדען — און איך נעהם דאָס קעלבעל אויף דער פלייצע און שעהם זיך גאָר ניט, — כאטש איך בין דעמאלט געווען אן אנגעזעהנער יונגער מאן פון א שעהנער משפחה און ערשט נאָך דער חתונה, און אלע האָבען מיר געקענט — און געה דרייסט, כאָטש די שטאָדט קוקט מיר נאָך. איך האָב א שותף דעם רבונו של עולם און א ווייב מיט קינדער פרנסה צו געבען. טראָג איך דאָס קעלבעל פארביי לייבוש מלוה'ס טהיר. „באָרג מיר דארויף דריי קערבלעך!" באָרגט ער מיר דריי רובל. בעצאָהלט דעם פויער און ארויס אין גאס ווייטער האנדלען. א זעקעל תבואה, ארבעס, א פעל — איך האָב גאָר ניט געקוקט: אלץ, וואָס האָט זיך מיר געטראָפען האָב איך געקויפט. און דער רבונו של עולם האָט מיר טאקע געהאָלפען. ערב פסח האב איך געמאכט מיט איהם א חשבון, זיין חלק ריוח האב איך איהם אבגעגעבען ביז צו א גראשען, צוטהיילט ארימע לייט, און איך מיט דער מאמען האָבען אָנגעגרייט א שעהנעם פסח, און אן אורח אהיים גענומען. מיר האָבען געהאט א פרעהליכען יום־טוב און עס איז איבערגעבליבען א פאָר קערבלעך אויף נאָך יום־טוב אויך. נאָך יום־טוב

האָב איך איהם געזאָגט, דעם רבונו של עולם: שותפות מאַכען מיט דיר קאָן איך ניט; איך האָב אַ ווייב מיט קינדער און דאַרף זעהן צו זאָרגען פאר זיי אויף אַ תכלית. נאָר ווי ווייט איך וועל קאָנען, ווי ווייט דו וועסט מיר העלפען — מיר זיינען דאָך אידען... און האָב זיך ארויסגעלאָזט אין דאָרף אריין צום שררה מיט אַ פּאָר רובעל און געארבייט... און קיינמאָל האָב איך מיט'ן שררה קיין קוויטעל אונטער־געשריבען און דער רבונו של עולם האָט נאָך מיר קיינמאָל, חלילה, ניט געבראכט צו דעם, אז איך זאָל דאַרפען מיין וואָרט ברעכען, אפילו עס האָט געהאלטען אונגליקליך צו ווערען. און פון דעמאָלט אָן לעב איך, און מיר האָבען זיך ניט צו קלאָגען, און איך האָף און גלויב, ער וועט אונז ווייטער אויך ניט פערלאָזען״.

היינט, אז עוזר'ל דער זוהן און די טאכטער הערען וואָס דער פאטער דערצעהלט, רוטלען זיי זיך ביים טיש און בויגען די קעפּ צו דר'ערד, און עס איז זיי אונאנגענעהם, וואָס דער פאָטער דערצעהלט ווי ער האָט אַמאָל אַ קעלבעל געטראָגען. אָבער רב שלמה איז שטאָלץ דערמיט און איז גרייט אפילו היינט, ווען עס זאָל איהם חלילה טרעפען אַן אונגליק און ער וואלט זיין געלד פערלארען, וואלט ער אפילו איין מינוט ניט געקלעהרט און צוריק אָנגעהויבען אויפ'ס ניי און קעלבלעך געשלעפּט.

אזוי האָט רב שלמה אויסגעפיהרט זיין וועלט מיט דעם כח פון בטחון, וואָס ער האָט געהאט. עס זיינען נאָך געווען יענע צייטען, ווען די יאהר־מערק זיינען פול געווען מיט פויערים און פוהרען: „גע־שעפטען״ האָבען זיך אין די גאסען געוואלגערט; דער פריצ'ל האָט ניט געוואוסט פון דער שטאָדט און געדאַרפט האָבען דעם אידען. רב שלמה'ס עהרליכקייט האט אין דער וועלט געקלונגען. קיינמאל קיין קוויטעל ניט אונטערגעשריבען, און אפילו אויף „ברי״ קיין שבועה ניט געגעבען. און עס האט זיך שוין אמאָל געטראָפען, אז רב שלמה האָט געלאָזט פערפאלען געהן אַ פערמעגען ביי אַ שותף נאָר דערפאר, וואָס בית־דין האָט איהם צוגע'פסק'ענט אַ שבועה. די שבועה איז געווען אַ ברי; די וועלט האָט געוואוסט, אז ער האָט רעכט, נור שווע־רען האט ער ניט געוואלט און פערפאלען געלאזט: „דער רבונו של עולם וועט מיר ממלא זיין״ — האָט ער געזאָגט. און אזוי איז געווען. אין „הויף״ אָנגעזעהן, די שררות האָבען איהם בעהאנדעלט ווי זייערס

א גלייכען, א שטאלצער איד געווען. אמאל האט איהם א יונגער פריץ, וועלכען ער האט ניט געקענט (ערשט בירושה געקראגען דאס פערמעגען), פערשעהמט, ניט געהייסען איהם זיצען און געזאגט „דו". האט ער איהם שטעהן געלאזט, אוועקגעפאהרען און קיין געשעפט ניט געמאכט, כאטש עס איז דערביי געשטאנען אן עשירות צו פערדיענען. דער פריץ איז א הולטיי געווען, האט אויספערקויפט זיינע גיטער בחצי־חנם, האט דאך רב שלמה מעהר ניט געוואלט מיט איהם קיין געשעפטען מאכען — און ביז היינטיגען טאג.

אז רב שלמה איז אריינגעקומען אין א הויף אריין, אדער אז מען האט איהם א געשעפט פארגעלעגט, האט ער געפרעגט, צי זיינען שוין אידען סוחרים דארט געווען. קוים ער איז געוואהר געווארען, אז אידען דינגען שוין, האט ער עס פאר קיין געהד נישט געוואלט קויפען. ער האט קיינמאל קיינעם קיין געשעפט ניט אויסגעדונגען און אויב ער האט דאס געטהאן בלא יודעים, האט ער יענעם דעם ריוח אבגעגעבען. דאס האט איהם געמאכט א שם אין דער וועלט. מען האט זיך באלד דערמאנט, ווער רב שלמה איז, דערמאנט זיין יחוס. דער פאטער, דער שוחט, דער ארימאן, איז פערגעסען געווארען; דעם מומר, דעם זיידען האט קיינער ניט געקענט. עס זיינען באלד אויפגעשטאנען די גרויסע עלטער זיידעס, די רבנים סוחרים, דער בעל „אורח החיים", וואס האבען בעלויכטען דאס שטעדטעל דורך אזוי פיעל יאהרען, און רב שלמה איז געווארען דער גרויסער נגיד און דער גרויסער בעל יחוס אין שטעדטעל.

און מען האט געזעהן, אז דער רבונו של עולם וויל איהם העלפען. די ברכה איז געלעגען אויפ'ן הויז, און צו וואס ער האט זיך גענומען, איז גאלד געווארען. דאס ווייב נעכע — אן אשת חיל. די גאנצע וואך איז ער ארומגעפאהרען האנדלען אין די הויפען, אין די שטעדטלאך, און זי האט געמאכט פון הויז א גאסט־הויז פאר ארימע לייט. קיינער איז ניט ארויסגעגאנגען פון איהר הויז א הונגעריגער. דער בית־המדרש און די שוהל האט זי מיט ליכט אויסגעהאלטען, און אן ארימע קינפעטארין אין שטאדט — איז מען צו נעכען געגאנגען נאך אביסעל גוטע איינגעמאכטס, נאך א לעפעל יויך. און א נדבה, און א העמד אן ארימאן, אדער א ריינע ליילעך פאר אן ארימע געווינערין. קיין מלבושים האט מען ניט פערקויפט, אויף יעדען יום־טוב נייע געמאכט

און די אלטע אוועקגעשענקט אָרימע לייט. און האָט ווער געדאַרפט אַ גמילת־חסד (קליינע, ווארים מיט גרויסע איז מען צו רב שלמה׳ן געגאַנגען), איז מען אריינגעקומען צו נעבען. אין שאַנק ליגט אַ פּור־לער שיפליאַד מיט פינגערלאַך און בראַשען, וואָס אָרימע לייט לאָזען לי־גען פאַר משכנות. אויף אַ יום־טוב גיט מען עס צוריק ארויס, און די, וועלכע זיינען פערפאַלען געבליבען, שענקט מען אוועק אַן אָרימער כלה אויף כלה־מתנות. מען בענוצט עס, חלילה, ניט, מען האלט עס פאַר צדקה.

און מען האָט טאַקע אָנגעזעהן, ווי דאָס גאַנצע הויז האָט זיך גע־טונקט אין גאָט׳ס ברכה, וואָס איז געלעגען דערויף, געטונקט זיך אין שפע. יעדעס יאָהר אַ קינד געהאַט. די אַמען מיט די באָבעס זיינען גאַר ניט פון שטוב ארויס — איידער מען האָט איין סעודה פערענדיגט, האָט מען שוין זיך געגרייט צו אַ צווייטער סעודה... און ווי די קינדער אַזוי, להבדיל, די קיה אין די שטאַלען און די שטוב־חיות... און עפּענ־וואַרג האָט זיך אין הויף ארומגעוואַלגערט. אַלע היהנער פון דער שטאָדט האבען אין רב שלמה׳ס הויף חיונה געקליבען. און דאַך, אַז רב שלמה האָט אָבגעקויפט די אלטע פלעצער, וואָס האָבען געהערט צו זיינע זיידעס, און איז דאָרט געגאַנגען בויען — האָט נעבע ארויסגענו־מען אַ בעהאַלטען זעקעלע, אָנגעשטאָפּט מיט זילבערנע רובעלס, וואָס זי האָט אָנגעקליבען בעזונדער, און צו שטייער געגעבען אויפ׳ן בויען.

נור דער אור־התורה איז איהם ניט צוריקגעגעבען געוואָרען. קיין למדן איז רב שלמה ניט געווען, נאָך יונגערהייד זיך גענומען צום האַנ־דעל. און אַז ער איז געוואָרען אַן אנגעזעהענער מענש, האָט ער זיך אָנגעהויבען צו חבר׳ן מיט בעלי־בתים, מיט די פישערס און קצבים, מיט פּראָסטע אידען, כאָטש די חסידים האָבען איהם געוואָלט אריינ־ציהען צו זיך און שטענדיג גערענקט זיין יחוס. ער האָט פאַר זיי דרך־ארץ געהאַט, אָבער ליעב האָט ער זיי ניט געהאַט. „איך ניט — האָט ער געזאָגט — נאָך ניט די צייט. אפשר מיינע קינדער אַמאָל״ (גע־מיינט האָט ער חיים׳לען, דעם אינגערען זוהן, פון איהם וועט זיך אָנ־הויבען דער אור התורה). געפאָהרען איז רב שלמה צום גאַסטינינער, וואָס איז געווען אנגענומען פאַר אַ „ווייבערישען גוטען אידען״ און וואָס די חסידים האָבען פון איהם חוזק געמאַכט, ווייל צו איהם זיינען גע־פאָהרען נאָר פּראָסטע אידען, בעלי־הבתים.

דער גאסטינינגער איז אָבער געווען אַן אוהב ישראל און האָט דוקא ליעב געהאַט זיך צו חבר'ן מיט די פּשוט'ע אידען, בעלי־בתים, די חברה פ"פען (פישערס, פליישערס, פערד־סוחרים). און איז גע־קומען אַ שבת, אַ יום־טוב, זיינען צו איהם געקומען די בעלי־בתים מיט די ווייבער און מיט זייער גאנצען הויז־געזינד, בעלאַגערט זיין הויז, ליעב געהאַט דעם רבי'ן ווי דעם לעבען, און זיך געשלאָגען פאַר איהם. און געהאָלפען האָט דער רבי מיט תהילים זאָגען; איז אַ איד גע־קומען צו געהן צו איהם און האָט איהם דערצעהלט זיינע צרות, האָט ער זיך אוועקגעשטעלט מיט דעם אידען תהלים זאָגען, — ער אַ פּסוק, דער איד אַ פּסוק. און מען האָט געזעהן בחוש, ווי דער איד ווערט געהאָלפען, ווי די ישועה קומט. דאָרט, ביים רבי'ן, האָט מען זיך גע־פיהרט בעלי־בית'יש. אפילו געדאַווענט האָט מען במנהג אשכנז. האָ־בען אידען דעם רבי'ן ליעב געהאַט, פון אַלע מקומות ארום איז מען געקומען צו איהם, און געוואוסט האָט ער פון אַלע זייערע געשעפטען און עצות געגעבען.

אַט צו דעם בעל־הבית'ישען רבי'ן איז רב שלמה אויך געפאָהרען, ווי יעדער איד. און אז ער האָט אַ ברית געמאַכט, האָט ער איהם פיש געשיקט דורך אַ שליח. דערפאַר האָבען איהם די אידען בעלי'בתים ליעב געהאַט, און ער איז געוואָרען באַלד זייער גאַנצער פּערטרויטער, דער בעל־יועץ אין שטאָדט און דער בורר. און ווען עס האָט נור עפּעס געטראָפען אין שטאָדט און מען האָט זיך געדאַרפט מישב זיין, אויס־גלייכען אַ סכסוך, אַ שותפות, אַ שידוך, — איז מען געקומען צו רב שלמה'ן. זיינע ווערטער זיינען געווען הייליג, ווארים ער איז געווען זייער שטאָלץ — רב שלמה, דער גרעסטער נגיד און דער גרויסער בעל־יחוס, דער שעהנסטער איד פון שטאָדט, איז מיט זיי, דאַווענט מיט זיי אין איין בית־המדרש און פאָהרט מיט זיי צו איין רבי, איז ער אויך געוואָרען דער פיהרער פון שטאָדט.

און אז זיין ווייב נעכע איז שווער געגאַנגען צו קינד, איז רב שלמה פונקט ניט געווען אין דער היים. וואָס האָט זיך דעמאָלט געטהאָן אין שטאָדט! אין אַלע שוהלען און בתי־מדרשים ליכט געצונדען:

אידען בעלי־בתים האָבען די ארבייט אוועקגעוואָרפען און געשטעלט זיך תהלים זאָגען. די שטאָדט ווייבער האָבען פינסטער געמאַכט דאָס געסעל מיט דעם גרויסען געשטעה פאַר׳ן הויז. און די גוואַלדען און די געשרייען זיינען געגאַנגען אין הימעל ארויף. און אז מען האָט דעם דאָקטאָר געזעהן ארויסגעהענדיג פון דעם חולה, און דער דאָקטאָר האָט געמאַכט מיט די הענד און געוויזען דעם עולם אויפ׳ן הימעל, — אז דאָ קען נור דער רבונו של עולם העלפען, איז געוואָרען אַזאַ יאָמער, אז די שטיינער אין גאַס האָבען געוויינט.

עס האָט זיך פונקט געקליבען צו רעגענען; די וואָלקענס האָבען בעלעגט די הימלען, און פון עק גאַס קומט אָן רב שלמה׳ס פוהר צו פאָהרען. אז די ווייבער האבען דערזעהן די פוהר אנקומענדיג, איז מען אריינגעלאָפען צום חולה אָנזאָגען, אז דער מאַן קומט אָן. און אז רב שלמה האָט דערזעהן פאַר זיין טהיר אַזאַ עולם שטעהן, איז ער אראָבגעשפרונגען פון דער פוהר און האָט אָנגעהויבען צו לויפען אַהיים. מען האט איהם באלד אנגעזאגט דאס אומגליק און ער איז אריין צו דעם חולה זייענדיג אָנגעטהאָן נאָך אין מאַנטעל. זי האָט נאָך צייט גע־האט איהם ביי דער האנד אָנצונעהמען און צו זאָגען: „שלמה, אז דו וועסט נעהמען פאַר מיינע קינדער אַ שטיף־מאַמע, זאָלסטו זעהן, אז זי זאָל גוט בעהאנדלען די קינדער און די אָרימע לייט אין שטאָדט, און אז די שטוב זאָל זיך פיהרען ווייטער אזוי, ווי זי האט זיך געפיהרט ביי מיין לעבען. צו מיין טאָכטער׳ס חתונה זאָלסטו נעהמען אַן ארים פאָר פאָלק, און זיי זאָלען אָנשטאָט אונז פיהרען מיין טאָכטער אונטער דער חופה“.

די קינדער זיינען געשטאַנען ארום בעט און אז זיי האָבען געהערט דער מוטערס רייד, איז געוואָרען אַ געוויין. זי האָט באלד די אויגען צוגעמאַכט און איז געשטאָרבען.

אַ לויה האָט זי געהאָט! די גאַנצע שטאָדט איז נאָכגעגאַנגען, אַלע געוועלבער זיינען געווען פערמאַכט, אַלע תלמוד־תורה קינדער און בית־המדרש בחורים זיינען נאָך דער מיטה נאָכגעגאַנגען. די אָרימע בחורים האָבען אַלע ביי איהר „טעג געגעסען“, און די תלמוד־תורה קינדער האָט זי אויף יעדען יום־טוב קליידער און שיך געמאַכט. אַן אָרט פאַר אַ קבר האָט מען איהר אָבגעגעבען אין שכנות ביי דער רבי׳צין. אַלע בית־המדרש בחורים און די תלמוד־תורה קינדער האָ־

בען נאָך איהר קדיש געזאָגט; דער דיין האָט איהר אַ הספד געמאַכט, ווארום זי איז געווען פאר אלעמען ווי א מוטער.

דאס איז געווען א פאר וואכען פאר דער טאכטערס חתונה. נעביך, ניט די זכיה געהאט די טאָכטער אונטער דער חופה צו פיהרען. מען זאָגט, זי האָט זיך פֿערזינדיגט. זי האָט געהאט פערגעסען אַן אָרימע כלה איהר ציהרונג ארויסצוגעבען צו דער חופה, וואָס די כלה האָט גע־האט ביי איהר פערזעצט אין אַ משכן. און די כלה איז געגאַנגען אונטער די חופה אָהן ציהרונג און איז נעביך פערשעהמט געוואָרען פאר׳ן חתן. איהר האָט גאָט בעשטראָפט, אז זי זאָל ניט דערלעבען צו פיהרען איהר קינד אונטער דער חופה און דערמיט איז זי אבגע־קומען די זינד אויף דער וועלט.

אַן איידעם האָט רב שלמה גענומען פאר זיין עלטסטער טאָכטער א למדן און אַ חסיד. ער האָט געוואָלט צוריק אויפזוכען דעם אור התורה וואָס איז אמאָל געווען אין דער משפחה, האָט ער זיך גענומען אַן אָרימען בחור, כאָטש ניט פון קיין שעהנער משפחה, נאָר אן עלוי. כמה וכמה אלפים נדן געגעבען און קעסט — כל ימיו. און א חתונה איז עס געווען אין שטעדטעל, ווען רב שלמה האָט דאָס ערשטע קינד אויס־געגעבען (מען האט אבגעלעגט די חתונה אויף נאך דריי חדשים)! מיט אכט טאָג פריהער האָט מען געמאַכט חתונות פאר אָרימע לייט. אָנ־געצויגען האָבען אָרימע לייט פון דער גאַנצער סביבה ארום אויף דער חתונה. דער מחותן מיט דער כלה האָבען אליין דערלאַנגט צו די טי־שען. גאַנצע קעסלען האָבען זיך אין הויף געקאָכט און פון בית־המדרש האָט מען טיש און בענק ארויסגענומען און אויפ׳ן הויף ארויס־געשטעלט. דער פאָטער מיט דער כלה האָבען פאר די אָרימע לייט גע־טאַנצט. דערנאָך האָבען זיי זיך ביידע אוועקגעשטעלט, רב שלמה האט אין זיין שירץ זילבערנע רובעלס געהאלטען און די כלה אין א צווייטען שירץ. ווען די אורחים האָבען די חתונה פערלאָזען האָבען זיי ביידע די רובעלס געטהיילט.

היינט די חתונה אליין! דאָס געהן אויפ׳ן „גוטען אָרט״, די געשטארבענע מאמע צו דער חופה בעטען: צוערשט איז רב שלמה גע־

גאנגען, דערנאך די כלה; א האלבע שטאדט איז מיט זיי ארויסגע־קומען צום קבר. אן אל מלא רחמים דער כלה צו מאכען האט מען אראבגעבראכט רב בצלאל סאכאטשאווער, וואס די וועלט האט מיט איהם געקלונגען. אז די מחותנים זיינען זיך צוזאמענגעקומען, האט דער כלה'ס צד אנגעהויבען אויסצורופען רבנים־משפחות. צוואנציג שטריימעלאך זיינען ביי דער חופה געווען. רב שלמה'ן האט ניט גע־פאסט פאר די מחותנים און ער אליין האט אויך אנגעטהאן א שטריי־מעל און אן אטלאסנע קאפאטע צו דער חופה. קיין כלי־זמרים זיינען ניט געווען, ווייל די כלה איז דאך געווען א יתומה, נור רב שלמה האט זיי חתונה־געלד אבגעצאהלט. עס האבען אנגעצויגען פערשיעדענע בדחנים און מגידים, די כלה פאר דער חופה צו בעזינגען און די טויטע מוטער צו בעוויינען. אויף דער נאכט, אין גרויסען זאל, וואו די כלה איז געזעסען צווישען בלומען־טעפ, אז רב בצלאל סאכאטשאווער האט זיך אוועקגעשטעלט פאר דער כלה און האט געמאכט דעם אל מלא רחמים פאר נעכעס נשמה, איז געווארען א געוויין ביי דער כלה, גלייך ווי עס וואלט א לויה געווען. דערנאך האט דער בדחן פערבעטען די טויטע מוטער, אז זי זאל קומען בענשען דער כלה פאר דער חופה. די ווייבער האבען זיך גענעבען א רוק אב און געמאכט ארט פאר דער טויטער מוטער; די כלה האט בעהאלטען דאס פנים אין טיכעל און געכליפעט. און עס האט טאקע אויסגעוויזען, ווי נעכע טרעט אין איהרע ווייסע תכריכים צווישען די ווייבער, געהט צו דער כלה צו, לעגט ארויף אויף איהר קאפ איהרע טויטע הענד און בענשט זי,— אזוי שטיל איז געווארען, און אזוי טונקעל האבען געלויכטען די ליכט.

און צו דער חופה האט שלמה געטהאן ווי נעכע האט איהם אנגע־זאגט פאר'ן טויט: גערופען אן ארים פאר פאלק און מיט זיי איינ־איינעם געפיהרט אונטער דער חופה זיין ערשטע טאכטער. מען זאגט, אז דאס איז געווען יענע אידענע מיט'ן מאן, וועלכע נעכע האט פער־שעהמט און איהר ניט ארויסגעגעבען די ציהרונג צו דער חופה, און דערפאר ווייל זי איז פערשעהמט געווארען פון נעכען, האט זי די זכיה געהאט, אז זי און איהר מאן זאלען פיהרען רב שלמה'ס עלטסטע טאכטער צו דער חופה.

באַלד נאָך דער טאָכטער׳ס חתונה האָט זיך רב שלמה אָנגעהויבן אַרומקוקן פֿאַר אַ שידוך פֿאַר זיך. אַזאַ הויז־געזינד אָהן עזר הרע: און רב שלמה אַליין, אַ שעהנער געזונטער איד, און דאַרף האָבן אַ ווייב אין שטוב. איצט איז ער דאָך שוין געווען דער נגיד און דער אָנגעזעהענער מענש — האָט ער געוואָלט נעהמען אין שטוב אַריין אַ בת נדיבים, וועלכע זאָל פֿיהרען זיין הויז מיט ברייטקייט ווי נעכע, און זיין אַ גוטע מוטער צו די שטיף־קינדער. גע׳שדכנ׳ט האָט מען איהם גראָסגליק׳ס אַ טאָכטער פֿון קויל. געקענט האָט ער די משפּחה, אַ שעהן אידיש הויז, פֿון זעהר אַן אַלטען יחוס — איינציגע טעכטער, און עס געהט דעם פֿאָטער ניט גוט. דאָרט האָט מען זיך אַן דעם אָנ־געכאַפּט. רב שלמה האָט זיך געלאָזט געלד קאָסטען, דעם פֿאָטער געהאָלפֿען, די שניט־קראָם צוריק געעפֿענט און פֿאַר די אַנדערע טעכטער וועט ער אויך זאָרגען.

דאָס מיידעל איז נאָך געווען יונג, ניינצעהן יאָהר, און אַז מען האָט איהר פֿאָרגעשטעלט דעם חתן, האָט זי געוויינט. אָבער רב שלמה האָט זי ביי דער האַנד אָנגענומען און געפֿרעגט, צי ער געפֿעלט איהר ניט, און געזאָגט האָט ער איהר, אַז עס וועט איהר זיין גוט, און די קינדער זיינע זיינען איידעלע, וועלען זי גוט בעהאַנדלען און ער וועט איהר, חלילה, ניט לאָזען קיין שלעכטס טהאָן. און געגעבען האָט ער איהר די טהייערע בריליאַנטענע אוירינגלאַך חתימה־געלד. דאָס מיידעל איז ווייבער געוואָרען. דער איד מיט דער שוואַרצער באָרד און די ברע־נענדיגע אויגען איז איהר געפֿעלען געוואָרען, נאָר זי האָט מורא פֿאַר איהם און האָט איהם ניט געקענט זאָגען „דו". און ביז היינט נאָך, אַ פּאָר חדשים נאָך דער חתונה, ווען זי טראָגט שוין דאָס קינד פֿון איהם, געטרויט זי זיך נאָך ניט איהם צו זאָגען „דו" און דער „איהר" ליגט איהר שטענדיג אויף די ליפּען.

אַמאָל אויף שבת איז דער פֿאָטער אַהיים ניט געקומען (עס האָט זיך געטראָפֿען דאָס ערשטע מאָל, וואָס רב שלמה איז אויף שבת ניט אין דער היים געווען), האָבען די קינדער פֿערשטאַנען, אַז דער פֿאָטער איז אַ חתן געוואָרען. איז דאָרט דעם שבת תשעה באב געווען, און די גאַנצע שטאָדט האָט זיי בעוויינט. דערנאָך, אַז רב שלמה איז אַהיים געקומען, האָט ער זיי דערצעהלט, אַז אין קורצען וועט די „מומע" קומען אין שטוב אַריין, און ער בעט זיי, אַז זיי זאָלען זי גוט בעהאַנדלען,

ווארים זי איז אַן איידעלע טאָכטער פון אַ גוט הויז און זי וועט זיין אַ געטרייע מוטער, און דאס זי איז ווערטה צו פערנעהמען דער מאמע'ס אָרט.

און אַ חתונה האָט רב שלמה געהייסען מאַכען דער כלה'ס עלטערען אַ ברייטע און אַ רייכע, ווי עס פּאַסט פאר אַ מיידעל. „מילא, איך — בין אַן אלמן — האָט ער געזאָגט, אָבער די כלה איז דאָך נאָך אַ בתולה, זי האָט דאָך נאָך איהר חתונה ניט געהאַט". און כאָטש ער האָט פון זיין צד קיינעם ניט געבעטען, און די קינדער אין דער היים האבען ניט געוואוסט ווען דער פאָטער פאָהרט אויף דער חתונה, דאָך האָט ער זיך געהייסען אָנגרייטען אַן אויסשטייער ביי דער כלה, ווי פאר אַ בחור אַ חתן. און געלד דערויף האָט ער געלאָזען; געלאָזט מאַכען נייע וועש און נייע בעט־געוואַנט, אז עס זאָל דער נייער כלה גאָרניט דערמאָנען אָן דער פריהערדיגער ווייב און עס זאָל איהר ניט די שמחה פערשטערען. „פאר דיר בין איך נאָך אַ בחור" — האָט ער געזאָגט צו דער כלה.

אַ חתונה האָט מען געמאַכט ווי עס פּאַסט פאר'ן גרעסטען גביר. דאָ איז שוין יאָ מוזיק געווען, און די שעהנסטע מיידלאך פון שטאָדט זיינען צו דער כלה געקומען, און די בחורים צום חתן. ער האָט זיך צווישען די בחורים אוועקגעזעצט, ווי ער וואלט ניט געווען קיין אלמן, נאָר נאָך אַ יונגער בחור. און אז מען האָט איהם אונטער דער חופּה געפיהרט און זיין שעהנע שווארצע באָרד און זיינע אויגען האָבען גע־גלאנצט, אין דעם שעהנעם נייעם זיידענעם ראָק מיט דער נייער שטריי־מעל, און ער האָט געקוקט אויף דער יונגער, שעהנע כלה וואָס שטעהט נעבען איהם — איז ער טאקע אַ יונגער בחור געווען.

און ווען זיי זיינען אליין געבליבען, און ער איז צו איהר נאָהנט געוואָרען, האָט איהם דאָס מיידעל ליעב געקראָגען און געבענקט נאָך איהם, ווי מען בענקט נאָך דעם ערשטען ליעבהאָבער...

III

הירהור תשובה.

צומאָרגענס אין דער פריה, שבת, ווען די זון איז נור וואָס ארויף אויפ'ן הימעל און האָט אָנגעהויבען צו טריקענען די בוימער און די שטיינער פון'ם פייכטען טוי, וואָס האָט זיך געלעגט איבער זיי ביי דער נאַכט, האָט זיך רב שלמה אין ברייטען זיידענעם שלאָף־ראָק, אין קאַפּעל אויפ'ן קאָפּ, ארויף און אראָב געדרעהט זיך אין דער קליינער אַלעע, וואָס איז אין זיין גערטענדעל געווען, און האָט געקלעהרט וועגען זיין יונג ווייבעל און וועגען די קינדער. רב שלמה האט זיך מיט אלע מעגליכקייטען געהיט, אז שבת זאָלען איהם, חלילה, ניט קומען אויפ'ן זינען געדאנקען וועגען געשעפט און אויך ניט אזעלכע געדאנקען, וועלכע זאלען איהם טרויעריג מאכען — עס איז שבת. צופריעדען מיט זיך און מיט אלץ וואס ארום איהם, האט ער אינערליך גאט געדאנקט פאר אלץ און געהאָפּט אויף דעם רבונו של עולם, אז ער וועט איהם, חלילה, ניט ברייגנען צו קיין נסיון. אונטערגעזונגען פאר זיך זיין געוועהנליך ניגון'דעל, די הענד פערלעגט, האָט ער זיך צוגעקוקט צו די פרוכטען, ווי זיי ווערען רייף אויף די בוימער, צו די בלומען, וואָס וואקסען אונטער זיינע פיס, און געטראַכט זיך: „דעם רבונו של עולם'ס מעשים! מלא כל הארץ כבודו".

דערוויילע האט די דיענסט ארויסגעטראגען אויף דער וועראנדע אין גערטענדעל אריין טהיי, וואָס איז געווען צוגעגרייט שבת'דיג, לויט דעם דין. רב שלמה האָט זיך אוועקגעזעצט אויף דער וועראנדע, וואָס קוקט אין געסעל ארויס. איז אָנגעקומען, ווי דער שטייגער איז, רב האצקעל, א איד אַ שכן, וואס איז אן אריינגעהער ביי רב שלמה'ן, אַ האלבער מעקלער, אַ האַלבער סוחר, און האָט שטענדיג געדארפט רב שלמה'ס א טובה. א היימישער איז ער אין שטוב: רב כאצקעל קומט שטענדיג שבת אין דער פריה צו רב שלמה'ן אין גארטען אריין אויף אַ גלעזעל טהיי און דערצעהלט איהם, וואָס אין שטעדטעל איז פאר אַ גאַנצע וואָך פאָרגעקומען. גלייך ווי ער וואָלט מורא געהאט, אז עס

זאָל איהם ווער ניט ארויסכאַפּען דאָס נייעס, פּעדערט ער זיך דער ערשטער און פּאר טאָג שוין דרעהט ער זיך אין געסעל און וואַרט, אז דער לאַדען פון רב שלמה'ס פענסטער זאָל זיך עפענען. וויים ער, אז רב שלמה איז שוין אויף, קומט ער אין גערטענדעל אריין „גוט־שבת" ביטען און דאָס גלעזעל טהיי טרינקען. רב שלמה ווינקט איהם מיט דער האַנד ער זאָל זיך זעצען און הייסט דער דיענסט, אז זי זאָל א גלאָז טהיי דערלאַנגען.

— וואָס הערט מען עפּעס נייעס, חאַצקעל?

חאַצקעל האָט נור געוואַרט דערויף און רב שלמה האָט שוין גע־זעהן, אז יענער האָט עפּעס וויכטיגעס מיטצוטהיילען, ווייל חאַצקעל האָט אומגעדולדיג דאָס שפּיץ בערדעל זיך געצופּט — דאָס נייעס האָט איהם געפּיקט.

איצט, ווייל רב שלמה האָט איהם געפרעגט, פּרוּאווט ער זיך איינ־האַלטען. לאַנג זיך איינהאַלטען קען ער אָבער ניט, ברעכט ער ארויס מיט אימפּעט:

— עס האָט זיך פּערלאָפען זעהר א מיאוס'ע מעשה אין אונזער שטאָדט, רב שלמה: מיר וועלען ווערען צו געלעכטער איבער דער גאַנצער וועלט, אלע וועלען מיט אונז צו טהאָן האָבען.

רב שלמה ווערט נייגעריג:

— וואָס אזוינס?

— עס איז ניט שעהן צו דערצעהלען, רב שלמה.

אנדערע בעלי־בתים האָבען שוין אָבגעוואַרט אין געסעל, אז רב שלמה זאָל זיך אויפהויבען, כדי איהם אויך צו דערצעהלען די מעשה. געזעהן, אז חאַצקעל האָט אויסגעכאַפּט, זיצט שוין ביי איהם אין גער־טענדעל, קומען זיי צו צום טהיר פון גערטענדעל, שטעקען אריין די קעפּ צווישען די בוימער און זאָגען אריין „גוט שבת".

חאַצקעל זעהט די בעלי־בתים, האָט מורא, מען זאָל ביי איהם ניט אויסכאַפּען דאָס נייעס, דערצעהלט ער בסוד:

— רב ליב־בער'ן, דעם דיין אונזערען, האָט מען געכאַפּט ביי א מיאוס'ער עבירה.

— וואָס? — פרעגט רב שלמה ערשטוינט.

— ניט שעהן צו דערצעהלען, רב שלמה. דיא בעל־עגלות יונגען, די פישער האָבען איהם געכאַפּט. עס קלינגט דאָס גאַנצע שטעדטעל. א מיאוס'ע מעשה.

דערווייל איז שוין נאָטע בעל־עגלה דאָ, מיט זיין ברייטען דיי־קען קול. בייז דערויף, וואָס חאַצקעל האָט אויסגעכאַפּט דאָס נייעס, האַלט ער זיך איין מיט אַלע מעגליכקייטען פאַר רב שלמה'ן, שטעקט אַריין דעם קאָפּ צווישען די קשאַקעס אין גערטענדעל:

— גוט־שבת, רב שלמה, — הויבט ער אָן, ווי רעדער וואָלטען דורך דער געסעל דורכגעפאָהרען, — שוין אודאי געהערט, חאַצקעל איז שוין דאָ.

חאַצקעל נעהמט זיך איצט דערצעהלען די מעשה, נור נאָטע כאַפּט איהם אויס:

— וואָס דערצעהלט ער דאָ? הערט מיך אויס, רב שלמה. מיר געהען זיך אזוי נעכטען באָדען, איך מיט איהם — ווייזט ער אויף אייזיקעל פישער־יונג, וועלכער איז אויך געקומען צו לויפען צום גער־טענדעל צו, ציטערט פאַר רב שלמה'ן און האָט מורא א וואָרט אויס־צוריידען — שפּעטליך איז עס געווען, טאַקע וואָהר, א שטיק שוין אריין אין שבת. די ליכטלאַך האָבען שוין אין די פענסטער געברענט, און אויף דער פּאָליאַנקע צווישען די בוימער איז שוין טונקעל געווען. וואָס טהאָן, רב שלמה? שפּעט אָנגעקומען פון וועג, אין די בגדים פון שטאָהל פאַסט דאָך ניט צו געהן אין בית־המדרש אריין, איז מען געגאַנגען דעם ברוד פון ליב אָבשווייגקען. ווי מיר קריכען אזוי ארויס פון וואַסער, זעה איך פון דערווייטענס, ווי צווישען די קשאַקעס אויף יענער זייט טייך שלייכט זיך עפּעס, ווי א הונד וואָלט געבלאָנדזשעט. האָב איך געמיינט, אז דאָס זיינען די גנבים פון מאַנדריק'ס זילבערנע לייכטער, וואָס זיי האָבען פאַראַכטאָגען שבת ארויסגע'גנב'עט און גראָבען זיי איצט אויס פון דר'ערד. גיב איך א מאַך צו אייזיקלען: „לעג זיך אין די גרעזער אריין". מיר האָבען זיך אוועקגעלייגט אין די גרעזער, און דאָ רודערט עס ווידער צווישען די קשאַקעס. מיר זיינען אין דער שטיל פערקראָכען אָן א זייט אויף יענער זייט טייך, — אין דער שטיל אין די קשאַקעס אריין. נאָכט איז עס שוין געווען, נאָס איז געווען, און דאָ יאָגט מען פון די קשאַקעס ארויס די מיינקע, די שיקסע פון דער גאָס. איך גיב א קוק — אוי, וועה מיר! רב ליב־בער, דער

דריי, אין דער זיידענער קאפאטע, דאס שטריימעל אראבגעפאלען פון קאפ. „רבי, וואס טהוט איהר דא?" — פרעג איך. ענטפערט ער קיין ווארט ניט; די פיאות טרייסלען זיך, אליין איז ער בלייך. „רבי, אזעלכע מעשיות טהוט איהר?" — גיב איך א געשריי אויס, און ווי איך גיב איהם ניט דעם ערשטען פלאם אין פנים אריין, בריהט מיר נאך די האנד. „צום רב קומט!" אראב דעם גארטעל, א כאפ ארום איהם, ארויף אויפ'ן אקסעל, ער — ווייזט ער אויף אייזיקלען — האט זיך געגעבען א לאז נאך דער שיקסע, די האהר צופלאשעט, נאס. איך — דעם דריי, ער — די שיקסע, און מיר גיבען זיי ביידע א טראג אין שטאדט אריין, א נעהם אריין צום רב, א שטעל אוועק: „רבי, זיי האבען מיר געכאפט". געוואלט נאך נעכטען אריינגעהן אייך דערצעהלען, איז שוין געווען שפעט, ניט געוואלט.

— אזוי איז עס געווען, רב שלמה — ברעכט צום סוף ארויס איי־זיקעל פישער־יונג, וועלכער איז געווען אן אויסגעדיענטער סאלדאט, און שטעהט פאר רב שלמה'ן ווי פאר דעם אפיצער, האלט די האנד אונטער'ן שטערען און שאקעלט צו מיט'ן קאפ.

— גענוג שוין, גענוג שוין, — ענטפערט האצקעל אב פאר רב שלמה'ן צו די יונגע בעלי־הבתים און ווינקט זיי מיט דער האנד, אז זיי זאלען אוועקגעהן. זיי ווילען אבער ניט הערען און ווארטען הינטער די שטאכעטען פון גארטען.

רב שלמה איז אביסעל בלייך געווארען, געבליבען זיצען ביים טיש און געקוקט פאר זיך אהן א מחשבה. באלד האט זיך דערהערט פון די אפענע פענסטער, וואס געהען אין גערטענדעל ארויס, דעם איידעם'ס קול תורה. ער זיצט מיט דעם אינגעל, מיט חיים'ל, אין זאל און זיי לערנען דעם שיעור פאר'ן דאווענען. עס הערט זיך אויך עוזר'לס קול. רב שלמה ווערט אביסעל פערשעהמט, וואס ער זיצט דא אין גארטען און הערט אזעלכע מעשיות, הויבט ער זיך אויף, זאגט „א גוטען־שבת אידען" און געהט אין שטוב אריין.

אריינגעקומען אין שטוב אריין האט ער דערזעהן חנה'לען, וועלכע איז שוין אויף געווען, און איהר ווייסער געטאקטער האלז מיט דער אלבאסטער־ברוסט, דורכגעוועבט מיט די בלאהע פעדימלאך פון די אדערען, קוקט ארויס פון בעט. איהרע שעהנע גרויסע אויגען האלט זי אפען, און זיי קוקען צו איהם ליעבליך און גלעטען מיט זייערע ווייכע

בליקען זיינע אויגען, זיין פּנים. זעהט זיך אויס, אַז דאָס ווייבעל איז געוואָרען צו איהם היימישער און צוגעבונדענער דורך דער נאַכט, און האָט איהם שוין מוחל געווען דאָס, וואָס עס איז נעכטען פאָרגעקומען. אָבער רב שלמה האָט ניט געקענט צו איהר צוגעהן נאָכדעם, וואָס ער האָט אין דרויסען געהערט... ער האָט זיך געפיהלט אינערליך ריין, בעת ער האָט חנה'לען דערזעהן, און אַ גרויסע אינערליכע פרייד און אַ ריינקייט האָט איהם ארומגענומען, און ער האָט גאָט געדאַנקט דער־פאַר. ער איז אריין צו זיך איבערטאָהן זיך. געשפּירט אויף זיך די שבת'דיגע בגדים, איז ער אריין אין דעם זאַל וואו ארום דעם גרויסען, ברייטען אמפּיר־טיש, מיט'ן שעהנעם גאָלד־געהאַפטענעם שבת־טוך בעדעקט, איז געזעסען דער איידים מיט'ן אינגעל און האָבען אויפ'ן קול געלערענט. דער בחור איז געזעסען אַן אַ זייט און שטיל אונטער־געברומט. רב שלמה האָט זיך אוועקגעזעצט אויבען־אָן און גענומען דעם חומש מעביר צו זיין די סדרה.

ביים חומש איז רב שלמה ניט געווען אזוי רוהיג ווי יעדעס מאָל. די מעשה וואָס ער האָט היינט געהערט האָט איהם געשטערט און ארויסגעצויגען פון זיין שבת'קייט. רב ליב־בער איז דער שעהנסטער יונגער מאַן אין שטאָדט. אַן עלוי, געהאַט אַ היתר הוראה נאָך בחור־ווייז. אַן אָרים בחור געווען, האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון אַ היגען בעלי־הבית אַ נגיד. דאָס ווייבעל איז טאַקע ניט געווען קיין שעהנע, בלינד אויף איין אויג, נאָר דער שוועהר האָט איהם צו־געזאָגט קעסט כל ימיו. עס האָט זיך באַלד אויסגעלאָזט פון שוועהר'ס רייכקייט אַ גאָרנישט. דער שוועהר האָט באַנקראָטירט און געשטאָר־בען פאַר עגמת נפש און איבערגעלאָזט נאָך זיך חובות. מען האָט גע־מאַכט דער פאַר אַ שניט־געשעפט; דאָס ווייבעל איז געשטאַנען אין שניט־קראָם, און ער איז געזעסען יומם ולילה און האָט געלערענט. באַלד האָט געקלונגען מיט איהם די וועלט. דער רב האָט מורא געהאַט פאַר איהם, ווייל פאַר אַ יום־טוב אָדער פאַר אַ זומערדיגען פרייטאג, ווען די קאַטשקעס טרפ'נען זיך, און עס איז דאָ אַ סך שאלות, פלעגט מען צו איהם קומען מיט די שאלות. פאַר אַ צדיק איז ער געווען בע־וואוסט. אַ יושב אוהל, און זיין דאַווענען, זיין לערנען,—האָט מען איהם געמאַכט פאַר אַ דיין. און זיין נאָמען איז נאָך גרעסער געוואָרען; אַ גרויסער פרומער איד, יעדען מאָנטאָג און דאָנערשטאָג געפאַסט,

אין די דריי וואכען איז ער אין קאלטען פאליש געזעסען אין די זאַ־קען און חצות אָבגעריכט. מען האָט שוין באלד אָנגעהויבען צו טראַ־גען צו איהם קוויטלאַך, און דאָ אַזאַ מעשה — די האָהר שטעלען זיך קאפויר! „געראַנגעלט זיך מיט'ן יצר הרע, געראַנגעלט זיך, ביז דער יצר הרע האָט איהם בייגעקומען"...

„ברייננ מיך ניט צו קיין נסיון" — האָט רב שלמה אין הארצען געבעטען, און ער האָט זיך אָנגעהויבען צו דערמאָנען אָן זיינע נסיונות. צי איז ער אויך ניט אזוי ווי רב ליב־בער? נאר וואס? קיינער ווייס ניט דערפון. אמת, ביי איהר, זינט ער איז מיט חנה'לען, האָט איהם דער יצר הרע אָבגעלאָזען, אָבער ביי יענער, ביי נעכען, אין פערשיע־דענע אכסניות, אויפ'ן וועג... און וויפיעל מאָל עובר געווען לא תחמוד, געקוקט אויף פרעמדע ווייבלאַך... און מעשיות מיט דיענסט־מוידען... אוי, איז ער געלעגען פעסט אין יצר הרע'ס הענד. א רשע, און פאר וואָס קומט איהם דאָס איצט צו זיצען אין דעם זיידענעם ראָק ביים חומש, און דער איידים און דער זוהן נעבען איהם, און דרינען טהוט זיך זיין ווייבעל אָן צום שוהל־געהן?...

ער האָט געפרובט אוועקיאָגען פון זיך די מחשבות. עס איז היינט שבת און ער האָט זיך אריינגעלאָזט טיעף אין דער סדרה אריין, אָבער פערשיעדענע בילדער זיינען איהם פאר די אויגען שטעהן געבליבען ווי לעבעדיגע... גאָט, ווי מיאוס ער איז! אָן אומווירדיגקייט און אַ פער־אכטונג צו זיך האָט איהם ארומגענומען. ער האָט זיך אויפגעהויבען פון טיש און ארומגעדרעהט זיך איבער'ן שטוב פערטראָגען, און אָלע זיינע פערבארגענע מעשים זיינען איהם געשטאַנען פאר די אויגען. און דערנאָך, אז ער איז אריין אין דער צווייטער שטוב און האָט דערזעהן, ווי חנה'לע ביים שפיעגעל אין שווארצען זיידענעם קלייד טהוט אָן די פעריל אויפ'ן האלז מיט די ווייסע זיידענע שפיצען — האט זי איהם אויסגעזעהן ווי אַ פריצטע, ווי אַ פרינצעסין, און ער האָט ביי זיך אויסגעזעהן ווי אַ פערדס־יונג, וואָס איז ניט ווערטה צו שטעהן אין איהרע ד' אמות, און האָט זיך ניט געטרויט צו צוגעהן צו איהר...

כדי צו פעריאָגען זיינע געדאַנקען איז רב שלמה היינט פריהער געגאַנגען אין בית־המדרש אריין ווי אָן אנדערש מאָל, און אוועקגע־שטעלט זיך אויף זיין שטאָט אויבען־אָן אין דער מזרח־וואנד, נעבען רב. און איידער דער חזן האט אנגעהויבען צו דאווגען, האט ער ארויסגע־

נומען דעם חובת הלבבות וואס איז געלעגען אין שטענדער, אריינ־געקוקט אין איהם און פערטראכט זיך וועגען זיך, וועגען יצר הרע, ווי א מענש מוז זיך דערוויטערען פון שלעכטס, און די גאנצע צייט ביים דאוונען און לייענען האט ער אין הארץ נאר געהאט איין תפלה :
,,רבונו של עולם, דערווייטער פון מיר דעם שטן און ברענג מיך ניט צו קיין נסיון !''

דער בית המדרש איז דערווייל געווארען אנגעפראפט מיט אידען. שבת'דיג איז געווען ; די זון האט נאך ליכטיגער געשיינט ווי אן אנ־דערש מאל, מיט מעהר גלאנץ. ענג און ווארים איז געווען אין בית־המדרש ; פון דער ווייבער־שוהל האבען ארונטערגעקוקט די שעהנע ווייי־בער מיט די בריליאנטענע שטערן־טיכלאך. דער חזן האט שעהן גע־דאוונט, און די אינגלאך האבען זיך די קעהלער אויסגעשריען פון נאכ־זאגען ,,אמן יהא שמיה רבא''. מען האט פערקויפט דאס לייענען ; אידען האבען געקראגען א גרויס חשק צו עליות, און מען האט זיך גע־יאגט נאך די עליות אין די רענדלאך אריין, איינער דעם אנדערען אויסגעדרונגען, ווי עס וואלט געגאנגען א גרויס געשעפט מאכען. צוויי שניידער־געזעלען, וואס האבען זיך געקויפט הוצאה, זיינען ארויף אין די טליתים צום ארון. דער גאנצער בית המדרש האט זיי נאכגעקוקט— צ וואס שניידער־געזעלען דערגעהן שוין היינטיגע יאהרען, קויפען זיך פתיחה ! און די באקען זיינען רויט געווען ווי פייער. דער חזן האט גע־נומען פון זייערע הענד די ספר תורה און בעוויזען עס די אידען. אידען האבען זיך געפרעהט מיט דער ספר תורה. אין דעם שבת'דיגען מענ־טעלע איז עס געגאנגען אנגעטהאן, מיט דער זילבערנער קרוין אויף די עץ־חיים'לעך, וואס רב שלמה האט צו זיין טאכטער'ס חתונה גע־שענקט. יעדער האט די ספר תורה געקושט און מען האט עס אויפ'ן בעלעמער ארויפגעטראגען און דער חזן האט אנגעהויבען צו עליות צו רופען. עס זיינען געגאנגען בעלי־הבתים, גבאים, — די קארפען־קעפ פון שטאדט. דער בעל־קורא, דער מלאווער בחור, וואס איז א גרויסער בעל דקדוק, האט שוין געלייענט און געשטעלט דעם טראפ אויף יעדען ווארט. אידען האבען אין די חומשים אריינגעקוקט און הנאה געהאט פון זיין טראפ שטעלען.

און ווי דער עולם איז אזוי פערטהאן ,,ווי אזוי מען זאל זיך בע־געהן מיט'ן פיינד, ווען מען וועט א שטאט איינגעהמען, ווי מען זאל

די בוימער ניט אויסהאקען פון דער איינגענומענער שטאָדט״, ווערט א גרויס געדודער אין בית־המדרש. אידען שרייען : „ארויס, ארויס!״ און צווישען עולם רייסט זיך אריין א בלאסער, צובלוטיגטער יונגער מאן. די אטלאסנע קאפאטע אבגעריסען אויף איהם, די האהר פון בארד און די פאות אויסגעריסען, דאס הארץ קוקט ארויס פון דער צוריסענער העמד, דער פנים צובלוטיגט, צוקרעלט, א שטריק ארומגע־וויקעלט ארום די לענדען — האט ער זיך אריינגעריסען מיט זיינע דארע צוקאליעטשעטע נאקעטע הענד צווישען עולם. ארויף אויפ׳ן בעל־עמער און געגעבען א קלאפ אין טיש און געשריען : „אידען, איך בין א חוטא! איך האָב זיך אזוי לאנג געלאָזט אַנריידען פון יצר הרע, ביז איך בין פערפיהרט געוואָרען פון איהם! אידען, די גאנצע תוכחה פון דער תורה זאָל קומען אויף מיין קאָפּ! אידען, שלאָגט מיך!׳, — און דער חוטא האָט זיך געגעבען א וואָרף אויף דער ערד פאר דער תורה.

עס איז געוואָרען א געדודער. בעלי־הבתים האָבען געשריען : „ווארפט איהם ארויס, ווארפט איהם ארויס!״ באלד האָבען א פּאָר בעלי־עגלות איהם אויפגעהויבען פון דער ערד און ארויסגעטראָגען אין פּאליש אריין.

דער עולם האָט זיך באלד בערוהיגט. אין בית־המדרש האָט זיך ווייטער געפיהרט די תפילה פאר גאָט. דער בעל־קורא האָט געענדיגט לייענען, דער חזן האָט זיך גענומען צום מוסף, נאָר עפּעס איז שוין דער דאוונען געווען צושטערט. אלע האָבען געקלעהרט וועגען דער מעשה, — און פון פּאליש, וואו דער חוטא ליגט, דרינגט אריין יעדעס מאָל א רעש און א געדודער.

רב שלמה איז איצט געשטאַנען ביים שטענדער, פערשטעלט דעם פּנים מיט׳ן טלית, און האָט געקלעהרט וועגען זיך, אז אויגענטליך האָט ער אויך געדארפט ארויפגעהן ווי דער איד אויפ׳ן בעלעמער און פאר אלעמען דערצעהלען זיינע חטאים און זיך אוועקלייגען אויף דר׳ערד, אז מען זאָל איהם שלאָגען. נאָר דאָס בילד ווי ער שטעהט אויפ׳ן בעלעמער און איז זיך מתודה, האָט ער זיך ניט געקענט פארשטעלען. און נאָכדעם ווי ער האָט געזעהן דעם דיין מיט די צוריסענע בגדים אויפ׳ן בעלעמער, איז ער פיעל רוהיגער געוואָרען, און ער האָט זיך געזאָגט : „אזוי זיינען מיר, מענשען. דער מענש איז זינדיג, אלע זיינען מיר זינדיג, און א גאָט איז דאָ, אז ער זאָל מוחל זיין אונזערע

זינד. און גאָט איז מוחל! ווארים ווי וואָלט דען דער מענש געקענט לעבען, אז גאָט וואָלט ניט געווען קיין אל רחום וחנון? ווארים מיט יעדען טריט אונזערען טהוען מיר א פעהלער, צו מיט דער מחשבה אדער במעשה".

דער בטחון אין גאָט האט איהם באלד יינגאנצען בערוהיגט, און ער האָט צוריק געפונען זיין גאנצקייט און צופריעדענקייט מיט זיך און אין הארצען אפילו פעראכט דעם דיין, וואָס ער האָט זיך אזוי מבוזה געמאכט. „האָסט געזינדיגט, בעט צו גאָט, — האָט ער געזאָגט אין הארצען — וואָס מאַכסטו פול א וועלט?"

אז רב שלמה איז ארויס פון בית המדרש האט ער דערזעהן דעם דיין ליגענדיג ביי דער טהיר פון בית־המדרש, א בלייכען, מיט אַן אויפ־געריסען העמד, און יעדער וואָס איז דורכגעגאַנגען, האָט איהם גע־געבען אַ שטורך, אַ שפּיי, און מעהרסטען די וואָס האָבען איהם גע־שלאָגען זיינען געווען בעלי־עגלות מיט קצבים־יונגען. עס זיינען גע־שטאנען נעבען איהם נאטע בעל־עגלה מיט אייזיקעל פישער־יונג און האבען דערצעהלט בקול רם, ווי אזוי זיי האבען איהם נעכטען געפּאקט און איהם געשלאגען מיט די זעלנערישע פאסקעס, וואס זיי האבען געהאלטען אין דער האנד.

אז רב שלמה האָט דערזעהן ווי זיי שלאָגען דעם אידען, האָט ער געגעבען אַ געשריי אויף זיי:

— וואָס שלאָגט איהר איהם? וואָס איז די מעשה? איהר זייט בעסער? איהר זייט די צדיקים?

די יונגען האבען זיך פערשעהמט פאר רב שלמה'ס ווערטער, צוריק אָנגעטהאָן די פאסקעס אויף די הויזען און זיך אַבגעטראָגען.

— אהייט געה, דו שוטה! — האָט רב שלמה געגעבען אַ געשריי אויפ'ן דיין, וואָס איז געלעגען אַ פער'חלש'טער אויף דר'ערד — האָסט געזינדיגט, בעט צו גאָט, זאָל ער דיר מוחל זיין. ווי ער מאכט פול מיט זיך אַ וועלט!

דער דיין האָט זיך פון דער ערד אויפגעהויבען.

— פיהרט איהם אהיים, לייזער, בעריל, — האָט רב שלמה א געשריי געגעבען אויף זיינע צוויי פערדס־יונגען, וואָס האָבען מיט'ן בעלי־הבית געדאווענט אין בית־המדרש — און זעהט, אז מען זאָל איהם

אויפ'ן וועג קיין שלעכטס ניט טהאָן און זאָגט זיין ווייב, אז זי זאָל איהם ניט ארויסלאָזען. געהערט?

— געהערט, בעל־הבית!

די צוויי יונגען, ווי צוויי דעמבעס, האָבען דעם דיין אונטער די ארעמס גענומען און איהם איבער'ן שטעדטעל אהיים געפיהרט, און אז א יונג האָט געוואָלט צוגעהן צו איהם און איהם „דערלאנגען" האָבען זיי געשריען: „לאָז אָב, לאָז אָב! רב שלמה האָט ניט גע־הייסען".

און דאָס איז געווען געגוג, אז דער איד זאָל בשלום אהיים קומען.

רב שלמה איז דערווייל אהיים געגאנגען פון בית־המדרש מיט די זייניגע. דאס הארץ איז איהם רוהיגער געווארען, און ער האט צו־ריק געפונען זיין שבת'דיגקייט. אנגעטראָפען האָט ער אויפ'ן וועג דעם שוחט'ס זוהן, וועלכער איז געווען א גרויסער חסיד און געגאנגען מיט איהם אינאיינעם. דער שוחט האָט געקרעכצט און זאָגט צו רב שלמה'ן:

— דאָס איז דערפאר, רב שלמה, וואָס א מענש פערלאָזט זיך אויף זיין אייגענעם כח. טאקע ער איז געווען א שטארקער איד, נאָר וואָס שטארקער דער איד איז, אלץ שטארקער איז זיין יצר הרע און פער־לאָזען זיך אויף זיך טאָר מען ניט. געראנגעלט זיך מיט'ן יצר הרע, געראנגעלט זיך, ביז ער איז איהם בייגעקומען.

— אָבער ווי אזוי איז ער געקומען דערצו? ווי האָט דער איד ניט מורא געהאט?

— מיינט איהר, אז עס איז געווען פון היינט? ווער ווייסט ווי־פיעל מחשבות זרות עס זיינען פריהער געווען? ביים לערנען, ביים דאווענען, און דאס גאנצע לערנען און דאווענען איז געווארען צו נישט פאר'ן שטן, רחמנא לצלן.

— נו, עס איז שבת, רב מרדכי — זאגט רב שלמה — און מצער זיין זיך טאָר מען ניט. און טהוט א איד אָן עבירה איז ער נאָך ניט פערפאלען — טרייסט דערווייל רב שלמה זיך אליין — אויך איז דא תשובה. ווי זאגען די חכמים: „במקום שבעלי תשובה עומדים"... אביסעל לערנען קען איך נאָך און דער גאסטינינער רבי האָט מיר אמאָל געזאָגט, אז א איד אָהן אָן עבירה איז גאָר נישטאָ. א איד מוז האָבען עפּעס אויף זיין נשמה, כדי ער זאָל קענען זיין אָן אמת'ער איד,

מיט אַ צובראָכענע הארץ. ווארים אַזוי ווי אַ בוים וואָס קאָן אַנדערש ניט וואַקסען, סיידען עס שטעהט אויף דער לופט, און רעגען און האַגעל פּאַלען אויף איהם און דער ווינד יאָגט איבער איהם, און דאָס זאַמד און מיסט קלייבט זיך ארום זיין שאָלעכץ, אַזוי מוז אַ איד זיין. אַ איד אַ צדיק, וואָס האָט גאַרנישט אויף זיין נשמה, קאָן זעהר לייכט קומען צו גאוה, ווערט שטאָלץ און איז אַלץ מבטל. איך קען אַזעלכע אידען, רב מרדכי. אבער א איד מיט אן עבירה אויף זיין נשמה האט שטענדיג אַ צובראכענע הארץ. איך זאָג אייך, אז פון דעם דיין קאָן נאָך ווערען אַ גרויסער צדיק. אַ איד דאַרף אַלץ פּיהלען אויף זיך: אי רעגען, אי ווינט, ווי די בוים אויפ׳ן גאַס. אַ גרויסער צדיק און אַ גרויסער איד איז דער גאַסטינינער רבי. אַ, זאָגט ער גוט: „אַ איד דאַרף זיין ווי דער בוים, אַלץ דאַרף ער האָבען אויף זיין נשמה: אי דעם טעם פון דער עבירה, אי דעם טעם פון דער מצוה". יאָ, רב מרדכי, מיר אַלע זיינען ניט ריין פון זינד, אַלע האָבען מיר עפּעס אויף דער נשמה — אַ גוטען שבת, רב מרדכי, אַ גוטען שבת!

אַז רב שלמה איז אריינגעקומען צו זיך אין שטוב אריין, איז צוריקגעקומען אויף איהם דער עונג פון שבת. געטרייסט האָט ער זיך מיט די ווערטער, וואָס ער האָט געזאָגט רב מרדכי׳ן, און דאָס זיינען געוועזען די ווערטער פון דעם גאַסטינינער רבי, וואָס ער האָט איהם געזאָגט ווען רב שלמה האט זיך אמאָל געקלאָגט פאַר איהם דערויף, וואָס דער יצר הרע לאָזט איהם ניט צו רוה... ער האָט זיך דערמאָנט אָן דעם רבי׳ס ווערטער און האָט צוריקגעקראָגען זיין פרעהליכקייט און פעסטקייט. אַז דאָס ווייבעל איז פון שוהל אהיים געקומען און דער זיעבעטער חן האָט גערוהט אויף איהר, האָט ער זיך שוין ניט געפיהלט ווי פריהער, אומווירדיג. ער איז צוגעגאַנגען צו איהר, אָנגענומען זי ביי דער האַנד און געזאָגט אין דער שטיל: „גוט־שבת, חנה׳לע, געזונד זאָלסטו מיר לעבען", און זי האָט איהם אויך געענטפערט אין דער שטיל: „גוט יאָהר, שלמה, מיר זאָלען נחת דערלעבען אינאיינעם". דאָס זיינען געוועזען די געטרייע ווערטער, וואָס זיי האָבען גערעדט צווישען זיך אין דער שטיל. און ברייט האָט זיך רב שלמה אַוועקגעזעצט ביים טיש. געדעקט איז שוין געוועזען דער טיש אין דער גרויסער שטוב, פאַר זיי און פאַר די אורחים אינאיינעם. חנה׳לע האָט געוואָלט געפעלען ווערען דעם מאַן, האָט זי די אורחים אַוועקגעזעצט אין מיטען

טיש און אויך פאר זיי געדעקט מיט זילבערנע לעפעל און מעסער. דער שבת איז געווען ביי רב שלמה'ן א ברייטער און א פעטער; ניט אומ־זיסט האָבען די אורחים אָנגעלעגט וועג, אבי נור אָנצוציהען אויף שבת אין שטעדטעל אריין. דער טעם פון רב שלמה'ס קוגעל איז זיי דער־נאָך געלעגען א גאנצע וואָך אין מויל. חנה'לע האָט אויך געוואָלט ווייזען רב שלמה'ן, אז זי קאָן ווירטהשאַפטען ניט ערגער ווי די פריי־הערדיגע ווייב. און פון א רייך הויז איז זי ארויסגעקומען, און אייד־דעלע מאכלים האָט מען געגעסען ביי זיי — האָט זי זיך דערמאָנט אַלץ נאָר דאָס שעהנסטע און דאָס בעסטע, וואָס איהר מוטער האָט געמאַכט אויף א יום־טוב, און האָט דאָס איצט אָנגעגרייט אויף שבת.

רב שלמה האָט ליעב געהאט גוט און פיעל צו עסען. מען האָט צוערשט דערלאַנגט די גרויסע קאַרפּען־קעפּ אויפ'ן טיש; די ברייטע שטיקער פיש מיט דער געגליווערטער פיש־יויך, דעם גוטען טרונק בראַנפען נאָך די פיש און דאָס ביסעל גוטע לעבערלאַך, דורכגעהאַקט מיט ציבעלעס מיט גריוועו און דורכגעמישט מיט געגזען־שמאַלץ און מיט פעפער בעשאָטען, אז עס שמעקט פון דערווייטענס. נאָך די צי־בעלעס מאכט מען אַן הפסקה. געשיקט דערווייל נאָכ'ן טשאָלענט, גרייט מען דערווייל די שעהנע זמירות. די אורחים זיינען שוין אביסעל פרעהליך פון שטאַרקען טרונק בראַנפען. רב שלמה מאַכט מיט זיי א שמועס וועגען די ווייטע מקומות, פון וואַנען זיי קומען. און א איד דערצעהלט א מעשה פון א למד־וואָוו־ניק, וואָס האָט זיך געלאָזט נע ונד זיין. ער אליין האָט איהם געקענט. ער האָט זיך געטראָפען מיט איהם אויפ'ן וועג, און זיי זיינען געגאנגען איבער וועלדער אליין. נור יעדעס מאָל פערשטעלט ער זיך און מען קאָן איהם ניט דערקענען. קוקט חיים'ל דאָס איגגעל מיט גלאַנצענדיגע אויגען אויף די אורחים, אפשר זיצט דער למד־וואָוו־ניק צווישען זיי, און אפשר געפינט זיך גאָר אליהו הנביא צווישען זיי. צי ווייניג מעשיות האָט ער זיך דען אָנ־געלייענט, ווי אליהו הנביא געהט ארום איבער אידישע מערק און אי־דישע שטעדטלעך, כדי אידען צו העלפען? און ער האָט גרויס דרך־ארץ פאר'ן טאַטען, וואָס דער טאַטע נעהמט אזוי פיעל אורחים אהיים, און מאַכט ביי זיך אב: אז ער וועט גרויס ווערען און א הויז פיהרען, וועט ער איבערנעהמען דעם טאַטען'ס מדה און אויך אורחים מכבד זיין. מען דערלאַנגט אויפ'ן טיש דעם פעטען קוגעל; דאָס שמאַלץ

טריפט פון די מאכלים, פון דעם מעגעלע און די טשאָלענט־קארטאָפעל, און דאָס געבראָטענע גענזעם מיט דער שווארצער קאשע, און וויין טרינקט מען צו דערצו. פאר יעדען בעזונדער שטעהט א בעכער אָנ־געגרייט. און פון דעם גוטען אונגארישען וויין „טאָקייער" איז דער טאַטע נאָר מכבד צום בענטשען. מיט בענטשען איז ער היינט מכבד דעם עלטסטען פון די אורחים. און נאָך דעם פעטען עסען פיהלט מען דאָך עפּעס א מיעדקייט, גלוסט זיך א גלעזעל לימאָנאד מיט דעם פיי־נעם ביסעל שלאָף. אין א האלב שעה ארום ליגט שוין רב שלמה אונ־טער דער ווייסער דעקע, די שווארצע לאנגע באָרד איז פערשפרייט אי־בער דער ווייסער לײַלאך און דאָס וויבעל, נאָך אין דער זיידענער שווארצער קאָפּעטענדעל, אין די פעריל מיט די בריליאַנטענע אויערינג־לאָך, זיצט אויפ'ן ראנד פון בעט, קוקט איהם מיט ליעבע אין די מיעדע אויגען אריין, וואָס שליסען זיך צום שלאָף, און שפּיעלט זיך לייכט מיט איהרע דינע פינגערלאך מיט די האָהר פון זיין באָרד. א מלכות'־דיגער שמייכעל שוועבט איבער רב שלמה'ס געזיכט. און אזוי געהט ער איבער מיט דעם שמייכעל אויף די ליפען פון דער וואהר אין חלום אריין...

אין א צוויי שעה ארום ווארטען שוין די מלמדים; זיי זיינען געקומען צו רב שלמה'ן פערהערען די קינדער. רב שלמה שטעהט אויף פון שלאָף אן אויסגערוהטער, א צופריעדענער, די קאנטען פון די פאות און באָרד זיינען נאס, זיצט ער אין דעם גרויסען פאטער־שטול פאר דעם גרויסען חומש און פערהערט די קינדער. ביים טיש ארום זיצט דער איידעם מיט דעם אינגעל און דעם עלטסטען זוהן און לערנען הויך דעם שיעור. די זונן שיינט ברייט אריין דורך די גרויסע אפענע פענ־סטער. אין געסעל איז שבת'דיג. שוין אויפגעשטאַנען די בעלי־עגלות פון שלאָף און זיי זיצען פאר די טירען פון זייערע הייזלעך; די מיידלאך פון שטאָדט, אין שבת'דיגע קליידער, לאָזען זיך שוין אין געסיל צום שפּאציר, א אידענע אין א טערקיש טוך געהט זיך בנעי־מות'דיג גוט־שבת־ביטען, און אלע הערען פון רב שלמה'ס פענסטער דאָס קול התורה, ווי עס רייסט זיך ארויס אין געסיל אריין, און ווינשען זיך אין הארצען, אז זייערע קינדער זאָלען דערלעבען צו אזא גדולה, ווי רב שלמה.

באלד קומען די ערשטע שבת־געסט: די מומע גיטעלע מיט דעם

פעטער לייזער. עס איז דער יונגער ווייבעל'ס משפחה, וואס וואהנען אין שטאדט, פון די פיינע לייט ביז גאר, רייכע לייט, האבען גע־שענקט אין שוהל אריין דעם „מזרח". דער פעטער מיט דעם גע־פרעסטען קראגענדעל „שפריכט דייטש". עס קומט אריין דער שותף, רב אשר מיט זיין ווייב, אויך פון די שעהנע אידען, רעדט ווייניג, הערט א סך. און עס ווייזען זיך באלד די שבת'דיגע טיכער, געבראכט פון די לייפציגער מערק, מיט די קאלישער פיין־געשטיקטע שפיצען, מיט די אלטע אידישע גאלדענע אוירינגלאך, מיט די ברייטע בראשען, די לאנגע גאלדענע קייטען. אידישע אויגען און אידישע פנים'ער. עס ווייזען זיך די ברייטע אידען מיט די גלאנצענדיג־אטלאסנע קא־פאטעס, געפרעסטע קראגענס און שווארצע בערד. די ווייבער בע־זונדער, די מאנספערשוינען בעזונדער. און באלד בעווייזט זיך אויפ'ן טיש דאס גוטע גלעזעל „טאקייער" ווין מיט די ערשטע פרוכטען „אויף א ברכה", וויינפערלאך און רויטע פאזשאמקעס מיט צוקער. די שטיבער ווערען פול מיט קינדער. אלע אידען האבען א משפחה: די ווייבער רעדען צווישען זיך אין דער שטיל, דערצעהלען עפעס פון פאמיליען־אנגעלעגענהייטען און די מענער ריידען פון שטאדטישע ענינים. און דער שבת ליגט איבער דער גאנצער שטוב אויסגעגאסען.

עס איז שוין געווארען פאר־נאכט. שטיל, מיט צער שטארבט אב אין אידישע שטעדט דער שבת. די זון ברענט רויט אין עק הימעל, דער גיהנום — אונטערגעהייצט און מען טרייבט שוין די זינדיגע נשמות אין דעם פייער אריין... אין די שטיבער טונקעלט זיך; די אידען אויף די גאסען געהען שפאצירען און דער „גאט פון אברהם" לעגט זיך אין א לייכטען פערטרויערטען נעפעל איבער דער גאס. עס איז דער שטילער צער פון חורבן בית־המקדש וואס רוהט שבת צו שלש סעודות איבער די אידישע שטעדטלאך. חנה'לע שטעהט ביים פענ־סטער, קוקט אין טונקעלען געסעל אריין און קלעהרט וועגען דעם נייי־געבארענעם, וואס שטעהט איהר פאר... זי וועט א מוטער זיין. און דער רבונו של עולם זאל איהר העלפען, אז זי זאל ניט פערשעהמט ווערען... אין שטוב איז טונקעל, קיינער איז נישטא. דער איידים איז ארונטערגעגאנגען צום רב צו שלש סעודות און האט מיטגענומען חיים'לען. די קינדער קומען אריין; און אין הארצען בעט זי: „רבונו

של עולם, גיב מיר חן אין מיין מאַן'ס אויגען און אין די קינדערס אויגען, אַז זיי זאָלען מיך ליעב האָבען, אַז איך זאָל זיי קענען אַ געטרייע מוטער זיין. און בשכר דעם, וואָס איך וועל זיין אַ מוטער צו די יתומים, זאָלסטו מיך מזכה זיין צו דערלעבען, אַז איך זאָל ווערען אַ מוטער פאַר מיינע אייגענע קינדער"... רב שלמה קומט אריין פון מעריב. „חנה'לע, וואו ביזטו?" — „שוין פון מעריב?" און „גאָט פון אברהם" זאָגט זי אין דער טונקעלקייט. עס ווייזט זיך דאָס ערשטע ליכט און רב שלמה מאַכט הבדלה.

נאָך הבדלה לאָזט רב שלמה אריינרופען צו זיך דעם מעקלער חאַצקעל, וואָס וואָהנט מיט איהם אין שכנות, און זאָגט צו איהם: „חאַצקעל, געה ברייננ מיר ליב־בער, דעם דיין".

— דעם חוטא דאָ, דעם עוכר ישראל? — שרייט אויס חאַצקעל מיט וואונדער.

— טהו ווי איך היים דיר. איך בעט דיך און זאג קיינעם ניט דער־פון קיין וואָרט. איך בעט דיך אַ טובה.

חאַצקעל טענה'ט ניט קיין סך. נאכט איז עס, שעהמט ער זיך ניט צו געהן מיט דעם דיין איבער דער גאַס. אריינגעקומען צו רב שלמה'ן. דער דיין שטעהט ביי דער טהיר, מיט דעם צובלוטיגטען פּנים און אָבגעריסענעם ראָק נאָך. רב שלמה רופט איהם אין אַ בעזונדער חדר אריין.

— הער מיך אויס — זאָגט רב שלמה צום חוטא — אַז אַ מענש זינדיגט איז ער נאָך ניט פערפאַלען, איז דאָ אַ תשובה. איך ווייס, אַז איהר וועט טהאָן תשובה גמורה. אַ מענש לאָזט זיך אָנריידען פון יצר הרע; מיר אַלע זיינען ניט בעסער, אַלע זיינען מיר נאָר מענשען. פערפאַלען, עס איז געשעהן. בעט גאָט, אַז ער זאָל אייך מוחל זיין. וואַשט אייך אָב און הערט אויף די נארישקייטען, זיך וואַרפען פאַר'ן בית־המדרש. גאָט קוקט אין הארץ אריין. די שטאָדט וועט אייך איצט רודפ'ן, ביי אייך אָוועקנעהמען די פּרנסה — וועט איהר וואָהנען ביי מיר אין הויז, איהר וועט לערנען מיט מיין אינגעל. איך וועל אייך אָבגעבען אַ דירה און וועל אייך צאָהלען זעקס רובל אַ וואָך. זייט איהר צופריעדען?

דער איד האָט גאָר נישט געענטפערט, נאָר אַ גרויסער שטראָם טרעהרען האָט ארויסגעגאָסען פון זיינע אויגען.

רב שלמה האָט אריינגערופען דעם דיין׳ס ווייב, וואָס איז מיטגעקומען נאָך דעם מאַן. די אידענע איז געוועזן נאָך מעהר געבראכען פאר חרפה, ווי דער מאַן. בעהאַלטען דאָס פּנים אין טוך, האָט זי ארויסגעוויינט: ,,זעהט, רב שלמה, ווי דער רבונו של עולם האָט מיך געשטראָפט, וואָס דער רבונו של עולם האָט געמאַכט פון מיר. וואָס וועט איצט פון מיינע קינדער ווערען?‟

— הערט אויף צו וויינען און זעהט, אז ער זאָל ניט מעהר אין גאס לויפען. אט האט איהר א צעהן־רובעלדיגען און נעהמט דאס בעלי־הבית׳ישקייט און ציהט אייך אריבער צו מיר אין הויז אריין. חאצקעל וועט אייך אנווייזען א שטוב אויבען, ביים שולכעל. איך וועל איהם צאָהלען זעקס רובל אַ וואָך, ער וועט לערנען מיט מיינע קינדער און זאָל ווערען א סוף.

IV

דער יאהרמארק.

רב שלמה איז זונטאג ניט אוועקגעפאהרען אין וועג אריין. נאָטע איז נישט פערפאהרען מיט די צוויי בולאנעס פאר דער טהיר, און רב שלמה איז געבליבען אין דער היים צום גרויסען יאהר־יריד, וואס וועט זיך אנהויבען מאנטאג און זיך אוועקציהען גאנצע אכט טעג... עס איז דער גרויסער יאהר מארק אין שטעדטיל, וואס ציהט צו די ארומיגע סוחרים פון דער גאנצער געגענד.

עס איז נאָך דעם שניט, שוין האבען די גויים זייער ביסעל תבואה אין די שפייכלער אריינגעבראכט און קומען זיך איצט צוזאמען צו פערקויפען די תבואות; ווער עס קויפט דערפאר א קוה, ווער א חזיר אויף אויסצופאשען איבער׳ן ווינטער און אויפ׳ן פריהלינג צו פערקויפען, וועלכער פויער ברענגט זיין אייגען פערדיל צו פערקויפען. וואס ער דארף עס נישט מעהר נאָכ׳ן שניט, און וויל דאס אויף א גוטען

פעלץ אויסבייטען. ס'קומען דא אנצופאהרען די פערד־סוחרים פון די מקומות ארום, וואס קויפען אויף די פערד פאר דעם דייטש. די פעלצען־סוחרים האבען שוין אבגעדונגען די שטעלען אין די גאסען מיט וואכען צוריק, און פון פריה־מארגענס אן הערט זיך כסדר דאס רעדער־קלאפען איבער דעם ברוק פון שטעדטעל. דאס קומען אן צו פאהרען די סוחרים פון די נאהנטע שטעדטלעך ארום. אויפגעפאקט אויף די גרויסע פוהרען די קאסטענס סחורה מיט די שטעקענס און דרענגער, די שטעלע אויפצושטעלען, קומען צופאהרען אין שטעדטיל אריין טאנדעט - שניידער, טאנדעט - שוסטער, היטעל - מאכער, פעלצען־פליקער מיט זייער סחורה וואס זיי האבען פאר'ן גאנצען זומער פאר דעם יריד אנגעארבייט. מען לויפט פלינק א שטעל צו פעכאפען און מען שלאגט אויף א קראם. די שטאדטישע האבען שוין פערכאפט די בעסטע קראמען אין מיטען מארק און האבען די פרעמדע ארויסגע־שטופט צום פערד־מארק, צום חזיר־מארק, און נישט איין געשלעג איז שוין דורך דעם היינטיגען טאג ארויסגעקומען, און נישט איין מאל איז מען געקומען צו לויפען צו רב שלמה'ן זיך קלאגען אויף די פרעמדע, וואס פערכאפען די שטעלען, און ארויסגעשיקט האט מען א פאר בעלי־בתים, אנצוטהיילען די שטעלען לויט חזקה.

ביי רב שלמה'ן אין שטוב איז היינט גאר א מחיה. עס זיינען זיך צוזאמענגעפאהרען רב שלמה'ס צווי מחותנים. איינער אן ארימער און איינער א רייכער. דעם איידעמס פאטער, אן ארימער איד פון גאסטינין, וועלכער בארגט נאך היינט פון מחותן א הונדערטער, און דער צווייטער איז רב יואל ברכהן, דער גרויסער שעפסען־סוחר, פון פלאצק, עוזרל'ס דעם עלטסטען זוהן'ס מחותן. געבראכט האט ער אויפ'ן מארק יונגע אקסען צו פערקויפען פאר די שררות אויף פאשע: בשותפות זיינען די אקסען מיט רב שלמה'ן געקויפט. און אזוי סוחרים — שות־פים פון אנדערע געשעפטען זיינען געקומען, און גלאט א איד א מעק־לער געקומען אויף'ן יאהר־מארק, — און די ערשטע זאך געהט מען אריין צו רב שלמה'ן. דארט וועט זיך שוין מאכען א רובל צו פערדינען. שטעהט מען אלע ביי רב שלמה'ן אין שטוב, און די מוידען קאכען דעם רויטען בוריקעס־בארשטש פון פריה־מארגענס אן. די שטוב איז פול מיט רעגען־מאנטלען, און אידען פון דער גאנצער וועלט זיינען דא און האנדלען, גרייט מען זיך דא צום גרויסען מיטאג, וואס מען

מאכט פאר די צוויי מחותנים. די יונגע חנה'לע וויל ווייזן, אז זי איז א בעלי־הבית'טע, איז זי פערטאָהן פון פריה־מאָרגענס אָן מיט די געסט און מיט די אָרימע לייט, וואָס קומען אריין צו רב שלמה'ן באָרגען א גמילות־חסד א פאַר רובל אויף'ן יאָהר־מארקעט.

דאָס גאַנצע שטעדטעל קוקט אוים אויף דעם יאָהר־מארק, וואָס גיט אידען א האַלבע פּרנסה. איז ביי רב שלמה'ן געווען א מנהג — אַלע ערב יאָהר־מארק אויסצובייטען א הונדערטער אויף קליין־געלד און איהם אויסצובאָרגען צו אָרימע לייט אויפ'ן יאָהר־מארק. פאַר צייטען האָט מען גענומען אויף די גמלת חסדים פון די אָרימע לייט משכנות: א זייגערל, א פינגערל, א זילבערן לייכטערל, וואָס א העלפט דערפון זיינען פערפאַלען געוואָרען און א העלפט האט מען צוריק ארויסגעגעבען אויף די ימים־טובים. נאָר זינט עס האָט זיך געטראָפען דאָס אומגליק מיט נעכען, האָט רב שלמה שוין נישט געוואָלט ביי דער נייער ווייבעל איינפיהרען קיין משכנות. גענומען האָט ער נאָך שבת צו־נאכטס א הונדערטער, צוביטען עס, אריינגערופען חנה'לען און געגעבען איהר דאָס געלד אין שירץ אריין: „נאַ, באָרג אָרימע־לייט און פערשרייב אויף א פּאַפּירעל וועמען און וואָס". געווען איז דאָס נעכע'ס חזקה, איז עס איבערגעגאַנגען צו דער נייער ווייבעל. קומט יעדעס מאָל אריין אַן אָרים ווייבעל און רופט חנה'לען אוועק פון דער קיך. דער מיטאָג קאָכט זיך, און דער גרויסער טיש ווערט אויס־געצויגען, אריינגעזעצט אין איהם די ברייטע בייכיגע ברעטער און מען דעקט אויף איהם פאַר א צוויי מנינים אידען. עס זיצען סוחרים, רייכע און אָרימע, די צוויי מחותנים — — צו רב שלמה'סביידע זייטען. דער רייכער מחותן, מיט דער ברייטער בארד און גאָלדענער קייט, זיצט ברייט מיט דרייסקייט און רעדט מיט רב שלמה'ן וועגען אלטע געשעפטען, וועגען אלטע שותפים — ביידע אויסגעהאַנדעלט א וועלט. דער אָרימער מחותן, דער אָרימער ווייץ־סוחר, זיצט זיך בהכנעה, קוקט אין וואָס פאַר א גדולה זיין זוהן איז אריינגעקומען, קוועלט אינעווייניג פאַר נחת, האָט אָבער מורא ביים טיש א הויך וואָרט אויסצוריידען, האָט דרך־ארץ פאַר די אידען נגידים און וויים גאָרנישט, פארוואָס עס קומט איהם דער אויבען־אָן. נור יעדעס מאָל, ווען ער קוקט אויף רב שלמה'ס איידים, ווערט ער ביי זיך פעסטער און שטאָלצער, וואָס גאָט האָט איהם מזכה געווען צו אזא זוהן.

מעקלער ווארטען אויף געשעפטלאך. דער ווייס פון א מאיאנטעק, וואס שטעהט צו פערקויפען בחצי־חנם; דער צווייטער האט געהערט פון א צוויי הונדערט זעקלאך תבואה, וואס עס שטעהט צו פערדיענען אן דעם א פערמעגענם: דעם שלאגט אב דער שררה יעדען טאג די טהירען: ,,גיט איהם א סוחר פאר דעם וואלד". און נאך איינער דארף א צעהן טויזענד רובל פאר א שררה, קאן מען קריגען ביי איהם, וואס מען וויל. סוחרים זיצען שטיל, הערען אוים די געשעפטען און קוקען זיך איינער דעם צווייטען אריבער און טראכטען יעדער פאר זיך אין דער שטיל איבער דאס געשעפט. און קלענערע אידען זיצען און האבען דרך־ארץ פאר די גרויסע געשעפטען, וואס פליהען דא איי־בער דעם טיש. און די יויך פארעט, און חנה'לע, אין דעם ברייטען שירץ אנגעטהאן, טהיילט אליין אוים דעם גרויסען טעלער פלייש פאר די געסט. און אז זי דערזעהט ארום איהר טיש די סוחרים אידען, ווי די געשעפטען לויפען איבער'ן טיש, קוועלט איהר דאס הארץ פאר נחת. און די סוחרים ווארפען בעהאלטענערהייד בליקען אויף דער יונגער שעהנע ווייבעל און זיינען אין דער שטיל רב שלמה'ן מקנא אזא מזל...

פארנאכט איז אנגעקומען די גאבינער חברה. דאס זיינען די סעדער־אידען, וועלכע האנדלען אויך מיט פיש פון די גרויסע טייכען. עס שמעקט פון אזא איד אראב דער פיינער עפעל געשמאק, מיט וועלכען ער געהט אום א גאנץ יאהר. אין זיין געדיכטער טונקעלער בארד, וואס שטעכט ווי שפילקעס, האלט זיך אויף דער סוד פון דעם טונקעלען טייך, פון וועלכען זיי כאפען די פיש ארוים. דאס זיינען פון יענע אידען, וועלכע האבען נישט קיין מורא פאר קיין גוי און זיינען קיינמאל אין גלות נים געווען. דאס גאנצע לעבען מיט דער ערד איינ־איינעם אויפגעצויגען געווארען, אין די טונקעלע טייכען ביים פיש כאפען, אין די פייכטע סעדער ביים אויבס געוואקסען. אבגעברענט פון דער זון זיינען זייערע פנים'ער און זייערע הענד, אז עס דאכט זיך, אז זיי זיינען אינגאנצען פון מאסיווען בראנז געגאסען. יעדער אזא איד האט א טוץ קינדער און לעבט אוים זיינע הונדערט און צוואנציג יאהר אהן צער און וועהטאג, פערדינט זיך זיין ברויט ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבען און צו זיבעציג יאהר ברענגט ער נאך א ניי קינד אויף דער וועלט. אומעטום זיינען די גאמבינער די תקיפים, פאר זיי האט מען מורא. זיי כאפען זיך באלד צום דרענגעל, מחמת

דעם איז ביי זיי אויפ'ן מארק יא חזקה, נישט חזקה — א קליינינקייט. באלד אראב פון די פוהרען די פאטערס מיט די יונגען אין מיטען בעסטען מארק, געגומען די היימישע שטעלען צוואווארפען און אויפ־שטעלען זיך זייערע אייגענע און אויסגעלעגט זיך זייערע פעלצלעך. איז דאך דארט געווארען א געוואלד. די היימישע שטאדט־ווייבער זיינען ארוים מיט היים וואסער, בעגאסען די גאמבינער רוצחים, וואס געהן איינגעהמען א וועלט. אבער פאר גאמבין האט מען מורא, האט מען זיך סוף כל סוף אבגערוקט אן א זייט פאר זיי.

עס זיינען געקומען צופאהרען די גאסטינינער „ווייבער". ווייבער האט מען זיי גערופען דערפאר, ווייל די מענער זיינען טאנדעט־שניידער און היטעל־מאכער, זיצען א גאנצע וואך ביי די אלטע מאַשינעס, וועלכע ווילען ניט אנדערש גייהען, סיידען נאר מען טרינקט זיי גוט אן מיט אויל, אזוי אז די הויזען און די מארינארקעס, וואס קומען ארוים פון דער מאשין זיינען ווי דורכגענעצט אין אויל; און ווייל די מענער זיינען פערנומען, פיהרען די ווייבער די שטאדט. די מענער האבען מורא פאר זיי. זיי זיינען קליינע, אויסגעטריקענטע שניידערלאך, און די ווייבער גרויס און שטארק. א שם האבען די גאסטינינער מוידען אין דער וועלט, און פאר א פאטש פון אזא מויד היט מען זיך. ווארים שטארק איז א גאסטינינער מויד און עסט פאר דריי מאנספארשוינען. עס איז א פערגעניגען ארייגצוקוקען אין א גאסטינינער קיך. די מוידען האבען כח צו שייערען די מעשענע רייפען פון די טונען, צו רייבען מיט זאדע און זאמד די ברעטלעך, און אלץ פינקעלט שטענדיג. דערפאר האבען מעהרסטען גאמבינער בחורים חתונה מיט גאסטינינער מוידען. זיי פאסען זיך פונקט איינער פאר'ן צווייטען און האבען נישט מורא איינער פאר'ן אנדערען... און אז די גאסטינינער ווייבער קומען אן מיט זייערע שטעלען, רוקען זיך די גאמבינער „רוצחים" א ביסעל פאר זיי אב. טאקע „רוצחים", אבער מיט גאסטינינער ווייבער איז נישט גוט זיך ־ו טשעפען...

עס קומען אן די זשאבלינער קצבים־יונגען, וועלכע קויפען אויף די בהמות אויף די מערק צו פיהרען זיי קיין לאדז, מיט די גראבע שטעקעלעך אין די הענד און די געפוצטע האלאווקעלאך — ציטערט פאר זיי דאס שטעדטיל. אז זיי בעווייזען זיך, קוקען זיי זיך אוים א גאסטינינער מויד א כלה צו נעהמען פאר זיי.

מיט זיי קאנקורירען די קראשענוויצער פערדס־יונגען. מיט די לעדערנע הויזען, געפּאסטע שטיוועלאך און די באטיקלאך אין די הענד געקומען צו פאהרען אויפ'ן יריד פערד איינקויפען פאר'ן דייטש. עס ציטערען פאר זיי די זשאכלינער קצבים־יונגען און קוקען זיך איינער דעם אנדערן אריבער:

„נו, העכט, וואס הערט מען אין דיין זשאכלין?"

„זאל דיר דער מוח נישט אויסדארען פאר זשאכלין, דו קראשענוויצער פראנט!"

אזוי נעהמט מען זיך אן די פאר די שטעדט. מען ווערט אבער באלד צווישען זיך גוט און מען געהט אריין צו נאטע דעם רעסטאראטאר אינאיינעם נעהמען דאס ביסעל גוטע בראנפען.

דערוויילע איז פארנאכט געווארען, און ביי נאטע רעסטאראטאר איז לעבעדיג: די סוחרים זיינען געקומען צו פאהרען. אבגעבראטען האט לאה'לע, דאס שעהנע פעטע ווייבעל, נאטע דעם רעסטאראטארס טאכטער, די פעטע גענזלאך מיט די פעטע קאטשקעלאך. ווארשט געבראכט פון ווארשע מיט דעם גוטען טרונק בראנפען. שטעהט זי הינטער דעם שענק־טיש מיט איין איירינגעל אין אויער, מיט די פערקעמטע צעפּ און אבגעוואשענעם פעטען האלז און זעהט אוים אזוי בע'טעמ'ט ווי איהרע פעטע גענזלאך. זי גיסט בראנפען איין די סוחרים. מען טרינקט דעם „ניינציגער" און מען פערבייסט מיט דעם געשמאקען קניש, וואס מען גיט די פעטע, שעהנע שענקעריז דארט, וואו עס איז צום אנגענעהמסטען צו קנייפען.

אנגעקומען איז צו פאהרען אויפ'ן יריד א חברה צירק־מאכערס — אידען, מיט א שעהנער דראטען־געהעריז, א זיבעצעהן־יעהריג אידיש מיידעל, מיט א שווארצען געגרייזעלטען קאפּ האר, מיט א פּאר שווארצע אויגען, ווי א ציגיינעריז. א דארע, נאר א בע'חנ'טע, געהט אנגעטהאן אין דעם קורצען רויטען קליידעל, אין דער טריקא, וואס איז ארויפגעגאסען אויף איהר דינעם לייב, און ווארפט אייגלאך... ארום, איבער די בענק זיצען אויסגעזעצט די סוחרים און עסען געשמאק די פרישע געבראטענע גענזלעך. און די שעהנע כשוף־מאכעריז ברעכט זיך אין א רייך פאר זיי. דער פאטער (עס איז אוודאי גאר קיין פאטער נישט — גע'גנב'עט האט ער זי אוודאי פון א רייך אידיש הויז ארויס, ווען דאס מיידעל איז נאך א קליין קינד געווען) — שטעהט ער דער

„פאטער״, דער איד מיט די גנב׳ישע אויגען און געגרייזעלטע האהר און קלאפט צו אין א בעמבעלע אריין. און די שעהנע כשוף־מאכעריז ווארפט ארונטער דעם שווארץ געגרייזעלטען קאפ, הויבט אויף די דינע געטאקטע פיסלאך און טאנצט אין דער רייף און הויבט אן צו זינגען א טרויעריג ליעד פון א ציגיינעריז אויף רוסיש, פון א ליעבע, אז דאס הארץ ווערט צוגאנגען פון איהר זיס קול.

נישט איין יונגען מאן האט שוין די כשוף־מאכעריז כשוף אנגע־טהאן. ווארפט די כלה פאר דער חתונה און פערליעבט זיך אין דער שעהנער רייף־טענצעריז און פאהרט איהר נאך אין די שטעדטלעך ארום אויף די יאהר־מערק. און מען ווערט דערנאך געוואר, אז דער פער־ליעבטער יונגער מאן האט מיט דער ציגיינעריז חתונה געהאט, און דאס איז טאקע נישט געווען דעם קאטרינאַרזש׳ס טאכטער, נאר אזוי ווי מען דאט געוואוסט, — אן איינציגע טאכטער פון א רייך הויז ארויס, וואס דער קאטארינאזש האט אוועקגע׳גנב׳עט, ווען זי איז נאך א קליין מיידעל געווען, און פאטער־מוטער האבען געטרויערט נאך איהר דאס גאנצע לעבען... דער יונגערמאן (דערצעהלט מען דערנאך אין די שטעדטלאך) האט אויפגעזוכט איהרע עלטערן און איז געווארען אן איידעם פון א רייכען שוועהר.

אזוי זיצען די סוחרים ארום א טיש ביי די געבראטענע גענזלאך און קוקען זיך צו צו דעם טאנצען.

אין דרויסען, אין דער נאכט, האט מען גרויסע סמאלע־פאקלען אנגעצונדען, אז די סוחרים זאלען זעהן אין שטעדטעל אריינצופאהרען. עס פאהרען דורך די שווערע פראכט־וועגען מיט די גרויסע קאסטענס סחורה, שטענגער און דרענגער — קומען זיך צוזאמענפאהרען פון אלע מקומות אויף דעם גרויסען יאהן־יריד, וואס גיט אידען פרנסה אויף א גאנץ יאהר.

א גאנצע נאכט זיינען די וועגען אין שטעדטעל געפאהרען. א גאנצע נאכט האבען די פויערים מיט די בהמות פון די ארומיגע ערטער אנגעצויגען, און פון פריה־מארגענס אן איז געשטאנען אזא הו־הא, איז געווען אזא געפילדער, געשריי און ליארים אין די גאסען פון שטעדטעל. דאס גאנצע שטעדטעל האט מיט איין מאל אן אנדער פנים בעקומען — נישט צו דערקענען. אנגעשטאפט זיינען די גאסען, די מערק מיט פוהרען, רויטע, קאלירטע טיכער איבער די פויערטעס רוקענס ברענען

זיך אין דער ווארימער זון. און דאס קירכען־געזאנג פֿון די בעטלערס. אויסגעמישט אינאיינעם מיט דעם שרייען פון די יונגע פערד, קוויטשען פון די חזירים, קרעהען און שרייען פון אלערליי געפֿליגעל האט אנגע־פילט די לופט. אויסגעמישט זיינען שוין די שווארצע לאנגע קא־פאטעס מיט די ווייס־גרויע רעק פון די פויערים, די וואכעדיגע טרויע־ריגע פאטשיילעס פון די אידישע ווייבער מיט די העל־קאלירטע טיכער פון די פויערטעס — און קאכט זיך אינאיינעם צונויף.

געכאפט האבען די גאסטיניגער ווייבער א פויער צו א שטעל, אויסגעטהאן איהם אין העמד און מעסטען איהם אז אלע רעק מיט אלע היטלען. דער פויער מיט דער בייטש אין דער האנד שטעהט אין א קורץ יאקעלע מיט אויסגעשטארטע הענד, און די ווייבער האלטען איהם א שפיגעלע פאר די אויגען: נא, זעה, ווי שעהן דו ביזט!

דארט שלעפט א איד א זעקעל תבואה פון א פויער'ס א פוהר אראב, דער גוי ווארפט צוריק דאס געלד. עס הערט זיך געלד קלינגען, הענער שרייען, גוים שילטען, אידען דינגען זיך — און אלץ איז אינ־איינעם אויסגעמישט. מיט א מאל קומט אן א גוי צולויפען מיט א יונג פערד, פרובט עס אוים און קוקט נישט, ווער עס שטעהט — לאזט זיך מיט זיין פערדעל אין פולען, אנגעשטאפטען מארק אריין.

אין מיטען דעם ים פוהרען, אידען, פויערים, חזירים און פערד האבען זיך די לאוויטשער ווייבער אויסגעשטעלט זייערע קראמען מיט די קאלירטע בענדער.

ליעב האט זיך די פויערטע פון יענער געגענד אין רייך קאלירטע בענדער אויסצוצירען, און דער גוי זיין קאפעלוש מיט פערשיעדענע קאלירטע קרעלען און סטענגעס אויסצופוצען. און די רייך בלאה־רזיטע פארבען פון בענדער, מיט די קליינע ווייסע בלימעלאך לויכטען זיך אין דער זון. עס שטעהען ארום ביי די בענדער־קראמען די יונגע שעהנע דארפס־שיקסעלעך מיט די גראבע צעפ און רויט שטארקע הענד, קוקען מיט לייכטענדיגע פרעסענדיגע אויגען אויף דעם אוצר פון די סטענגעס, און די יונגע חתנים־שקצים — נעהמען די בייטלאך ארויס און קויפען די מיידלאך מתנות. עס שפיעלט אויף די קאטערינקע באלד. אין מיטען טאראראם, ווערט ארום די אידען א געשטעה, און דער בלאהער פויגעל הויבט אן ארומצוטיילען מיט זיין שנאבעל די גוים קוויטלאך מיט יעדענס גורל. — עס קומט אן א איד צו לויפען

פון דער העלער הויט, שטעקט א פויער געלד אין האנד אריין. דער גוי ווארפט עס צוריק. דער איד שטעקט עס ווידער איין — דער גוי וויל נישט. דער איד שלעפט די שרייענדיגע קאטשקעס פון דער פוהר אראב — דער גוי לאזט נישט. און דאס זינגען פון די בעטלערס מיט דעם געשריי פון די גוים, דאס קוויטשען פון די קאטשקעס און דאס ברומען פון די חזירים, די קאלירען פון די בענדער, דאס רויטע ליכט פון די טיכער שרייען מיט אין דער זון אריין — און די אלע געוואלדען, ברומען און געשרייען קאכען זיך צונויף, און עס איז דאס ברומען פון דעם גרויסען יאהר־מארק — יאהאנע.

אויף דעם אקסען־מארק איז קיין פוס ניט צו טרעטען. די קצבים שטעהען ארום די בהמות, טאפען די אייטערס, קוקען אין די פיסקער אריין, דינגען זיך, שרייען, שעלטען, ווארפען געלד און שלעפען די פויערים אין שענק אריין. קומט אן אין סאמע העכסטען ברען פון מארק, אייזיקל שלאסער־האקער מיט א קוה. ער אליין פיהרט זי נישט, נאר זיין קאמפאניאן סטאש „קאניקראד“ (פערד גנב) א גוי מיט א צושניטען פנים און אריבערגעצויגענעם הוט איבער די אויגען, ווי א גנב. „אהא, גיב נאר א קוק, אייזיק ממזר, וואו האסטו די קוה געפאקט“? פרעגען די קצבים־יונגען אייזיקלען, דערזעהענדיג, ווי ער פיהרט די קוה. ענטפערטע ער: „שווייג, זי איז בלאט“. קוקען זיי זיך גוט איין צו דער קוה, דערזעהען זיי, אז זי איז א חולה. און עפוש האט זי, מען דארף זי שטעכען. אנגעטרונקען האט זי נאר אייזיקל איידער ער האט זי אויפ׳ן מאַרק געבראכט, מיט וואסער, אז זי זאל א דיקען בויך קריגען, עפעס נעגעבען צו לעקען אזא מין גנב׳ישען זאלץ, אז די אייטערס זאלען איהר ווערען אנגעלאפען — עס הייסט זי גיט פיעל מילך — און גענומען די קוה ביים שטריקעל און אוועק־געשטעלט סטאש „קאני־קראד“, אז ער זאל זי פערקויפען. און אייזיקל אליין האט זיך אוועקגעשטעלט די קוה האנדלען. שטעהט ער אזוי און קויפט די קוה: „אכט און דרייסיג רובל, פערציג רובל, צוויי און פערציג“ און שרייט הויך און צעהלט באלד געלד, דוקא מיט זילבערנע רובעלס, כדי עס זאל קלינגען אז מען זאל הערען. קומט אן א גוי׳ע מיט „שקצימלאך־יתומים“. דער פויער איז ערשט נישט לאנג געשטארבען, האט זי פערקויפט די צוויי חזירים און וויל זיך קויפען א גוטע מילך־קוה — זי זאל פוטער מאכען, אין שטאדט אריין

ברענגען צו פערקויפען, אויף זאלץ און זייף האבען איבער'ן ווינטער. קיינעם האט זי נישט די גוי'ע, דרעהט זי זיך אליין אויפ'ן אקסען־מארק ארום און זוכט זיך א קוה מיט א פאר גרויסע אייטערס.

דערזעהן די צוויי חברה־לייט, אז די גוי'ע שטעלט זיך אב ביי דער קוה, הויבט אן אייזיקל ארויפצויאגען אויפ'ן מקח: „פיר און פערציג רובל, זעקס און פערציג — פופציג. גאנצע פופציג!" און פאטשט דעם „קאני־קראד" אין האנד אריין, אז זי ווערט אנגעשוואלען ווי א פלאש. און דער „קאני־קראד" שטעהט און האלט אין איין טענ'ען: — זשידאווי ניע ספשעדאם!" — א אידען וועל איך נים פערקויפען.

— פערקויף מיר די קוה, בעט זיך דער איד און שטעקט איין דאס געלד דעם גוי. און דער „קאני־קראד" טענ'עט אלץ אין איינעם: — „ניע, זשידאוו ניע ספשעדאם!".

דערזעהן די גוי'ע, רופט זי דער גוי צו:

— „קויף די קוה, א גוטע, גיט א סך מילך, א שאד א אידען צו פערקויפען — און מעלקט אוים א פאר טראפען מילך פון דער קוה'ס אייטער און גיט דער גוי'ע צו פערזוכען: — „זעהסט, ווי זים!" די גוי'ע שטעהט אבער און קלעהרט.

— וואס קומט אבער ארוים פון דעם, אז איך האב נישט מעהר, ווי צוויי און פערציג רובל? — ווייזט זי אויפ'ן קניפעל אין טיכעל, וואס זי האלט עס אין דער ברוסט. דער „קאני־קראד" קראצט זיך אין קאפ.

— פאר צוויי און פערציג רובל קען איך דיר זי נישט פערקויפען, דער איד גיט פופציג, און אז א איד גיט — איז זי ווערטה.

ווי אייזיקל דערזעהט, אז די גוי'ע האלט ביים קויפען — כאפט ער ארויף:

— פערקויף זי מיר, צוויי און פופציג גיב איך דיר, דא האסטו דאס געלד. דער „קאני־קראד" טענ'עט אלץ אין איינעם:

— ניין, א אידען וועל איך זי נישט פערקויפען. זוך אין דעם זאק — זאגט ער צו דער גוי'ע — זוך גוט, אפשר וועסטו נאך עפעס געפינען, א שאד די קוה אין אידישע הענד צו געבען.

— אבער, פאטערל, נישט מעהר ווי צוויי און פערציג פאר די חזירים גענומען. מיט דריי גילדען, וואס פאר די אייער.

דער „קאני־קראד" קראצט זיך אין קאפ, און אייזיקל ווינקט איהם, אז ער זאל דאס געלד נעהמען.

— וואס קען מען מאכען? — שרייט אויס דער „קאני־קראד" צו דער גוי'ע, גיב אהער די האנד. אזא איינער בין איך! א קריסט איז א קריסט — וועל איך זי ליעבער פערקויפען א קריסט פאר צעהן רובל ווינציגער, איידער א אידען. — און שטעקט אויס די האנד נאך דעם געלד.

די גוי'ע צאהלט איהם אויס די בלוטיגע צוויי און פערציג רובל, וואס זי האט גענומען פאר די חזירים, און נעהמט דאס שטריקעל אין האנד אריין.

דער גוי איז באלד פערשוואונדען. אייזיקל האט נאך פרעטענזיעס צו דער גוי'ע: זי האט איהם אויסגערונגען די קוה, און פערלאנגט פון איהר א רובל אבטרעט געלד. נאר באלד ווערט ער פערשוואונדען, האט מורא, אז דער „קאני־קראד" זאל דערוויל נישט אוועק מיט'ן געלד. אין א פאר מינוט ארום שטעהען זיי שוין אין שענקעל, טרינקען אינ־איינעם און טהיילען זיך מיט דער גוי'עס בלוטיגע גראשענס. דער „קאני־קראד" האט זיך אוועקגעשטעלט אין דער שענק פערטרינקען דאס געלד. אייזיקל גנב האט דאס געלד אהיים געבראכט צום ווייב און געגעבען דער אידענע „נא, בעהאלט".

די גוי'ע וואס האט געקויפט די קוה, האט זי גענומען ביים שטרי־קעל — די קוה וויל נים געהן. טרייבט זי זי אונטער מיט א צווייג, לאזט די קוה אראב דעם קאפ, מאכט א טריט, שטעקט ארויס ווייט די צונג, גיסט זיך אויס — ווערט פון דער קוה א האלבע, די אייטערס איינגעפאלען, באלד פאלט זי פון די פיס, די פיס בויגען זיך קרום אונטער איהר שווערער לאסט, לעגט זיך אוועק אין גאס.

ווי די גוי'ע האט דערזעהן, וואס עס איז פון דער קוה געווארען, האט זי זיך געגעבען א ווארף אנידער אויף דער ערד. צווישען די פוהרען און די אקסען מיט איהרע צוויי שקצים'לעך, מיט א גרויס געשריי: א, יעזוס! — געריסען האט זיך די גוי'ע די האהר פון קאפ. געשלאגען דעם קאפ אן די שטיינער פון גאס, געלעגען מיט איהרע שקצים לעבען דער קראנקער קוה און געשריען און געוויינט.

— א, יעזוס, וואס וועל איך איצט טהאן? דער פויער איז

געשטארבען, די חזירים האב איך פערקויפט, דאס געלד האבען זיי ביי מיר אויסגענארט, א יעזוס!

און די שקצים נאך דער מוטער האבען אנגעפיהלט דעם גאנצען יאהר־מארק מיט געוויין.

באלד איז געווארען ארום דער גוי׳ע א געשטעה. די פויערטעס ארום האבען זיך אנגעהויבען צו ווישען די טרערען פון די אויגען, דער־זעהענדיג די ארימע גוי׳ע ביי דער קראנקער קוה. דאס בלוט האט זיך צוקאכט ביי די גויים. זיי זיינען געשטאנען ארום, אויסגעהערט דער גוי׳עס קלאג, געפרובט די קוה צו ריהרען ביים עק, די קוה האט זיך אבער ניט באוועגט. און די גוי׳ים האבען אנגעהויבען מיטצור־פיהלען מיט דער פויערטע. איינע האט דערצעהלט, אז א אידעל איז אויך געווען דערביי.

— יא, דער איד איז דארט געשטאנען און געדונגען די קוה. איך האב געזעהן, אז ער גיט פופציג רובעל — פון מיר האט דער פויער נור גענומען צוויי און פערציג, — דערצעהלט די גוי׳ע אין געוויין.

— עס איז געווען דעם אידענ׳ס קוה, אודאי אזוי, דער איד האט דיך אבגענארט, — שרייען די גויים.

שכור זיינען די גויים געווען, ביי יעדען קויף אין שענקעל גע־גאנגען מיט די „קומעס", און אויפגעקאכט פון דער גוי׳עס וויינען — האבען די פויערים געכאפט די שטעקענס און אנגעהויבען צו שלאגען דעם ערשטען בעסטען אידען, וואס זיי האבען דארט געטראפען.

געווען איז עס א גאמבינער קצב. די פויערים האבען איהם אויף דער ערד אנידערגעווארפען, געריסען די בארד און געשלאגען איהם איבערן קאפ מיט די שטעקענס.

די קצבים זיינען געווען אין רב שלמה׳ס הויף. וואס איז ניט ווייט געווען פון דעם אקסען־מארק. דארט זיינען געשטאנען די יונגע אקסען, וואס רב שלמה מיט׳ן מחותן האבען געבראכט צו פערקויפען די שררה׳ס אויף פאשע. די קצבים האבען בעטראכט די שעהנע געזונטע אקסען און האבען געווארט אויף א בראק, אז זיי זאלען קענען עס אבקויפען.

ווי זיי האבען דערהערט, אז די גוים שלאגען א אידען, זיינען זיי ארויס פון רב שלמה׳ס הויף מיט די אייזערנע שטעקעלעך אין די הענד און געווארפען זיך אין די גויים אריין.

באלד האט זיך צופלאקערט צווישען די אידען און די גויים א מלחמה. די גויים האבען ארויסגעכאפט די דישלען פון די וועגען און געשלאגען די קצבים־יונגען. איינעם האבען זיי אוועקגעלעגט מיט א צושפאלטענעם קאפ, דאס בלוט איז גערונען איהם איבער'ן פנים. איז דאס ווייב ארויס מיט א געוואלד אין גאס אריין: „געוואלד, מען שלאגט אידען! אויפ'ן אקסען־מארק שלאגט מען אידען!"

האבען די גאמבינער פעלצען־סוחרים דערהערט, אז זייערען א גאמבינער האבען די גויים גע'הרג'עט אויפ'ן אקסען מארק — האבען זיי געלאזט די קראמען און זיינען ארויס אין אקסען־מארק מיט די געוויכטען אין די הענד. די גאמבינער ווייבער האבען זיי נאך אונטער־געגעבען פייער: „מאנספערשוינען זייט איהר! זעהט, ווי מען שלאגט א אידען, און איהר שווייגט" — נאר די גאמבינער האט מען ניט געדארפט אונטערצוהיצען. גאמבינער בלוט איז קיין וואסער נישט. אז זיי האבען דערהערט, אז מען שלאגט א גאמבינער, האבען זיי זיך דאס לעבען איינגעשטעלט. א קליינער יונג, חיים'ל מאלאדוש, האט זיך געגעבען א לאז אריין מיט דער שער אין דער האנד צווישען א פאק גויים, און שוין האט ער איינעם דאס פרצוף אויפגעריסען מיט דער שער. טאקע די גויים האבען איהם אויף דער ערד אוועקגעלעגט און איהם גענומען טרעטען — האבען עס די גאמבינער דערזעהן, זיינען זיי אריין צווישען די גויים דעם יונג ארויסנעהמען און אנגעהויבען צו האקען איבער די קעפ. שוין לויפען די פויערטעס איבער די גאסען מיט א געשריי: „העי, כלאפי, נאשיך ביאן!" און פון דער צווייטער זייט די ווייבער: „מען שלאגט אידען אויפ'ן אקסען־מארק!" און פון אלע זייטען געסלעך קומען גויים צו לויפען, אידען צו לויפען, קראשעגנוויצער פערד־סוחרים, זשאבלינער קצבים.

גאסטינינער ווייבער זיינען אויך דא. איבערגעלאזט האבען זיי די מענער ביי די קראמען און מיט די נעגעל די גויים די אויגען אויס־געדראפעטשעט. שוין האלטען זיך איינס די אנדערע ביי די האאר, ביי די קעפ, און בלוט רינט צווישען פנימ'ער, אויף קאפאטעס, אויף ווייבער־טיכער, צווישען רעדער, חזירים און שרייענדיגע קאטשקעס, און פערפעט די שטיינער.

רב שלמה איז געווען אין דער שטוב און געהאנדעלט מיט א סוחר ווייצען, ווען דאס געשלעג איז אויסגעבראכען. געהערט אז איז גאס

פאר'ן הויז שלאגען זיך אידען מיט גויים, האט ער געכאפט דעם שטעקען אין האנד און איז ארויס אין גאס אריין. חנה'לע האט זיך אפילו אין דער טיר געשטעלט און בעשווארען איהם, ער זאל נישט ארויס — נאר ער האט זי זאנפט אוועקגענומען און איז ארויס אין געסיל אריין. עס זיינען באלד נאך איהם ארויסגעגאנגען די סוחרים, די שטאל־יונגען לייזער און בער. און אז די אידען אין געסיל האבען דערזעהן רב שלמה'ן געהן, האבען זיך באלד אלע ארומגעקליבען ארום איהם.

אנגעקומען צום ארט פון געשלעג, האט רב שלמה אויפגעהויבען דעם שטעקען און געשלאגען איבער די קעפ, וואס האבען זיך געהרג'עט: „לאזט אב, לאזט אב!"

מען האט זיך באלד אריינגעריסען צווישען די שלאגענדיגע, זיי פאנאנדערגעריסען, אבגעווארפען. די אידען מיט די צובלוטיגטע קעפ האבען דערזעהן רב שלמה'ן — האבען זיי אבגעלאזט. — „שקצים, האט רב שלמה געשריען, דעם גאנצען מארק ווילט איהר צושלאגען! וואס איז געשעהן?"

— אייזיקל גנב האט א גוי'ע א קראנקע קוה פערקויפט, שלאגען זיי אידען.

א סך פון די פויערים האבען געקענט רב שלמה'ן פון די הייף, דער „קופיעץ". א סך האבען געמיינט, אז עס איז דער רב, האבען זיי זיך אוועקגעשטעלט און געשריען: „דאס געלד גיט'ס אב! דעם אידען גיט ארויס, קופיעץ!"

און די אידען האבען צוריקגעשריען צו די פויערים:

— דעם גוי גיט ארויס, דעם, גוי! א גוי איז אויך געווען דערביי.

אז רב שלמה האט געהערט, וואס עס איז געשעהן, האט ער געזאגט:

— א רחמנות, אן ארימע גוי'ע, געהט און ברענגט אייזיק'ן.

— די גויים ווילען איהם הרג'ענען, רב שלמה.

— לאז איהם א שווארץ יאהר! דאס געלד זאל ער אבגעבען. איבער איהם ווילען מיר דעם מארק פערלירען. געהט, לייזער, בער — יונגען, ברענגט איהם אהער!

— אי פא זשידא, אי פא כלאפא — האבען די אידען געשריען צו די גויים —ביידע זאלען זיי קומען!

— געהט׳ס, פויערים! דער רב הייסט, דער „קופיעץ״ הייסט — האבען די גויים געשריען.

און עס האבען זיך באלד אוועקגעלאזט א פאר שטארקע קצבים־יונגען נאך אייזיקלען, און א פאר גויים — נאך דעם „קאנאקראד״, ברענגען זיי אויפ׳ן מארק.

דערווייל ווי רב שלמה איז אזוי געשטאנען און גערעדט מיט די פויערים און די אידען, כאפט זיך אונטער א יונגער שגץ און גיט רב שלמה׳ן א פאטש און ווערט פערשוואונדען צווישען די פויערים.

מעהר האט מען נישט בעדארפט. עס האט זיך געגעבען א קאך אין די אידען דאס בלוט: רב׳ שלמה׳ן האט מען געשלאגען! — און אריין אין דער מחנה פויערים. — בחנם האט זיי רב שלמה אוועק־געטריבען מיט דעם שטעקען, אז זיי זאלען זיך נישט שלאגען; זיי האבען צופראסקעט די פיסקעס פון יעדען גוי...

— דעם שגץ גיט ארויס!

דער שגץ איז אריין צווישען די פויערים, און זיי האבען געפרובט איהם צו בעהאלטען, נאר נאטע פוהרמאן האט איהם גענומען אויפ׳ן אויג. ער איז באלד נאך דעם שגץ אין די פויערים אריין.

לאנגע האר האט דער שגץ געהאט — האט ער זיך געגעבען א לאז אריין מיט דער האנד אין דעם שגצ׳ס לאקען און ער האלט איהם! בחנם בייסען איהם די פויערטעס דורך די שטיוועל, רייסען איהם שטיקער פלייש פון די פיס, פון די הענד ארויס. נאטע לאזט שוין דעם שגץ נישט אב, שלעפט איהם נאך נאך זיך, ווי א שטיק אייזען, און ציהט איהם פון צווישען די גויים ארויס. די גויים טרעטען אויף איהם מיט די אייזערנע פאדקאוועס — א צובלוטיגטער האט זיך נאטע אין דעם שגץ׳ס האאר איינגעפלאכטען, אזוי ווי ער וואלט אין איהם איינגוואקסען. לאזט איהם נישט נאך, שלעפט איהם פון די פויערים ארויס.

עס רינט דאס בלוט פון זייביידען — פון נאטע׳ן און פון שגץ און מישט זיך אויס אינאיינעם — און צוגעקלעפט איז ער צו איהם און קייקעלט זיך מיט׳ן שגץ אויף דער ערד און שרייט צו די אידען: „דא איז ער״!

אז די אידען האבען דערזעהן דעם שגץ, זיינען זיי צו מיט די שטע־קענס, מיט די געוויכטער:

— „קופּצא פּשעפּראש!“ (בעט איבער דעם סוחר). עס האבען זיך אריינגעמישט די עלטערע פּויערים, א פּאר בעלי בתים, וועלכע האבען געקענט רב שלמה'ן און אויך געשלאגען דעם שגץ: „קופּצא פּשעפּראש!“ דער שגץ, א צובלוטיגטער, מיט אויסגעבראכענע פינגער איז געלעגען אויף דער ערד און געזוכט רב שלמה'ס פּאלע פון ראק, און געקושט רב שלמה'ן די שטיוועל, די פּאלעס, געציטערט פאר שרעק און געשטאמעלט „א, יעזוס, א, באזשע“.

— לאזט איהם אב! האט רב שלמה געשריען און קוים א לעבע־דיגען איהם ארויסגענומען פון די יונגענס הענד. אייזיקל זעלנער האט איהם נאך געגעבען א פּלעם מיט'ן שטעקען איבער'ן קאפּ, און דער שגץ איז א האלב הרוג ארויס פון אידישע הענד.

נאר באלד האט מען געבראכט צו פיהרען די צוויי גנבים, אייזיק־לען און דעם „קאני־קראד“. די גאמבינער סעדער־אידען האבען גע־פיהרט אייזיקלען. געפונען האבען זיי איהם אין שטאל בעהאלטען. די הענד אהינטער געבונדען און א בלייכער אהן א היטעל, איז אייזיקל געגאנגען. און די גויים פון דעם דארף כמעל האבען געפיהרט דעם שכור'ן גוי, דעם „קאני־קראד“. די שטאדט האט זיי געקענט. א בשותפישע גנבים־פּאר זיינען דאס געווען, און ווי עס זיינען אין שטעדטיל א פּאר זילבערנע לייכטער פערפאלען געווארען אדער קאלב־לעבער צונע'גנב'עט געווארען, איז מען געגאנגען צו אייזיקלען אויס־קויפען.

שטיל איז געווארען צווישען עולם. די פויערים מיט די אידען האבען זיך שוין אויסגעמישט אין איין רעדעל, שלום געמאכט צווישען זיך — דא א צובלוטיגטער קאפּ און דארט א צובלוטיגטער קאפּ, און האבען ביידע געשריען: „סאנד, סאנד נא זלאדזשע“ — א משפט איבער די גנבים. רב שלמה האט אייזיקלען געגעבען דעם ערשטען פּאטש און געשריען: „דאס געלד גיב אב! איבער דיר וועט א מארק צופיהרט ווערען! פון אן ארימער גוי'ע נארסטו געלד אויס“.

א בלייכער איז געשטאנען אייזיקל, און עס האט זיך ביי איהם געטרייסעלט הענד און פיס. אן אלטער פויער פון כמעל האט דעם „קאני־קראד“ דעם ערשטען פּאטש געגעבען מיט א געשריי: „א קריסט ביזטו? — א טאטער ביזטו!“

שוין ווילען זיך אויף דער פּאר וואַרפען די אידען מיט די גויים און אויסגיסען אויף זיי דעם רעשט כעס, וואָס שטעקט נאָך אין זייער בלוט. נאָר רב שלמה האָט זיי איינגעהאַלטען: צום ערשט די גוי'ע דאָס געלד אָבגעבען. די אידען האָבען בעזוכט אייזיקלען. איז ציצה־כנפות האָט ער געהאַט איינגעבונדען די איין און צוואַנציג רובעל. ביי דעם גוי האָט שוין געפעהלט אַ פּאָר קערבלעך — פערשיכורט אין שענק — האָט רב שלמה צוגעלעגט פון זייניגע און אָבגעגעבען דער גוי'ע צוריק דאָס געלד. די גוי'ע האָט מיט טרערען אין די אויגען געדאַנקט רב שלמה'ן און געקושט איהם די קאַפּאָטע: „קופּעץ ספּראַוועדליווי מאַ ליטאַשטש נאַ וודאָוויע אי סראָטע“ (אַן עהרליכער סוחר, האָט רחמנות אויף אַן אַלמנה מיט יתומים). די ווערטער האָבען ווייך געמאַכט די אידען אויף דער גוי'ע, און זיי האָבען רחמנות געקראָגען אויף איהר: „טאַקע, אַן אָרימע גוי'ע! וואָס, אַ גוי'ע איז דען נישט קיין מענש?“ — האָבען די ווייבער געשריען, — „מען נאַרט אויס ביי אַן אָרימער אַלמנה צוויי און פערציג קערבלעך!“...

האָבען זיך די אידען געגעבען אַ נעהם צום „סאַמאָ־סאַנד“ (זעלבסט־געריכט). די גויים האָבען זייער כעס אויסגעגאָסען אויף „דעם קאַני־קראַד“ מיט געשריען: „אַ קריסט ביזטו? — אַ טאַטער ביזטו“! און די אידען מיט די שטעקעלעך אויף אייזיקלען: „אַ איד ביזטו? אַ טאַטעריש האַרץ האָסטו! פון אַן אָרימער גוי'ע געלד אויסנאַרען און איבער דיר אַ שטאָדט אומגליקליך מאַכען! אַ מאַרק צופיהרען!“

אין אַ שעה אַרום זיינען שוין געשטאַנען די כמעלער גויים מיט די גאַמבינער אידען ביי דבורה'ן אין שענקעל. בראַנפען און געלד האָט זיך געגאָסען ווי וואַסער, איבערגעבעטען זיך און אַרומגעהאַלזען זיך איינע די אַנדערע ביי די אָרעמס. דאָס בלוט פון זייער גוט־פריינדשאַפט איז נאָך ניט פערטריקענט געוואָרען אויף זייערע געזיכטער און קליידער און די גויים האָבען געשריען: „מיר האָבען צו די אידען גאָרנישט: דער וואָס איז אַ גנב, איז אַ גנב, און אַ קופּעץ איז אַ קופּעץ“. און די אידען האָבען געשריען: „וואָס, אַ פּויער איז נישט קיין מענש? אַ פּויער איז אויך אַ מענש. איין גאָט איז נאָר אויף דער וועלט!“ און פּאַטשען זיך איינע די אַנדערע אין די הענד אַריין אויף „זגאָדע“ (שלום), אַז די הענד ווערען געשוואָלען.

און אז מען איז דערנאך ביים שטאַרט־פּלומפּעל געשטאַנען, און די אידען מיט די גויים האבען איינע די אנדערע וואסער געפּלומפּעט און איבער'ן קאָפּ געגאסען, דאס בלוט פון קאָפּ און פּרצוף אבגעוואשען, האט נישט איין גוי אויסגעשריען, טאַפּענדיג זיך ביי זיין לאַך אין קאָפּ: „טאַ גאמבינסקי זשידי ווצאלע ניע זשידי! ניע דאיאן זשי יוכא!“ (די גאמבינער אידען זיינען גאר קיין אידען נשט, זיי לאָזען זיך נישט, די הינטישע בלוט).

אבער פאַרנאַכט, אז דער עלטסטער סטראַזשניק מיט'ן וואַיט זיינען אנגעקומען אין שטעדטעל אריין, האט מען א „פּאַפּיר“ געמאַכט, רב שלמה'ן אליין אויפגעשריבען און א סך גאמבינער אידען מיט פּויערים, ווייל זיי האבען אליין א „סאַנד“ געמאכט. ווארום מען האט אייזיקל גנב און דעם „קאַני־קראַד“ פון גאס געמוזט אויפהויבען און אין שפּיטאָל זיי נעהמען; אזוי צושלאָגען זיינען זיי געווען.

V

די פּישערס.

רב שלמה איז געפאָהרען אין דאָרף אריין.

פאַרנאַכט צו איז ער אנגעקומען צו די לענסקער טייכען. ער האט געדאַרפט זיין ביים שררה אין לוצק, האט ער נישט געוואָלט ביי־נאַכט דורכפאָהרען דעם לוצקער וואַלד. און א חזקה האט ער צו נעכטיגען דאָרט, וואו א איד וואוינט. האט ער דעם יונג געהייסען פאָהרען צו ברוך לענסקער אויף נאַכט לעגער.

די נעכט העבען שוין אנגעהויבען צו ווערען קאַלטע. עס איז שוין געווען א שטיק אין אלול אריין, און די סעדער און די נאַסע לאַנקעס, וועלכע האבען זיך געלעגט ארום די גרויסע לענסקער טייכען, זיינען שוואַרץ גרין געווען און פייכט; פון דערווייטענס האט שוין ארויסגעשימערט דאס ליכטעל פון ברוך'ס פענסטער ארויס און אריינגעדרונגען ווייט אין די נאַכטליכע סעדער אריין און אבגעשלאָגען א ווידער־שיין אין די שוואַרצע סטאַווען.

דער יונג איז פערפאהרען אין הויף אריין. אויף דער שוועל פון הייזעל האט זיך געוויזען רחל, רב ברוך'ס טאכטער. איהרע שווארצע האאר זיינען געווען צולאזט, די ארבעל פון די הענד ארויפגעשארצט ביי דער ארבייט. דערזעהן פון דערווייטענס רב שלמה'ס פוהר, האט די מויד מיט פרייד אויפגעלאכט און איז אריין אנזאגען די גדולה. רב שלמה'ן האט עס געגעבען א קלאפ אין הארצען... ער האט געוואלט הייסען דעם יונג אומדרעהען, נאר פערשעהמט זיך פאר זיך אליין און פארוואורפען געמאכט זיך און געזאגט: א דארן דעם יצר הרע אין די אויגען אריין.

עס זיינען געשטאנען רב ברוך'ס צוויי מוידען, שטארק, ווי די גויים, ביי א גרויסער באליע וועש און געוואשען. א וועש איז אהן עין הרע געווען ביי ברוך לענסקער א גרויסע. געהאט האט ער צעהן מוידען און זעקס יונגען, אלע שוין אויסגעגעבען, אחוץ די צוויי אינגסטע די ארומיגע קצבים. פישער זיינען זיינע איידעמס אדער זיהן, און אלע וואוינען און האלטען בשותפות דעם סטאוו. און די מוידען וואשען די וועש פאר דער גאנצער הויזגעזינד. געטראפען האט רב שלמה ברוך'ן קראנק. ארויסגעקוקט האט דער אלטער איד פון דעם ים קישענס און דעקעס ארויס א צוהיצטער, א צוואווארימטער, מיט א רויט פנים, ווי פון א ווארימער באד ארויס. ווארום היים איז געווען אין שטיבעל נישט אויסצוהאלטען, און ארויפגעלעגט האבען זיי אויף דעם אידען אלע קישענס און דעקעס וואס האבען זיך געפונען אין דער משפחה. דערגרייכט האט דער טורעם פון די קישענס ביז'ן האלבען באלקען אריין. פערזאמעלט זיינען געווען ארום דעם בעט פון דעם אלטען פישער־איד אלע זיינע זיהן און איידעמס, אייניקלאך און אור־אייניקלאך; ערשט געקומען אהיים פון וועג נאך אין די קליידער, טהעע געטרונקען מיט צופלאמטע שטארקע פנים'ער און אויס־געהערט דעם פאטער'ס קרעכצען.

— אוי, שלעכט, רב שלמה, — ברומט דער איד פון בעט ארויס, דערזעהענדיג אריינקומען רב שלמה'ן, פאר וועלכען אלע האבען זיך אויפגעהויבען. מיט איין שאר מיט דער האנד האט דער אלטער אראב־געווארפען פון זיך דעם טורעם מיט די קישענס און דעקעס און אויפ־געזעצט זיך אויפ'ן בעט — כשוף מיר אנגעטהאן. די גוי'ע, וואס דער גנב האט איהר די קראנקע קוה איינגעהאנדעלט. כשוף געטהאן,

רב שלמה, איך האב עס אליין געזעהן, דורכגעהענדיג דעם דארף — זי האט דאך געוויזען מיין קאפ אין שפיגעלע יאסעלען דעם דארפס־געהער, ער האט דאך דערצעהלט אין דער חברה.

אלט איז געווען ברוך לענסקער, פון די אמאליגע פישערס. קיינער, אפילו נישט ער אליין האבען געוואוסט, ווי אלט דער איד איז. אז מען האט איהם געפרעגט: „ווי אלט?" — האט ער געענטפערט: „צעהל דיינע צייהן". אזוי האט ער געלעבט אהן רעכענונג ווייט אין די יאהרען אריין. געזעהן האט ער א שטיק וועלט, נאפאלעאנ'ען נאך, ווען ער איז מיט זיין מיליטער אין גרויס־פוילען געווען. צוגעשטעלט בשתיקה האט דער איד די פאלאקען אקסען אין די וועלדער אריין, ווען זיי האבען די „פאווסטאניע" געמאכט, — און נישט איין מאל שוין געשטאנען „אונטער'ן מעסער". קיינמאל נישט קראנק געווען, קינדער געהאט יעדעס יאהר, ביז טיף אין דער עלטער אריין, און אויפגעשטעלט א דור מיט פישערס און קצבים, וועלכע בעזארגען א האלבע מדינה מיט פיש און פלייש אויף שבת. יעדער שעהנער פישער, אלטער קצב איז זיין „מחותן" און פאר זיינס א פאטש ציטערט נאך היינט א גאמבינער יונג.

— וואס איז אייך דען? — פרעגט רב שלמה — געווען דער פעלדשער?

— וואס פעלדשער, אז זי האט כשוף געטהאן, די גוי'ע. כ'גנעה דורך איהר הויז, האט זי מיר אונטערגעווארפען א פערדישע פאדקאווע, אז איך זאל אויפהויבען. דאס הארץ האט מיר באלד אנגעזאגט נישט גוטעס, נאר גנעה הויב נישט אויף קיין פאדקאווע. אויפגעהויבען די פאדקאווע, און איך הער הינטער מיר א בייז געלעכטער. איך קוק זיך אום, די גוי'ע שטעהט אויף דער שוועל פון דער טיר. „מיין שווארץ יאהר אויף דיין קאפ". איך האב באלד געפיהלט אז עס איז נישט גוט. אזדי ווי איך בין נאר אהיים געקומען, האט מיר אנגעהויבען צו פלאמען די לינקע זייט און פלאמט און פלאמט, ווי א פייער וואלט געברענט. זיי שמירען מיך מיט זאלבען, וואס מען שמירט פערד. שמיר היינט, שמיר מארגען, אז יאסעלע דארפס־געהער האט מיין פנים אין שפיגעלע געזעהן. נא קוק אריין — זאגט זי — און טראגט איהם אונטער א שפיגעלע. מיין פנים האט ער דאך געזעהן און נישט בלויז מיך האט זי איהם געוויזען, נאר אלע אידען און „וואס

ראביען, אי טען באגאטע קופעץ", זאגט זי. וואס וועט דיר דא העלפען שמירען, אז א כשוף שטעקט דיר אין די זייטען?

דער איד האט אבגעקרעכצעט, אויסגעטרונקען דעם טהעע און אונטערגעשטעקט צום שמירען די זייט, וועלכע איז שוין געווען קאלירט פערשיידען־פארביג פון אלערליי שמירערייען, וואס זיינען אויף איהר אויסגעגאסען געווארען. דאס ווייב איז געזעסען אויפ'ן ראנד פון בעט, די קינדער ארום, און קיינס האט נישט דערוועגט זיך קיין ווארט אויסצורעדען אין רב שלמה'ס געגענווארט. דער עלטסטער זוהן לייזערל, א שטארקער קצב, איז צוגעגאנגען און ארויפגעגאסען זיך אויף די הענד עפּיס א זאלב, וואס די גאנצע שטוב איז געווארען פער־באפט פון זיין ריח, וואס מען שמירט דערמיט פערד, און האט אנ־געהויבען דעם פאטערס זייט אזוי צו רייבען מיט זיינע אייזערנע הענד, אז דער אלטער האט געקרעכצט אונטער זיי, און אויך הנאה געהאט דערפון: „א, א". דערנאך, אז זיי האבען איהם אין בעט אריינגעלעגט, א האלבען עמער געקאכט וואסער אנגעגאסען אין פלא־שען, ארום איהם געלעגט, האבען זיי איהם ווידער צוגעדעקט מיט די אלע קישענס און דעקעס. דער אלטער האט געשוויצט, ווי אין א באד. מיד איז ער געווען פון דעם רייבען. איז ער באלד איינגעשלאפען, ארויס־געשטעקט זיין צוקאכט פנים פון דעם ווייסען בעטגעוואנד און פער־נומען דאס שטיבעל מיט זיין מורא'דיג שנארכען.

דערווייל האבען די מוידען צוגערוימט א שטיבעל פאר רב שלמה'ן. די זיהן מיט די איידעמס זיינען אהיים צו די ווייבער אויף נאכט־עסען געגאנגען און צום טייך אראב, אויף א גאנצע נאכט די פיש כאפּען (עס איז געווען דאנערשטאג אויף דער נאכט, ווען מען כאפט די פיש אויף שבת). אין קיך האט שוין געקנאקט איבער'ן פייער א פריש יאיכעל פאר רב שלמה'ן. און רב שלמה האט זיך אוועקגעשטעלט אין א ווינקעל ביים שויבען־שענקעל, פון וועלכען עס האבען ארויס־געשמעקט די פרישע עפּעל, מעריב דאווענען.

לאנג איז געשטאנען רב שלמה ביי דער שמונה עשרה און געבעטען צום רבונו של עולם מיט א צובראכען הארץ, אבער נישט די תפלה פון סדור האט ער געבעטען, נאר אנדער תפלה: „רבונו של עולם, שטעה מיר ביי, לאז מיך נישט אריינפאלען אין שטן'ס האנד, רבונו

של עולם !" ווארום א גרויסער נסיון איז איהם פארגעקומען בייצר־שטעהן — רחל'ע, ברוך לענסקער'ס איינגערע טאכטער.

שוין לאנג, ווי ער פיהלט, דער יצא הרע שטופט איהם צו איהר... נאך דענסטמאל, בשעת נעכע האט נאך געלעבט. אבער זינט ער האט חתונה געהאט מיט דער יונגער ווייבעל, האט ער ביי זיך דעם יצר הרע ארויסגעווארפען. און א פאר מאל איז ער איהם שוין ביי־געשטאנען... נור היינט, איצט, און ביי רחל'ען... גאר צו פיעל געוועהנט איז ער געווען צו איהר, דערפאר בעט ער איצט מיט א צובראכען הארץ און שטעהט לענגער שמונה עשרה.

און אזוי ווי ער שטעהט איצט, און דאס הארץ און מחשבה איז זיך מתכון צום רבונו של עולם, הערט ער איהרע טריט. מיט גרויס פאראד גרייט זי צום טיש פאר'ן סוחר, און ער הערט ווי איהר פרייד אויף זיין קומען שפראצט ארויס פון איהר גאנג. ער הערט עס אין די בעוועגונגען איהרע, אין די טריט איהרע, אין דעם קלאנג פון די טעלער, וואס זי גרייט צום טיש — און עס נעהמט איהם ארום א ווייך גע־פיהל צו איהר... א רחמנות און א צערטליכקייט... מען טאר נישט פערשעמען קיין געפיהל, פון וועמען עס קומט אויך — טראכט ער זיך, — זי איז דאך אויך א בעשעפעניש ! און ער הויבט אן מורא צו קריגען פאר זיך... און האט פערדראס, פארוואס ער איז אהער פערפאהרען, פארוואס ער האט זיך איינגעשטעלט. אבער באלד גע־פינט ער דעם בטחון אין רבונו של עולם. דער רבונו של עולם וועט איהם ניט פערלאזען, ווארום וואס וואלט דען פון דעם מענשען גע־ווארען, ווען ניט דער רבונו של עולם ? — ער פיהרט דאך אלע אונ־זערע מעשים.

אז ער האט צוריק געפונען זיין בטחון, איז ער רוהיגער געווארען. אויסגעגאנגען שמונה עשרה, האט ער זיך ארום געקוקט אין שטיבעל. דער יצר־הרע האט שוין אלץ אנגעגרייט פאר איהם... דער אלטער איז פעסט געשלאפען, אויפ'ן טיש איז געווען אויסגעשפרייט א ריינער טישטוך, געווען געגרייט צום טיש בעל־הבית'יש... די שטוב אויסגע־קעהרט, מיט זאמד אויסגעשאטען, דער לאמפ ברענט פרעהליך, און פון דער צווייטער שטוב, פון דער קיך, הערט זיך, ווי זי וואשט זיך... רחל'ע וואשט זיך ! דאס קאלטע וואסער גיסט זיך איבער איהר נאקעט לייב, איבער איהרע נאקעטע הענד און האלז...

רב שלמה האט געפּרואווט צו קלעהרען וועגען לוצק, וועגען די צוויי טויזענד זעקלאך ווייץ, וואס עס שטעהט איהם פאר מארגען צו קויפען, וועגען דעם וואס לייבוש קראשענוויצער האט נישט אויסגעקויפט די שעפּסען, און וועגען דעם משפט, וואס שטעהט פאר איבער די צוויי גנבים, וואס אידען און גויים האבען בשותפות געשלאגען אויפ'ן יאהר־מארק. אבער פון דעם אלעם שווימט איהם אויפ'ן געדאנק ארויס „דוד המלך מיט בת־שבע"... „זי האט זיך געוואשען אויפ'ן דאך, און דער קעניג האט זי געזעהן"...

און ווידער טראכט ער:

— שלעכט געטהאן, דא פערפאהרען. מיט'ן יוצר הרע טאר מען זיך נישט שפּילען.

נאר באלד איז זי, רחל'ע, אריין אויף דער שוועל פון דער טיר. ער האט געקוקט אויף איהר... געווען איז זי איצט אנגעטהאן אין א ריין געוואשען ווייס קאפּטעל, און די שענסטע שירץ פון קאסטען ארויס־גענומען. און די שווארצע געדיכטע האאר, ווי א ים וואסער, בעלעגען איהר קאפּ, און גרויסע אויגען האט זי, און א שטארקען ווייסען האלז, וואס קוקט ארויס פון אויסגעשניטענעם קאפּטעל, און רויטע ליפּען, און שטארקע ווייסע ציינער, און אז זי לאכט, לאכט אלץ מיט איהר. זי שטעהט און קוקט איהם אין די אויגען אריין, און א גרויסער פרייד שפּראצט פון איהר פּנים ארויס, אז זי בעדינט דעם סוחר. זי וויל איהם זיין וואונש פון די ליפּען אראבשארען... יא, ער האט מורא פאר איהר... ער ווייס אז זיין הארץ איז שטענדיג געווען גענויגט צו איהר, און נאך דער ווייבס טויט, ווען ער האט געקלערט וועגען א שידוך, האט ער געקלערט וועגען איהר, — פון דער עבירה מאכען א מצוה... פון א שטארקער משפּחה קומט זי ארויס: צעהן ברידער, ווי די ריזען. א שטארקער דור וואלט ארויסגעקומען פון איהר. נור ער האט עס ניט געוואלט טהאן פאר די קינדער. די קינדער וועלען זיך שעמען. און צוליעב נעכע'ן, עליה השלום, און צוליעב דער וועלט, האט ער גענומען א בת נדיבים.

אין שטיבעל איז קיינער נישט געווען. רחל'ע איז געבליבען מיט רב שלמה'ן אליין. א מינוט האט זי געווארט. צום סוף זאגט זי:

— רב שלמה לאנג שוין נישט געווען ביי אונז. מיר האבען אזוי געווארט! — דערביי איז זי רויט געווארען און אין פערלעגענהייט שטעהן געבליבען אין א ווינקעל.

רב שלמה ענטפערט נישט.

— רב שלמה איז אודאי הונגעריג; דאס עסען וועט באלד פארטיג זיין.

און זי קוקט איהם מיט שרעק אין די אויגען אריין — מסתמא איז דער סוחר בייז. זי בעטראכט איהם. נאר אז זי זעהט אז רב שלמה ענטפערט נישט, שווייגט זי און ווארט א מינוט אין שטוב. איהר הארץ קלאפט אין דער הויך אזוי, אז רב שלמה הערט עס, הערט, ווי זי ווארט און קוקט איהם מיט געטריישאפט, ווי א הונט אין פנים אריין, און ווארט אויף עפעס, כאטש אויף א גוט־ווארט, און ער קאן עס נישט איבערטראגען, — רופט ער זיך אן צו איהר מיט א שמייכעל אין בארד אריין.

— און וואס מאכט עטץ? נישט אויסגעקומען, רחל'ע, דא צו זיין. אפשר איצט אפטער. וואס, אפשר שוין א כלה געווארען?

די מויד ווערט רויט פאר פרייד, ענטפערט מיט האלב־פערשטענד־ליכע ווערטער און ברעכט אב אין מיטען. נאר זי קוקט, קוקט אויף רב שלמה'ן מיט פרייד און דאנקבארקייט פאר זיינע ווארימע רייד, וואס ער האט גערעדט צו איהר, און וויל שוין מעהר גארנישט. זי געהט גליקליך פון שטיבעל ארויס און הויבט אן צו דערלאנגען אויפ'ן טיש. ביים וואשען האט זיך רב שלמה אומגליקליך געפיהלט. אט האט ער שוין געגעבען די האנד דעם יוצר הרע, נאר אינערליך האט ער זיך נישט געפיהלט שולדיג און זיך געפיהלט גענוג שטארק. איבריי־גענס, האט ער זיך פערלאזט אויפ'ן רבונו של עולם, אז דער רבונו של עולם וועט איהם נישט לאזען קומען צו קיין עבירה.

רחל'ע האט דערלאנגט דאס עסען פאר רב שלמה'ן און האט קיין איינציג ווארט נישט גערעדט. דאס פנים האט איהר נאך געפלאמט, ווי פייער, און דאס הארץ האט הויך געקלאפט פון אונטער דעם לייכטען ווייסען קאפטעל. די האאר האבען זיך איהר נישט געהאלטען און ארויסגעפלאכטען זיך פון די צעפ. אז זי האט דערלאנגט דעם טעלער צום טיש, האבען איהר די הענד געציטערט. רב שלמה האט דאס אלץ באמערקט, און איהר אומרוהיגקייט האט איהם הנאה געטהאן.

ער האט איצט פארגעסען פון אלץ און הנאה געהאט פון עסען און פון דעם וואס זי שטעהט הינטער איהם, ביי דער טיר, שטעהט און קוקט ווי ער עסט, ווארט, ווי א געטרייער הונט, און הערט איהר הארץ קלאפען פון דערווייטענס

לאנג און הויך האט ער געצויגען דעם בענשען און פרום און ערנסט געבענשט. און זי איז נאך אלץ געשטאנען אויף איין ארט ביי דער טיר און האט נישט אראבגענומען די אויגען פון איהם. בעטראכט איהם, בעטראכט און געווארט, און דאס הארץ האט איהר געקלאפט ווי מיט האמערס.

אין שטיבעל איז קיינער ניט געווען. די מוטער איז שוין געשלא־פען, און די שוועסטער איז אוועק צו א שוועגעריןְ, עס האט זיך נאר געהערט דאס שנארכען פון ברוך לענסקער. רב שלמה האט נאכ'ן בענשען ארויסגענומען זיין רעכען־ביכעל און דערינען אריינגעקוקט. די מויד האט אלץ געווארט, געשטאנען אויף איין ארט און נישט ארבגענומען איהרע אויגען פון איהם. אז ער האט זיין רעכען־ביכעל צוגעמאכט, האט די מויד געפרעגט פערשעהמט, מיט אראבגעהאלטענע אויגען צו דער ערד:

— וואו וועט רב שלמה שלאפען? וואו שטענדיג?

רב שלמה האט געשאקעלט מיט'ן קאפ אויף יא און ווייטער געווען פערנומען מיט זיינע זאכען. די מויד איז פלינק אריין אין קאמער, אין דער צווייטער שטוב. רב שלמה איז איצט אומרוהיג געווארען. דאס הארץ האט איהם געקלאפט, און זיינע נאזלעכער האבען געציטערט. ער האט אנגעהויבען שפרייזען איבער דער שטוב מיט פלינקע טריט. ער האט געוואלט ארויס פון שטוב, און האט נישט געקענט. ער איז אריין אין קאמער. רחל'ע איז געשטאנען ביי דעם בעט, וואו ער האט געזאלט שלאפען, און אויסגעשפרייט א פריש ליילעך. אז זי האט איהם דערזעהן שטעהענדיג פאר איהר, האט זי אויפגעעפענט די אויגען מיט די ליפען און געקוקט איהם אין פנים אריין. איהרע אויגען האבען א גלאנץ געווארפען, און איהרע צייהן האבען זיך ארויסגעביסען אויף איהרע ליפען, און זי האט געקוקט אויף איהם האלב אין חלשות און געווארט, און געווארט ווי א געטרייער הונד... און דאס הארץ האט איהר הויך געקלאפט.

— דו דארפסט א כלה ווערען, רחל׳ע, — האט איהר רב שלמה געזאגט א בלייכער, — נא, בעהאלט דיר דאס, ווענסטו האבען צו שטייער אויף נדן. דו דארפסט א כלה ווערען, רחל׳ע!

דאס מיידעל האט געלאזט פאלען דאס הונדערטער אויף דער ערד און האט איהם געקוקט מיט צער אין פנים אריין, און פון איהרע אויגען האבען ארויסגעשפראצט די טרעהרען אזוי גרויס און פול, ווי די פערל.

דאס האט איהם גערירט, און ער האט זיך פארוואורפען געמאכט פאר דער שטאלצקייט. „האסט צוגעוועהנט דאס מיידעל צו דיר" — האט ער זיך געזאגט, און ער איז שוין גרייט געווען א טריט נעהנטער צו טהאן צו איהר און אויסגעשטרעקט די מאנד נאך איהר, ווי דאס מיידעל מיט פערמאכטע אויגען האט זיך אין זיין האנד ווי א קרבן איבערגעגעבען... נאר באלד האט ער געקלעהרט: יעדע אידישע טאכטער איז ווי א מלך׳ס א טאכטער, און זי וועט אמאל ועמעס ווייב זיין. דאס האט איהם צוריקגעשטעלט. ער האט צו איהר געזאגט מיט א ווייכער, ווארימער שטימע:

— ניין, רחל׳ע, דו דארפסט א כלה ווערען, רחל׳ע, און גאט זאל דיר געבען, דו זאלסט דיין בעשערטען געפינען, — און ער איז פלינק פון שטוב ארויס.

די נאכט איז געווען א טונקעלע און א ווארימע, כאטש שוין אין אלול־נאכט. אלע פרוכטען און געוויקסען זיינען שוין רייף געווען, און ביי־נאכט האט דאס די מיילער געעפענט און ארויסגעהויכט פון זיך דעם פעטען פרוכטען־געשמאק. פעט איז די ערד ארום די לענסקער טייכען, רייך מיט סעדער, און דער עפעל און די בארן, אז זיי ווערען רייף, צושיקען זיי זייער ריח און פילען אן די לופט. ליכטלאך האבען זיך געלויכטען פון די גערטנער ארויס, וואו אידען זיינען געזעסען אין די סעדער צווישען גרינס. ליכטלאך האבען געבלאנדזשעט איבער די טונקעלע טייכען פון די פישער, וועלכע האבען פערשפרייט די נעצען, די פיש צו כאפען איבער נאכט. אלץ האט זיך גע׳טובל׳ט אין געדיכטען, פעטען טונקעלען גראז, וואס איז פול געווען מיט נאכט־טוי. רב שלמה איז ווייט געגאנגען אין דער נאכט ביז ער איז אנגעקומען צו די ברעגעס פון טייך. דארט זיינען געזעסען די אידען די פישערס,

וועלכע האָבען אָבגעוואָרט די נעץ מיט די פיש, וואָס די יונגע פישערס וועלען צופיהרען אויף די שיפלאך צום ברעג. דערוויל געשמועסט אין וואסער אריין, דערצעהלט מעשיות פון שדים, פון ל׳׳ר־ניקעס, און זייער געשפרעך איז, ווי בליי, אריינגעפאלען און פערטרונקען געוואָרען אין דעם שווארצען טייך. אז זיי האָבען דערזעהן רב שלמה׳ן (זיי האָבען געוואוסט, אז רב שלמה נעכטיגט אין דאָרף), האָבען זיי זיך אויפגעשטעלט, אָבגערוקט זיך און געמאכט איהם אַן אָרט צווישען זיך.

— איהר שלאָפט נישט, רב שלמה?

— נאָך פריה. וועגען וואָס רעדט איהר, אידען?

— אָט זיצען מיר און דערצעהלען זיך מעשיות פון אלטען גאסטינינער רבי׳ן, — זאָגט לייזער פישער, וועלכער האָט זיך געהאלטען פאר א למדן, וואָרים ער איז געוועזען דער בעל־תפלה אין דער פישער־חברה. — מיר ווילען דאָס פאָהרען אויף שבת־תשובה פאר׳ן משפט. רב שלמה ווייס דאָך, אז דער גוי איז געשטאָרבען.

— וועלכער גוי? — דער גנב פון יאָהר־מארק?

— יאָ, דעם גוי האָבען זיי גע׳הרג׳עט. איצט וואָרפען זיי אלץ ארויף אויף די אידען — אז מיר האָבען גע׳הרג׳עט דעם גוי. און דער גאנצער פּראָצעס פאלט אויף אונז. זיי האָבען זיך גענומען א „שרייבער״, ער זאָל פיהרען דעם פּראָצעס.

— אונזער פּראָצעס וועט פיהרען דער רבונו של עולם! — האָט זיך אָבגערופען אַן אלטער איד, וואָס זיין ווייסער באָרד האָט געלויכטען אין דער טונקעלער נאכט אריין — מיר וועלען פאָהרען קיין גאסטינין, דער רבי זאָל פאר אונז מתפלל זיין.

— זיי פאָהרען אויפ׳ן „אָטפוסט״ צו זייער „הייליגען״. אז איהר פאָהרט זיך צו אייער גאָט, פאָהרען מיר צו אונזערען, און מיר וועלען זעהן וועלכער איז שטאַרקער, — רופט זיך אָב א יונגער פישער, א גראָבער יונג.

— ווען פאָהרט איהר? — פרעגט רב שלמה.

— אויף שבת תשובה. דער משפט וועט זיין א טאָג פאר ערב יום־כפור, ווילען מיר שבת־תשובה ביים רבי׳ן זיין. קראָשענוויץ פאָהרט, זשאכלין פאָהרט — אלע פון די מקומות פאָהרען, וואָס זיי האָבען „אויפגעשריבען״, אז דער רבי זאָל מיט אונז תהילים זאָגען. רב שלמה וועט דאָך אויך זיין?

— אז אלע אידען פאָהרען, וועל איך אויך אויף שבת זיין.

— מען מעג פאָהרען צו איהם, רב שלמה. אוי, מעג מען, — דער־צעהלט ווידער דער אלטער פישער דער בעל־תפלה, — איך האָב נאָך זיין פאָטער, דעם אלטען גאסטינינער, געקענט. איז דאָס געווען אַ איד, ווען ער האָט אונז דעם לענסקער טייך אָבגערייניגט! איהר געדענקט נישט, פישערס, ווען די טייך איז געשטאַנען אַ „טמא״, די פיש זיי־נען איבער די ברעגעס געשוואומען, און קיינער האָט זיך צו זיי ניט צוגעריהרט; די טייך איז געווען פערשאָלטען. שנעקעס זיינען איהר נאָך דעמאָלט געווען. מיר, אלטע פישערס, געדענקען עס, ווען עס האָט פון טייך „געסטראשעט״ מיט ניט גוטע. אָך, ווען ניט דער אלטער גאסטינינער, זכרונו לברכה, וואָלט איהר ניט היינט אויף די זאמדען פיש געכאַפּט.

— דערצעהלט, רב לייזער, דערצעהלט. רב שלמה וויל אויך הערען.
— ווערען אידען נייגעריג.

דער איד רוקט זיך נעהנטער צו צו רב שלמה׳ן און הויבט אָן דער־צעהלען, און זיינע ווערטער ווערען פערשוואונדען אין דער שווארצער נאכט אריין.

— פארצייטענס, רב שלמה, ווען עס איז נאָך ניט געווען דער נייער גאסטינינער וועג, איז מען געפאָהרען צום טייך מיט׳ן אלטען פוילישען וועג. ברוך לענסקער האָט דאָרט דעמאָלט געוואָהנט אויף יע־נער זייט טייך. איך האָב גענומען דאָס טייך, בעצאָהלט דעם שררה דריי הונדערט גילדען, און דאָ הויבט מען אָן צו רעדען, אז פישערס ווי־לען ניט די נעץ פערוואַרפען אין וואסער — עס „סטראשעט״ מיט שדים. אידען — סוחרים, שניידערס, שוסטערס פאָהרען אויף די יאָהר־מערק, קומען אהיים, דערצעהלען מיאוס׳ע זאכען. איינער האָט געזעהן פון טייך ווייסע געגנז ארויסגעהן, זיינען זיי נאָכגעפאָהרען די געגנז, געוואָלט זיי כאַפּען. מיט אַמאָל ווערען די געגנז ניט, און די פוהר ליגט אין אַ בלאָטע, ניט ארויסצוקריכען. אנדערע דערצעהלען, אז זיי האָבען ביי־נאכט געזעהן פרויען זיך באָדען אין טייך, געפּאטשט אין וואסער און הויך געלאַכט. עס דערצעהלט איינער, אַ צווייטער, און מען הויבט אָן צו ווייכען דעם וועג ביים טייך. עס רוקט זיך אָן מיין טערמין, איך געה צו אַ פישער אַ גוי: „פערוואַרף מיר די נעץ אין טייך״, — „פאַר

קיין מיליאָן אויך נישט. מיין לעבען און מיין אמונה איז מיר טהייערער".

געה איך צו אַן אנדער פישער: „פערוואַרף מיר די נעץ אין טייך" — „מיין לעבען און מיין אמונה איז מיר טהייערער". ניט גוט, טראַכט איך מיר. לויף איך צו אַנטאָניען. אַ גוי געוועזן דעמאָלט אַ וואָיאַק, בעקאַנט געוועזן אין די מקומות פאַר „אַ לעבען איינשטעלער": „געה, פערוואַרף מיר די נעץ אין טייך". — „אַז דו וועסט מיטגעהן. אין צווייען געה איך, איינער נישט".

קלער אהין, קלער אהער דריי הונדערט גילדען איז דאָך עפּעס געלד, און אַ ווייב מיט קינדער זיינען ניט קיין שטיינער אויף דער גאַס. גוט, זאָג איך. איך שטעל איין דאָס לעבען. מיר נעהמען אַ פוהר, פערפאָהרען צו ברוד'ן. זאָגט ער צו מיר: „לייזער, לאָז אָב, זעהסט, די פענסטער, וואָס געהען ארויס פון מיין שטיבעל צום טייך, האָב איך פערהאַקט — איך וויל ניט זעהן, וואָס דאָרט טהוט זיך ביי־נאַכט. אַ גאַנצע נאַכט האַלט איך דעם סדור אויפגעמישט ביי „שמע ישראל" און דאָפּעלטע מזוזות אנגעשלאָגען.

איך קוק אויף גאָר נישט. קום, זאָג איך, צום גוי. מיר וואַרטען ביז עס ווערט טונקעל. זומער, עס ווערט שפּעט פינסטער. די נאַכט וואַרפט זיך שוין צווישען די קשאַקעס אין טייך אריין. לאָזען מיר זיך מיט'ן שיפעל, פערוואַרפען די נעץ. צוערשט גאָרנישט, עס פאַלט די נאַכט ביסלעכווייז, ביז עס ווערט גאַנץ טונקעל. פּלוצים זאָגט צו מיר דער גוי: „לייזער, גיב נור אַ קוק!" איך גיב אַ קוק. איהר זעהט דאָרט אין טייך, וואו דאָס שיפעל פּערפאָהרט איצט, דאָרט פון יענעם עק ביי די קשאַקעס, גיט זיך אַ טיוד אַ פרוי, אבער אַ פרוי, ווי אַ פּריצטע, מיט נאַסע האָהר, גיט זיך אַ קוק ארום איבער'ן וואַסער מיט אַ פּאָר גרינע אויגען, ווי אַ לעמפּעל וואָלט דיר ארומגעלאָפען איבער'ן וואַסער און אַ ברום כאַ־כאַ־כאַ און טיוד אונטער'ן וואַסער. אין אַ מינוט ארום אַ גאַנצע סטאַדע דאַמען, אַ צוואַנציג שטיק. אַלע האָבען זיי אויסגעזעהן גלייך, אַלע מיט גרינע אויגען און לאַנגע נאַסע האָהר. אַ זעץ־אויף זיך אין וואַסער ביז'ן האַלבען לייב — כאַ־כאַ־כאַ! איך גיב אַ געשריי: „שמע ישראל", דער גוי, להבדיל: „אוי, יעזוס". דו זעהסט שוין ניט, נאָר דו פיהלסט פון וואַסער אַזאַ ברומען, אַזאַ

ביטער געוויין, אז דאָס האַרץ ווערט צושניטען... קוים מיט צרות זיך צום ברעג צוגעשיפט. דאָס לעבען איז טהייערער ווי אלץ.

די נאַכט איז געלעגען שוואַרץ-טיעף פערזונקען אין די גרעזער. טיעף פערזונקען אין וואַסער. פון דערווייטענס האט זיך געהערט, ווי די פישערס קלאַפּען לייכט מיט זייערע רודערס איבער דעם אויבער-פלאַך פון וואַסער, און יעדע מינוט גיט עס אין וואַסער אַ צוג. פאַלט אַ שטערן איבער דער טונקעלער נאַכט אין וואַסער אריין, און עס דוכט זיך, אַז אַט באַלד וועלען ארויסטויכען פון טייך די וואַסער-פרויען, וועגען וועלכע לייזער פישער דערציילט.

— און וואָס איז געוואָרען דער סוף? — פרעגען די יונגע פישערס מיט אומגעדולד.

— דערווייל ווערען פיש טהייערער אין די ארומיגע מקומות. אַ קליינינקייט, לענסק גיט קיין פיש נישט! די פיש שווימען דיר איבער דעם ברעג — נו, געה כאַפּ זיי! אפילו ווען דו וועסט זיי כאַפּען, ווילען אויך די ווייבער קיין לענסקער פיש ניט קויפען. איך לויף צום שררה: „געוואַלד, פאני לעבען! אַז אָרימאַן אַ איד, דריי הונדערט גילדען!" דער שררה, אַ רשע, זאָגט: „וואָס זאָל איך דיר טהאָן? פאָהר צו דיין רבי'ן, זאָל ער דיר העלפען". איך גיב מיר אַ טראַכט: אין אַ גוטער שעה אפשר האסטו רעכט. וואו איז טאַקע געוועזן מיין שכל ביז איצט? — איך פאָהר קיין גאָסטיניו, רייס מיך אריין צום רבי'ן — אַ פּראָסטער איז ער דאָך געוועזן און אַ צוגעלאָזענער; ווער עס האָט געוואָלט — קומט אריין און זאָגט: רבי, אזוי און אזוי! און איך וויל שוין גאָר נישט פאַר מיר, אפשר בין איך נישט ווערטה, נאָר פאַר'ן כלל — אָרימע-לייט, נעבעך, קענען אויף שבת קיין פיש ניט קויפען. אין די אַלע מקומות זיינען פיש טהייער געוואָרען. דער רבי רופט אריין דעם שמש, און דער שמש זאָגט אויך דאָסזעלבע: „אַ גילדען אַ פונט פיש. אַ האַלבע שטאָדט שוין די דריטע וואָך אָהן פיש. און נישט בלויז ביי אונז". דער רבי דרעהט זיך ארויף און אראָב איבער דער שטוב. מיט אַמאָל מאַכט ער צו מיר: — „האָסטו שוין דעם חודש מחדש לבנה געווען?" — „ניין", — זאָג איך. — „האָסטו דאָ דעם וואָגען?" — „יאָ", — זאָג איך. — „מיר פאָהרען היינט אויף דער נאַכט צום טייך. נאָר געדענק, זאָלסט קיינעם נישט זאָגען דער-

פון, עס איז א גרויסער סוד, און וואס דו וועסט זעהן, זאלסטו שווייגען, זאל גאט אבהיטען".

פארנאכט האב איך איינגעשפאנט מיין וואגען און געווארט הינ־טערן שטאדט, ווי עס איז געווען אבגערעדט מיט'ן שמש. איך גיב א קוק — דער רבי מיט'ן שמש געהען אין פראסטע קליידער, כדי מען זאל זיי ניט דערקענען. פלינק ארויף אויף דער פוהר, און מיר פאהרען. דער טייך איז נישט ווייט, א וויארסט צעהן. און א נאכט אין דענסט־מאל געווען — א מחיה. די לבנה איז ערשט ארויס אויפ'ן הימעל, זו־מער־לעב. גיך זיינען מיר אנגעקומען צום לענסקער וועלדעל ביים טייך. דער רבי איז אראב פון וואגען, אריין אביסעל טיעפער אין וואלד געשטעלט זיך אונטער א בוים און מעריב געדאווענט. געקרעכצט, גע־בעך, אוי, געקרעכצט! איך מיט'ן שמש — הינטער איהם. נאך מעריב זאגט ער צו מיר: — „בלייב דו ביים וואגען, און איך וועל מחדש זיין די לבנה".

ווארט איך און זעה, ווי אט הויבען זיך שוין אן די פרויען צו בע־ווייזען. דאס הארץ קלאפט מיר. דער רבי קוקט נישט אויף זיי, נאר נעהמט ארויס דאס סדור'ל און הויבט אן מחדש צו זיין די לבנה. איך קוק הינטער מיר — די פרויען האבען זיך אלע אויסגעזעצט אין וואסער און הערען זיך איין, ווערען נישט פערשוואונדען. פלוצים, ווי דער רבי זאגט אזוי צו אונז „שלום עליכם", און מיר ענטפערען איהם „עליכם שלום", — גיט ער זיך א דרעה אויס צו די פרויען און זאגט צו זיי: „שלום עליכם!" ווי זיי האבען נור דערהערט דאס ווארט, איז, ווי דו וואלסט זיי פון וואסער אבגעווישט — אונטערגעטונקט און ניטא מעהר.

נאך דעם מחדש זיין די לבנה האט זיך דער רבי געשטעלט ביים ברעג און גערעדט אין וואסער אריין: „איך בין גוזר אויף אייך, איהר זאלט מעהר דא נישט אהער קומען אייערע נשמות טובל זיין; אידען דארפען פיש אויף שבת".

און פון דענסטמאל אן — שא! מען הערט נישט און מען זעהט נישט, ווי מען וואלט דאס וואסער מיט א [illegible]יטוך אבגעווישט.

דער שמש האט אבער דאך דערנאך דערצעהלט. עס זיינען געווען די מתים פון דעם דערבייאיגען בית־עולם, וואס ליגט אויפ'ן בארג...

זיינען זיי אהער געקומען, אין טייך טובל זיין זייערע נשמות, איידער זיי זיינען אין הימעל ארויף צום בית־דין של מעלה. א חברה זינדיגע נשמות געווען וואָס מען האָט נישט געלאָזט אין הימעל אריין, און מיט דעם, וואָס דער רבי האט זיי געזאָגט „שלום עליכם", האָט ער זיי ארויפגעבראכט אין הימעל אריין.

— אזא איד איז געווען דער אלטער גאסטיניגער — ווענדט זיך דער אלטער פישער צו די יונגע — דאס וואס איהר כאפט איצט פיש אין טייך, האט אלץ דער רבי געמאכט; אז נישט וואלט פון טייך א זומפ געווארען.

דער איד האָט געענדיגט זיין ערצעהלונג. עס זיינען נאָך געזעסען די פישערס פערטראכט און געקוקט טיעף אין טונקעלען וואסער אריין און צוגעהערט זיך צום קלאפען פון די שיפלאך אין די וועלען פון וואַסער פון דערווייטענס. עס האט זיך געדאכט אז זיי פערנעהמען דעם רבי'ס „שלום עליכם", וואָס האָט געשוועבט איבער'ן וואסער. באלד זיינען די שיפלאך צוגעשוואומען צום ברעג און געשלעפט א שווער־אָנגעפילטע נעץ מיט א גוט געווינס; די יונגען האָבען זיך אָנגעהויבען צו רודערען, אויפגעשטעלט די טונען מיט וואסער, אנגעצונדען די שטורקאצען, און ביי דעם ליכט האָבען ברוך לענסקער'ס זיהן אָנגע־הויבען ארויסצוואווארפען פון די שיפלאך אויפ'ן ברעג גרויסע העכט, לעשטשעס, קארפען, וואָס זייערע נאסע טונקעלע שופען האָבען גע־בלישטשעט אין פלאם פון די שטורקאצען. די יונגען האָבען די גרויסע פעטע פיש אריינגעלאזט אין די גרויסע טונען וואסער, און עס האָט זיך געדאכט, אז די פיש, וועלכע קומען ארויס פון דער טיעפעניש פון דער טייך, זיינען דאס די פערוואנדעלטע פרויען, וואס זיינען אויף שטענדיג אין וואסער פערטריבען געוואָרען און זיינען מגולגל געוואָרען אין די טונקעלע לעבעדיגע פיש...

אז רב שלמה איז דערנאָך אריין צום פישער נעכטיגען, האָט ער נאָך געטראָפען די מויד זיצענדיג אין קיך און ווארטענדיג... איהר קאָפּ האָט זי געהאט געוואשען, די שווארצע צעפּ פערפלאָכטען אין רויטע בענדלאך און האָט זיי פערבונדען ארום איהר קאָפּ. זי האָט געהאלטען א שפּיגעלע אין האנד און זיך בעטראכט דערינען.

א מינוט האָט זיך רב שלמה אָבגעשטעלט, בלייך געוואָרען, גע־קוקט אויף איהר. די מויד האָט איהם ווידער געשיקט איהרע בליקען פון איהרע גלענצענדע אויגען און טיעף אריינגעדרונגען אין זיינע אויגען, ווי זי וואָלט געוואָלט דורך איהר בליק איהר גאנצע זעהנזוכט און וואונש פון איהר ווארים בלוט אויסדריקען. איהר פולע ברוסט האָט הויך געקלאַפּט און זיך געהויבען און געשלאָגען פון איהר לייכטען ווייסען קאַפּטעל. זי איז געזעסען אויף איין אָרט און הינטיש בעטענ־דיג געקוקט אויף איהם... דער איד האָט געפיהלט איהר ווארימען בליק און אַ ציטער איז איהם אַדורך דורך דער לייב. ער איז פלינק אריין אין זיין קאמער, זיך פערמאַכט און הויך, פרום און מיט׳ן גאנצען הארצען קריאת־שמע געלייענט.

צו מארגענס בעגינען, ווען רב שלמה איז געזעסען אויף זיין וואגען, און די פּאָר שטארקע האָבען איהם געטראָגען איבער דעם פייכטען וועג, וואו ארום און ארום זיינען געשטאַנען די פארטיג־געוואקסענע תבואות אויף די פעלדער, די פרוכטען אין די סעדער, אלץ בעהויכט און דורכגעטונקט מיט דער פייכטקייט פון מאָרגען — האָט אַ גרויסע פרייד און אַ גרויסער שטאָלץ אָנגעפילט זיין הארץ איבער דעם, וואָס דער רבונו של עולם איז איהם בייגעשטאַנען, און ער האָט גובר געווען זיין יצר הרע... און עס האט זיך איהם געדאכט, אז די אלטע פעל־דער און סעדער וואקסען דאָס פּאר איהם, פאר איהם ווערען זיי רייף — אז ער זאָל זייערע תבואות קויפען. און מיט דעם גרויסען בטחון אין רבונו של עולם איז ער זיין וועג געפאָהרען — גרויסע געשעפטען מיט דעם גרויסען לוצקער שררה צו מאַכען.

VI

די מלחמה צווישען די געטער

עס זיינען אנגעקומען שווערע צייטען אויף אידען. דער גוי, דער „קאני־קראד'', וואס מען האט געשלאגען אויפ'ן מארק, איז געשטארבען פון די קלעפ. דער איד, אייזיקל גנב, איז א געזונטער ארויסגעקומען. האבען די גוים געזאגט, אז „זייערען'' האבען די אידען לעבען געלאזט און „אונזערען'' האבען זיי גע'הרג'עט. א לויה האט מען געמאכט דעם גנב, גלייך ווי ניט א קאני־קראד וואלט געשטארבען, נור א הייליגער. די קירך האט א גאנצען טאג געקלונגען, און דער קלאנג האט אויף אידען א שרעק אנגעווארפען. זיי האבען פערפיהרט א פראצעס, א „שרייבער'' האבען זיי זיך פון דער גרויסער שטאדט געלאזט ברענגען, אז ער זאל זיין זייער מליץ יושר, און ארויפגעלעגט דאס גאנצע פעקעל אויף אידען. געהערט האט מען שוין, אז מען האט א פאר אידען, שניידער, די ריכטיגע אנפיהרער פון געשלעג, אין וואך ארייגעזעצט און רב שלמה'ן האט מען גערופען אין „ראטהויז'' אויפ'ן פערהער. געוואלט האט מען איהם פערהאלטען, איז אבער געווארען א געוויין אין שטאדט, האט מען איינגעלעגט א הויז אין ערבות און איהם ארויס־געלאזט. איז די שרעק בעפאלען אלעמען פון קליין ביז גרוים, און מען איז געלאפען קיין גאסטינין, צום רבי'ן.

די גאסטינינער ערד איז געווען פרומע ערד. פון יאהרען־לאנג איז דארט געשטאנען די אלטע גאסטינינערשוהל, וועגען וועלכער מען דערצעהלט זיך אב ביי אידען וואונדער־מעשיות, וואס אין איהר איז געשעהן. וויפיעל תפילות, וויפיעל אידישע טרעהרען האבען איהרע אלטע הונדערט־יעהריגע וועגט שוין אין זיך איינגעזאפט! קליין איז די שוהל פון דרויסען, כדי זי זאל זיך ניט ווארפען די גוים אין די אוי־גען. און זינט אידען זיינען אין גלות, מוז די אידישע שוהל זיין ניע־דעריגער פאר זייער קירך... נאר דער נר תמיד, וואס מען האט אין איהר אנגעצונדען פאר הונדערטער יאהרען, ברענט נאך דארט ביז אויפ'ן היינטיגען טאג. און א חזקה איז עס, אז אין שוהל זאל תמיד

כאָטש איין איד זיצען, ביי־טאָג און ביי־נאַכט, און זאָל דאָרט תורה לערנען; און דער קול התורה, וואָס האָט זיך געלאָזט הערען אין איהר אין דעם ערשטען טאָג, וואָס מען האָט די שוהל אויפגעעפענט, איז נאָך ניט פערשוויגען געוואָרען ביז היינטיגען טאָג. אידען גלויבען, אז ווען, חלילה, דער קול התורה אָדער דער נר תמיד וועט אין דער שוהל אויף איין מינוט איבערגעריסען ווערען, געהט די וועלט, חלילה, אונטער...

ווארים די גאַנצע וועלט בעשטעהט נאָר אויף דער תורה, וואָס ווערט געלערענט אין דער שוהל... מתמידים זיצען דאָרט און לערנען יומם ולילה. ארום דער שוהל געפינען זיך די גרויסע ישיבות, בעקאַנט אין פוילען. ליעב האָבען די גאַסטינינער בעלי־בתים די בית־מדרש־בחורים און בעזאָרגען זיי מיט טעג — אַ חזקה שוין פון יאָהרען, — ציהט אַז די יוגענד פון די מקומות ארום אין די גרויסע גאַסטינינער ישיבות תורה צו לערנען. די ראשי־ישיבות מיט די משגיחים מיט די קאַפּלען אויף די קעפּ דרעהען זיך ארויף און אראָב אין די ישיבות, און דעם קול התורה פון אינגלאַך און בחורים הערט מען פון גאַסטינין אויף וויאָר־סטען ווייט. היימיש זיינען די בחורים ביי די שטאָדט־בעלי־בתים. די טאַטעס גיבען זיי עסען, און די טעכטער וואַשען פאַר זיי וועש... און האָט אַ איד אין די מקומות ארום אַ טאָכטער אויסצוגעבען, שפּאַנט ער דעם וואַגען איין און פאָהרט קיין גאַסטינין, קומט אין דער ישיבה צום רבי'ן אריין: „רבי, גיט מיר אַ חתן פאַר מיין טאָכטער". פיהרט דער רבי אַ בחור ארויס פון דער ישיבה: „נאַ, דאַ האָסטו אַ חתן פאַר דיין טאָכטער". נעהמט זיך דער איד זיין איידים אהיים: „דאַ האָסטו דיר דיין ברויט, דיין קלייד, דיין ווייב מיט דיין שטוב, און זיץ מיר און לערן".

אין יעדער אידישע שטוב איז דאַ אַן איידעם אַ לערן־קינד, וואָס זיצט אַ גאַנצען טאָג איבער די גרויסע גמרות. עס ארבייט דער שוועהר, די שוויגער, די זיהן, די טעכטער; די ווייבער פאָהרען אויף די יאָהר־מערק און שלאָגען זיך מיט גוים, און אין דער היים זיצט דער איידים און לערנט. מען קאָכט פאַר איהם יויכלעך, און מען האָט דרך־ארץ פאַר איהם. און פאָהרט דער שוועהר אין די גרויסע שטעדט אריין, ברענגט ער מיט אין אַן עק פון זיין וואָגען די ספרים פון יאָהר־מאַרק פאַר זיין איידים. אין יעדע אידישע שטוב איז דאַ אַ שאַנק מיט ספרים, ש"ס, רמב"ם, שאלות תשובות, ראשונים און אחרונים... אזוי

ווערט די תורה פערשפרייט פון גאסטינין איבער דער גאנצער סביבה ארום...

און אזוי ווי ביי אידען, אזוי איז, להבדיל, אויך ביי גוים. אויף דער גאסטינינער ערד שטעהט די בעריהמטע דאמבראווער קירכע, וואס איהרע הייליגע בילדער טהוען וואונדער, און די גויים פון דער גאנצער מאזאוויצער ערד זיינען עולה־רגל אהין און שלאגען דעם שטערען אן איהר הייליגער שוועל. פרום איז דער גוי פון דער גאסטינינער ערד, און נישט צו איינעם ווייזען זיך הייליגע געשטאלטען אין די נעכט פון מאי־געבעט, ווען דער גוי זיצט אויס די גאנצע נאכט ביי די צלמים. דערפאר, אז עס קומט אן אן עת צרה אויף אידען, אדער אויף גויים — איילעןביידע פעלקער פון לאנד פוילען קיין גאסטינין.

פערשטאנען האט דער ביסקאפ פון דער דאמבראווער קירכע, אז אידען ווען פאר'ן פראצעס קומען צום רבי'ן — האט ער אויסגערדר פען אן „אטפוסט" צום דאמבראווער הייליגער בילד, וואס איז הינטער גאסטינין, און, אויף להכעיס, אויף דעמזעלבען שבת, וואס אידען קומען צום רבי'ן.

בעלעבט איז היינט, פרייטאג, דער וועג קיין גאסטינין. עס פאהר רען אידען צום רבי'ן, די ארימע געהען צום פוס. עס געהען די גוים צום „אטפוסט" אין דער קירך אריין, וואס דער גלח האט אויסגערופען דוקא אויף דעם הייליגען שבת, כדי צו שטערען דאס געבעט, אז די תפילות זאלען אויפ'ן וועג צום שער־הרחמים פערבלאנדזשען אין שטן'ס האנד... נאר מיר האבען א גרויסען חזוק — דעם גאסטינינער רבי'ן... „אז איהר צו אייערם — געהען מיר צו אונזערם" — טראכט זיך ניט איין איד, דערזעהענדיג די גוים. און נישט איין אידען פיהרט טאקע דער שטן אליין, דער גוי אויף זיין אייגענער פוהר. אויפגענומען אויף זיין וואגען דעם איד, אז ער זאל איהם שטערען אין זיין דאוונען... און נישט איין איד האט אויך די נארישקייט געטהאן — אויפגענומען אויף זיין פוהר א גוי'ע, צו פיהרען זי אויפ'ן „אטפוסט" אין דער קירך אריין.

די שטאדט איז שוין פול. די גוים אין די נייע זונטאגדיגע רעק, וואס אידען האבען דורך די לאנגע ווינטער־נעכט אויפגענייהט. אויס־געפוצט האבען זיך די פויערטעס פאר זייער גאט אין דעם שעהנסטע

און דעם בעסטען, וואָס זיי האָבען נור אין זייער קאַסטען בעהאַלטען געהאַט. עס וואַרפען זיך די רויט־קאַלירטע טיכער איבער די רוקענס, און עס פאַרבען זיך די רייך געפאַרבטע בענדער, און דאָס גאַנצע שטעדטעל איז פול פון די קאַלירען, און וואו מען קוקט, רייסט עס אויף — מיט קרעלען־בעפּוצטע קעפּ פון די פויערטעס, פון דער ווייסקייט פון פויערשע מאַנטלען מיט די רויטע הויזען... און די קירכען־גלאָק קלינגט, קלינגט פון פריה־מאָרגען אָן, און יעדער קלאַנג גיט אַ ריס אין אידישען האַרץ...

נור אידען האָבען אויך נישט געשוויגען. עס לויפען אָן פוהרען מיט אידען איבער אַלע וועגען, שאַסייען און שטעדטעל אַריין. פלינק געכאַפּט אַן אכסניה, מען וואַהנט מניגים־וויז אין איין שטוב. און נעלאָפען אין מקוה אַריין זיך טובל זיין און אַרויף צום רבי'ן „שלום־עליכם'' אָבגעבען. עס זיצט דער רבי אין זיין ווייסען כאַלאַט אין „שלום־שטיבעל'', האַלט די האַנד אויסגעשטרעקט צום עולם. אַ תפילה ליגט אויסגעגאָסען איבער זיינע געשלאָסענע אויגען און אָפענע ליפּען. ער ווייס, דער רבי, יעדען אידען'ס צרות; טרויעריג זיינען אידען און האָבען מורא. דער רבי זעהט די טרויעריגקייט און די אימה, וואָס קוקט אַרויס פון אידישע אויגען, ווען זיי גיבען איהם אָב „שלום־עליכם''. אַ יום־הדין שטעהט פאַר, אַ יום הדין פאַר גאָט און אַ יום־הדין פאַר בשר ודם. גאָט איז אָן אל רחום וחנון, אָבער דער בשר ודם... מיר זיינען אין גלות, אין גוי'אישע הענד. און דער רבי קרעכצט — טיעפע אידישע קרעכצען אויף אידישע צרות.

נור קוים רוקט דער שבת צו, געהט אוועק דער אידישער טרויער מיט די אידישע צרות. מען לאָזט די רשעים אַרויס פון גיהנום, און מיט דער נשמה יתירה קומט דער בטחון און די אמונה אין דעם רבונו של עולם. פול אַנגעשטאָפּט מיט אידען איז דעם רבי'ס בית־המדרש, פערנומען דער הויף ביז אין דער געסעל אַריין, און פון אינוויינינג שימערען אַרויס די ליכט, דעם רבי'ס ווייסער אַטלאַסענער כאַלאַט און יואל חזן'ס זיסע שטים. „רב לך שבת בעמק הבכא'', „קומי צאי מתוך ההפכה'' — האָט אין גאַס אַרום געקלונגען. אידען האָבען אונטערגעכאַפּט דאָס געזאַנג און האָבען געגלויבט אין די ווערטער און דערנאָך, אַז יואל האָט אויסגעלאָזט „כי בך יחסו עניי עמי'' — זיינען זיי שוין גאַנץ רוהיג געוואָרען.

באלד האָט דער עולם אַ וועג צווישען זיך געמאַכט. עס האָבען זיך געוויזען דעם רבי'ס הויף־מענשען, די אלטע רבי'צין מיט די שניהר און טעכטער, די גרויסע פעריל זיינען אראָבגעהאנגען פון זיי, ווי כשר'ע שבת־טראָפּען... און אז דער רבי האָט דעם כוס געגומען אין האנד אריין און קידוש געמאַכט, איז די קדושה אראָבגעקומען איבער דער וועלט, האָט זיך אלץ בערוהיגט און אלץ האָט זיך געהייליגט, און אידען האָבען זיך ווידער דערמאָנט, ווער זיי זיינען, ווער עס איז זייער גאָט, און אַ רוהיגקייט איז געקומען איבער זיי אין דער גרויסער שבת'דיגער היילינקייט...

צו מאָרגענס אין דער פריה, פון בעגינען אָן, האָט זיך געהערט פון דער קירכע אַ מורא'דיג קלינגען, אַ געזאנג און אַ ברומען איבער'ן שטאָדט, וואָס האָט אידען בעאומרוהיגט. עס איז געווען דאָס ארויס־געהן איבער דער שטאָדט מיט זייערע פאָנעס און בילדער, מיט זייערע גלחים און גלחים'לאך אין ווייסען אָנגעטהאָן. זיי האָבען געהאלטען די געבעט־ביכער אין דער האנד און אלע האבען געזונגען און צוגע־קלימפּערט מיט גלעקלאך און ארומגערינגעלט דריי מאל זייער קירך. די גאס איז פול געווען מיט זייער געזאנג און געשריי, און די קולות האָבען זיך אריינגעריסען אין רבי'ס בית־המדרש אריין. מען איז פונקט געשטאנען שמונה עשרה. אידען האבען געהערט דאס געזאנג — דאס דאוונען די גוים צו זייערען. און פונקט, ווען מיר שטעהען שמונה־עשרה, וויל דער שטן שטערען אונזערע תפילות... זיינען זיי געוואָרען צושראָקען און ניט געקאָנט מכוון זיין די נויטיגע כונות. דאָס קירכען־געקלאנג האָט אריינגעדרונגען אין שוהל אריין, מבולבל געמאַכט די מחות, און דאָס דאוונען איז ארוים אַ טרויעריגס, אַ צוריסענס. „דער שטן האָט, חלילה, מנצח געווען!" — איז אַ גרויסע שרעק די אידען בעפאלען.

דערפאר אָבער האָבען מיר געהאט אַ דוד המלך, און ביי דוד המלך אויף דער וואנט איז אַ פידעלע געהאנגען. האָט דוד המלך אויסגע־שפּיעלט אויף זיין פידעלע די קאפּיטלאך תהלים, איז נישטאָ קיין איין צרה וואס דוד המלך האָט ניט פריהער איינגעזעהן, אז עס וועט

אויף זיין פאלק קומען, און דערויף א קאפיטאל תהלים פערפאסט. וואס דו ווילסט בעטען צו גאט, וואס נאר דיין הארץ בעגעהרט — געפינסטו שוין אין תהלים.

דערפאר איז דער גאסטינינער רבי אזא גרויסער אנהענגער פון דוד המלך'ס תהלים. באלד נאכ'ן מיטאג, אידען האבען זיך נור אויפ־געהויבען פון די טישען, האבען זיי זיך געאיילט אין רבי'ס בית־המדרש אריין. זעקס גרויסע ליכט האבען פאר'ן עמוד געברענט, זעקס יאהר־צייטען געווען. דער רבי אליין איז געשטאנען פאר'ן עמוד, און פול איז דער בית־המדרש, אנגעשטאפט מיט אידען און אידישע קינדער, אלע בית־המדרש־בחורים און תלמוד־תורה־קינדער, און אפילו די ווייבער־שוהל איז פול. און דער רבי זאגט תהלים פאר'ן עמוד — דער רבי א פסוק און דער עולם א פסוק. דער רבי און די עדה אידען דער־צעהלען דעם רבונו של עולם, וואס פאר א צרות עס שטעהען פאר. און עס דוכט זיך, אז דער רבונו של עולם זיצט דא און הערט אויס אלץ, וואס אידען דערצעהלען.

פרעגט דער רבי: „אשא עיני אל ההרים, מאין יבוא עזרי?" ענטפערען איהם אידען אב: „עזרי מעם ד' עושה שמים וארץ". זאגט דער רבי: וגם כי אלך בגיא צלמות, לא אירא רע, כי אתה עמדי" — ווערט א גרויס געוויין אין בית־המדרש, און אידען שרייען נאך דעם רבי'ן און זאגען מיט: „וגם כי אלך בגיא צלמות" — ווארים א גרוי־סע שרעק האט אנגענומען אידען פאר דעם יום־הדין, וואס שטעהט זיי פאר.

נאר רב שלמה האט אויך נישט געשוויגען און געגרייט זיך צו דער מלחמה. קודם כל איז ער אריבערגעפאהרען איבער די הויפען, צו די שררות, וועלכע האבען געזאלט זיין די שופטים, — רחמים געבעטען, מתנות געטהיילט און איינגעשטעלט זיך, דערצעהלט, ווי די מעשה איז געווען, און געבעטען, אז מען זאל רחמנות האבען, נישט אונטערברייני־גען א וועלט מיט אידען. נאר קיין הבטחות האט ער פון זיי ניט געקרא־גען. מען איז געווען פערביטערט אויף אידען. רב שלמה האט פאר זיך נישט מורא געהאט. ער האט געגלויבט באמונה שלמה, אז דא קען העלפען נאר דער רבונו של עולם, און אזוי ווי דער בורא עולם וועט

וועלען, אזוי וועט זיין. ביז איצט האָט איהם טאקע גאָט געפיהרט אין זיין וועג, איהם בייגעשטאַנען און איהם ארויסגענומען פון אלעם שלעכטעס. פאַרוואָס, ווייס ער נישט. אפשר צוליעב זכות אָבות (ווארים אין זכות עצמו האט רב שלמה ניט געגלויבט, ער האט זיך געהאלטען פאר נישט זעהר א גרויסען צדיק, און עפּעס וואס שוועבט שוין דארט אויף זיין נשמה...) נאָר אפשר האָט זיך שוין דער זכות אבות אויסגעלאָזט. און דערצו דאַרף אַ איד תמיד זיין גרייט, און דערצו איז אויך רב שלמה גרייט געווען. ווי נאָר עס איז איהם עטוואָס געקומען אין וועג, האט זיך איהם געדאכט, אז ביז איצט זיינען געווען די זיעבען פּעטע יאָהר, און פון איצט אָן הויבען זיך שוין אָן די זיעבען מאגערע יאָהר... און ער איז שטענדיג געווען גרייט אָנצונעהמען גאָט'ס רצון, נעהמען דעם שטעקען אין האנד און צו געהן און אָנצוהויבען אויף'ס ניי, ווי ער האָט אָנגעהויבען, ווען ער איז געווען אַ יונגער מאַן. און וואָלט נעבע געלעבט, וואָלט עס איהם גאָרנישט אזוי שרעקליך געווען. זי איז געווען מיט איהם איין דעה, זיי האָבען ביידע אָנגעהויבען פון אָרימקייט, ביידע האָט דער רבונו של עולם אויפגעהויבען אין דער הויך — וואָלט זי פערשטאַנען, אז נישט שטענדיג מוז גאָט העלפען, און וואָלטען ביידע צוזאמען ווידער אינאיינעם אראָבגענידערט... אָבער חנה'לע איז אריינגעקומען אין רייכקייט, און א יונג מיידעל איז עס געווען, און חתונה האָט זי געהאט מיט אַן אלמן מיט קינדער, און איצט פיהרט זי שוין אזא הויז, און איז שוין אין די הויכע חדשים... פאר איהר און פאר איהרע קינדער האָט ער זיך געפיהלט ווי אַ מחויב, אז עס מוז איהם שטענדיג גוט געהן — רייך זיין און גיטער האָבען און אַ גרוים הויז פיהרען. ווארים אַז נישט, מיט וואָס פאר אַ רעכט האָט ער דען גענומען אַ יונג מיידעל — ער, דער אלמן, אַ פאָטער פון אזוי פיעל קינדער?

איצט ערשט האָט ער איינגעזעהן זיין פעהלער, וואָס ער איז נאָכגעגאַנגען זיין הארץ און גענומען אויף זיך אַזאַ התחיבות, וואָס ליגט נישט אין זיין האנד צו בעצאָהלען, נאָר אין גאָט'ס האנד. און וואָס פאר א רעכט האט ער געהאט אויף דעם רבונו של עולם „וועקסלען אויסצושטעלען?” צי איז דען גאָט מחויב איהם צו העלפען?

אָט די געדאנקען האָבען רב שלמה'ן געדריקט גאנצע טעג און איהם נישט געלאזט שלאפען ביי־נאכט. און פאר וועמען דאָס הארץ אויסצו־

רעדען האָט ער ניט געהאַט. די קינדער? די עלטערע טאָכטער? געוואוסט האָט ער, אז אַ טאָכטער'ס אַ הארץ הענגט שטענדיג אַן דער מוטער, וועט זי זיך נאָך פרעהען. און וואָס פאר אַ רעכט האָט ער צו רעדען אויף דער ווייבעל? אין חנה'לעס אויגען זעהט ער, ליגט עפּעס אַ בקשה צו איהם שוין זינט אייניגע טעג. אפשר וואָלט גוט געווען מיט דער ווייבעל אַליין איבערצורעדען? איז זי אָבער אין די הויכע חדשים, שוין פּערטהאַן מיט איהר אייגען גליק. און געטראַכט האָט ער פון נעכען, האָט ער פערמיעדען מיט איהר צו רעדען.

נאָר לאַנג, שוין לאַנג האָט חנה'לע געוואַרט אויף דער מינוט. פון יענעם פרייטאָג צו־נאַכט, ווען זי האָט איהם ליעב געקראָגען, האָט זי אַנגעהערט צו איהם, געזוכט אַ געלעגענהייט, אז זי זאָל זיך איהם אוועק־געבען איינגאנצען, און געפרעהט זיך אין הארצען אויף דעם נסיון, וואָס גאָט האָט זיי צוגעשיקט, אז זיי זאָלען איהם ביידע קענען ביישטעהן.

און אמאָל אויף דער נאַכט, ווען זיי זיינען אַליין געבליבען, האָט זי רב שלמה געטראָפען וויינענדיג. ווען זי האָט זיך אויסגעווישט איהרע שעהנע שווארצע אויגען מיט איהר געהאַפטען טיכעל, פרעגט ער זי:

— וואָס וויינסטו, חנה'לע? — האָט דיר ווער שלעכטעס געטהאַן? פעהלט דיר עטוואָס? — ענטפערט זי איהם:

— קיינער האָט מיר קיין שלעכטעס ניט געטהאַן, נאָר דו, שלמה, דו מיינסט, אז איך פערשטעה נישט, וואָס דו קלעהרסט, אז איך פיהל נישט דיין הארץ, שלמה?

— איך קלעהר ניט קיין שלעכטעס אויף דיר, חנה'לע — זאָגט רב שלמה.

— אַ, יאַ, שלמה, דו קלעהרסט וועגען מיר זעהר פיעל שלעכטעס. הלואי זאָל דיר דער רבונו של עולם מוחל זיין מיין צער. וואָס, בין איך נישט דיין ווייב? וואָס טויג מיר דיינע הייזער מיט דיינע פעל־דער, ווען דיין הארץ איז ניט מיט מיר? דאָס האָב איך געבעטען דעם רבונו של עולם טאָג און נאַכט, אז ער זאָל אונז אַ נסיון צושיקען, אז איך זאָל גאָרנישט האָבען, גאָרנישט האָבען, נאָר דיר, שלמה.

— ווייסטו, וואָס עס שטעהט אונז פאָר, חנה'לע?

— וואָס קאָן איך פערשטעהן, ווען דיין הארץ איז נישט מיט מיר? וואָס קאָן מיר נאָך ערגערס געשעהן, שלמה?

— חנה׳לע, איך האָב נישט אזוי געמיינט.

— יאָ, שלמה, איך וויים דיינע געדאנקען. אז מען איז אַ אידיש ווייבעל, פיהלט מען די געדאנקען פון מאַן. איך ווייס, אז דו קלעהרסט וועגען מיר זעהר ניט גוט. האב איך דאס פערדיענט? וואס זאל איך טהאָן, שלמה, אז איך זאָל דיין הארץ געווינען? דיין קינד טראָג איך שוין אונטער מיין הארץ און דיך האב איך נישט.

— ווייסט, חנה׳לע, אז מיט׳ן רבונו של עולם האָט קיינער קיין קאָנטראקט ניט געמאַכט? — זאָגט רב שלמה, נעהנטער צוגעהענדיג צו איהר, — און וואָס ווען ער ווילט, אז עס וועט, חלילה, אונז אויס־קומען צו ליידען, זעהר צו ליידען; אז עס וועט איהם געפעלען, אז פון היינט אָן זאָל אַן אנדערער טראָגען דעם קאפעל פון „שלמה נגיד"? מיר האָבען נישט געמאַכט מיט איהם קיין קאָנטראקט, און פאר וואָס קומט דען גראָד אונז דאָס רייכקייט, און ניט קיין אנדערען?

דאָס ווייבעל האָט איהם נאָר געקוקט אין די אויגען אריין:

— אַלץ זאל ער ביי מיר אוועקנעהמען, נאר מיט איין זאך זאל ער מיר ניט שטראָפען — דיין הארץ זאל ער ביי מיר ניט אוועק־נעהמען. דו ווייסט נישט די ליידען. וואָס קאָן זיין נאָך ערגער פון די ווערטער, וואס דו זאגסט מיר איצט?

— איך מוז דיר זאָגען, חנה׳לע, דו האָסט אָנגעהויבען רעדען מיט מיר. איך מוז דיר זאָגען. איך בין דיר מחויב. איך האָב דיר גענומען אַ מיידעל, ווען איך בין שוין אַן אלמן געווען מיט קינדער, ביזט אין עשירות אריינגעקומען, קאָנסטו מיינען, עס מוז אזוי זיין. און דאָ ווייסט מען ניט, ווי דאָס רעדעל קאָן זיך געבען אַ דרעה, און נישט דאָס געלד בלויז אוועקנעהמען און אָרימע־לייט צו זיין, נאָר נאָך ער־גער. דער רבונו של עולם וועט וועלען אונז שטראָפען מיט ענוי הגוף, פערשיקען אין די ווייטע מקומות, מיט בזיון און בושה. מיר שטעהען פאר אַ משפט פון בשר ודם, אָהן רחמנות. מילא, איך בין גרייט פאר־ליעב נעהמען אַלץ, וואס ער וועט מיר שיקען. ער האט מיר געגעבען גוטע יאָהרען, ער קען מיר געבען שלעכטע יאָהרען. אָבער דו ביזט נאָך אַ יונג ווייבעל, דו הויבסט ערשט אָן צו לעבען, ביזט אריינגעקומען

אין אַ גרויס הויז, קאָנסט מיינען, אז עס קומט דיר, און נישט פאַר־ליעב נעהמען גאָט׳ס שטראָף. איך מוז עס דיר זאָגען.

— צי בין איך דען ניט דיין ווייב? — ווײנט דאס ווייבעל — פאר וואָס רעדסט דו צו מיר, ווי איך וואָלט, חלילה, אַ פרעמדע געווען? איז דען נישט דיין גורל מיין גורל? און אפשר איז עס שוין צוליעב מיר, אפשר איז עס שוין מיין מזל. פאר וואָס רעדסט דו צו מיר אזעלכע רייד?

— אבער ווערסטו עס פאר ליעב נעהמען און קיין תרעומות נישט האָבען אויפ׳ן רבונו של עולם, נישט, חלילה, בפה, נאָר אויך במחשבה, אפילו ניט טראכטען אזוי?

— שלמה, וואָס קאָן מיר בעסער זיין, ווי צו טהיילען מיט דיר דיין גורל? דאָס איז דאָך געווען מיין געבעט צום רבונו של עולם ביי־טאג און ביי־נאכט! און זאָל דער רבונו של עולם אונז שטראפען, מיט וואָס זיין ליעבען נאָמען וועט געפעלען — ווען דיין הארץ איז נאָר מיט מיר, קאָן מיר גאָר נישט געשעהן, האָב איך פאר גאָר נישט קיין מורא, וועל איך פאר ליעב נעהמען, אפילו, חלילה, אין די הייזער צו געהן.

— אויב אזוי, האָב איך טאקע פון דיר שלעכט געקלעהרט, זיי מיר מוחל, חנה׳לע. איך ווייס, אז דיין הארץ איז מיט מיר, און דער רבונו של עולם וועט אונז העלפען. — און רב שלמה האָט זיך אוועקגעשטעלט אין איין ווינקעל שטוב מיט׳ן תהלים אין דער האנד און האָט געזאָגט זיין קאפיטעל תהלים, וואָס ער זאָגט, ווען ער איז אין אַ גרויסער סכנה. און חנה׳לע האט זיך אוועקגעשטעלט אין א צווייטען ווינקעל שטוב מיט׳ן תהילים אין דער האנד, נאר זי האָט נישט געזאגט פון דעם תהלים, זי האָט געזאָגט איהרע אייגענע ווערטער.

מיט אזא הארץ איז רב שלמה געפאָהרען צום יום־הדין.

VIII

די מצוה.

מיר האבען א גרויסען גאט. דריי טעג האט זיך אוועקגעצויגען דער משפט. זייער „שרייבער" האט וועלטען איינגעלעגט, געשאטען אויף אידען פעך און שוועבעל, אבער ער האט גאר נישט געקאנט מאכען געגען דעם רבונו של עולם'ס ווילען, געגען אידענ'ס תהלים זאגען. די גוי'ע, וואס מען האט איהר פערקויפט די קראנקע קוה, האט זיך מודה געוועזן, אז דאס האט איהר דער גוי פערקויפט, און דער אלטער פויער פון דארף, וואס האט געמאכט מיט רב שלמה'ן דעם „סאמע-סאנד" (זעלבסט געריכט), האט געזאגט בפירוש, בפני קהל עם ועדה, אז דאס האט ער אליין מיט רב שלמה'ן געמאכט דעם „סאמא-סאנד". ווארים פון פערצייטענס אן פיהרט מען זיך, אז מען כאפט א גנב אויפ'ן יריד, געהערט ער צום יריד; און א גנב'ס א פעל, איז ווי א הונד'ס א פעל, און ווער עס וויל מעג שלאגען. האבען די „סענדזשעס" (ריכטער) איינגעזעהן, אז דער גוי האט רעכט, האבען זיי געמאכט א בעראטהונג און בעשטימט, אז מען זאל צעהן גוים און צעהן אידען איינזעצען אין „קאזע" אויף אכט טעג, און רב שלמה מיט דעם אלטען פויער זאלען בעצאהלען צו פינף און צוואנציג רובל קנס דער אלמנה פון דעם „קאני-קראד".

נאך דעם משפט האבען די אידען מיט די גוים געמאכט א גרויסע „זגאדע". מען איז געגאנגען אין שענקעל אריין און אינאיינעם געטרונקען און געפאטשט זיך אין די הענד אריין, און די גוים האבען געשריען ביים גלעזעל בראנפען: „נאש אי וואש באג זגאדזשיליזשע" — אז זייער גאט מיט אונזער גאט האבען דאס געמאכט דעם שלום, זיינען זיך דורכגעקומען. נאר די אידען האבען בשום אופן ניט געוואלט דערויף בעשטעהן און ניט געוואלט נאכגעבען, אז דאס האט אויך זייער גאט געמאכט, נאר מחמת שלום וועגען האבען זיי געשוויגען און שלום געשלאסען מיט די גוים, וואס מען דארף דאך פון זיי צו לעבען.

דער משפט האט זיך נאר געענדיגט, האט זיך אנגעהויבן באלד א צווייטער משפט — דער משפט מיט'ן רבונו של עולם. עס האט זיך געגעבן א רוק צו דעם „יום כיפור". נאר פאר דעם יום הדין מיט'ן רבונו של עולם האבן אידען א גרויסען „שרייבער" — דעם גאסטינער רבי'ן. זיי פערלאזען זיך אויף איהם יעדעס יאהר, און אודאי נאך דעם יום כיפור, ווי ער האט זיי ערשט אזא נס געוויזען. געזעהן האבען זיי, אז דער רבונו של עולם וויל זיי העלפען אין דעם, וואס ער האט זיי פון „גוי'אישע הענד" ארויסגענומען. געבליבען איז מען איבער יום כיפור אין גאסטינין ביים רבי'ן. דער רבי האט אליין געזאגט „כל נדרי", איז מען דאך געוועזן אביסעל רוהיג. נאר ביי „נעילה" איז אויף אידען א גרויסע שרעק בעפאלען: ווער ווייסט, אפשר איז דער זכות פון רבי'ן היי־יאהר אויסגעלאזט געווארען ביים דין פון בשר ודם, און דער רבונו של עולם האט זיי ארויסגענומען פון מענשענס הענד, כדי ער אליין זאל זיי משפט'ן, און דער רבי קאן זיי גאר נישט העלפען, נאר זיי מוזען אליין זייערע הערצער צוברעכען פאר'ן רבש"ע. דאס האט זיי דער רבי געזאגט פאר נעילה, כדי זיי זאלען זיך נישט צו פיעל פערלאזען אויפ'ן רבי'ן, נור זיי זאלען אליין תשובה טהאן.

ביים בעטען צום רבונו של עולם איז ביי נעילה טאקע געוועזן א גרוים געוויין אין רבי'ס בת־המדרש. און אז דער רבי האט געזאגט מיט זיין צובראכען הארץ און צובראכען שטים „פתח לנו שערי שמים" — איז אידען בעפאלען א גרוים שרעק, און זיי האבען זעהר גרוים מורא געקראגען. די שרעק האט אנגעהאלטען ביז צום לעצטען שופר בלאזען. נאר אז דער רבי האט געזעהן, אז אידען וויינען און האבען מורא, איז ער ווידער בטוח געוועזן, ווארים זיין כלל איז דאך געוועזן — „דארט, וואו עס איז דא אמונה, דארט איז דא גאולה", — האט ער אידען נאך נעילה געטרייסט מיט זיין פרעהליכען „גוט־וואך, אידען", „גוט־יאהר, א גוט־יאהר", און איז דעם מוצאי יום כפור געוועזן זעהר אויפגעלעגט און צוגעלאזט צו אידען. ביי קדוש לבנה, ווען מען איז שוין פון שוהל ארוים, האט זיך דער רבי געווענדעט צום עולם מיט א פרעהליכען „שלום־עליכם", און זיין פנים האט געלויכטען. דאס האט אידען זעהר דערפרעהט, און די סעודה נאך יום־כפור האט מען געגעסען מיט אפעטיט און פרייד; שוין געפיהלט א יום־טוב'דיגע שטימונג. נאך דער סעודה איז מען ארונטער צום רבי'ן זיך זעגענען. דער רבי איז געוועזן

זעהר גוט אויפגעלעגט און צוגעלאזט, איז געזעסען מיט זיין לאנגער לולקע און גרויסער בארד אין מיטען שטוב אויפ'ן פאטער־שטוהל און געהייסען אלעמען אריינלאזען. דער עולם האט זיך געשטופט ביי דער טהיר, אוועקגעשטופט די שמשים מיט די גבאים און אריין אין שטוב. דער רבי האט געשמייכעלט און זיך מיט אלעמען געזעגענט און אנגעוואונשען אידען אל דאס גוטס — האט מען נאך אויף דעמזעלבען אויפדער־נאכט די וועגען געשפאנט און מיט דער ליכטיגער לבנה איבער די וועגען אין די שטעדטלאך אהיים געפאהרען, די סוכה מאכען. און אידען האבען אונטערגעכאפט זמר'לעך אויפ'ן וועג און דערצעהלט זיך פון דעם רבי'ס מעשים, פון יאהר־מערק, פון סעדער און פעלצען — אין דער ליכטיגער לבנה אריין.

אז רב שלמה איז צו־מארגענס פארנאכט אהיים געקומען (נאך אבגעמאכט אויפ'ן וועג אייניגע געשעפטען), האט ער שוין געטראפען ביי זיך א פולע שטוב מיט ווייבער. אין דער קיך האט געברענט א גרויס פייער, און גרויסע טעפ מיט ווארים וואסער האבען געקאכט. די ווייבער זיינען געגאנגען אויף די שפיץ נעגעל און געבראכען זיך די הענד. און פון דער צווייטער שטוב האבען זיך געהערט חנה'לעס מורא'דיגע קרעכצען, וואס יעדער קרעכץ און געשריי איז אזוי שרעקליך געווען, אז דאס הארץ איז צוריסען געווארען. ער איז אריין צו דער ווייבעל א בלאסער און א דערשראקענער, האט ער זי נעבעך געטראפען ליגען אין בעט, און גרויסע טראפענס שוויים האבען אויסגעשלאגען אויף איהר צוהיצט געזיכט. און שעהן איז זי געווען אין דער היץ, ווי א מלכה. אז זי האט דערזעהן רב שלמה'ן, האט זי איהם אנגעכאפט ביי דער האנד: „שלמה, העלף מיר, איך געה אוים". און גרויסע טרעהרען שלאגען איהר פון די שעהנע אויגען ארוים. ווערט רב שלמה'ס הארץ צושניטען אויף שטיקלאך פון איהרע רייד, זאגט ער: „וואס קאן איך העלפען? דא קאן נאר איין רבונו של עולם העלפען. נאר שווייג, חנה'לע. וועסט זעהן, גאט וועט אונז העלפען. ער העלפט מיר אין אלע מיינע וועגען — וועט ער אויך איצט מיך נישט פערלאזען אין מיין גרעסטער אנגסט און נויטה". און הויבט אן די הענד צו ברעכען: „אוי, טאטע אין הימעל!" דערצעהלט מען איהם, אז דאס האלט שוין אן פון נעכטען, פון נעילה אן, און מען האט מורא, אז דא זאל זיך נישט האבען נעבע, עליה השלום, זיין געשטארבענע

ווייב, ארייגגעמישט, וועלכע האָט געקאָנט ,חלילה, ווערען בעליידיגט... שיקט רב שלמה באלד א שליח מיוחד אויף אַ פערד קיין גאסטינין צום רבי'ן. מען לאָזט דעם בית־עולם אויסמעסטען און מען שיקט צו נעכען אויפ'ן קבר בעטען מחילה אין נאָמען פון דער יונגער ווייבעל, אז זי זאָל רחמנות האָבען אויף א יונג לעבען און מוחל זיין... און עס בעט די טאכטער אליין ביי דער מוטער'ס קבר: ,,זי איז א גוטע מוטער צו די שטיף־קינדער", — דאָס זאָל איהר בייטשטעהן. און די שטיף־קינדער אליין זאָגען תהלים פאר דער שטיף־מאַמע.

זעהט רב שלמה דער ווייבעל'ס צער, קאָן ער עס שוין ניט מעהר אויסהאלטען. געהט ער אריין צו זיך אין שטוב און שליסט זיך איין און שטעלט זיך אוועק אין א ווינקעל און הויבט אָן צו וויינען מיט גרויסע טרעהרען און זאָגט צום רבונו של עולם אזוי: ,,טאַטע אין הימעל, שטעה מיר ביי. אז איך האָב געזינדיגט, לאָז עס אויס צו מיין קאָפּ, אָבער אויף דער ווייבעל האָב רחמנות. זי איז דאָך אן אומ־שולדיג קינד, אַ צדיקת איז זי דאָך. איך ווייס, איך בין נישט ווערטה דיין חסד, און אלץ, וואָס דו טהוסט מיר, איז גענוג. גענוג האָסטו מיר געטהאָן, נעהם מיר אלץ אוועק, און ווען עס איז בעווילינט ביי דיר, לאָז מיך אין די הייזער ארומגעהן, מאַך מיך מביש פאַר מענשען, נאָר שטעה מיר ביי, האָב רחמנות אויף דער ווייבעל!"

און פון דער צווייטער שטוב רייסען זיך אריין די קרעכצען און די געשרייען, און יעדער קרעכץ איז נעבעך אזוי, ווי מען וואָלט אָן אומשולדיג טויב געמוטשעט. קען עס שוין נישט רב שלמה אויסהאל־טען, און א גרויסער שטראָם טרעהרען גיט איהם אַ גאָס פון די אויגען, און ער שרייט אויס: ,,רבונו של עולם, איך קאָן איהר צער נישט הערען, גיס אויס דיין כעס אויף מיר, אויף מיין הויז. האָב רחמנות אויף איהר". און ער לויפט אריין צו דער ווייבעל און כאַפּט אָן איהר בלייכע האנד און וויינט אויף איהר, און וויינט אויף איהר גאנץ לאנג, און וויל נישט אוועק פון בעט, און האלט זי ביים קאָפּ אָן, און קושט איהר אין איהר שעהנעם שטערען און טרייסט זי און זאָגט איהר מיט גרויסע טרעהרען: ,,וויין נישט, חנה'לע, מיר האָבען אַ גרויסען גאָט! וויין נישט, וויין נישט". און זי ענטפערט איהם גאָרנישט, קאָן נישט רעדען. אויגען האָט זי גרויסע, און קוקט אויף איהם, מיט איהרע

גרויסע אויגען, און שעהן איז זי, ווי א מלכה, און איהר יעדער בליק ציהט פון איהם דאס חיות ארויס.

וועקט מען איהם אויף, און די באבע זאגט איהם מזל־טוב, און ווייזט איהם א שרייענדיג קינד, א בן־כר. ווייסט ער שוין נישט, וואס עס טהוט זיך מיט איהם: צי זאל ער טאנצען אין מיטען דער שטוב פאר פרייד, צי זאל ער וויינען. קוקט ער אויף חנה'לען — שמייכעלט זי מיט אזא זיס־צער'דיג שמייכעל, און די שכינה שיינט אויף איהר, און די אויגען זיינען פול מיט פרייד און דאנק, און שטעקט די הענד און גלעט רב שלמה'ס קאפ. נעהמט מען און מען שיקט א צווייטען רייטער אנזאגען דעם רבי'ן, אז די גאולה איז שוין געקומען. שיקט מען א צעהן פונט ליכט אין בית־המדרש אויפ'ן ווינטער, שיקט מען א צעהן קעריץ קוילען אין הקדש ארונטער.

צומארגענס אין דער פריה, אז מען האט זיך בערוהיגט, חנה'לע האט שוין ניט געשלאפען, דאס קינד ביי איהר, געהט רב שלמה אריין. ווייזט איהם די באבע דאס קינד, זי באדט עס. אהן עין־הרע א גרויס קינד, א שטארקעס, און האט דער מוטער גרויס צער אנגעטהאן, ווייל עס איז, אהן עין־הרע, אזוי שטארק. געהט רב שלמה צו צו חנה'לען, נעהמט ער זי אן ביי דער האנד און פרעגט זי, וואס זי מאכט. קוקט זי איהם אין די אויגען אריין, און איצט — שוין נישט מיט שעמעוודיגקייט און נישט מיט מורא, נאר מיט ליעבע און זיכערקייט. זי איז די מוטער פון זיין קינד און זאגט צו איהם אזוי: „איך האב נור מורא געהאט, שלמה, אז איך זאל ניט פערשעהמט ווערען". פרעגט ער זיי: „פארוואס זאלסטו פערשעהמט ווערען?" — ענטפירט זי איהם: „אז איך זאל ניט פערשעהמט ווערען" פאר גאט און פאר לייט, אז איך בין ניט ווערטה צו זיין די מאמע פון דיין קינד". גלעט ער זי איבער'ן שטערן און זאגט: „דער רבונו של עולם וועט דיר, חלילה, נישט פערשעהמען, וועסט נאך די זכיה האבען צו זיין א מוטער פון א סך קינדער און וועסט נאך די זכיה האבען צו הערען זייער קול התורה, און מיר וועלען נאך דערלעבען מגדל צו זיין זיי לתורה, לחופה ולמעשים טובים".

קוקט זי איהם אין די אויגען אריין מיט דאנקבארקייט און זאגט: „אמן. און ער זאל דיר העלפען, אז די פרנסה זאל דיר אנקומען גרינג, און מיר זאלען זיי דערלעבען אויפצוציהען און נחת האבען פון זיי" — און ער פיהלט, אז איהרע טרערען פאלען אויף זיין האנד: „מיר

זאָלען, חלילה, נישט פערשעהמט ווערען״. ענטפערט ער איהר: „דער רבונו של עולם האָט מיר שטענדיג געהאָלפען. איך וויים נישט, פארוואס ער טהוט מיר דעם חסד, וואס בין איך מעהר ווערטה פאר אז אנדער אידען. נאָר איך האָב בטחון אין איהם און דאנק איהם און לויב איהם פאר אלץ, וואס ער טהוט מיט מיר. האב נישט קיין מורא, חנה׳לע, וועסט נישט פערשעהמט ווערען, ווארים דיין שאנד איז מיין שאנד״. זאָגט זי: „דו ביזט עס ווערט, שלמה, אז גאָט זאָל דיר העלפען. ווארים דו האָסט א ווייך הארץ און דו לעבסט נישט פאר דיר, נאָר פאר אנדערע, און איך וועל דיר פאָלגען, שלמה, און וועל מיך אזוי פיהרען, ווי דו הייסט מיר״. זאָגט ער צו איהר: „אזוי טהוסטו גוט, חנה׳לע, ווארים וואָס מעהר דו וועסט אויסגעבען פאר׳ן רבונו של עולם, אלץ מעהר וועט ער דיר בעצאָהלען. האָב נישט קיין מורא, ער איז א גוטער בטוח, און מען קאָן איהם געטרויען״.

מאכט זי אָב ביי זיך אין הארצען, אז זי זאָל ליכט שיקען אין בית־המדרש אריין, אז זי זאָל אָרימע קינדפעטאָרינס בעזארגען מיט לייליכער און יאיכלעך, אז זי זאָל פאר די תלמוד־תורה־קינדער א מוטער זיין, און אורחים ליעב האָבען, ווי איהר מאן האָט זיי ליעב.

האָט מען נאָך מורא פאר׳ן שטן, און נאָך דערצו ביי א בכור, קלעפט מען אויס די ווענט מיט קוויטלאך. קומען צו געהן די חדר־אינגלאך יעדען פאר־נאכט אין דער קינדפעטאָרינס שטוב אריין און לייענען קריאת־שמע פאר דעם קליינעם קינד, וואס קאָן נאָך אליין ניט קריאת־שמע לייענען. טהיילט מען זיי לעקעלאך, פרעהען זיך די קינדער און בעטען זיך, אז מען זאָל זיי דאָס נייע קינד ווייזען, וואָס איז געקומען פון הימעל אראב. דערצעהלט זיי די באבע, אז דאס קינד איז נישטא. עס האט זיך אין דעם גרויסען פעלץ אנגעטהאן און איז געפאָהרען איבער דער מדינה א שידוך טהאָן.

שיקט דער רבי א רייטער אָנזאָגען, אז ער וועט אויפ׳ן ברית קומען צו פאָהרען מיט זיין אייגענעם מוהל. ווייס רב שלמה, אז דער רבי וויל תנאים אָבשרייבען מיט חיים׳לען אין דעם טאָג פון ברית, וואָס עס איז א מזל׳דיגער טאָג. שיקט מען אין דער גרויסער שטאָדט נאָך א סאַרוועך און א מענשען צו ברוך פישער נאָך לעבעדיגע פיש אויפ׳ן ברית. קומען משפחות צו פאָהרען פון דער פרעמד. דער

ווייבעל׳ס מורינו׳דיגע משפחה פון גרויס־פוילען: דער פּאָטער איה־דער, רב שלמה גראָסגליק, מיט׳ן שטייפען געוואשענעם קעלנערל און מיט דעם אויסגעריבענעם פּאלטא פון פיינעם קאלישער קארט; איהר מוטער מיט די שוועסטער — פעסטער שוי אין דער שטוב. זייער טאָכטער האָט שוין אַ קינד געהאַט. נעהמען זיי זיך צו דער סעודה, באקען אזעלכע גרויס־פּוילישע קיכעלאך און פּוטער־קוכענס א פולע שטוב. טענה׳ן די היימישע, אז „פּוטער־קוכענס איז גוט פאר גרויס־פּוילישע, וואס דער גרעסטער יום־טוב איז, ווען מען עסט פּוטער־קוכען און מען טרינקט קאווע. מיר דארפען ראָס גוטע שטיקעל פיש און דאָס גוטע ביסעל ציבעלעס״. בעליידיגט זיך באלד דער ווייבעל׳ס משפּחה (די גרויס־פּוילישע — א ליאדע וואָס, ווערען זיי באלד ברוגז) און ענטפערען, אז „ציבעלעס איז גוט פאר די קליין־פּוילישע „ליטוואַ־קעס״, וואָס עסען נאָר ציבעלעס מיט קנאָבעל״. און ה׳ גראָסליק, חנה׳לעס פּאָטער, געהט עפּעס ארויס א ברוגז׳דיגער (שטענדיג איז דער „אריטאָקראַטישער״ איד ברוגז, ווייל ברוגז׳קייט געהערט צו אריסטאָקראַטיע). ווייל איהם רב שלמה איבערבעטען און מאַכט איהם א שעהנע מתנה, א זילבערן טאַבאַק־שקעטעלע מיט שטיינער אויסגע־זעצט, און בעט איהם איבער, ער זאָל נישט ברוגז זיין. ווארים מע האָט נישט קיין צייט צו איהם. אלע זיינען פערטאָהן ביים רבי׳ן, וואָס איז שוין אָנגעקומען מיט זיין זוהן און כלה און שטעהט איין ביים שותף, ביי רב יוסף׳ן, אין דער גרעסטער שטוב פון שטאָדט.

די נאַכט פאר׳ן ברית איז מען אויף — אַ געפעהרליכע נאַכט, און נישט ביי איין קינד איז שוין דער שטן מזיק געווען אין דער נאַכט, איי־דער דאָס קינד ווערט א „איד״. און ווי עס איז בעוואוסט, פערשטעלט זיך דער שטן אין דער נאַכט אין א קאַץ אדער אין א הונט צו שעדיגען דאָס קינד. זיצען אלע אויף דער נאַכט הינטער דער קינדפּעטאָרינס צימער. די זילבערנע לייכטער ברענען זיך אויפ׳ן טיש, און דאָס גוטע ביסעל משקה מיט דעם גוטען שטיקעל לעקעך איז אויך אָנגעגרייט. דאָס הארץ צו דערכאַפּען. זיצט מען און מען לערנט משניות.

ר׳ שמעיה, דעם רבי׳ס אלטער שמש, וועלכער איז נאָך געווען א שמש ביים אלטען, זכרונו לברכה, זיצט ביים איינגעהייצטען אויווען, רויכערט די לולקע און דערצעהלט דעם ארומיגען עולם ווי דער אלטער,

זכרונו לברכה, האָט אַמאָל דעם שטן גוט דורכגעשלאָגען. עס איז אזוי געשעהן:

„א איד האָט געוואָהנט ביי אַ פּריץ אויפ'ן דאָרף, האָבען זיך ביי איהם נעבאך קיין קינדער ניט געהאלטען. ווי עס איז איהם געבוירען געוואָרען אַ קינד, איז עס אין דער נאכט פאר'ן ברית געשטאָרבען. איז דער איד צום רבי'ן געקומען וויינען. איז דער רבי אליין צום איד געפאָהרען פאר אַ ברית — סנדק זיין. ער איז אויף אַ גאנצע נאַכט און זאָגט אָן, אַז מען זאָל שטעקענס אַנגרייטען. אין דעם קומט אריין אַ שווארצע קאַץ און לאָזט זיך צו דער קינדפּעטאָרין אין בעט אריין. דער רבי האָט זי אָבער אָבגעוואַרט, האָט ער געהייסען כאַפּען די קאַץ. איז זי אין די דעקע אריין, האָט מען די דעקע אויף דער ערד אוועקגע־לייגט און גוט דורכגעקלאַפּט מיט שטעקענס, ביז די קאַץ איז אַ צו־הרג'עטע ארוים דורך אַ שפּאַרע פון שטוב. צו מאָרגענס האָט מען געהערט, אַז דער פּריץ פון דאָרף ליגט אַ צוקלאַפּטער אין בעט. וואָ־רים דאָס איז טאקע געווען די שווארצע קאַץ, ווייל דער פּריץ איז גע־ווען אַ כשוף־מאַכער, אַ שליח פון שטן, האָט ער די קינדער פון אידישען ארענדאר מזיק געווען״...

אין דער קיך שטעהן די מומעס מיט די קעכינס און קאָכען דער־ווייל די פיש, פּרעגלען די גענז פאר'ן מארגעדיגען ברית, און דער געשמאק לויפט פון קיך אריין אין דער שטוב, וואו רב שמעיה דער־צעהלט די מעשיות. דער סארווער מאכט די טישען גרייט, שטעלט דעם בראנפען און גיסט דעם וויין. אזוי היט מען אָב אַ גאנצע נאכט הינטער דעם צימער פון דער קינפּעטאָרין די נאכט, איידער דאָס קינד ווערט אַ איד. און היטען זאָל זיך דער שטן, ער זאָל זיך איצט דאָ ניט בעווייזען אין רב שלמה'ס שטוב אין געשטאַלט פון אַ הונט אדער אַ קאַץ. ער וואָלט קיין לעבעדיגער נישט ארוים פון דאנען...

שוין איז דאָס ווייבעל אויף. אנגעטהאָן אין איהר שעהנסטען שפּיצען־קאַפּטען, מיט דעם הייבעל אויפ'ן קאָפּ — האַלט זי איהר ערשט־געבוירען קינד אויף דער האַנד. דער עולם הויבט זיך שוין אָן צוזאַמענקומען. דאָס הויז ווערט באַלעבט, און די יונגע מאַמע הויבט אָן דאָס קינד אנצוטהאָן צו דער מצוה. אַ קליידעל האָט זי פאר איהר קינד אליין אויסגעהעפּט דורך דער צייט, ווען זי האָט עס געטראָגען, אנצוטהאָן צו דער ערשטער מצוה — און הייסע טרערען רינען איבער

איהר שעהן פנים אויפ'ן קינד'ס קישען ארויף. די ערשטע מצוה ביי אידען איז צער, און זי וויינט אויף איהר קינד'ס ליידען. נאר א אידיש ווייבעל איז זי דאך און זי ווייסט, אז דער רבונו של עולם גיט כח די קליינע אידישע קינדער אריבערצוטראגען דעם צער, אז ניט, וואלטען זיי עס דאך נישט אויסגעהאלטען... נאר עס איז דאך איהר ערשט קינד — עס ווייס נאך גארנישט, און עס זאל שוין אזוי ליידען... וויינט זי, און די טרערען זיינען ווארימע, נאר דאס הארץ איז איהר פול מיט פרייד, וואס זי האט די זכיה געהאט צו דערלעבען איבערצוגעבען איהר קינד צו דער ערשטער אידישער מצוה. און זי ווייס, אז זי טהוט א גרוים אומרעכט, וואס זי וויינט. פרעהען, פרעהען דארף זי זיך, און זי פרעהט זיך טאקע, און דאס גאנצע פנים איהרס לייכט פון פרייד. נאר די טרערען רינען דאך פון די אויגען איבער'ן פנים אויפ'ן קינד'ס קישעלע.

קומט אריין רב שלמה, און זיין גאנץ פנים שמייכעלט פאר גדולה. און אנגעטהאן איז ער צום ערשטען מאל אין דער אטלאסענער קאפאטע און א גרוים שטריימעל — דעם רבי'נס מחותן... און זיין שעהן פנים מיט זיין שווארצע בארד לייכטען ארוים פון שטריימעל. זאגט ער צו איהר: „חנה'לע, דו וויינסט? פרעהען דארפסטו זיך, וואס דער רבונו של עולם האט דיך צו דעם מזכה געווען". זאגט זי: „איך ווייס, שלמה, איך בין א נארישע אידענע און איך קאן זיך נאך חלילה, פערזינדיגען פאר'ן רבונו של עולם. וואס זאל איך טהאן? איך קאן זיך דאך ניט איינהאלטען — אזא שוואלב, אזא טייבעלע, און שוין אזוי פיעל צער". ענטפערט רב שלמה: „פאר דעם זיינען מיר אידען. עס שטעהט „בדמיך חיי", דאס איז טייטש — אין דיין בלוט זאלסטו לעבען. און פרעהסטו זיך ניט, וואס דיין קינד איז א איד?" און זי שמייכעלט מיט חן פון אונטער איהרע טרערען ארוים.

נעהמט רב שלמה ארוים א שנור פעריל און גיט איהר א מתנה. „נא, — זאגט ער. — איך האב עס בעהאלטען פאר דיר, אז דו וועסט די זכיה האבען דיין קינד צו דער ערשטער מצוה איבערצוגעבען, טו עס אן און טראג עס געזונטערהייד".

נעהמט זי די שנור פעריל און טוט עס אן אויף איהר שעהנעם אלבאסטער־האלז, פאסט עס איהר, ווי א מלכה א קרוין, שמייכעלט זי ווייטער, און טרערען גיסען זיך, און זי זאגט: „איך דאנק דיר, שלמה,

איך דאנק דיר פאר אלעס". און א נייער שטראם טרערן גיסט זיך איהר פון די אויגען, אבער דאס זיינען שוין נישט טרערן פון צער, נאר פון גרויסער, גרויסער פרייד...

נעהמט שוין די „קוואטער" דאס קינד. מיט קוואטערשאפט האט מען מכבד געווען די נייע חתן־כלה־פאר, חיימ'ל מיט דעם רבי'נס אייניקעל. גיט זי ארויס דאס קינד פון די הענד, ווערט איהר ווידער באנג. נאר דערינען זיצט שוין דער רבי אין טלית אויף דעם גרויסען פאטער־שטוהל. און עס שטעהען ארום רבנים און „גוטע אידען", און א רב איז דער מוהל, און איהר שלמה איז דערביי. דערמאנט זי זיך, אין וועמעס הענד איהר קינד איז, ווערט זי רוהיגער, נאר איהר הארץ שלאגט. באלד הערט זיך פון דארט דעם קינדס שרייען, רייסט איהר מוטער־הארץ אויף. זי וויל אראב פון בעט — דערמאנט זי זיך, אז איהר קינד ווערט א איד יעצט, געהט אריין אין בונד אידישקייט, און אזוי וועט זיין קול זיין, אז ער וועט די הייליגע תורה לערנען — שלינגט זי די טרערען...

ברענגט מען איהר באלד דאס קינד אריין, וויל עס אז אנדער אידענע איינשטילען, לאזט זי ניט, רינען איהר די טרעהרען פון די שעהנע אויגען אויף די ברוסטען ארויף, זויגט איהר קינד די מילך מיט טרעהרען. ווייזט זיך דער רב און זאגט איהר „מזל טוב". קומט רב שלמה אריין און קוקט איהר מיט ליעבע אין די אויגען אריין און זאגט איהר: „חנה'לע, מיר זאלען דערלעבען נחת פון אונזער קינד". איז עס איהר א בעצאהלונגג פאר אלע טרערען, וואס זי האט פארגאסען.

הערט זיך אין מיטען דערינען א שעהן געזאנג. דאס זינגט דער חזן מיט די משוררים — און א פולע הויז מיט אידען. די טעלער קלאפען דער וויין גיסט זיך אין בעכער, און עס הערט זיך אין מיטען דערינען דער קול התורה. אידען שפארען זיך און לערנען, און ווייבער זיצען ארום חנה'לען און האבען דרך ארץ. נאר יעדעס מאל קומט אריין צו איהר רב שלמה, דאס שטריימעל פעררוקט אן א זייט, און די אויגען גלאנצען איהם פאר נחת און פון דעם ביסעל וויין, וואס ער האט געטרונקען. און ער בערוהיגט איהר און טרייסט איהר, זי זאל נישט וויינען. און די ווייבער זעהן, ווי רב שלמה האט ליעב זיין ווייבעל, זיינען זיי איהר מקנא...

אויף דער נאכט האט מען ווידער די טישען געגרייט צו די תנאים פון חיימ׳ל מיט׳ן רבינ׳ס איניקעל. דער רבי זיצט אויבען, און ארום איהם די רבנים פון דער געגענד ארום, — וואס זיינען געקומען צו רב שלמה׳ן אויפ׳ן ברית און דעם רבי׳ן זעהן, די פני פון שטאדט — די שעהנסטע אידען. און חיימ׳ל אין שטריימעלע מיט דער אטלאסנער קאפאטע זיצט מיט זיין רבי׳ן — מיט רב שמואל דיין. צום ערשטען מאל זינגט דער „מעשה" ווי מען האט איהם געכאפט... שבת אין שוהל, ווייזט זיך דער איד צווישען אידען. נישט געוואלט האט ער קומען צום טיש, נאר דער רבי אליין האט איהם געשיקט רופען, מקרב געווען איהם און גערעדט מיט איהם ביחידות. און צו רב שלמה׳ן האט דער רבי געזאגט בפני קהל ועדה: „דערפאר, וואס דו האסט אויף דעם אידען רחמנות געהאט און איהם אריינגענומען צו דיר אין שטוב אריין און נישט דוחה געווען א אידישע נשמה — האט דער רבונו של עולם געהאלפען, און דו האסט א קינד א בן תורה". געמיינט האט ער חיימ׳לען.

זיצט דער חתן נעבען רב און הינטער איהם זיין רבי, און דער עולם ארום, און חיימ׳ל מאכט זיך גרייט זאגען א דרשה פאר די תנאים.

עס זיצען די שטריימלאך ארום טיש און הארכען אויס דאס פשט׳ל וואס חיימ׳ל זאגט פאר זיי. ער ציהט אן גמרות, רמב׳ם, ראשונים און אחרונים, ווארפט אן „קשיות" א גאנצען בארג און מיט איין מאך, מיט איין תירוץ פערענטפערט ער אלץ, ווארפט אראב דעם גאנצען טורעם, וואס ער האט אויפגעבויט. עס פרובט איהם צו כאפען א „שטריימעל", א רב׳ל, און ווארפט איהם אונטער א קשיא, אבער דאס אינגעל לאזט זיך נישט, שפארט זיך מיט די אידען מיט די גרויע בערד, ברענגט ראיות פון רש״י, פון תוספות און ווייזט זייגע בקיאות. די אידען קוקען דעם אינגעל אין מויל אריין און האבען הנאה פון איהם. דער רבי אליין האט איהם שוין אייניגע מאל אין בעקעל געקנייפט און גע־זאגט „אווא". און עס זיצט רב שלמה אין א ווינקעל און קוקט זיך צו. פערגעסען האט ער איצט אן אלע געשעפטען. ער זעהט נאר דאס אינגעל, און דעם רבונו של עולמ׳ס האנד — ווי דער רבונו של עולם פיהרט עס זיין וועלט. איהם האט גאט נישט מזכה געווען מיט דעם. ער קאן זיך נישט ארייננמישען דא און ארייגרעדען צווישען די אידען מיט די גרויע בערד — א סך ענינים פערשטעהט ער נישט און ווייס

דעם פשט נישט, נאר זיין קינד, זיין חיימ'ל... ער זעהט, ווי דער רבונו של עולם שענקט איהם ווידער צוריק דעם „אור תורה"; גאט צינדט ווידער אן זיין הייליג ליכט אין זיין משפחה. מיט זיין זוהן, מיט חיימ'לען, וועט זיך אנהויבען א נייער דור. און עס שטעהען אויף פאר זיינע אויגען די גרויסע זיידעס זיינע, די גרויסע אידען די רבנים — דער „אור החיים", דער „נודע ביהודה" און די גרויסע רבנים פון דער שטאדט שערעץ. און חיימ'ל וועט ווידער ציהען דעם שנור, וואס איז געווארען אבגעריסען. און פארוואס קומט דאס איהם ? פארוואס האט דאס איהם דער רבונו של עולם אויסגעקליבען, אז ער זאל די זכיה האבען צו דערלעבען „תורה וגדולה במקום אחד" — און פארוואס ניט קיין אנדער איד ? און ער דערמאנט זיך אז דוד המלך, וואס ער האט געזונגען פאר רבונו של עולם, ווען גאט האט איהם אויסגעקליבען פאר א מלמד איבער זיין פאלק, און הייסע טרערען פאלען איהם פון די אויגען אין זיין שווארצער בארד אריין.

אין דער צווייטער שטוב, ביי חנה'לען, זיינען די ווייבער פערזאמעלט. די אלטע רבי'צין האט שוין נישט געלעבט. זיצט דער כלה'ס מוטער מיט דער כלה פון אויבען אן, און רעכטס נעבען זיי די מחותנת'טע, חנה'לע. זי האט זיך „איינגעשטעלט דעם לעבען" און איז ארויסגע־גאנגען פון בעט. זי האט געזאגט, אז די שמחה פון דעם פרעמדען קינד איז ביי איהר טייערער פון איהר אייגען קינד, האט זיך אנגעטהאן און זיך אוועקגעזעצט מיט דער כלה און די כלה זעהר מקרב געווען און גערעדט מיט איהר. ארום זיי זיינען געזעסען די שעהנסטע בעל־הבית'טעס פון דער שטאדט — די אידישע מאמעס. די בדיליאנטען האבען געבלישטשעט אין דער שיין פונ'ם ליכט. עס האבען גע־ווארפען זייער איידעלען גלאנץ די פעריל אויף די ווייסע העלזער פון די אידישע טעכטער, און דער זייד און סאמעט האט געבלישטשעט. געאיידעלט זיינען אידישע טעכטער און געוועהנט זיינען זיי פון דער היים צו טראגען דעם איידעלען שטאלץ פון זייד. אזוי זיצען די ווייבער ארום דער שעהנער כלה. און פון דעם צווייטען שטוב הערט זיך דעם חתנ'ס קול, חיימ'לס קול התורה, ווי ער זאגט די דרשה פאר די תנאים פאר די אלטע אידען מיט די ווייסע בערד, און דער אלטער סופר מיט

דער גרויער בארד און ברילען זיצט ביי א גרויסען פארמעט פאר צוויי זילבערנע בעלייכטענדע לייכטער און שרייבט די תנאים צווישען דעם גאסטינינער רבי און רב שלמה נגיד.

דערנאך, אז דער רבי און רב שלמה האבען אונטערגעשריבען די תנאים, איז רב שלמה פערשוואונדען געווארען אין זיין חדר מיוחד, זיך אוועקגעשטעלט אין א ווינקעל און מיט טרערען אין די אויגען דעם רבונו של עולם געדאנקט פאר דעם גרויסען חסד, וואס ער טהוט מיט איהם, וואס ער האט צוריקגעגעבען זיין משפחה דעם אור התורה. און געדאנקט האט ער דעם רבונו של עולם פאר אלץ, פאר אלץ, און ער האט געזאגט זיין קאפיטעל תהלים, — יעדער איד האט זיין קאפיטאל תהלים, וועלכעס ער זאגט, ווען ער איז אין דער גרעסטער שמחה און אין דער גרעסטער נויטה. נאר וועלכען קאפיטאל רב שלמה האט געזאגט, וועל איך אייך נישט דערצעהלען, ווייל דאס איז רב שלמה'ס סוד.